

ДИМИТЪР ДИМОВ

СЪЧИНЕНИЯ
В ПЕТ ТОМА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

КРЪСТЬО КУЮМДЖИЕВ, БОГОМИЛ НОНЕВ
ЛЮБОМИР ТЕНЕВ

ДИМИТЪР ДИМОВ

СЪЧИНЕНИЯ
ТОМ ТРЕТИ

ТЮТЮН
ЧАСТ ВТОРА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ТЮТЮН
ЧАСТ ВТОРА

3

ДИМИТЪР
ДИМОВ

Димитър
ДИМОВ
СЪЧИНЕНИЯ
ТОМ ТРЕТИ

ТЮТЮН
ЧАСТ ВТОРА

3

ДИМИТЪР
ДИМОВ

ДИМИТЪР
ДИМОВ
СЪЧИНЕНИЯ

3

ТЮТЮН

ЧАСТ ВТОРА

РЕДАКТОР: КРЪСТЬО КУЮМДЖИЕВ

I

Настъпни дъждовна и зелена пролет под знака на немското нахлуване. От сутрин до вечер софийските улици ехтяха от грохота на моторизирани колони, които отиваха на юг. Те изникваха в сутрешната мъгла една след друга, бронирани, желязно-сиви, лъснати от дъжда, с настръхнали цеви на зенитни оръдия и картечници. Синкавият дим на моторите им ги обвиваше в прозрачна пелена, през която прозираха кабалистичните и варварски знаци на дивизиите: мъртвешки глави, сърнички, бягащи зайчета и орли с разперени крила. Понякога колоните спираха да починат и тогава от танковете, от гъсеничните влекачи и камионите се подаваха лица с водносинкави очи, с безжизнен и студен поглед. Челюстите им бавно почваха да дъвчат шунка и салам. Това бяха елитни бронирани войски, работи на разрушението и смъртта. Народът ги гледаше втрещено и уплашено.

След тях мина моторизирана пехота от Хитлерова младеж — кръвожадни руси зверчета, които бяха научени да убиват и умират, преди да почувствуват радостта на живота. Най-последно се проточиха колоните на същинската пехота от тевтонски плебеи, селяни и работници, заместени по полетата и фабриките от пленници. Те не бяха ни тъй спретнати, нито въодушевени. Едри възрастни мъже пристъпваха бавно с подут от ходене крака. Грубите им лица оставаха замислени и безучастни към въодушевляването на клакьорите. Това бяха зрели, прости хора, лишени от буйната готовност да умрат за концерните, но стегнати от дисциплина и неспособни да се попитат защо бяха докарани тук. Умората и мълчанието им събуждаха известно съчувствие. Когато спираха да починат, работник от Есен улавяше за ръчицата малко българско дете и почваше да го разхожда по тротоара.

Померански селянин с дълги мустаци гледаше с копнеж зелената трева и напъпилите дръвчета, мислейки за нивата си. После тия мъже отново нарамваха пушките, наместваха каските си и мълчаливо продължаваха бавния уморителен ход към юг.

След десетина дни мъглите се стопиха и столицата потъна в цветя и буйна зеленина. Никога София не бе изглеждала тъй безгрижна и лекомислена. Сладкарниците и ресторантите гъмжеха от елегантен свят. По улиците преминаваха лимузини с красиви жени и надменни господа, немски мотоциклетисти с каски, съюзнически и български военни коли. Привечер из аперитивите почваше весел живот, който продължаваше в кабаретата и тайните публични домове. Опиянени от хитрост търговчеша тупаха немците по рамото и пиеха наздравица за негово величество, задето тъй сполучливо ги бе накарал да се бият за Тракия и Македония. После всичко стихваше, уморено от крясъците, веселието и глупостта. Печален и откъснат от дома си, немски войник водеше подръка улична жена към близкия хотел, мълчаливи нощни работници почваха да мият с маркучи паважа, самотно отекваха стъпките на стражар. При трамвайната спирка изтощена от нощно дежурство телефонистка ропташе срещу ниската заплата, беден пенсионер мърмореше срещу поскъпването на живота.

Докато немските дивизии се придвижваха на юг, в тютюневите кръгове кипеше трескава дейност. Основаха се набързо нови дружества. Хора, които нямаха понятие от тютюн, ставаха германофили, регистрираха нови фирми, сключваха договори и получаваха кредит от Немския папиросен концерн. Почтени запасни офицери, на които никога досега не бе идвало на ум да търгуват, бяха обхванати от златната треска на тютюна. Те изравяха от забравата на миналата война немските си ордени, а ходатаите им изтъкваха пред фон Гайер миналите им заслуги и честност. Впрочем някои от тези хорица бяха наистина честни. Те не умееха да крадат и да лъжат, както не умееха да търгуват, но вместо тях крадяха и лъжеха полуграмотните им майстори, които привличаха от старите фирми и произвеждаха набързо в чин експерти. Баташки и един запасен генерал основаха малка, но цфтяща тютюнева фирма. Бившият майстор от «Никотиана» си купи кола, поддържаха метреса и даде децата си в

немско училище, но скоро се увери, че тия неща не бяха лъжница за неговата уста, тъй като всички почнаха да му се смеят. Единствените места, където продължаваше да се усеща добре, си останаха пак малкото кафене в родния град и вмирисаните кръчмици по селата, в които изнудваше селяните. Тук той си оставаше купуча без съперници, ненадминат майстор в стихията на дребните шмекерии. И затова той успяваше да постигне винаги ниско кайме при високи партии.

«Никотиана» се подготви също за похода в Беломорието. В съдружие с другите едри фирми тя накара правителството да изработи закон, чрез който държавата поемаше риска на закупените тютюни в Беломорието. Така господата Морев, Барутчиев и други се предпазиха от възможни загуби при сигурни печалби. Ако Тракия останеше под чужда власт, държавата се задължаваше на незначителни основания да им заплати стойността на закупените и останали там тютюни.

— Това ще бъде великолепен удар — каза Борис една вечер в Чамкория.

— Кой удар? — разсеяно попита Ирина.

Тя го погледна уморена от деня, който бяха прекарали с фон Гайер и някогашния майор Фришмут. Свежото и младежко лице на Борис бе започнало да повяхва. В загубената еластичност на кожата, в бръчките около устата и торбичките под очите личеха признаците на преждевременно остаряване от напрежнатия живот и злоупотребата с коняк. Ирина съзна равнодушно, че след още няколко години той щеше да се превърне в непривлекателен и физически досаден мъж.

— Ти не слушаш никога какво ти говоря — рече той троснато. — Интересуват те само удоволствията.

— За какво говореше? . . . — попита тя, търсейки един детективски роман, с който искаше да се приспи.

— Казвам какво би било, ако успея да закупя, преди да свърши войната, големи количества тютюн от последната реколта в Беломорието. . .

— Откъде знаеш, че Тракия ще остане наша?

— Докато не падне Германия, ще бъде наша. . . Немците са обещали това изрично. И представи си сега, че аз пренасям навреме партидите в България и ги хвърлям на международния пазар, когато всичко живо търси тютюн! . . . След всяка война консумацията на тютюна

се увеличава. Всичко това е свързано с големи рискове, но аз ги обичам.

— А какво ще стане, ако ни окупира гърци? — произнесе тя, раздразнено. — Те просто ще пренесат пютюна си обратно, като заграбят и нашия. . . Тогава страстта ти към рискове ще изчезне.

— Гърци и сърби няма да ни окупира никога — отговори той. — Армиите им ще бъдат унищожени тази пролет.

— Така ли?

— Ще ни окупира англичани, а те зачитат частната собственост.

— Но не мислиш ли, че могат да ни окупира руси?

— Руси ли? — Той се изсмя. — Ти направи днес впечатление със своето черногледство дори на глупак като Фришмут! . . . Англичаните водят работите така, че Германия и Съветският съюз да се смелят взаимно.

— А ти не чу какво добави фон Гайер след глупостите на Фришмут. Той счита, че войната не е започнала още. Истинската война за немците ще почне, когато потеглят на Изток.

— Те ще смажат Русия за три месеца. А след като я смажат, няма да съществува нито немска, нито съветска армия.

Ирина намери детективския роман, който търсеше, и реши да се оттегли в стаята си. Оптимизмът на Борис ѝ се стори налудничав и досаден. У него нямаше жажда за живот и наслади, а само тъпото и мрачно упорство на преждевременно остаряващ скъперник, който се беше вкопчал в златото си и не допускаше, че някаква сила може да му го отнеме.

— Добре нареждаш събитията — произнесе тя равнодушно.

— А ти какво мислиш?

— Не мисля нищо. Все ми е едно.

Тя се прозина лениво и тръгна към стаята си, без да му каже лека нощ. Алкохолът и неразумният, свръхнапрегнат живот като че бяха убили предишната му проницателност. Дори в търговските работи, в които някога разумът му щракаше безупречно, той бе станал вече слаб, нерешителен и страхлив. И тогава Ирина съзна, че изпитваше някакво отмъстително злорадство от затъпяването му. Тя го мразеше дълбоко, неопределено, несъзнателно, мразеше алчността, жестокостта и ограниче-

ния му ум, мразеше пълната му неспособност да използва благата, които беше натрупал. Мразеше го все тъй дълбоко и за това, че той я беше направил своя съучастница, че беше отровил душата ѝ, че беше умъртвил радостта ѝ от света и живота, които обичаше тъй много. И затова, когато влезе в стаята си, тя помисли с облекчение за близката среща с фон Гайер, на когото беше вече любовница.

Ирина се съблече, прочете няколко глави от детективския роман и заспа. Събуди се призори. Стъклата на прозорците трепереха от глух, непрекъснат тътнеж. Стори ѝ се, че приближава буря, но не чу познатото свирене на вятъра. Някаква странна възбуда я накара да стане и отвори прозореца. Бе почти на разсъмване и върховете на борове се очертаваха ясно върху първата дрезгавина на зората. Никакъв вятър не люлееше клоните им. Небето беше кристално чисто и върху него все още блещукаха хладни звезди. Около вилата царуваше пълна тишина, но далечният глух тътнеж сега долиташе съвсем ясно. Той наподобяваше стихийен рев на планинска буря, към който се примесва продължително ехо от гръмотевици. Грохотът долиташе отвъд планините през върхове, дефилета и долини, които го отразяваха мрачно. Ирина съзна, че това бе грохот от бомби на самолети, от тракане на картечници и залпове на тежки оръдия, които разбиваха бункери. До гръцката граница по въздушна линия нямаше повече от двеста километра. Походът за Беломорието започваше. И тогава тя почувствува неясен ужас от кървавите ръце, които управляваха света.

Борис отиде да прекара Великден при родителите си в провинцията, а Ирина използва това да покани на обед Лихтенфелд и фон Гайер, които напоследък му бяха станали доста неприятни. Същевременно тя нареди в болницата да бъде дежурна вечерта на Великден, което щеше да послужи пред Борис за доказателство, че не желаше да се забавлява в негово отсъствие. И най-сетне, за да покаже своите добри чувства към съюзниците, тя помоли фон Гайер и Лихтенфелд да доведат със себе си по един немски войник или офицер.

Фон Гайер доведе скучния майор Фришмут (който беше станал вече полковник), а Лихтенфелд показа повече въображение, като изненада Ирина с един свой бра-

товчед — поручик Ценкер, от танковите войски. Малко преди да дойдат, колата на фон Гайер донесе четири букета от орхидеи.

Обедът започна под знака на новините, които поручикът носеше от Германия. Младежът беше приятен, свеж и духовит — доколкото позволяваше присъствието на полковника. Разказваше прилични анекдоти, които разсмиваха Ирина. В бакърения цвят на лицето му, в сините очи и зеленикавата му униформа имаше нещо толкова германско, щото Ирина помисли, че може би въпросът за расата съществуваше наистина. Но семитската физиономия на полковник Фришмут, с орлов нос и черна коса, веднага опровергаващо това. Докато го гледаше, Ирина си спомни един свой колега евреин с досущ арийско лице. Всичко това я настрои шеговито към младия човек. Но тя не можа да преодолее парливото усещане, с което я изпълваха дръзките му смеещи се очи. Най-после поручик Ценкер млъкна, смутен от своята бързивост и строгия поглед на братовчед си, който успя да му внуши, че Ирина беше вино, от което пиеше само началството. Обедът стана малко скучен. Поручик Ценкер поглеждаше виновно и страховито към фон Гайер, който дояждаше мълчаливо десерта си. Лихтенфелд бе потънал в мрачни мисли, смутен от слуховите за разширена мобилизация, която можеше да засегне и по-старите набори. Фришмут се помъчи да внесе разнообразие, като почна да задава на Ирина един след друг по-скучни въпроси за състоянието на медицинската служба в България. Той ги задаваше по своя обикновен, досадно изчерпателен начин, отбелязвайки всичко в бездънната си генералшабна памет.

— Защо ви интересува толкова медицинската служба? — попита фон Гайер.

— Аз трябва да се интересувам от всичко — отговори полковникът. — Така стигам до преценка за военната издръжливост на нацията.

Хубавото вино и учтивите сътрапезници го държеха твърде далеч от мисълта, че можеше да им стане досаден. Ирина поддържа бързивостта му с умели въпроси. Полковникът се увлече и разкри здравите си предвиждания за изхода на войната. Според него военната издръжливост на едната нация се определяла от известен брой фактори, за които немският народ вече бил дал блестящи

доказателства. Войната се развивала с математическа точност. Цялото ѝ развитие било предвидено до най-малките подробности. Генералшабният полковник Фришмут изброяваше, цитираше, обобщаваше, заключаваше. И на края дори дървото на масата можа да се увери, че немската победа беше повече от сигурна. Равният, опиянен от подробности глас на полковника ехтеше като тракане на машина. Той бе завладял неусетно вниманието на Ирина, на Ценкер и дори на тревожно-разсеяния Лихтенфелд. Само фон Гайер го слушаше с мрачно наведена глава, неподвижен и намръщен. Той млъкеше, сякаш желаше да се уедини съзнателно от глупостите на масата. Полковник Фришмут бе негов съвипускник от военното училище и се отличаваше с необикновена памет и рядко трудолюбие. Но още в училището Фришмут му правеше угнетяващо впечатление. Имаше добър атестат, но приличаше на сметачна машина.

И сега фон Гайер съзна гневно и отчаяно, че във всеки немски щаб имаше по една такава сметачна машина. Те тракаха раболепно, послушно, безстрастно, неспособни да почувствуват, като всяка машина, политическите фактори във войната, които не се побираха в рамките на статистики и пресмятания. Имаше нещо ужасяващо в ограничеността на механичния им разсъдък, в тъпотата на тракането им и в бързината, с която напредваха в кариерата. Фон Гайер знаеше, че немският генерален щаб се състоеше вече само от такива покорни сметачни машини и че от него изхвъркваше всеки, който се осмеляваше да изкаже съмнение в успеха на предстоящия поход към Изток.

— Ние се безпокоим доста от поведението на Съветския съюз — каза Ирина.

— Всичко е предвидено? . . . — веднага я увери полковникът. Той ядеше като таралежче, с малки, бързи движения на челюстите си. — Германия не е разгънала още грамадните си резерви.

Лихтенфелд трепна болезнено. Той бе от резервите.

След кафето поручик Ценкер стана да си върви. Той направи това потиснат от усамотяването, в което го бе поставил разговорът на възрастните мъже. Фришмут отново бе присвоил вниманието на всички. Сега той задоволяваше изчерпателно любопитството си по тютюневите работи.

— Защо си отивате толкова рано? — попита Ирина, ставайки след Ценкер.

— Трябва да видя войниците — отговори поручикът с усмивка на съжаление. — Днес получиха доста вино.

— Какво от това?

— Боя се да не пият много.

Тя излезе да го изпрати. Когато се върна, фон Гайер забеляза възбуждения блясък на очите ѝ.

Поручик Ценкер слезе по стълбата, като си тананикаше радостно някаква песенчица. Когато излезе на улицата и тръгна по тротоара, той чу глухи последователни тътнежи. Опитното му ухо различи веднага близки бомбени взривове. «Учение» — помисли той разсеяно. Но днес бе Великден и българите едва ли се занимаваха с учения. След пет минути няколко месершмита прекосиха с бързината на метеори синьото небе. Поручик Ценкер се качи лениво в едно такси и каза на шофьора да го закара в предградието, където бяха прикрити танковете му. По пътя той не забеляза нищо особено освен три военни санитарни коли, които летяха с пълна скорост и бързо отминаха таксито.

Когато стигна в предградието, той видя десетина димящи бедни къщици, от които войниците вадеха трупове. Поручик Ценкер помисли учудено: «Въздушно нападение без никакъв сигнал за тревога!» Той слезе от таксито и се затича бързо към рядката горичка зад разрушените къщи, в която бяха маскирани танковете му. Един фелдфебел броеше гилзите, изстреляни с тежката зенитна картечница. Ценкер отдъхна с облекчение. Танковете и хората му бяха останали незасегнати. След това запали цигара и почна отново да тананика веселата си песенчица. Труповете не му направиха никакво впечатление, защото бе виждал Варшава. Като изпуши цигарата си, той повика фелдфебела и му рече:

— Мюлер!... Аз отивам отново в града. Гледайте всичко да бъде в ред.

И след това се усмихна. А Мюлер се усмихна също и разбра, че поручикът беше намерил жена.

Горестни мисли и лоши съмнения накараха фон Гайер да дойде отново вечерта в апартамента на Ирина. Отвори му прислужницата ѝ — възрастна мома с бяла престилка и белязано от шарка лице. Ирина бе открила това мълчаливо и начумерено момиче в клиниките. Докато при-

служницата поемаше с троснати движения шапката и шлифера му, германецът попита дали някой от господата, които обядваха тук, не е идвал отново.

— Не зная — отговори прислужницата. — Аз излязах за покупки.

Фон Гайер съзна, че Ирина си беше намерила точно такава прислужница, от каквата имаше нужда.

Ирина го посрещна в хола. Тя бе сменила роклята си с костюма, който употребяваше за болницата — елегантен и хубав, но малко овехтял за нейния блясък.

— За първи път идвате, без да ме предупредите — каза тя с упрек. — Тази вечер съм дежурна в болницата.

— В такъв случай няма да ви задържа нито минута.

Фон Гайер въздъхна облекчено. Той очакваше да заvari у Ирина поручик Ценкер и това бе единствената причина за идването му.

— Не, останете!... — Гласът на Ирина стана сърдечен, но фон Гайер не можеше да определи дали това не бе от притворство. — Ще се помъча да се освободя.

Германецът държеше много за служебните задължения и попита учудено:

— Как така?

— Просто ще помоля някой колега да ме замести.

— Това няма да бъде много редно... Аз не предпочавам, че сте заета, и помолих Костов и Лихтенфелд да дойдат. Мислех да играем бридж.

— На мене също не ми се отива в болницата.

Тя взе телефона и помоли един колега да я замести в дежурството. Колегата ѝ се съгласи веднага. Той бе умен младеж, който ценеше предвидливо влиянието на дами от висшето общество пред шефа на клиниката.

— Уреди се — рече Ирина, като затвори телефона.

Но докато оставяше слушалката, съзна, че дребните постъпки в живота ѝ почваха да стават вече неприятни и безогледни. Тя злоупотребяваше с раболепие на своя колега, играеше си на специализация, не четеше нищо. Медицината ѝ беше необходима само за параван, който прикриваше разпуснатия живот, прояденото ѝ съществуване на жена, поддържана от милионери. Но тя се окопити. У нея бе станало навик да се окопитва бързо от угризенията на всекидневните подлички постъпки, с които използваше хората. Тя седна на едно кресло и запали цигара.

— Дали не ви отегчихме днес? — попита германецът. — Няма да довеждам втори път гости.

— Фришмут прилича на мелница, — рече тя.

— Такъв беше и във военното училище. Ние сме от един випуск.

— Значи, сега щяхте да бъдете полковник?

— Или може би генерал. Но вместо това станах директор в концерн.

— Съжалявате ли?

— Не. Ако бях останал в армията, щях да заприличам на Ценкер и Фришмут. А ако не приличах на тях, щяха да ме уволнят.

Ирина се усмихна.

— Защо се смеете? — попита той.

— Защото почнах да приличам на вас. Свикнах да мисля, че всичко, което върша, е най-доброто.

— Вие трябва да бъдете уверена в това.

Тя го погледна и почувствува, че този човек бе покварен, студен и жесток като нея. Той приемаше равнодушно всички подлости и се съгласяваше с всички падения, но не желаше да признае това и се спасяваше от безсмислицата на своя свят чрез упойката на музиката и формулите на философията. Той мечтаеше горестно за величието на Германия, макар да беше уверен в поражението ѝ, говореше за достойнството на свръхчовека, а трепереше от агентите на гестапо, мислеше се за проникателен, а Ирина го беше измамил с Ценкер. У него имаше нещо трагично и смешно. И затова тя произнесе съчувствено:

— Аз не мога да бъда уверена колкото вас. . . Аз съм дошла във вашия свят от низините и затова имам развито чувство за действителност от вас.

— Да — побърза да каже той. — Но това е вашата грешка. Доброто и злото са недействителни. Няма друга действителност освен тази, която човек си създава сам.

— Това е удобно, но безполезно — рече тя.

— Защо?

— Защото дори вие не можете да повярвате в това.

Фон Гайер се замисли, търсейки връзка между нейното настроение и случките през деня. През главата му минаха всички възможности с изключение на най-простата — че Ценкер си беше отишъл преди малко. Той не знаеше и не можеше да знае, че приключението беше оставило у

нея отвращение и печал, от които тя се мъчеше да избяга.

След малко дойде Лихтенфелд, възбуден от тревожни новини. Неприятелски самолети бомбардирани изневиделица квартала около гарата. Българската противовъздушна служба помислила самолетите за немски, а изстребителите се вдигнали късно. Баронът разправи всичко това с много развълнуван глас.

— Къде оставихте колата? — попита той шефа си.

— Аз дойдох пеш — отговори фон Гайер.

— Пеш? . . . — учуди се баронът.

Видя му се безразсъдно куц човек да отиде на гости без автомобил при опасност от въздушно нападение и в същото време похвали мислено собствената си предпазливост. Колата му стоеше пред входа. Ако сирените за свиреха, той щеше да откара цялата компания до вилата в Бояна.

— Да, пеш — изръмжа фон Гайер, като долови страха у барона. — Разчитам на колата ви.

Той погледна Лихтенфелд, сякаш искаше да му внуши: «Първо, ще ме откарате в къщи, а после ще скитате из кабаретата.» А баронът отговори мислено: «Днес е Великден и кабаретата за затворени.»

— Бих изпил с удоволствие чашка коняк — обърна се той към Ирина.

— И аз също — рече тя, а после извади от бюфета бутилка с три чаши. — Ще вечеряте тук, нали?

Лихтенфелд погледна въпросително шефа си. Решението зависеше от фон Гайер, но бившият летец не отговори, слушаше се в нещо.

Някъде далеч се подемаше тънък и пронизителен вой, който се засилваше постепенно и наподобяваше свирене на вятър в запустяла къща. Войт достигна определена височина и отслабна вълнообразно, за да се усили пак, но сега вече последван от второ, трето, четвърто, все тъй грозно, все тъй зловещо и металическо виене. Десетки, стотици сирени предупреждаваха града за смъртна опасност. Свиренето им се сливаше в разстройващ дисонантен акорд, който през първите секунди потискаше напълно мисълта и всяваше ужас. Той наподобяваше рев на допотопни чудовища, в него имаше нещо варварско, което искаше сякаш да погълне цивилизацията, нещо първобитно и жестоко, което свеждаше живота към недиферен-

цираната му същност, което превръщаше разума и волята в прост рефлекс за самозапазване. Това състояние у Ирина и фон Гайер продължи само няколко мига, но смути много по-дълбоко Лихтенфелд — който не притежаваше уравновесяващата сила на езнанието им да идва веднага на себе си. Баронът си представи смъртта под формата на извити желяза и разпукан бетон, които смазват тялото му. Обзе го паническо желание да хукне към колата си и да избяга с нея вън от града. Но той не направи това, а само побледня и рече прегракнало:

— Въздушна тревога!...

— Да — разсеяно потвърди фон Гайер.

— Какво трябва да правим? — попита Ирина с досада.

— Според наставленията би трябвало да слезем в скривалището — отговори бившият летец.

— Опасно ли е, ако останем в етажата?

— Въпрос на вероятност.

— Тогава да разчитаме на вероятността!... — каза Ирина. — След малко ще дойде Костов и можем поне да вечеряме.

Но в същия миг електричеството угасна и те се изправиха пред неприятната действителност да седят и пушат на тъмно. Лихтенфелд светна няколко пъти с ръчното си фенерче-динамо. Прислужницата донесе запалена свещ и прегледа дали облепените с черна хартия прозорци са затворени добре. Ирина наля повторно коняк. Баронът изпи чашата си на един дъх.

— Костов няма да дойде — рече той. — Най-добре е да отидем с колата във вилата.

Ирина долови с изненада, че гласът му трепереше.

— Защо във вилата? — попита фон Гайер.

— Там бихме могли да играем бридж по-удобно.

— Кое е по-удобното?

— Имаме силна петролна лампа.

Фон Гайер не отговори. Страхът на барона го беше раздразнил и му се струваше недостоеен за германец. Но после той съзна, че Лихтенфелд се боеше от опасността, както всички нормални хора, които обичат живота. Страхът и светската глупост го спасяваха от язвата, която разяждаше духа на Ирина и фон Гайер. В тоя момент той беше далеч по-здрав и по-жизнен от Ирина, която се гневеше, задето въздушната тревога щеше да попречи на

бриджа, и от фон Гайер, който не желаше да мръдне от мястото си.

— Имате ли петромаксва лампа? — попита баронът, искайки да засили доводите за отиване във вилата.

— Не — отговори Ирина. — Но утре възнамерявам да купя... Впрочем бихме могли да вечеряме и играем, като си светим със свещи.

— Аз имам слаби очи и не мога да играя на свещи — заяви баронът.

Той млъкна угнетен, понеже съзна, че беше издал страха си.

— Нищо няма да излезе от вечерта — разочаровано каза Ирина.

— Тогава да прием!... — с изкуствено безразличие предложи баронът.

Той взе бутилката и напълни чашите.

Алкохолът подкрепи мъжеството му, но заглъхващото свирене на сирените продължаваше да го мъчи. От улицата все още се чуваха стъпки — закъснели хора тичаха към скривалищата. От време на време бързо прелитаха коли, но клаксоните им не даваха сигнали, тъй като по булеварда вече нямаше минувачи. Над затъмнения град се разстла тревожна и напрегната тишина. Лихтенфелд я усети мъчително по липсата на всякакъв шум отвън. Той пресметна, че след четвърт час английските самолети щяха да бъдат над града. Обзе го гняв срещу Хитлер, който в съзнанието му си оставаше винаги смахнат простак, срещу българите, които се пъчеха войнствено и от един месец бяха поставили зенитни картечници по покривите на зданията, срещу фон Гайер, който не можеше да се стресне от нищо, и даже срещу Ирина, която гледаше тъй лекомислено на всичко. Обзе го гняв, задето тази вечер бе дошъл тук да играе бридж, а не остана във вилата да си чете детективски роман. Но всичките му разсъждения, както и гневът се удавиха в навика да мълчи безропотно пред фон Гайер. Той си наля още една чаша коняк и когато я поднесе към устните си, ръката му трепереше.

Ирина забеляза това, но не се разсмя. Някакво горчиво чувство на собствено угризение потисна смеха ѝ. Без да се страхува за себе си, дойде ѝ на ум внезапно, че колегата, който тази вечер щеше да я замести в болницата, се боеше от бомбардировките като Лихтенфелд.

Този човек беше изтощен от усърдието да угажда на всички, за да влезе в клиниката като редовен асистент. Честолюбивото му желание да се издигне и полугладните студентски години го бяха превърнали в безшумно и услужливо влечуго. Ирина си спомни раболепното му лице с умни очи, в които гореше трескава жажда за университетска титла и богати пациенти. Той щеше да отиде в болницата измъчен от малодушието да не я разгневи, да не загуби могъщото ѝ покровителство пред шефа на клиниката.

И тогава тя усети, че с егоизма си отиваше твърде далеч, разпореждаше се безцеремонно с хората и по суровата си безчувственост приличаше вече на Борис. Обзе я срам, задето тази вечер бе просто заповядала на колегата си да я замести в болницата. Стори ѝ се уничително, че бе постъпила тъй с един беззащитен човек, който не смееше да ѝ откаже, защото чакаше помощ от нея. Колко мръсно злоупотребяваше със слабостта му!... Колко просташки мамеше Борис с фон Гайер и фон Гайер с други, случайни любовници!... Можеше ли да помисли за всичко това преди една година, без да се изчерви, без да почувствува погнуса от себе си и от света, в който живееше. Борис, фон Гайер и Лихтенфелд ѝ се сториха глупци, а Ценкер приличаше на мръсно животно, дресирано в офицерските публични домове на немската армия. Всичко, което я заобикаляше, стана за миг противно и мръсно. Обзе я тъга за миналото, за чистите и свежи дни, когато привечер, преди залез слънце, помагаше на баща си да откачат тютюневите низи, за да ги предпазят от нощната роса. Обзе я желание да се върне към спокойствието на тия дни, да се измие от калта, която я покриваше сега. Ала тя съзна, че не можеше да направи вече това. Калта се бе втвърдила. Егоизмът и развратът ѝ се бяха превърнали в навик. Единственото, което ѝ оставаше, бе да не стига до най-големите подлости, да не machка достойнството на хората, да не проявява дързостта и лукавството на вулгарните уличници. И тогава тя произнесе:

— Аз трябва да отида в болницата.

— Сега ли? — попита фон Гайер. — Нали намерихте човек, който да ви замести?

— Боя се, че няма да отиде. Той е малко страхлив.

А тази вечер съм дежурна аз и отговорността пада върху мене.

— Тогава трябва да тръгнете веднага — загрижено посъветва бившият летец.

Той бе уморен от деня и мисълта да играе бридж го отегчаваше леко.

— Ние ще ви закараме с колата до болницата — прибави той.

Лихтенфелд слушаше разговора с тревога. Видя му се пълна лудост да тръгнат сега, когато самолетите приближаваха и артилерията щеше да влезе в действие. Той отново помисли за смъртта и тя му се представи като парчета от снаряди, които се забиват в главата му.

— Няма време... — заекна той.

— Какво? — попита бившият летец.

— Опасно е сега... — измънка баронът. — Флакът¹ ще почне да действа.

— Да не би да се боите? — гневно произнесе фон Гайер.

— Вие се шегувате, господин капитан!... — отвърна Лихтенфелд с нервен смях.

— Аз мога да отида с моята кола — каза Ирина.

— Не!... Бъдете спокойна!... — храбро заяви Лихтенфелд. — Аз ще ви закарам до болницата.

Ирина облече шлифера си и тримата слязоха по тъмните стълби. Улицата беше пуста. Силуетите на къщите стърчаха безмълвно върху фона на звездното небе. Фон Гайер седна зад кормилото. Ирина се намести до него, за да му показва пътя, а Лихтенфелд седна зад тях. Бившият летец подкара колата по безлюдните улици. Над града продължаваше да виси зловеща тишина, сякаш жителите му бяха измрели. Затъмнените фарове на автомобилите осветяваха слабо белите линии и стрелки, които показваха входовете в скривалищата. Фон Гайер се ослуша. Сред задавеното бумтене на колата слухът му долови тихо и плавно бучене, напевния, басов и добре познат шум от бързо въртящи се пропелери, който го върна изведнъж двадесет години назад. Отнякъде приближаваха самолети, но шумът им бе все още далечен, глух и неясен. Това бе еднообразно и зловещо бучене на мотори, което някога бе изпълвало нервите му до скъсване, а

¹ Противосамолетна артилерия.

сега, напротив, поради странната игра на времето и спомените му се стори приятно. Това бе силно и плътно бучене на бойни самолети, което го върна към жизнения устрем на неговите двадесет и три години, към фантастиката на младостта и сладникавата романтика на летците от Първата световна война. Той се унесе в миналото си, което сега му се стори безплътено и красиво като горестната легенда за нибелунгите. Но един окаян глас, който идеше отзад, го върна отново към действителността.

— Идат!... — заекваше баронът. — Самолетите идат!... Карайте по-бързо, господин капитан!...

— Престанете да давате съвети — изръмжа бившият летец.

Ирина се изсмя.

— Вие не се боите, нали? — попита фон Гайер.

— Не — отговори тя. — Но цялата работа е много досадна за вас.

— Ние просто си отиваме в къщи... А вие, щом сте дежурна, трябва да бъдете в болницата. Ако заместникът ви не отиде, вероятно ще ви мъмрят.

— Не, не е това — каза тя. — Никой не би се осмелил да ме мъмре и заместникът ми ще дойде. Но не намирате ли, че е безобразно да бягам от дежурството си, за да играя бридж? Тази вечер реших да бъда малко по-честна към хората.

— Това е безсмислено — отговори той. — Човек трябва да бъде честен само към принципите си.

— Така ли?

— Да.

— Но ако човек е без принципи?

— Вие не сте без принципи.

Тя се засмя и рече внезапно:

— Днес следобед при мене дойде Ценкер.

Фон Гайер не отговори. В мигновената вцепененост, която го обзе, ръката му направи неволно движение. Гумите закачиха тротоара и колата подскочи.

— А!... — произнесе той, сякаш се учудваше разсеяно и шеговито. — Сам ли пожела да дойде?

— Не. Аз го поканих.

— Това трябваше да се очаква — рече той. — Аз го допусках.

В гласа му прозвуча равнодушие и някаква безкрайна отдалеченост от света.

— Предполагам, че сега ме презирате достатъчно.

— Не — отговори той. — Не съм толкова тъп. Вие сте различна от другите и имате право да вършите каквото си искате. От това няма да станете по-лоша.

— Значи, моето поведение ви е безразлично?

— В известен смисъл да. Но това е без значение. Важното е, че ви уважавам.

— Та какво е останало да уважавате в мене?

— Например това, че не се боите от нищо и решихте да отидете в болницата... Например това, че ми казахте за Ценкер.

— Направих го случайно — отговори тя. — Можех да премълча.

— Не, още не сте достатъчно силна и не бихте могли да премълчавате. Но отсега нататък сигурно ще можете... Би трябвало да можете.

— Благодаря. Това е удобно, но не мога да го използвам.

— Защо?

— Защото после се чувствам много зле.

— Слабост!... — почти съчувствено произнесе германецът.

А на Ирина се стори отново, че този човек бе също като нея — безнадеждно отровен от света.

Колата излезе на шосето за Княжево, което минаваше покрай болницата. То бе тъмно и пусто. Бученето на самолетите се чуваше съвсем ясно. Те бяха вече над града и по небето се проточиха дългите пипала на прожекторите. Отнякъде затрещяха първите изстрели на артилерията. Снарядите се пукаха върху леко заоблаченото небе като фойерверки и оставяха след себе си дълги светещи ленти.

— Спрете тук — каза Ирина. — Аз ще отида до болницата сама.

— Ние ще ви свалим точно пред вратата на клиниката — спокойно отговори фон Гайер.

— Няма време!... — изкрещя Лихтенфелд зад тях.

Но фон Гайер не обърна внимание на вика му и зави по улицата към болницата. Тръсците на артилерията ставаха все по-чести. Върху паважа падаха късове от снаряди. Внезапно сред гърмежите на оръдията се чу бучене на самолет, който се спускаше ниско. Стрелба-

та на близката зенитна картечница стана истерична, а после изведнъж се разнесе глух бомбен взрив. Всичко това стана само в продължение на няколко секунди, след което бученето на самолета се отдалечи и картечницата млъкна. Фон Гайер караше бавно автомобила из тъмните алеи на болничния парк. Ирина му показваше пътя с равен, спокоен глас. Когато стигнаха пред вътрешната клиника, самолетите бяха изчезнали и оръдията не стреляха. Фон Гайер изпрати Ирина до вратата. Когато се сбогуваха, тя усети върху ръката си бързото ледено докосване на устните му.

Преддверието на клиниката бе тъмно. В дъното на коридора мъждееше лампа. Ирина влезе в стаята на дежурните лекари, но в нея нямаше никого. Целият персонал бе избягал в скривалището. «Какво малодушие» — помисли тя разсеяно, като изпитваше учудване пред страха на колегите си и болничните сестри. Стори ѝ се, че не би се уплашила дори ако започнеха да падат бомби. Но след малко тя почувствува изведнъж, че това, което изпитваше, не беше нито храброст, нито самообладание, нито съзнание за дълг, а просто равнодушие. То бе някаква умора от всичко, което я заобикаляше, някаква досада от света и хората, някаква намалена жизненост, която в тоя момент не изпитваше отвлечение към бомбите и смъртта.

II

И в затънтения Средорек войната също докара известни промени. Спаднаха цените на тютюна, немотията стана още по-голяма и много запасни бяха мобилизирани и изпратени в новите земи. Но в селото продължаваха да идват агенти на фирмите. Те оглеждаха тютюна на зелено, говореха помежду си на немски и с гримаса на отвращение влизаха да починат в кръчмата на Джони, която продължаваше да мирише на престояла чубрица и вкиснато вино. През кампанията на покупките се развиваха все същите пазарлъци и шмекерии. Агент-купувачите продължаваха да се оплакват, че селяните ще докарат чорбаджиите до просяшка тояга, и с вид на изнудени броеха скъпернически капарото, което бирникът прибираше веднага, уверявайки жертвите си, че без данъци държавата ще загине. Но нито чорбаджиите стигаха до просяшка тояга, нито държавата загиваше. Напро-

тив, чорбаджиите ставаха все по-весели и доволни, а държавата си позволи разточителство да открие полицейски участък, от който Средорек не изпитваше особена нужда, тъй като жителите му нито се караха, нито се убиваха помежду си. Това ставаше само в много редки случаи, когато между братята в някоя къща избухнеше спор при подялбата на оскъдната бащина земя.

В участъка се настаняха петима стражари. Старшията им беше мургав и зъл хубавец от Северна България, който се прозяваше цял ден в кръчмата на Джони, правеше дълги дознания или закачаше булките. Той имаше тъмни очи, които гледаха лениво и втрещено като очи на усойлица.

В селото назначиха енергичен кмет с висше образование, който по външност приличаше на съдебен пристав от каубойските филми и веднага почна да взема рушвети. Този кмет бе граблив и способен нехранимайко, яздеше добре на кон и ходеше винаги с пистолет. Той си присвои феодалното право да раздава собствено правосъдие, което селяните донякъде предпочитаха поради бавността на официалното и алчността на градските адвокати.

Джони си остана агент-купувач на «Никотиана» и обвързваше все тъй умело селяните, които прибегваха до услугите му. Полека-лека страхът му от комунистите изчезна. Държавата вземаше здрави мерки да се справи с тях. Историята с Фитилчето се разнищи докрай и Джони престана да се бои от убийците му. Единият от тях се самоуби в града, а от другия нямаше никаква следа. Но това успокояване на Джони стана за сметка на приятелството му със Стоичко Данкин. Отношенията между двамата побратими охладняха и само споменът от войнишкото тегло при Дойран създаваше понякога слаба връзка между душите им, разделени завинаги от тютюна.

Една юнска вечер Стоичко Данкин влезе уморен и потиснат в кръчмата на Джони, след като сутринта бе сякъл дърва в гората, а следобеда помогна на жена си да прекопае тютюна. Той се бе въздържал да не стъпи у Джони почти цяла седмица, надявайки се, че това щеше да засегне приятеля му. У Стоичко Данкин се беше появило дори горестното желание да не го посещава никак до идването на покупките, но една непредвидена нужда го

накара да прибегне отново към паричната помощ на ляхваря.

В кръчмата Стоичко завари само старшията с разкопчан мундир и Джони, изправен, както винаги, до тезгяха. Бе топло и задушно. Около потъмнялото от сажди стъкло на газената лампа се въртеше голяма нощна пеперуда. Старшията допиваше бавно ракията си и разпитваше Джони за някаква вдовица, която му беше харесала. Джони отговаряше мазно, но неохотно, без да казва нищо определено. Той се старееше да запази разположението на старшията и в същото време да не стане клюкар или сводник. Женските истории не го интересуваха никак и любовните похождения на старшията бяха омръзнали на всички. Стоичко Данкин каза «добър вечер», но нито старшията, нито кръчмарят отговориха на поздрава му. Дърварят беше най-незначителният и безвреден жител на селото. Но сега старшията го погледна враждебно, задето бе прекъснал разговора му, а Джони почувствува досада. Дрипите на Стоичко събуждаха подозрения за въшки и това излагаше реномето на «Кръчма, гостилница и хотел «Средорек» пред господата, които идваха с автомобили да проучват реколтата.

Стоичко седна тихо на една маса до вратата, за да не пречи на разговора. Старшията се прозина бавно с израз на досада върху ленивото си и сладострастно лице. После стана внезапно, изпи остатъка от ракията си и звънтейки с шпорите си, излезе от кръчмата, като кимна разсеяно на Джони. Кръчмарят почна да нарежда изплакнати ракиени стъкла върху тезгяха.

— Е, Джоне! . . . — горчиво произнесе Стоичко Данкин. — Не ме ли видиш?

Джони не отговори и дърварят замълча обидено. Но Стоичко възнамеряваше да възстанови на всяка цена старото приятелство. Това се налагаше особено сега, когато трябваше да направи нов заем, преди да бе изплатил старите.

— Дай една ракия! . . . — каза той с великодушната шеговитост на човек, решил да не се дразни.

— Тази вечер ще минеш без ракия — сухо отговори Джони. — Стига си ме доил.

— Кой, аз ли те доя? . . . — смаяно попита Стоичко Данкин.

И макар да съжаляваше малко, той извади от поя-

са си дълга кърпа, в която пазеше няколко петолевки. След това взе една, преброи загрижено останалите и я хвърли небрежно върху тезгяха. Джони погледна презрително монетата.

— Прибери си парите! . . . — навъсено рече той, като бутна пред Стоичко едно шишенце с ракия. — И това е за последен път. . . Повече не давам ни с пари, ни без пари. Да знаеш.

— Их, Джоне! . . . — произнесе Стоичко Данкин, развълнуван внезапно.

Но мисълта да изпие безплатно едно шишенце ракия, след като цяла седмица не бе вкусил от нея, стопи гордостта му и той побърза да прибере петолевката си.

— Голтак! . . . — измърмори сърдито Джони. — Риза няма на гърба си, а пари ще ми подхвърля.

Но Стоичко бе свикнал с чорбаджийския нрав на приятеля си и не се обиди. Той пийна от ракията, замижва и почувствува блажено огъня ѝ в жилите си.

— Защо се довлече пак? — попита Джони.

— Така! . . . — Да си поприказваме за старото време.

Джони се усмихна под мустак. Той не бе съвсем безчувствен към спомените от миналото и погледна неволно глинената бутилка за ром. Стоичко Данкин използва веднага мигновената му чувствителност и каза бързо:

— Помниш ли, Джоне? . . . Заедно го отвялякохме.

Кръчмарят продължаваше да гледа бутилката. Подвигът на патрулното нападение, който преди двадесет и пет години им донесе медали и отпуски, бе твърде външуващ, за да се припомня хладнокръвно. Той изпълваше Джони с трепетно чувство за дребните случайности, от които зависеше понякога животът или смъртта. Сухи, окъсани, полугладни, но млади и пъргави като пантери, те се промъкнаха до английските окопи в една безлунна нощ и въоръжени само с бомби и ножове, успяха да отвлекат един полумъртъв шотландец, който умря от получените рани след няколко часа. През схватката имаше ужасни мигове, в които всичко зависеше от бързината на ударите с ножовете. Но Стоичко Данкин беше злоупотребявал досега много пъти с вълнението, което тия мигове пробуждаха у Джони. И затова, макар и разчувствуван, кръчмарят рече:

— Гиди, лисица! . . . Само за ракия ли мина сега, или пак пари ще искаш?

Стоичко се ухили виновно, показвайки редките си жълти зъби.

— Немотия, братко. . . Нали знаеш! . . . — смотолеви той.

— Не давам — намръщено отсече Джони. — Тая година тютюнът ще спадне още. Дал съм ти за целия макул. . . та и отгоре.

Стоичко Данкин продължаваше да се хили едновременно стеснително и галбовно като манастирски послушник, който иска от игумена пари.

— Колко? — сурово попита кръчмарят.

— Дай там хиляда и петстотин — смотолеви нерешително Стоичко.

— Защо са ти?

— Искам да облека момчето — заекна дърварят. — Най-големия. . . ти го знаеш. . . дето учи в града. Тая година свърши гимназия. . . а наесен го викат в Школата за запасни офицери.

— Оня, хайманата ли? . . . — злобно попита Джони. — Дето на Гергьовден напсувал царя?

— Лъжа е, братко, не вярвай на хората — бащински се застъпи Стоичко Данкин, като глътна от ракията и обърса с длан посивелите си мустаци. — Някой го е наклеветил. . . Момчето си е добро. Работеше и се учеше само, лев не съм похарчил за него. . .

Дърварят млъкна с блеснали от гордост и умиление очи.

— Та рекох да му купя един кат граждански дрехи. . . — продължи той. — Грях ме е от бога. . . Досега не е видяло нищо от мене. Хляба, дето се казва, от дете само си го е изкарвало като аргатче. . .

Джони слушаше, загледан мрачно и завистливо пред себе си. Стоичко Данкин съзна изведнъж, че без да иска, бе разочвъркал раната на приятеля си. Джони имаше две деца — син и дъщеря. Синът му едва успя да изкара прогимназия. След безуспешни опити да продължи в гимназията той се върна при баща си, където затыпя още повече от еднообразната работа в кръчмата и всекидневното пиене на ракия. После той изкара военната си служба в града, но оттам дойде развратник, скандалджия и достоен съперник в любовните похождения на старшията. Дъщерята на Джони завърши стопанско училище, беше хубавичка и паметлива, но пристана на един хайта дър-

воделец, който идваше на селските събори с напوماдена коса и контешки граждански дрехи. Сега този младеж тичаше по други момичета, не работеше нищо — при все че Джони му обзаведе в града цяла работилница — и ядеше готови пари от зестрата на жена си. Прахосването на парите, които дърводелчето беше изнудило при сватбата, действуваше особено зле на стиснатия и пестелив Джони. Всичко това бе добре известно на Стоичко Данкин. Той изпита съчувствие към мъката на приятеля си и направи непохватен опит да я смекчи:

— То и моят маскара не е много за хвалене — рече той. — Младо е, нали знаеш. . . Всичко може да му завърти главата. Но искам да му купя един кат дрехи. . . Та рекох. . .

— Пари за сина ти не давам — сухо отказа Джони.

— Защо бе, брате?

— Така.

— Сега макултът ми е голям — опита се да го убеди Стоичко Данкин. — Ще изкарам тютюн и от онова парче, което взех на изполица от поп Манол.

— Не давам — повтори кръчмарят.

И за да покаже, че няма нищо против личността на самия Стоичко Данкин, тикна пред него второ шишенце с ракия. Но Стоичко почувствува горчиво змийската завист в душата на приятеля си.

— Ех, Джоне! . . . — въздъхна той тъжно, без да се докосне до ракията.

След това се замисли. Никога повече отсега той не беше желал да има пари, за да подари на сина си един кат граждански дрехи. Това странно желание се бе породило у него, защото съзнаваше, че целият му живот беше протекъл в немотия. Каквото и да правеше, където и да работеше, децата му все си оставаха дрипави и полугладни. И всред тази отчайваща безизходна селска немотия синът му Стоимен беше изплувал сам. Бащинското желание на Стоичко Данкин да купи дрехи на сина си стана още по-страстно.

— Слушай! . . . — внезапно реши той. — Полица ще ти дам. . . Ако не върна парите от капарото на тютюна, продай ми нивата.

Джони го погледна възмутено.

— Ти си полудял бре, голтак! . . . Нива ще залага, да купи дрехи на сина си! . . . Та ако се е изучил и ста-

не офицер или даскал, какво. . . Да не е повече от тебе, дето нямаш риза на гърба си? Нека да му купят дрехи ония! . . .

— Коц? — неспокойно попита Стоичко Данкин.

— Червените хаймани от града, които му помагаша да учи. . . Какво ме гледаш така? . . . Да не съм луд да давам пари за тия, дето искат да ме колят?

— Да те колят ли?

— Или да ми вземат имота, все едно. . . Хайде, стига си ме задявал за пари. Пий сега.

И Джонни поднесе шишенце да се чукнат. Но Стоичко Данкин го гледаше с гневен блясък на малките си тъмносини очици. После той изпсува внезапно, обърна се и тръгна към вратата. За първи път той излезе от кръчмата на Джонни, без да се докосне до ракията му.

— Стоичко! . . . Ей, Стоичко! . . . — викна кръчмарят след него. — Върни се бре, язовец! . . .

Но Стоичко Данкин дори не се обърна. Дойде златно и горещо лято, което обещавахе добра тютюнева реколта, и погълна средоречанив полска работа. Небето сияеше с дълбока и тиха синевина, а слънцето сипеше безмълвно жар по червеникавите песъчливи хълмове, насадени с тютюн. От тъмни зори до залез слънце между правите редици на отровното растение прекопаваха, плевяха и беряха листа мургави хора. Само на пладне, когато горещината ставаше непоносима и полето потъваше в печална тишина, тия хора прекъсваха работата си и отиваха да починат под сянката на някой орех или кестен. Дълга, суха като гущерица селянка започваше да кърми пеленаче. Побелял старец с кърпени потури и продънена сламена шапка слизаше бавно до широката река и потапяше подутите си крака в ленивите ѝ жълти води. Невръстни селски младежи — повечето от ергените бяха мобилизирани в Беломорието и Македония — задяваха под вишните момичета. Девойките избухваха в смехове, които отекваха остро и пронизващо, сякаш тишината ги лишаваше от жизнерадост.

А привечер, когато слънцето залязваше и вечерните сенки се удължаваха, по шосето от града се задаваше автомобил с експертите на някоя тютюнева фирма. От него слизаха господа с каскети и голфове. Те идваха с

добро настроение, след като бяха закусили с пържена пшстърва и гъсто мелнишко вино в близкия манастир. Господата искаха да добият обща представа за реколтата и, както винаги, умееха да съчетават полезното с приятното.

— Е, какво? — питаха те добродушно. — Добър ли е тютюнът? . . .

— Добър е, добър е — отговаряха селяните.

— А дамги? . . . Дамги има ли? . . . — интересуваха се господата.

— Няма, няма! . . . — по навик хитруваха селяните.

Но експертите разбираха от шмекериите им и като си даваха невинно любопитен вид, понавлизаха в нивите, за да видят дали по листата на тютюна нямаше петна от мозайчна болест. Очите им обхващаха напрегнато зелените редици на растението, изпъстрени с нежни бледорозови цветчета. И тогава самодоволните им лица добиваха хищния израз, който имаха през време на покупките.

— На кого е тая нива? — питаше дебел тантурест господин с безцветни мижави очици, захапал цигара между зъбите си.

— На Стойне Кривия — неохотно отговаряше някой от селяните.

— А дека е тоя Стойне?

Господинът подражаваше снизходително местното наречие на селяните, но лукавите му очици гледаха изпитателно запуснатата нива с неоплевени лехи и дамгосани листа.

— Разтресе го маларията, господине. . . А синът му е мобилизиран. Не можах да опръскам навреме. . . Вие от коя фирма сте?

Тантурестият вадеше тефтерче и отбелязваше нещо в него. После се обръщаше разсеяно към селянина:

— Що? . . . Питаше ли ме нещо? . . .

— Питам от коя фирма сте.

— От «Никотиана» — ухилено лъжеше дебелият сред одобрителния кикот на чиновниците си.

— Да не сте чорбаджията?

— Не, не съм чорбаджията. . . Чорбаджията на «Никотиана» ходи само с министри и големци.

И коремът на новия генерален директор на «Джебел» почваше да се друса от смях пред шегата, с която прикриваше от конкурентите обиколката си.

— А това място на кого е? — продължаваше да се интересува директорът на «Джебел», сочейки към седната нива, още по-запусната от първата.

— На Санде Попадин.

— Дека е, та го нема?

— Избега в балкана, господине.

— Трай, не думай!

— Е я! . . .

И придавайки скръбно и укорно изражение на лицето си, селянинът наблюдаваше ехидно тревогата върху лицата на едрите кърлежи, които изсмукваха труда на средоречани.

Един горещ юнски следобед Динко почиваше на сянка под брястовете до нивата си. Той бе прекарал сутринта в уморително прекопаване на тютюна под палещите лъчи на слънцето, след това се нахрани със сирене и хляб, които беше донесъл от къщи, и поспа малко. Когато се събуди, жегата бе преминала. Червеникавите, покрити с тютюн хълмове изпъкнаха ярко върху синьото небе. Наоколо бе тихо и тъжно, а по нивите отново бяха почнали да работят хора. Динко въздъхна сякаш от задухата, но всъщност от мъка и чувство на застой, които притискаха душата му. На бойната група, организирана в селото, не достигаше оръжие. Попадин бе избягал от немай-къде, когато надуши, че щяха да го арестуват заради приказки срещу немците. Той отнесе със себе си само една бомба и ръждясал войнишки нож.

Все тъй угнетен от мислите си, Динко разкърши едрото си тяло, после взе мотиката и с бавни крачки тръгна да поработи още малко на нивата. Грижата му за тютюна бе съвсем безсмислена сега, но убиваше времето и го спасяваше от подозренията на кмета. Нивата се намираще от другата страна на долчинката с брястовете. Тя стигаше до билото на хълма, върху което Динко работеше само привечер или сутрин рано, когато слънцето не припичаше силно. Отвъдният склон на хълма представляваше ронлив сипей. По него лъкатушеха извивките на шосето, което водеше през Средорек за града.

Когато Динко се изкачи на билото и погледна надолу, по шосето идеше едно селско момиче с бяла забрадка и стомна с вода. Беше Елка, сестра му. Той я позна по

едрата фигура и тромавия вървеж. Щом го видя, тя закрачи по-бързо и размаха оживено над главата си нещо, което трябва да бе книга, писмо или вестник. Динко се разведри. Тя носеше прясна, студена вода и може би пощата с известия от града.

— Повиквателно! . . . — извика тя, когато наближи. — Имаш повиквателно за казармата. . . И писмо от Ирина.

Динко усети мрачна радост. Повиквателното щеше да сложи край на застоя, а редките писма на Ирина събуждаха винаги горчива смес от копнеж, любопитство и вълнение. Образът ѝ продължаваше да живее в паметта му. Тя му пишеше веднъж на две или три години, когато трябваше да уреди някаква работа по имотите на баща си в града и селото. Тези писма бяха отговор на неговите, в които той ѝ напомняше сухо и кратко да изпрати пари за данъците, когато последните не се покриваха от наема на имота или прихода на изполицата. Обикновено Ирина изпращаше много по-голяма сума, отколкото бе нужно, с обидна молба да се купят с остатъка подаръци за бедните роднини. Но тя никога не си даваше труда да купи или избере тези подаръци сама. Това бяха пресилени любезни писма с изкуствен интерес към братовчедите, чичовците и лелите, чиито имена и семейно положение тя постоянно объркваше, защото бе от друг свят и всъщност не се вълнуваше никак от съдбата на тези роднини. Писмата бяха надраскани на хубава хартия с отвесен и едър почерк, за да се свърши по-скоро страницата и отърве от досадното задължение. Но макар и такива, те разгаряха в сърцето на Динко старото чувство и го изтръгваха за дълго от еднообразието на живота в Средорек.

Елка дойде изпотена и зачервена от бързото изкачване по ронливия сипей. Тя бе едра и хубава като Динко — с тъмносини очи и руса коса. Приличаше на красиво работно животно, което някой беден селянин щеше да обича като земята си. Но у нея липсваше подвижността на Ирина. Само усмивката и равните ѝ зъби напомняха далечно образа на братовчедката от града.

— Откъде знаеш, че писмото е от Ирина? — равнодушно попита Динко.

Той искаше да скрие вълнението си.

— Познавам го. — Девојката остави стомната и ди-

шайки тежко, избърса с кърпа лицето си. — Познавам го по хартията и парфюма.

Динко взе писмото и повиквателното, които Елка беше увила в стар вестник, за да не ги изцапа с потните си ръце. Оригановият парфюм на плика се усети веднага сред селските миризми на изгоряла от слънцето трева, на пръст и тютюн. Благоуханието му идеше от недостъпно същество на чужд свят, който изпълваше сестрата с удивление, а братя — с ненавист. Динко прегледа първо повиквателното. То бе от военното окръжие, но не го изненада много, защото го очакваше. Още щом го прочете, той взе решението си. Повиквателното означаваше бягство от армията и присъединяване към партизанската група. От утре той щеше да почне нов живот — подвижен, напрегнат и опасен, но наситен с чувство на пълнота, което му липсваше досега. Нямахше друг изход, ако искаше да остане верен на това, което бе мислил, разбирал и вършил досега. А Елка сякаш разбод решието му и попита уплашено:

— Какво ще правиш?

— Ще хвана балкана — отговори той. — Какво друго?

— А ние с мама?

— Ще кротувате. Не вярвам да ви закачат.

Елка почна да плаче, но Динко я смъмра.

— Стига си ревала! — викна той. — Затова ли си ремсистка?

Той разкъса намръщено подплатения плик. Писмото на Ирина почваше с обикновени любезности, с учтив интерес към роднините и с познатото объркване на имената им, които никога не успяваше да запомни. Понататък тя съобщаваше накъсо за едно внезапно хрумване: бе решила да продаде имота, останал от баща ѝ на село, и упълномощаваше Динко да стори това. «Искам да вложа парите в едно предприятие, което се развива много добре — пишеше тя, — и вярвам, че ще одобриш решението ми, тъй като доходът от двете ниви и воденицата едва покрива данъците, които трябва да плащам за тях.». На края тя отправяше покана към Динко да ѝ се обади, когато дойде в София, и уверяваше великодушно, че не желае да бъде забравена от роднините на баща си.

Динко пхна писмото в плика и се замисли горчиво. Тя си оставаше онова, което бе била винаги: неискрена,

чужда и напълно откъсната от тях. Той си спомни, че още в гимназията, още преди да стане поддържана жена в недостъпния свят на господарите, тя се срамуваше от роднинството си с него, от цървулите му и шарената торбичка, в която носеше книгите си. И още много дребни неща от детинството си спомни той, които го отдалечаваха от нея и за които бяха виновни само бедността и невежеството на село. Но и сега тия неща бяха замъглени пак от тихата и примирена горест на копнежа, на безнадеждната му любов към нея.

— Какво пише? — попита Елка.

Сълзите на тревогата ѝ се бяха изсушили от женското любопитство.

— Нищо — отговори Динко.

Той изпита внезапно раздражение от съчувствения поглед на сестра си. Очите на Елка питаха: «Още ли те мъчи и не можеш да я забравиш?» После той съзна, че тъкмо отговорът, който даде, издаваше външното му. Той се помъчи да го смекчи, като смотолеви презрително:

— Иска да продаде имота.

— Имота ли?

— Да, иска да продаде всичко.

— Как всичко? — развълнувано попита Елка.

— Ей така, всичко! Бахчата, двете ниви, воденицата. . .

— А кой ще ги купи?

Динко се изсмя.

— Купувачи, колкото искаш. . . Има умни да купуват, но малко са глупаците, които продават. Сега парите се обезценяват и всеки гледа да ги превърне в имот. Впрочем тя може би има право. Нейният свят ще свърши скоро.

— Та налн е умна и учена? — насмешливо забеляза Елка.

Тя не пропускаше случай да уязви Ирина пред брат си. — Нейна работа — презрително каза Динко. — Сигурно иска да превърне парите в акции на «Никотиана».

— Акции ли? — попита Елка. — Какво е това акции?

— Това е дълго и широко. . . Не е за твоята глава — с досада произнесе той. Но после се поправи: — Акции са начин, по който те си разпределят печалбите.

— Кой? — попита Елка.

— Тия, които смучат потта ни. . . — В гласа на Динко прозвуча внезапно ожесточение. — Търговците, германците, правителството, царят. . . Всички, които живеят от нашия труд и ни презират като добитък. Всички, които трябва да изметем веднъж завинаги оттук! . . .

Динко вдигна стомната и се напи със студена вода.

— Хайде, гледай си работата! — спокойно рече той. — Върви в къщи да ми приготвиш дрехите. Аз ще почакам ветеринарния лекар. Искam да го питам нещо за кравата.

Той погледна часовника си. Наближаваше време да мине участъковият ветеринарен лекар от съседното село, който му беше обещал пистолета си. Динко искаше да отнесе в отряда оръжие поне за още един човек.

Елка се отправи бавно към селото.

След малко Динко забеляза от билото на хълма ветеринарния лекар и двуколката му, които кретаха бавно по извивките на шосето, идейки от равнината. Динко слезе при шосето и седна върху сипея. Слънцето докосваше вече хоризонта и под червените му лъчи равнецът и млечката, които растяха наоколо, бяха добили свежозелен цвят. От синорите на нивите, канавките на шосето и редките храсти по сипея се подемах вечерната песен на шурците, еднообразна и тъжна като живота на хората, които обработваха тютюна. От време на време полъхваше вятър, топъл и сух, който поклащаше равнеца и носеше дъх на изгорели от слънцето тревни, на простор и нажежена земя. Най-после от завоя на шосето се показа двуколката на ветеринарния лекар, теглена от мършав държавен кон. За да облекчи товара му, лекарят беслязъл и вървеше до коня с наведена глава, потиснат от грижите си. Той бе висок и тънък млад човек с дълги крака и костеливо лице, което изглеждаше преждевременно състарено. От двуколката и вехтия му костюм, изцапан с петна от лекарства, се разнасяше остра миризма на конска пот и креолин. След тежката работа по добитъка тази миризма го съпътствуваше навсякъде. В двуколката стояха чантата с инструментите му, сандъче със серуми и каучукова сонда, с която даваше през носа лекарства на конете.

Динко слезе по сипея и се изпречи пред него.

— Докторе, здравей! — каза той.

— О! . . . — стреснато рече ветеринарният, като вдигна глава под тежкия товар на мислите си. — Ти ли си?

Докато вървеше до коня, той прекарваше през главата си досадната върволица от мисли за околийския ветеринарен лекар, който го преследваше немилостиво за бясното куче, което беше ухапало една стара жена в съседното село, за антракса по говедата, който върлуваше в участъка му, за чумата по свинете, която нищо не можеше да изкорени. Това бяха мръсни болести, които изискваха карантини, имунизации, сведения, изтощителни обиколки, денонощно напрежение, неприятни кавги с кметове и частни стопани. Той си спомни и за събранието, което беше устроил в едно планинско село, за да запознае селяните с борбата против заразните болести по животните, но в което се увлече и почна да говори за Съветския съюз. После той откри с неприятна изненада, че в събранието се беше вмъкнал кметът, който щеше да направи веднага донос в околийското управление. А най-сетне ветеринарният лекар, крачейки уморено до двуколката си, бе помислил и за неколцината бедняци, които го чакаха от обед с болните си животни в лечебницата. Прислужникът на лечебницата бе му съобщил вече по телефона, че между докараните животни се намираше и един кон с остро разширение на стомаха. Стомахът на животното трябваше да се промие грижливо със сонда, а това бе дълга и трудна работа, с която трябваше да се залови, уморен от пътя, веднага щом слезеше от двуколката. Той бе помислил и за много още други, подобни неща, които нямаше да успее да свърши, ако му липсваше себеотрицание и не обичаше селяните, между които беше израснал.

— Прощавай! — каза той. — Бях забравил, че ме чакаш.

— Нищо. Носиш ли онази играчка?

— Нося я, разбира се! . . .

Ветеринарният лекар огледа предпазливо безлюдния път, после извади от задния джоб на панталона си един пистолет и го подаде бързо на Динко.

— На! . . . Това е стар наган, но стреля добре.

— Ще го разгледам в къщи.

Динко мушна бързо пистолета в джоба си.

— Аз получих повиквателно — рече той.

— Гадове! . . . — изруга ветеринарният лекар. — Ще те изпратят в някой от корпусите.

— А да не мислиш, че ще отида? . . . Тази нощ хващам балкана.

В очите на лекаря блесна сподавен възторг. Външното му бе тъй силно, щото не можа да го изрази веднага.

— А оръжие? — прошепна той.

— Ще го вземем от врага. Ела да изпушим по една цигара.

— Не мога. Чакат ме пациенти. Тръгни с мене.

— Добре.

Ветеринарният лекар улови юздата и отново поведе коня. Динко тръгна до него. Слънцето потъваше бавно зад хоризонта. Последните му лъчи осветяваха хълмовете с тъжна червеникава светлина. След малко дискът му изчезна напълно и мъглата на запад доби теменужен оттенък. Песента на шурците продължаваше да се носи над отровно зелените тютюневи ниви. В мочурите край реката закряха жаби.

— Колко души ще те последват? — попита ветеринарният лекар.

— Седем.

— А момчето на Стоичко Данкин?

— Решихме да отиде в школата. Така след две години ще имаме изпитан човек с военно образование. Предай това на другарите от околийския комитет.

— Добре — замислено каза ветеринарният лекар. — Но мислиш ли, че борбата ще трае толкова дълго?

— Може да трае много дълго — отговори Динко.

Червеникавите светлини на залеза се превърнаха неусетно в пепелносив здрач. Масивът на близката планина потъмня, но скалистите зъбери на върховете ѝ грееха още с оранжеви пламъци. Единичното крякане на жабите от мочурището се превърна в стихийен концерт.

Двамата преваляха билото и се качиха в двуколката. Конят ги понесе по надолнището с равен ход. Когато слязоха в равнината, здрачът беше преминал в звездна нощ, а из въздуха се носеше миризма на сено. В мрака прелитаха светулки. Някъде мучаха говеда и лаеше куче. Закъснели овчари пъркаха на овците си, бързайки да ги приберат в кошарите. Динко въздъхна. Стори му се, че в тишината, в простора, спокойствието и мирния

труд имаше нещо безкрайно приятно, от което вкусваше за последен път. Но на Изток беше започнала гигантска война, която щеше да прерасне в борбата за новия свят. И този свят можеше да се изгради само над хаоса, над смъртта и разрухата на стария.

В далечината се показаха мъждукащи светлини от селото. След малко Динко слезе от двуколката, а ветеринарният лекар продължи към лечебницата, и с в съседното село. Преди да се разделят, двамата си стиснаха сърдечно ръцете. И тогава на Динко пак се стори, че вижда този човек и вкусва от покоя на мирния живот за последен път. Той съзна, че това, което изпитваше, не беше предчувствие, а страх — нормален, естествен, присъщ на всеки жизнен човек, — страх от смъртта и от опасния нелегален живот, който щеше да почне след няколко часа. Но той го преодоля бързо.

Късно през нощта до горичката край селото се събраха седем души и бавно потеглиха към планината. Те бяха въоръжени само с една карабина и два пистолета.

III

Единственото същество, което Борис продължаваше да обича и да почита, бе майка му. Тя събуждаше у него сладостно външение за изминатия път в живота и часовете, прекарани с нея, макар и огорчени от спомени-те ѝ за Стефан, му бяха винаги приятни.

Един следобед тя се обади от малкия провинциален град по телефона и го помоли настойчиво да се видят. Борис се съгласи веднага, при все че на другия ден трябваше да замине за Хамбург. Привечер той се качи в колата, като заповяда на шофьора да кара бързо. След час и половина беше при майка си.

Тя го чакаше навън в градината. Бе превалял топъл пролетен дъжд. Из въздуха се носеше гъсто благоухание на люляк и рози. Борис целуна почитателно ръката ѝ. Тя му отвърна с хладна целувка по челото. Споменът за Стефан и за равнодушието, което Борис прояви към участта му, още не можеха да се изтрият от паметта ѝ.

— Защо седиш в беседката? — попита той.

— Сама съм в къщи и ми стана задушно, та рекох да подишам чист въздух.

Тя проследи с напрегнат поглед един стражар, който минаваше бавно по улицата, но Борис не обърна внимание на това.

— Къде е татко?

— Вчера замина за София.

Борис направи гримаса. Всяко отиване на Редингота в София бе свързано с някаква глупост.

— Не ми се е обадил! . . . — Борис продължаваше да мисли с досада за баща си. — За какво замина сега?

— Пак по разправията с кмета, . . . Искане да продължи разкопките на римската баня в градината на сегашните бани, а кметът не позволява през курортния сезон. . . Човекът е прав! . . .

— Прав е, разбира се! . . . — каза Борис. — И ти не вразуми ли баща ми?

Майката се усмихна разсеяно. Никой не можеше да вразуми Редингота. И тя навярно щеше да каже това, но в момента нещо друго занимаваше мисълта ѝ.

— Луд човек! . . . — избухна Борис. — Не мога да се разправам повече с него! . . . За смях съм станал из министерствата! . . . Светът се тресе от събития, а той се занимава с разкопки на римска баня. . .

Стражарят бе отминал и напрегнатият израз върху лицето на майката изчезна.

— И каква е тази нова мания да размества учителите! . . . — продължи Борис. — Инспекторите са писнали от него.

— Ако ти уредиш въпроса за разкопките, той ще престане да се занимава с учителите — рече майката.

— Побъркан дъртак! . . .

Борис я улови нежно подръка и двамата тръгнаха бавно към стълбите на главния вход. Слънцето залязваше между оранжеви облаци. Близката река шумолеше еднообразно и тихо, а миризмата на люляка стана по-силна.

— Как е Мария? — попита майката, докато отиваха към стълбите.

— Все така! . . . — разсеяно отговори Борис. — Вчера я откараха в Чамкория. . . Досажда на всички.

Майката не отговори. Тя почувствува срам. И то-

зи срам идеше от това, че човекът, който говореше така, бе неин син.

Когато влязоха в трапезарията, тя завъртя ключа на електричеството и под светлината на полилея Борис видя лицето ѝ. Върху него имаше смесен израз на радост, тревога и загриженост. Тъмните ѝ очи гледаха трескаво, върху повехналите ѝ бузи се бяха появили петна от слаба руменина.

— Какво ти е? — попита той.

Погледът му изрази сурова загриженост, готова да се превърне в гняв срещу всеки, който разваляше спокойствието ѝ.

— Нищо ми няма! . . . — Майката се усмихна загадъчно.

— Защо ме повика?

— Просто така! . . . Не съм те виждала отдавна. . . Искане да вечеряме заедно.

Борис продължи да ѝ разправя за патриотичното решение на Редингота да изчисти училищния персонал в околността от комунисти. Не че Борис беше по начало против това решение, но то бе свързано с ходатайства, които нямаша нищо общо с печелене на пари, и следователно — бе глупаво като историята с римската баня. С него Редингота озлобяваше излишно и учителите срещу «Никотиана».

— Ще ме почерпиш ли чашка коняк? — попита Борис, като се успокои от раздразнението против баща си.

— Не! . . . Тази вечер няма да пиеш коняк! . . . — строго рече майката. — Ще донеса после малко вино.

— Добре — обеща Борис.

Върху лицето на майката се появи пак загадъчната усмивка. «Ще иска пари за сиропиталището» — помисли той. И за да ѝ направи удоволствие, реши да бъде щедър.

— Как са сирачетата? — Борис си даде вид, че се сеца за тях случайно.

— Както винаги. . . Тъжни и мили.

— Имат ли нужда от нещо?

— Засега не.

Борис се озадачи отново. Майката пренесе разговора около търговските му работи в Беломорието. Тя постла масата с бяла покривка и почна да вади прибори от бюфета.

— Защо шеташ ти? — попита Борис. — Къде е момичето?

— Отиде си за няколко дни в отпуска.

— А кой върши къщната работа? — разсърди се той. — Не обръщаш никакво внимание на здравето си.

Борис запали цигара и почна да следи внимателно шетането на майка си. Външението ѝ проличаваше във всяко движение.

— Защо слагаш трети прибор? — внезапно попита той.

Майката не отговори. Лицето ѝ се покри с руменина. Тя издаде слаба въздишка и седна на стола, сякаш краката ѝ се бяха подкосили. Борис скочи уплашено да ѝ помогне. В това време вратата към кабинета на Редингота се отвори и някой произнесе високо и звучно:

— Добър вечер, братко!

На прага стоеше Павел.

Борис го погледна смаяно.

Първото чувство, което изпита, бе страх. И този страх идеше от внезапната поява на Павел като призрак, от съзнанието, че той принадлежеше отдавна към един свят, който сега помиташе немската армия на Изток, раздробяваше я на късове и я смилаше неспирно, безмилостно. Това бе нравственият и физически страх на генералния директор на «Никотиана» от Съветския съюз, от българските селяни и работници, от собствения си брат комунист. Страхът нарасна изведнъж, превърна се в тих, леден ужас, който накара Борис да затрепери и побледнее.

Павел направи няколко крачки напред. Той си беше все същият — висок, широкоплещест, с черна лъскава коса, вчесана назад. Само чертите на лицето му бяха станали по-остри и по-сурови, а кожата му имаше медно-червен, загорял от слънцето цвят. Върху устните му трептеше едва забележима иронична усмивка.

— Какво? — рече той весело. — Май че се уплаши малко... Има си хас да се боиш наистина... Здравей!

— Здравей!...

Гласът на Борис прозвуча хрипливо, с престорена радост.

— Мамо, коняк!... — произнесе той към майка си.

— Какъв коняк бе?... — изгърми баритонът на Павел. — Нали обеща да не пиеш?

— Не мога... Развълнуван съм... Не мога сега без коняк.

— Как? ... Дотам ли си я докарал? ... — Павел го погледна строго. — Мамо, дай му тогава! ... Ще се чукнем тримата.

Майката продължаваше да седи с подкосени крака на стола и наблюдаваше мълчаливо срещата между двамата братя. После тя стана и донесе на масата бутилка с коняк, Павел напълни чашите. Чукнаха се и пиха.

— Така, значи! ... — Борис дойде на себе си. — Я гледай! ... Ех, че комедия! ...

Той тупна Павел по рамото и развеселен изведнъж, почна да се смее високо и остро.

— Слушай, братко! ... — Гласът на Павел стана неочаквано сериозен. — Ако някой дойде, аз изчезвам веднага. ... А ти ще забравиш, че си ме виждал. ... Разбра ли? ... Инак лошо.

— Как лошо? ... — Лицето на Борис побледня отново.

— Неприятности за мама и тъй нататък.

— Ах, да! ... — сети се Борис. — Ти идваш тъкмо навреме.

— Защо навреме?

— Не виждаш ли положението? ... Утре всички ще се облегнем на тебе.

Павел се усмихна.

Майката следеше напрегнато лицата на синовете си.

Онова, от което се боеше, не се случи. Те се срещнаха сърдечно и преодоляха бързо първия миг на враждебността, а това ѝ даде надежда за помирението им. Но в дъното на душата ѝ остана тревога. Може би всичко това беше само привидно. Може бив всичко се дължеше на навика им от детинство да се сдържат и да не се карат пред нея.

— Отдавна ли си в България? — попита Борис.

— От няколко месеца.

— Откъде идеш?

Павел не отговори.

— Е, не е важно, щом е тайна! ... — Борис махна с ръка. — А какво прави десет години? ... Разправяй! ...

Павел му направи знак да мълчи. В трапезарията влезе майката, носейки бутилка с бяло вино. Братята пренесоха веднага разговора на безобидни теми и почнаха да се шегуват отново. Сега те разискваха малко

— Ще ти стане по-ясно, когато те изправим пред народния съд.

— Има голяма вероятност да бъдете избесени, преди да го учредите.

— Късно е! . . . — Върху лицето на Павел се появи сурова усмивка. — Целият народ се е вдигнал срещу вас, а Германия се търкаля стрёмглаво към пропастта. . . Ясно ли ти е положението? . . . Не се преструвай на спокоен!

Борис почувствува отново тръпките на хладния ужас.

— Не се преструвам! — по-меко рече той. — Просто искам да видя докъде може да стигне фанатизмът ти.

— Значи, правниш опити с моето търпение, а това е опасно.

— Какво? . . . Ще ме застреляш ли? — усмихна се Борис.

— Не, но мога да загубя желание да спасявам кожата ти. . . А това ще бъде жесток удар върху мама. . . Прав ли съм?

— Прав си, прав си! . . . Гледай какви времена доживяхме! . . . Но всъщност какво те накара да поискаш от мама среща с мене?

— Ти можеш да ни направиш една услуга?

— Каква услуга? — тревожно попита Борис.

— Един наш другар е в затвора и е осъден на смърт.

— Е? . . .

— Екзекуцията му трябва да се отмени или поне отложи.

— Това няма да бъде трудно за мене. . . Как се казва?

— Блаже Николов.

— Познавам го. През голямата стачка ме изкара от кожата.

— Ти трябва да забравиш това сега.

— Ще го забравя, разбира се.

— И ако успееш да го отървеш от бесилката, можеш да бъдеш спокоен за себе си. . . Ние ще отчетем това.

— Дадено! . . . Още утре ще направя постъпки.

— Колкото може по-скоро! . . . Сега друго: искам да разгледам вилата ти в Чамкория.

— Защо ти е?

— Струва ми се много удобна за разговорите, които възнамеряваме да водим с известни англофилски среди.

— С англофилски среди ли? . . .

— Това са само сондажи от тяхна страна.

— Как от тяхна страна.

Лицето на Борис се помрачи внезапно.

— Искат да разменят мнения — рече Павел. — Ако приемат нашата програма, нека влязат в Отечественния фронт! . . .

— А защо аз не зная нищо за това? — В гласа на Борис прозвуча гняв.

— Вероятно крият от тебе! . . . Считат те за германофил.

— Така ли? . . . Но аз. . . Ти знаеш ли, че аз влизам в коронния съвет? . . . Ти знаеш ли, че негово височество ме държи като дълбока резерва за преговори с англичаните? . . . Ти знаеш ли, че аз. . .

— Зная! . . . — Павел махна с ръка отегчено. — Но негово височество мисли, че още не е дошло време да ни пуска въдици, за да спасява династията и кожата си. . . Освен това никой няма вече доверие в тебе. . . Работниците и селяните те мразят, англичаните знаят, че си двоен агент, а и германците нямат по-добро мнение за тебе. . .

Борис не отговори. Устата му се беше изкривила, зееше грозно.

— Слушай! . . . — Гласът на Павел стана още по-суров. — Трябва да знаеш и друго! . . . Няма да спечелиш нищо нито пред германците, нито пред съюзниците, ако ме издадеш на властта. . . Но ако въпреки това го направиш, бъди уверен, че няма да живееш повече от няколко часа. . . И мама ще те презира цял живот. . . Ясно ли ти е и това?

Борис продължаваше да стои с полуотворена уста и на Павел сега се стори, че в тази уста имаше нещо идиотско и безнадеждно. «Напълно пропаднал човек! . . . — помисли той с известна тъга.

— Чакай, братко! . . . — Борис се съвзе, но уплахата остана в гласа му. — Няма. . . няма да те издам! . . . Може ли? . . . Това е глупост! . . . Ами че. . . германците. . . губят. . .

— Губят, разбира се! . . . — изсмя се Павел. — Пра-ти ги по дяволите.

— Чакай! . . . — Борис продължаваше да заеква. — Трябва да пийна коняк. . . Развълнуван съм.

— Пийни! . . . Животът ти наистина виси на косъм.

— Ще направя всичко. . . Няма да ме ликвидирате. . . нали?

— Ако мълчиш и спасиш живота на Блаже. И после вилата! . . . Остави ключа на мама! . . .

— Всичко. . . всичко. . .

Павел погледна ръчния си часовник и стана бързо. Трябваше да върви. Той пишна с привычно движение револвера, който носеше в задния джоб на панталона си, и протегна ръка на Борис:

— Хайде, прощавай! . . . Аз отивам.

— Няма. . . да ме ликвидирате. . . Нали?

— Ако не вършиш подлости.

— Няма. . . нали?

Павел почувствува отново неясна угнетеност от състоянието на брат си.

— Е, успокой се, дявол да го вземе! . . . — рече той. — Ти си бил ужасен страхливец. . . Срам ме е да те гледам.

И тръгна бързо към вратата.

Борис остана сам. Той почна да пие чаша след чаша коняк, докато съзнанието му се замъгли, докато страхът и после гневът му потънаха в мрачната вцепененост на пианството. Когато се събуди, бе четири часа сутринта. Усети студ, болеше го глава. И сред чувство на безнадеждност и пустота Борис си спомни, че трябваше да изпълни незабавно поръчката на брат си. Обзе го усещането, че светът на «Никотиана» се беше наклонил опасно и заплашваше да рухне, че животът се беше обърнал срещу него.

Той стана бавно от стола и гологлав, клатушкайки се, без да се обади на майка си, излезе от къщи. Навън бе хладно и тихо. По небето още светеха звезди, но от изток надничаше белезникавата ивица на зората. От съседната къща долиташе тъжният крясък на кукумявка. В малкото басейнче на градината куркаха жаби.

Той тръгна към колата, която го чакаше на улицата. Шофьорът спеше. Борис го събуди грубо.

— Карай бързо! . . . — заповяда той, като се тръшна върху седалището.

После отвори прозорчето, глътна една нишестена капсулка с кофенин прах, която му бе дала Ирина, и запали цигара. След малко хладният нощен въздух и кофенинът го съживиха. Мисълта му се проясни. «Про-

пада ли? . . . Хм, ще видим! . . . » Само да имаше време да манипулира и изтегли тютюнците, които бе закупил в Беломорието! . . .

Той се наведе напред и изхърка на шофьора:

— По-бързо! . . .

Шофьорът увеличи скоростта.

Някога силният господин генерален директор на «Никотиана» се усмихна доволно, както при върха на своето търговско могъщество. Но той не съзна, че бързаше да спасява против волята си един осъден на смърт комунист. Той не съзна, че след това трябваше да замине за Хамбург, да се влачи по корем пред акционерите на Немския папиросен концерн и да клюкарствува дребнавото срещу развратния и подкупен Лихтенфелд, който вземаше комисиони от конкурентите на «Никотиана».

IV

Мария бавно умираше.

Държаха я през зимата в София, а през лятото в Чамкория, под грижите на сестрата, която я гледаше вече от девет години. Борис искаше да я поставят в отделно жилище, но Ирина се възпротиви. Стори ѝ се подло да изгонят Мария от собствената ѝ къща.

Една лятна вечер в Чамкория сестрата забеляза, че краят на болната приближаваше. От няколко дни Мария лежеше изтощено в леглото си и упорито отказваше да яде. Върху лицето ѝ трептеше безсмислена усмивка, кухият ѝ, лишен от разум поглед бе втренчен в тавана, а от устата ѝ се точеха лиги.

Сестрата беше прочела много медицински книги и чакаше отдавна този край. Еднообразният и самотен живот с болната бе започнал да ѝ дотяга въпреки голямата заплата, която пестеше изцяло. С течение на времето тя бе натрупала малко богатство. Но бе пропуснала младостта си.

Сестрата повика по телефона специалиста, който се грижеше за Мария. Той пристигна още същия ден с колата си от София, без да гледа горещината и разстоянието, с онова себеотрицание, което проявяваше винаги към богатите пациенти.

— Тя ще свърши — рече той, гледайки лицето на болната. — Това е последният стадий на болестта.

Той бе млад, бързо напредващ и способен човек, с голяма начетеност и приятни обноски, които му помагаха да привлича клиенти. Имаше високо чело и носеше очила с кокалени рамки, зад които гледаха умни очи. Понякога тия очи можеха да изразят и съчувствие. Но дори тогава лицето му не губеше пресметливия израз на търговец, който умееше да продава изкуството си. Сега той не изрази съчувствие. Болната беше омръзнала и нему.

— Господи! . . . Нима ще умре? — с престорена изненада произнесе сестрата.

А после очите ѝ попитаха: «Кога ще стане най-сетне това?»

— Утре или най-късно в други ден — отговори лекарят, като разбра въпроса ѝ.

— Бедничката! . . . — въздъхна сестрата.

Сега тя се развълнува наистина от промяната, която щеше да настъпи в живота ѝ след смъртта на Мария. Най-сетне и тя можеше да заживее като другите увехнали, но незагубили още своята привлекателност стари момичета. Мислеше да си купи двустаен апартамент и да си намери приятел — някой дребен чистичък чиновник, с когото щеше да ходи вечер на кино, а в неделя — на екскурзии по Витоша. Но да се омъжи тя не искаше. Девет години бе размишлявала в самотата за болестта на Мария, за Борис, за Ирина и за живота на господин и госпожа Спиридонови. И така тя беше дошла до заключение, че бракът имаше само стойност на договор, който урежда парични отношения. Сега тя бе осигурена от спестяването си и нямаше нужда от такъв договор.

— Къде е господин Морев? — попита лекарят.

— В Берлин — отговори сестрата. — А може би в Хамбург. Замина заедно с господин Костов.

— А госпожа Спиридонова?

— Тя е в Карлсбад.

Лекарят наведе глава разочаровано. Дори ако бяха повикани с радиограма, близките нямаше да пристигнат преди смъртта. А поради липсата на близки стори му се излишно да играе ролята на лекар, който се бори отчаяно със смъртта. Той приличаше на добър актьор, който не желаете да показва изкуството си в празен салон.

— Ние можем да телеграфираме на госпожица Ирина — каза сестрата.

— Къде е тя?

— Във Варна.

Лекарят направи слаба гримаса. Ирина бе умна като него и щеше да разбере веднага рекламната основа на безполезните му усилия.

— Мисля, че е излишно — рече той. — Аз ще пощупвам тук. . . Бих желал да имам топла баня за утре сутринта.

— Ще се погрижа — обеща сестрата.

— Благодаря.

И лекарят слезе в градината да прочете вестниците, след като направи на болната само една съвсем безполезна инжекция с кардиозол.

Мария умря на другия ден вечерта, малко преди да пристигне Ирина. Тя угасна тихо като забравена свещ, която догаряше. Сестрата се разплака. Тя почувствува внезапна тъга към живота, който водеше до болната, към самотата, спокойствието и четенето на книги. През тия девет години Мария сякаш бе станала част от живота ѝ, но тя съзна това едва сега.

Когато Ирина пристигна, лекарят си бе заминал, а Мария лежеше измита и чиста в леглото си. До главата ѝ стоеше букет от планински цветя, който сестрата беше набрала в ливадата. На нощната масичка гореше свещ. Сега Мария бе само изстинял труп и тялото ѝ сякаш почиваше от мъките на света, който я бе създал и проявил. Върху лицето ѝ нямаше нито следа от предишната гримаса на безсмислен смях. Болният разум бе отлетял. Тя се бе изравнила отново с другите. Ирина изпита особено смущение, което я обземаше при сумрачните състояния на лудата. Устните на Мария сякаш шепнеха: «Сега всичко ще ти принадлежи. И Борис, и «Никотиана», и цялото огромно богатство, което баща ми остави, а Борис удвои. . . Ти се грижеше за мене и аз ти благодаря, но ти не обичаш вече Борис и се стремиш към богатството му като уличница и крадла. . .»

Ирина излезе от стаята, за да не гледа шепнещия труп. През нощта времето се развали. Между боровите свиреше вятър. Вратите стенеха и скърцаха, сякаш мъртвата бе станала от леглото си и обикаляше вилата за последен път. Ирина не можеше да издържи, стана, запали

цигара и се опита да чете. Но свиренето на нощния вятър, мъртвешките звукове и тишината на вилата продължаваха да я потискат. Тогава тя отиде при бюфета в трапезарията и си наля чашка коняк. Алкохолът отпусна изопнатите ѝ нерви, удави смущението ѝ в тъжен смях. Колко много приличаше сега на Борис!... Тя се боеше от нещо, което не можеше да определи, но също като него искаше да извърви пътя докрай, също като него си даваше изкуствената самоувереност на смутен подлец. Влоговете, които притежаваше в разни банки, ѝ се струваха дребни спестявания, скъпият апартамент — недостатъчен, спортната кола — посредствен разкош. Момичето, което ходеше на срещи при параклиса, се бе превърнало неусетно в приятелка на женен мъж, после в любовница, която приема подаръци, след това в метреса, която изисква почит, и най-сетне в хитра, безскрупулна, поддържана жена, за която бе все едно дали я почитат, или не. А сега тя искаше да се омъжи за Борис, да стане господарка на «Никотиана» и милионите ѝ. Сега тя се бе сринала в подлостта на света, който се управляваше само от пари, бе се отдала на леността, егизма и насладите си, хвалеше се с любителски интереси към медицината, смайваше всички с разточителството и прищевките си. И като съзна това, тя почувствува, че сега не беше нищо друго освен паразит, който озлобяваше хората.

От изток изгряваше бавно дъждовна зора.

На другия ден тя изпрати телеграми в Берлин, Хамбург и Карлсбад, погрижи се за пренасянето на трупа в София и нареди да го балсамират, за да се запази до пристигането на Борис и госпожа Спиридонова от чужбина. На мъртвата трябваше да се устрои поне прилично погребение. Но на самото погребение Ирина не желаше да присъства и реши да прекара десетина дни в Чамкория. Сестрата замина с трупа за София. Във вилата остана само една възрастна прислужница, което готвеше добре и от време на време, когато поднасяше яденето, се разплакваше истерично за Мария. Това бе неприятен, вдетинен плач. За да се отърве от него, Ирина я изпрати в София и почна да се храни в казиното, а после нареди да ѝ носят храната във вилата. Тя се постара да не мисли по-

вече за Мария и се отладе на почивката си с изкуството на светска жена, която полага дребнави грижи за красотата и здравето си.

Времето се оправи. След дъждовете въздухът бе наситен с дъх на озон и смола. Денем грееше ярко слънце, а нощем трептяха хладни звезди. Сутрин Ирина се разхождаше в гората, а следобед четеше и спеше. Но вместо отмора в душата ѝ нахлуха неусетно тъга и досада. Тишината, спокойствието и целомъдрието я отегчаваха. Веднъж я обзе желание да извика по телефона фон Гайер от София, но не го направи. След приключението ѝ с Ценкер бившият летец се беше оттеглил тихо и гордо, показвайки ѝ превъзходството си. Друг път тя срещна в гората един фелдфебел-школник от моторизираната част, която охраняваше двореца Ситняково. Младежът бе приятен и хубав. Отегчена от самотата си, Ирина го погледна насърчително. Школникът се спря и завърза леко разговор. После тя се сети внезапно, че този младеж бе син на бивш министър, един от юрисконсулите на «Никотиана». Някакво ненадейно благоразумие я спаси от едно приключение, което стоеше под достойнството ѝ. Тя се прибра във вилата тъжна и разгневена на себе си. Стори ѝ се, че в душата ѝ имаше нещо прогнило и безнадеждно, от което дори чувството за собствено уважение вече трудно я спасяваше.

Една вечер, когато си легна и угаси лампата, Ирина изпита пак страха, който я бе обхванал в деня на смъртта на Мария. Стори ѝ се, че във вилата имаше някой. Трябваше да бе полунощ и тя направи усилие да заспи, но вятърът стенеше тихо и я смущаваше. По небето летяха разкъсани дъждовни облаци, между които от време на време надничаше луната. От гората през отворения прозорец лъхаше усойна планинска влага с дъх на папрат и гъби.

Тя се сгуши в завивката и се опита за заспи, но нелепото усещане на страх, на физическа и нравствена самота прогони отново съня ѝ. Като че някой ходеше в първия етаж. Преди да си легне, тя бе заключила грижливо всички врати и все пак сега ѝ се струваше, че някой ги отваряше. «Нервите ми са отслабнали — помисли тя. — А може би и съвестта ми не е достатъчно чиста.» Ирина си спомни, че преди пет години не настоя достатъчно да изпратят Мария в чужбина, за да се опитат най-новите методи на лечение. Влажният и усоеен климат на Чамкория

усложняваше състоянието на болната с тежки бронхити. Понякога я забравяха тук до късна есен и я прибираха в София чак през ноември. Всички, включително и Ирина, напоследък гледаха на нея като на досаден товар, от който искаха да се отърват по-скоро. И сякаш сега мъртвата се беше върнала отново в своя дом, желаейки да прогони натрапницата, която искаше да ѝ го отнеме. «Слаби нерви — пак помисли тя, — имам желание да постигна нещо, а ми липсва смелост. Такава съм била винаги. Всъщност моето отношение към Мария беше съвсем честно. Дори аз се показвах към нея много по-великодушна, отколкото заслужаваше. . .» Но веднага си спомни, че каквото и да правеше, в дъното на душата си беше очаквала нетърпеливо смъртта на Мария. И негодуващият призрак на мъртвата сякаш продължаваше да се разхожда из вилата.

Скърцането на вратите, глухите стъпки, неясните и продължителни шумове все още смущаваха нощната тишина. Тя стана с решение да вземе приспивателно, което щеше да я потопи в дълбок продължителен сън. И тогава тя разбра изведнъж, че долу наистина имаше някой. До ушите ѝ долетя съвсем ясно характерното скърцане на вратата между хола и всекидневната в първия етаж. Сърцето ѝ заби. Обзе я страх, паника, чувство за безизходност. Вилата беше усамотена, а напоследък все по-често говореха за някакви «шумкари», които скитаха из планините и нощно време слизаха в населените места да вършат саботажни срещу германците или да търсят храна. Понятието за тях се бе свързало в съзнанието ѝ с образа на отчаян, преследван и озлобен човек, готов да извърши убийство при най-малкия повод.

Ирина се послуша и не чу повече никакъв шум освен тъжното свирене на вятъра между боровете. Мина ѝ през ума, че това, което чу преди малко, беше измама на слуха. Тази мисъл я облекчи и накара да се усмихне на себе си. Физическият страх от шумкарите я накара да съзнае нелепостта на нравствения гнет от призрака на Мария. Най-добре бе, вместо да трови нервите си с приспивателно, да се увери наистина, че долу нямаше никого. Подигравайки се на себе си, тя облече тежък копринен пеньоар, захапа цигара, взе кибрит и излезе от стаята, като палеше лампите една след друга.

Нямаше нищо подозрително във втория етаж. Само

празното легло в спалнята на Мария, огрято от лунна светлина, ѝ се стори някак зловещо и я накара да потрепере. Но това бе само за миг. Сега тя не се боеше от призрака. Ирина запали цигарата си и слезе по дървената стълба, която водеше към хола в първия етаж. Холът бе осветен само от лампите по стълбата, така че половината от него оставаше тъмна. Като отмина и последното стъпало, тя завъртя ключа на електричеството, който беше поставен за удобство между стълбата и преддвернето, до главния вход. Кристалният полилей заля хола с ослепителна електрическа светлина. Но при тази светлина внезапно откри нещо, което я накара да замръзне на мястото си от уплаха. Тя бе заключила внимателно вратата между хола и всекидневната, тъй като от последната се излизаше на ниска тераса, от която лесно можеше да се вмъкне външен човек.

Тази врата сега бе широко отворена.

Зад нея зееше тревожно и заплашително черният мрак на всекидневната. Значи, шумът преди малко беше действителен. Вратата не можеше да се отключи и отвори сама. Във вилата имаше някой.

Обзе я облекчаващата мисъл, че това трябва да бе сестрата, която гледаше Мария, Борис или може би Костов, пристигнали неочаквано от София. Ала Борис и Костов бяха още в Хамбург, а сестрата трябваше да позвъни на главния вход, тъй като нямаше ключ. Ирина съзна отново, че бе сама в цялата вила. Обзе я паниката на физически страх и през главата ѝ мина мисълта за отмъстителни работници, които бяха преминали в нелегалност още от времето на голямата тютюнева стачка. Нима трябваше да плаща сега за жестокостите на Борис? Глупости! . . . Макар обитателите на вилата да наричаха шумкарите бандити, тя знаеше, че тия нелегални са комунисти, излезли в планината с оръжие, и следователно не са и не можеха да бъдат злодеи. Какво щяха да ѝ направят? . . . Нищо! . . . Но тя се уплаши пак, когато съзна, че влезлият можеше да бъде вулгарен бандит или апац. Това я стресна. У нея се пробуди внезапна жизненост, мъжественото хладнокръвие, което бе наследила от баща си. Не трябваше да стои така безпомощна и смразена. Умът ѝ направи бързо усилие да прецени положение.

нието и намери изход от него. Така!... Надве крачки от нея се намираше телефонът. С безшумно движение, за да не предупреди злосторника, ако такъв се намираше във вилата, тя отиде при апарата и грабна слушалката, гледайки напрегнато в отворената врата на всекидневната. В слушалката прозвуча тънкият сигнал на централата. Тя завъртя диска, но още от първата цифра загуби самообладание. Слушалката падна от ръцете ѝ.

В черния правоъгълник на отворената врата изникна внезапно високата фигура на непознат мъж, който тръгна бързо към нея. Стори ѝ се, че този човек искаше да я убие — но после съзна изведнъж, че главната му цел бе да вдигне слушалката и я постави на мястото ѝ.

— Вие ли сте съпругата на Борис? — бързо попита той.

Непознатият я гледаше строго. Ирина не отговори. Уплахата все още ѝ пречеше да разсъждава нормално. Тя съзна само, че видът и държането му не бяха особено заплашителни. Мъжът носеше измачкан, но доста приличен сив костюм. Лицето му беше матово, с тъмни очи, а косата му — гладка и вчесана назад — образуваше около челото и слежите му очи тъмен лъскав шлем. Стори ѝ се, че бе виждала хиляди пъти това лице и все пак то си оставаше напълно непознато.

— Ела на себе си — каза той. — Няма нужда да се боиш от мене.

— Кой сте вие? — попита тя, след като се окопоти малко.

Пак я осени нелепото усещане, че това лице, тоя поглед, тия устни ѝ бяха безкрайно познати, но разумът ѝ отново отказа да възприеме заключението, което се налагаше.

— Много си любопитна — отговори непознатият. — По-добре обещавай, че няма да пипаш повторно телефона.

— Какво искате от мене?

— Само благоразумие. Можеш да бъдеш напълно спокойна за целомъдрието си... Но ако дойдат войници или полицаи да питат за мене, трябва да забравиш веднага, че си ме видяла, и да се възмутиш като всяка прилична дама от нощния обиск... Ясно, нали?... В противен случай ще бъда принуден да стрелям и първият куршум ще отиде непременно в главата ти.

Ирина го погледна втренчено. Той говореше небреж-

но, малко презрително, с едва забележима усмивка, която разкриваше святкането на зъбите му. Матовото му лице бе изразително и красиво, с високо чело, с прав нос, с тънки, саркастично свити устни. Чий поглед наподобяваха тези остри, тъмни, дълбоко поставени очи? Но разумът ѝ пак отказа да възприеме приликата с друго едно лице, чиято студена подлост познаваше до втръсване. Отказа може би за това, че лицето, което виждаше сега, бе по-мъжествено и по-красиво от онова, на което приличаше. В него нямаше нито следа от змийската хладина на другото, което подкупваше, мамеше, грабеше, от тъпата ограниченост на еснаф, обхванат от безумието да завладее света. Това лице бе честно, одухотворено и пламенно. И тогава тя почувствува внезапно, че това, което изпитваше сега, приличаше на вълнението при първата ѝ среща с Борис. Но това бе само мигновено усещане, което се задуши веднага в пепелта на покварата ѝ. В следващата секунда тя съзна насмешливо, че този мъж ѝ харесваше с широките си плещи, със стройното си тяло, безцеремонисто си и дръзко държане.

Той извади от джоба си дългобоен синкав парабел.

— Значи, аз наистина имам оръжие — предупреди той. — И моят съвет е да обмисляш постъпките си.

Ирина се усмихна. Страхът ѝ беше изчезнал, но покварата я накара да ѝ се стори, че появата на този мъж приличаше на пикантно среднощно приключение.

— Защо се смееш? — попита той троснато.

— На страха ти — отвърна тя, като на свой ред почна да му говори на «ти». — Аз нямам интерес да те издам.

— Така ли? — Той се засмя. — Да не би да ти харесвам?

— Да, ти ми харесваш.

— Струва ми се, че бързаш малко в преценката си.

— Такъв е темпераментът ми.

— А каква е професията ти?

Тя отговори спокойно:

— Аз съм метреса на брат ти.

Под силната светлина на полилея Ирина зебелязав краткия израз на тревога върху лицето му и бързината, с която последното възстанови предишното си спокойствие. Но той не издаде нищо повече, а само я погледна учудено, сякаш в признанието ѝ бе забелязал нещо, което не очакваше.

Тя затвори вратата към всекидневната и седна срещу него до масичката за пушене. Под тежкия пенъор от резедава коприна, който не бе закопчала добре, се виждаше широко отворената пижама и трапчинката на гърдите ѝ.

— Изглеждаш от скъпите приятелки на брат ми — рече той.

— Да, от най-скъпите — отговори тя. — Това дразни ли те?

— Не. Но не ме и въодушевява особено.

— Разбирам. Боиш се за достойнството си.

— Да. . . А сега покажи ми легитимацията си — внезапно каза той.

— Това заповед ли е?

— Ако искаш, учтивя молба.

— Защо ти е легитимацията ми?

— Искам да узная името ти. . . То ще ми потрябва, ако утре се разбъреш и докараш някои неприятности с полицията. Лека предохранителна мярка.

Той се усмихна.

— Загубих легитимацията си — сухо каза тя. — Но паспортът ми е горе.

— Ще дойда да ми го покажеш.

Тя се изправи троснато и тръгна към стълбите. Той я последва с бавни и дълги крачки. Докато изкачваха стъпалата, той оглеждаше разсеяно килимите, ламперии-те, огледалата — цялата разкошна обстановка на вилата, потънала в ярка електрическа светлина.

— Значи, ти разполагаш с вилата? — произнесе той.

— Да, докато съм тука.

— А как гледа на това законната съпруга?

— Тя умря.

— Умря ли? . . . Хайде де? Кога?

— Преди пет дни.

— Жалко! . . . — Гласът му бе съвсем равнодушен. — Не липсват трагедии и във вашето общество. От що се помина?

— От тежка и продължителна болест.

— Да не е от греховете на баща ѝ?

— О, мълчи! . . . — избухна тя. — Мъртвите заслужават повече уважение.

— Да — рече той. — Но понякога във вашия свят човек се чуди кого да уважава и кого не. . . Тази вила прилича на малък дворец. Тя е напълно достойна за тебе.

— За една метреса, искаш да кажеш.

— Ти продължаваш да се сърдиш.

— Не! . . . Просто искам да ти покажа кого да уважаваш и кого не.

Тя се обърна и се засмя. Очите му, без да мигнат, издържаха погледа ѝ докрай. Ирина забеляза горчиво, че те си оставаха все тъй пълни с недоверие.

— Ще видим — каза той.

Двамата стигнаха до стаята, която ѝ служеше за спалня. Последната бе широка, светла и най-удобната от стая-те в цялата вила. В нея имаше двойно легло, прозорци, които гледаха към гората, и малка врата, която водеше към баня. Той се огледа с гримаса, някак разстроен от оригановото благоухание, което изпълваше стаята, от леглото, от блясъка на мебелите, позлатените рамки на огледалата и безсмисления лукс на всяка дреболия. Ирина извади паспорта от чантата си и го хвърли небрежно върху кръглата маса в средата на стаята.

— Ето паспорта ми! . . . — рече тя.

Той взе паспорта и го разтвори бавно. Острите му очи се втренчиха в портрета, после в името, датата на раждането, професията. Едно мускулче върху бузата му трепна леко. Той я погледна и каза дрезгаво:

— Значи, ти. . . вие сте лекарка?

— Няма «вие». Почнахме на «ти».

— Добре — смотолевы той. — Надявам се да ми про-стиш.

— За какво?

— За глупостите, които издърнках преди малко. Помислих те за вулгарна жена.

Настъпни мълчание. Тя намери сили да каже:

— Ти не грешиш. Аз съм поддържана от брат ти.

Но той не обърна внимание на това, а продължаваше да прелиства паспорта. Лицето му загуби бавно веселия си израз и се намръщи.

— Ти пътуваш много често в Германия — каза той.

— Да.

— Изглежда, че гестапото те счита близък човек.

— По какво заключаваш? — равнодушно попита тя.

— По един печат, който се слага само върху книжката на доверени лица. Виждам и подписа на прочутата Ди-трих.

— Изглежда, че си доста вещ по паспортите. . . То-

зи подпис струва сто хиляди лева и спестява досадното разтакаване из немски канцеларии. Впрочем същата заверка имат и паспортите на всички, които работят с Немския папиросен концерн.

— Искаш да кажеш, че на тебе е дадена само за удобство?

— За какво друго? — учудено попита тя.

Той замълча и остави паспорта на масата. Лицето му продължаваше да бъде намръщено. Тя съзна потиснато, че недоверието му към нея се беше увеличило.

— Да слезем долу — сухо предложи той.

— Както обичаш — съгласи се тя.

Те слязоха долу, но не останаха в хола, а влязоха в трапезарията, чиито прозорци гледаха също към гората. Той ги отвори, без да дава обяснение защо върши това. После угаси лампата, така че трапезарията остана осветена само от няколко крушки, които горяха в хола.

— Вечерял ли си? — попита тя, когато седнаха на масата и мълчаливо запалиха цигари.

— Да. Намерих в хладилника разни деликатеси, които липсват на пазара. И се наядох добре.

— Видя ли? . . . Не е лошо да имаш брат милионер. Искаш ли нещо за пиене?

— Не — отказа той.

— А на мене ми се пие — рече тя.

После стана, отиде при бюфета и почна да търси в полумрака нещо за пиене. Но в бюфета имаше твърде много бутилки и тя се чудеше какво да избере.

— Какво предпочиташ? — попита тя, ровейки бутилките. — Има гръцки коняк, мастика, сливова и разни вина. . . Ах, сетих се, ти си по испанските вина! . . .

— Защо мислиш, че съм по тях?

— Защото си бил в Испания. . . През гражданската война.

— Кой ти каза това?

— Борис.

— Ти знаеш за мене доста неща.

— Да, повече отколкото трябва — разсмя се тя.

След това донесе от бюфета две чаши и някакво френско вино, тъй като лакомият Лихтенфелд през честите си гостувания отдавна беше изпил испанските. Тя отвори с тирбушона бутилката, след като почака напразно той

да направи това, и напълни чашите, изпитвайки все същото горчиво раздразнение от недоверието му.

— Да пием! . . . — каза тя насмешливо. — За запознанането.

Но той не мръдна, дори не се докосна до чашата си, а само рече:

— Няма да пия. Мозъкът ми трябва да работи добре тази вечер.

— Защо? — попита тя злобно. — Подушваш опасност ли?

— Може би да.

— Успокой се! . . . Пистолетът е в джоба ти.

От гърдите ѝ се изтръгна задушен смях. А после Ирина съзна, че след обидното недоверие, което срещаше, не ѝ оставаше нищо друго, освен да се прибере в стаята си. Но тя не съзна, че за това бяха виновни заверката на паспорта и още много други неща. Тя се изправи внезапно и бързо, а той направи бързо движение към джоба, в който носеше пистолета си.

— Къде отиваш? — попита той сурово.

— В стаята си.

— Стой тук! . . .

— Какво значи това?

— Заповед. Няма да мърдаш от погледа ми, докато не напусна вилата.

— О! . . . — простена тя болезнено.

Но той не обърна внимание на вика ѝ, а отиде при телефона и като го дръпна силно, изкърти и скъса шнура, който го свързваше с външните жици.

— Горещ има друг телефон — произнесе тя с досада. — Трябва да скъсаш и него.

Той заповяда повторно:

— Стой на мястото си

— Няма да стоя! . . . — озъби се тя. — Можеш да стреляш в гърба ми.

И тръгна по стълбите нагоре. Като се изкачваше, тя се питаше насмешливо дали няма да почувствува куршумите в гърба си. Но той не прояви никакво намерение да упражнява повече насилие върху нея и сякаш се увери, че тя не мислеше да го издаде.

Ирина влезе в стаята си, изпитвайки познатото чувство на гняв и тъга, което я обземаше винаги, когато търсеше нещо, но не успяваше да го намери или го нами-

раше, но не успяваше да го задържи. И това, което не беше успяла да задържи сега, бе някакъв горчиво-сладостен порив, който се разби в недоверието на този мъж и така я накара да се почувствува оскърбена от него и от целия свят. Стаята ѝ беше хладна и свежа, облята от лунна светлина, и със своя лукс приличаше на разкошна гробница за умъртвеното ѝ сърце. Обзе я усещане на безпомощна униженост и на ярост срещу всичко, което се беше случило в живота ѝ досега. Тя се хвърли върху леглото и зарови лице във възглавницата, като хапеше истерично китката на ръката си. А после, когато принадлежъкът ѝ премина, тя заплака тихо.

След малко той почука на вратата и гласът му понита някак разкаяно:

— Мога ли да вляза?

— Не — отговори тя.

Но понеже чукането му продължаваше настойчиво, тя стана, избърса сълзите си и като отвори вратата, произнесе сурово:

— Какво искаш?

— Искам да поговорим още малко — каза той. И после, за да избегне всякакво подозрение, добави бързо. — Слез долу.

— Не, няма да сляза. Разговорът ни е свършен.

Лампите в коридора горяха и под светлината им той забеляза, че очите ѝ бяха зачервени от плач.

— Не можех да постъпя другояче — обясни той. — Трябва да бъда постоянно нащрек. Ако ме уловят, ще ме изтезават ужасно, а може да пострада и самият Борис.

— Борис ли? — произнесе тя внезапно. — Нима се безпокоиш и за Борис?

— Да, все пак той ми е брат.

— Брат!... — повтори тя учудено. — Не, Борис не ти е никакъв брат!... Той е отровна змия, която ще те ухапе някога.

Той я погледна критично.

— Защо си плакала?

— Не, не съм плакала.

— На китката ти има кръв.

— Не, няма никаква кръв.

Той я улови за лакътя и повдигна бавно ръката ѝ.

— Нервите ти не са в ред — каза той съчувствено.

— Не, всичко у мене е в ред.

— Виждам!... Този свят те е опустошил добре.

Тя се дръпна и отвори вратата, като омота носната кърпичка около китката си. Той седна на един стол до кръглата маса, а през това време Ирина отиде до нощното шкафче и взе някакво хапче.

— Какво гълташ? — попита той.

— Не мога да спя и вземам приспивателно.

От гората през отворения прозорец долиташе тъжното свирене на вятъра. На небето грееше ярка луна. Някъде самотно бръмчеше самолет. Зад планинските гребени, между лабиринта от върхове и долини, полетя червена ракета, безшумна като падаща звезда. Всичко това бе наситено с някаква тиха, тревожна и парлива неизвестност, която опияняваше.

Той произнесе:

— Още не мога да определя с коя от двете любовници на брат ми имам работа: добрата или лошата.

— Брат ти не е развратен — каза тя. — Той има само една любовница.

— Сигурна ли си? — попита той с усмивка.

— Да — отговори тя безразлично.

— Навярно му липсва време?

— Или може би наклонност... Главната му страст е да трупа пари и опропастява достойнството на хората.

Той се намръщи и замълча, после попита:

— А какво представлява Зара?

— Тя му върши търговския шпионаж между германците и получава заплата за това.

— Красива ли е?

— Прилича на бедуинска принцеса.

— Моята майка ми писа за вас... Но аз не можах да свържа имената с качества ви.

— Между двете няма съществена разлика.

— Стига с това!... Защо нарече брат ми отровна змия?

— Защото помислих за миг за твоята безопасност.

— Само за миг ли?

— Да, не заслужавах повече. Ти си груб и непроницателен.

— Може би само груб — усмихна се той. — А грубостта се дължи на много неща, които не познаваш.

Тя не отговори и се загледа тъжно, с потиснато външение в хубавите му тъмни очи. Кожата на лицето му има-

ше здрав, загорял оттенък, а в черната му коса не прозираше нито един бял косъм. Той изглеждаше млад, макар да бе пет или шест години по-възрастен от Борис. Чертите на лицето му бяха остри, правилни, без преход и полусенки. От тях лъхаше пламъкът на страстен характер, горещината на мъжество, което бе малко сурово, но откровено и честно. Той беше почти цяла глава по-висок от Борис. В движенията на широките му рамене, на силните му ръце и крака имаше някаква особена, котешка пъргавина. Но с всичко това той щеше да прилича на сладникав спортист, на шампион по плуване или тенис, ако интелектуалната сила в израза на лицето не придаваше на цялата му личност нещо драматично, нещо ведро, самоуверено и твърдо като скала. Но тази твърдост бе лишена от тесногърдието на стихийната упоритост, от лудешкото себеотрицание на комунистите, които Ирина познаваше от Медицинския факултет. Този човек бе пак комунист, но от друг калибър, от друга школа, от друг, далечен, огромен, непознат и свободен свят, където разумът и предвиждането управляваха всичко, та не оставаше място за фанатизъм и заслепление. И тогава ѝ се стори, че ако беше срещнала този мъж преди десет години, нямаше да съществуват нито Борис, нито «Никотиана», нито фон Гайер, нито всички други епизоди, страсти, наслади и покварени удоволствия, които бяха опустошили живота ѝ.

— Какво друго ти е писала майка ти? — попита тя, като съзна горчиво, че нямаше нищо по-безнадеждно от новото чувство, което тази нощ се разгаряше в душата ѝ.

— Тя те харесва много — отговори той спокойно. — Мисли, че си напълно подходяща за Борис.

— Не питам за това — каза тя.

— А за какво?

— Бих желала да зная дали ти е писала нещо за Стефан.

— Писа ми, че е умрял в затвора.

— Само това ли?

— Какво друго?

— Има много неща около арестуването и смъртта на Стефан, които не знаеш.

И тогава, след късо колебание, Ирина почна да говори. Тя разказа жестоката история за братоубиене с равен и тих глас, сякаш не се възмущаваше от престъпника, а само от света, който го беше създал и който бе същевре-

менно и нейният свят. Когато свърши, тя го видя изправен до прозореца и загледан в мрака на гората.

— Чу ли какво ти казах? — попита тя, като отиде при него и докосна с ръка рамото му. — Никакво доверие в него! . . . Никакво криене тук или у дома му в София! . . . Сега той разчита на тебе в случай на революция. . . Но един малък обрат в събитията, и той ще те предаде като Юда в ръцете на гестапо. . . Страшното у него е това, че не съзнава никога моралния ужас на постъпките си.

Но той не отговори, защото мислеше за малкия ремсис, за мургавото и пламенно братче, което беше оставил, преди да замине за Аржентина, и за което мислеше често от окопите на Мадрид и от Школата за военни инженери в Съветския съюз. Ирина се наведе и го погледна в лицето. Тя видя под лунната светлина, че той се мъчеше да сподави някаква ужасна, безмълвна мъка. Устните му бяха стиснати, а очите му трепкаха конвулсивно. Но в тях нямаше сълзи. Този човек не можеше да плаче.

В това време от гората долетя тъжен звук, който наподобяваше крясък на сова.

— Моите хора идват — произнесе той внезапно.

А след това с бързи крачки се отправи към вратата, сякаш изведнъж забрави всичко, което се бе случило тази вечер.

— Ще се върнеш ли? — попита Ирина оскърбено.

— Не! . . . Отивам с тях.

Тя повтори ядосано:

— Ще се върнеш ли, питам. . . Някога?

А той отговори небрежно:

— Да, може би! . . . Когато свърши борбата.

И тогава тя почувствува, че в един съвсем кратък миг бе престанала изведнъж да съществува за него, а това ѝ се стори обидно и горчиво, защото не знаеше, че този човек живееше само с борбата. Тя остана до прозореца, загледана в празното място до вилата, в което имаше игрище за тенис. Мрежите и настилната му бяха обрасли с бурени, изпъкнали като сенки върху светлия фон на пясъка. От гората лъхаше влага и дъх на папрат и смола. Тъжният крясък на совата се повтори още няколко пъти. Стори ѝ се, че в него имаше нотки, които наподобяваха човешки глас. След малко тя видя сянката на Павел, която се промъкваше към гората.

Ирина затвори прозореца и усети нужда от сън. Луминалът бе започнал да ѝ действа.

Павел ми на покрай бурениясалото игрище за тенис и стигна до тухления зид, който отделяше задния двор на вилата от склона на боровата гора. Той се покатери на зида и скочи ловко от другата му страна. След две минути бе в гората — гъста и непроницаемо тъмна дори в лунната нощ. Крясъците на совата със странен човешки тембър се повтаряха настойчиво. Павел подсвири тихо два пъти.

— Паролата!... — извика един дрезгав глас в тъмнината.

— Девет — каза Павел.

— Петдесет и четири.

Но това не беше достатъчно и гласът попита сурово:

— Къде е Техеран.

— На Рибарския полуостров — отговори Павел.

Последва мълчание, в което непознатите сякаш се колебаеха.

— Е, какво?... — нетърпеливо произнесе Павел.

— Ела насам — рече гласът.

На десетина метра, между борове и папратите, светна жълтеникав сноп от лъчи на фенерче с изхабена батерия. Павел се отправи към него. Другарите му, които го чакаха, не знаеха кой е. Не биваше и да знаят. Те трябваше да го заведат в щаба на оперативната зона, където той щеше да се запознае с обстановката и да поеме командването на една откъсната бригада, която действуваше в южните части на Родопите и от време на време идваше в досег с червените отреди на ЕАМ. Задачата бе трудна и отговорна, но партията разчиташе на него. Не беше лесно да се съгласуват усилията между гърци и българи дори когато са комунисти. Вековното минало ги караше да се подозират в неискреност. Той знаеше трудностите, но не мислеше още за тях.

Фенерчето светна пак и угасна веднага. Човекът, който го притежаваше, изразходваше пестеливо остатъка от енергията му. Павел запали своето фенерче с прясна батерия и синя светлина, която не можеше да се види отдалеч. След малко той забеляза няколко души, залегнали между папратите и готови за стрелба. Дулата на автоматите им гледаха заплашително като малки зловещи очи. Те образуваха позиция с форма на ветрило, така че

в случай на изненада да имат под обсега на оръжието си най-малко три посоки.

— Той ли е? — рече притежателят на фенерчето, като насочи анемичната му светлина в лицето на Павел.

— Същият!... — отговори един женски глас.

— Откъде ме познаваш? — попита Павел.

Жената не отговори. Павел съзна доволно, че другарите от щаба бяха изпратили мълчаливи и опитни хора.

Те размениха още няколко думи, но почти шепнешком. След това налягалите се изправиха и един подир друг тръгнаха нагоре по урвата. Изкачването в тъмнината по хлъзгавата иглолистна настилка беше трудно и бавно. Никой не приказваше — от предпазливост, умора или лошо настроение. След половин час те излязоха от сянката на върха, която падаше върху урвата, и мракът престана да бъде тъй непроницаем. През клоните на борове се процеждаше сребриста и едва доловима лунна светлина, под която Павел различи все пак силуетите на другарите си. Бяха трима мъже и една жена — ниска и дребна, но пъргава като невестулка. Жената носеше голф и само бухалата ѝ коса я отличаваха от силуетите на мъжете.

Мъжът с фенерчето, който вървеше най-напред, изведе групата на някаква пътека. Ходенето стана по-удобно. Сега те се намираха доста далеч от селището и нямаше опасност да се натъкнат на секретните постове, които охраняваха двореца. От тясната ивица на небето, която пътеката разтваряше между борове, идеше повече светлина. Наоколо бе съвсем тихо, а студеният въздух миришеше на озон и смола.

Павел вървеше няколко крачки зад жената. В здрача на разсъмването, който почна да се процежда отгоре, той различи подробностите на облеклото ѝ: зеленикаво винтяке, овехтял голф и гумени обувки, с които тя пристъпваше безшумно и леко като вълчица. Веднъж жената обърна лицето си настрана и Павел видя профила ѝ — изпит, заострен и дебнеш, като у всички нелегални. Тя не изглеждаше твърде млада.

— Чу ли радиото? — внезапно попита човекът с фенерчето, като се обърна назад.

Но той зададе въпроса почти полугласно и Павел не го разбра.

— Мичкин пита дали си чул съветското комюнике от тази вечер — каза жената.

- Не — отговори Павел. — Бях зает.
— Видяхме — саркастично произнесе жената.
— Какво си видяла? — попита Павел.

Жената не отговори. Тя се наведе внезапно и остана назад, като почна да стяга връзката на обувката си. «Тия хора са кисели» — помисли Павел. А после му дойде на ум, че те живееха в планината като гладни и преследвани зверове и от обноските им не можеше да се очаква голяма любезност. Може би го бяха видели на осветения прозорец с Ирина и изпитваха раздражение. Но това не им влизаше в работата и трябваше да го преглътнат.

Все пак Павел изпита лек срам от това, което можеха да помислят. Тази вечер го беше объркала и разстроила. Появата на Ирина му попречи дори да се преоблече. Той носеше дрехите си за планината в един вързоп, който грабна веднага, щом чу сигнала на другарите си, и тази неподготвеност, когато имаше да върши партийна работа, бе необичайна за него. Историята за Стефан му се струваше чудовищна и той не можеше да повярва в нея. Може би тази жена искаше да оправдае себе си и подозрителната заверка на паспорта си от гестапото. Но макар да нямаше почти никакво доверие в нея, тя успя да разпали в душата му старата ненавист към Борис. Всички факти, които разказа, се съгласуваха точно както с онова, което той знаеше за смъртта на Стефан, така и с характера на Борис. Още от детинство у последния имаше някаква отчужденост от света, някаква озлобение към хората, някаква хладна подлост. Ала въпреки това историята за Стефан изглеждаше невероятна.

Той вървя половин час, мислейки горестно за мъртвия брат. После образът на Стефан избледня и в съзнание то му изпъкна Ирина. Рядко той бе виждал толкова хубава жена дори в чужбина. Духът ѝ сигурно бе покварен, но в красотата ѝ прозираше нещо здраво, топло и нежно, което изглеждаше несвойствено на света, в който живееше. Но след малко той се ядоса пак от заверката на паспорта ѝ. По дяволите тази жена!... Щеше да бъде неприятно, ако другарите бяха забелязали силуста ѝ до прозореца.

Човекът, когото нарекоха Мичкин, махна с ръка и зави внезапно нагоре по урвата. Почна отново трудно и уморително изкачване, което продължи повече от час. Гумените обувки на жената се хлъзгаха и тя падаше на

коленете си, издавайки скимтящи, ядосани възкличания. Веднъж Павел се върна да ѝ подаде ръка, но тя се изправи сама, отказвайки помощта му. Тя бе въоръжена само с един никелиран револвер, който носеше окачен на канап върху шията си така, както жените от другия свят носеха малки златни часовници. Дребното ѝ обсипано от лунички лице не бе ни грозно, ни красиво. То щеше да изглежда миловидно, ако сивите ѝ почти безцветни очи не гледаха тъй остро и честите падания не бяха го сгърчили в постоянна гневна гримаса.

Най-сетне те стигнаха до билото на върха и седнаха да починат, задъхани от редкия въздух и трудното изкачване. Гората бе свършила и оставаше под тях. Мястото представляваше малка полянка, осеяна с високи скали — удобно прикритие за цялата група. Тревата бе още мокра от нощната роса. Но Мичкин хвърли върху нея оръфан кожух, легна и почти веднага заспа, като продължаваше да стиска пушката си.

Той бе около петдесетгодишен, едър, червендалест, с отдавна небръснато лице и белег от скорошна рана върху бузата си. Носеше цървули и панталони от домашен шаяк. Единият от мъжете приличаше на работник и бе въоръжен с автомат. Той имаше груби ръце и болнаво, но умно лице. Беше облечен в бричове и вълнен пуловер. Веднага щом спряха, той отиде при най-високата скала, загърна се в одеяло и застана на пост. Другият мъж беше почти момче, с ботуши и униформа — очевидно войник, избягал от казармата. Той също беше въоръжен с автомат. Жената седна малко настрана от другите и веднага почна да оправя обувките си, които, изглежда, я нервираха особено.

Вече бе съвсем светло и Павел разгледа внимателно лицата на другарите си. Почти всички му се сториха стари, калени комунисти, които съзнават много добре дългата си и гледат с досада на излишния ентузиазъм. Жената изглеждаше образована, но лицето ѝ продължаваше да има сърдития си, неразположен към разговор израз. Браздасият мъж хъркаше дълбоко, войникът изу мълчаливо единия си ботуш и почна да разглежда някаква рана върху петата си. Павел отиде при мъжа с автомата, който стоеше на пост. Той приседна до него и му предложи цигара, но човекът отказа, като посочи гърдите си. Вероятно имаше слаби дробове.

— Ние чакаме да научим много нови неща от тебе — произнесе той тихо.

— Защо? — попита Павел.

— Лукан ми каза, че идваш от Съветския съюз. Аз съм отговорник на групата. . . Заръча ми в случай на опасност да те пазим като очите си.

— Аз не съм толкова ценен — засмя се Павел. — Как отиват работите тук?

— Борим се. . . Но липсва оръжие и трудно намираме храна. Зимата прекарахме лошо. . . Петима другари загинаха от глад и студ.

— Тежко е навсякъде. — Павел се загледа в една обраснала в лишей скала. — Ще има още една зима.

— Да, ония няма да направят истински десант.

— Ти какъв си?

— Тютионоработник. Имах смъртна присъда, но избягах от затвора.

— Добре си се отървал. От кой отряд си?

— От «Станке Димитров».

— Кой ви е командир?

— Динко.

— А политкомисар?

— Шишко.

— Чувал съм и за двамата. Що за човек е Динко?

— Добър — отговори работникът, след като се по-двоуми малко.

— Ти не си много сигурен в това.

— Не съм, вярно е. . . Но може да греша.

— Аз те питам като партийен другар.

— Разбирам!. . . С Динко се случи една неприятна история в щаба. Лукан го обвинява в превишаване на права. Навярно ще има партийен съд.

— Така ли?

— Да!. . . Партията не може да търпи своеволия. . . Той хвърли отряда в нападение на една гара въпреки несъгласието на политкомисаря.

— Е, и после?

— Нищо!. . . Гарата беше укрепена с бункери. . . Трима другари паднаха на вятъра.

— Може би е имал тактически основания за това?

— Никакви основания!. . . — Работникът потрепера от студ и се загърна в одеялото си. — Той видя само с бинокъла си, че в селото до гарата стоеше колата на Морев,

тютюнджията. . . Щукна му веднага да очисти тоя човек. . . А защо, има ли смисъл, не даде да се продума. . . Момчешка работа.

Павел трепна, но не каза нищо и продължаваше да гледа втренчено скалата, обраснала с лишей. После угаси угарката на цигарата си и я постави в една празна кибритена кутия, която прибра в джоба си. Не трябваше да се оставят никакви следи.

— Какво стана после? — дрезгаво попита той.

— Нищо, отблъснаха ни. . . А тютюнджията Морев си остана невредим.

— Кога беше това?

— Трябва да има един месец — каза работникът. — Лукан веднага сне Динко от командирския пост. . . Оттогава работата си остана така. . . Навярно чакат твоя съвет.

— Динко е направил грешка — каза Павел.

— И аз му рекох още при кавгата с политкомисаря това. . . Другарю командир, рекох, прекалено е да даваме жертви, за да уловим някакъв тютюнджия. . . Тютюнджията не са наша работа. . . Прекалено е, вършиш грешка. . . Аз съм прост човек, рекох, нямам образование, но тъй мисля. . . А той викна, че подривам дисциплината, и ме заплаши със смърт. . . Сприхав човек, но храбър. . . Да, храбър и умен. За това дума не може да става.

Павел не отговори.

— А каква е тази жена? — попита той след малко.

— Лекува болните и се занимава с просветната част. . . Учила е много. . . Знае Ленин наизуст.

Павел се усмихна.

— Не обича да разговаря — рече той.

— Малко е темерут — обясни работникът. — И може да те отрови с езика си, когато е сърдита.

— Как се казва?

— Варвара. . . Но това е партийно име.

— А същинското?

— Не го знам. . . Тя е еврейка, омъжена за българин.

— Къде е мъжът ѝ?

— Беше в нашия отряд, но го убиха миналата година.

Павел се замисли. Колко суров беше животът на тия хора!. . . Грешката тук се превръщаше в тежко престъп-

ление, човешката слабост — в недостатък. А всекидневната храброст и мъжеството срещу лишенията им се струваха обикновен дълг.

Той се загледа в планинския пейзаж. Първите червеникави лъчи на слънцето бяха обагрили съседните върхове, които приличаха на острови сред морето от прозрачна мъгла, събрана в долините. Тишината бе дълбока. Никакъв звук не нарушаваше безмълвието на усоните. На юг, дорде поглед стига, се простираше безкраен лабиринт от планински вериги, които ставаха все по-бледи и най-сетне се губеха в синевината на хоризонта. Хаосът им внушаваше едновременно заплахата и чувство на сигурност. Тези гъсти, тъмнозелени гори, тези дълбоки и влажни долини, в които пълзяха мъгли, тези скали и ронливи сипеи правеха отрядите неуязвими. Един добър стрелец, застанал с карабина срещу някоя козя пътека, забавяше двеста полицаи, като ги принуждаваше да търсят друг път. Една картечница, скрита добре в скалите, връщаше назад цяла пехотна дружина. Едва ли съществуваше по-удобен терен за партизански действия. Тук владееха бунтовниците. Тук не бе равнина, по която моторизираните колони на врага можеха да се придвижват светкавично, да обграждат изневиделица и да правят чували. Но тук имаше друга мъчнотия: дългите преходи, непрестанното катерене, усойната влага и планинските течения изискваха желязно здраве. Павел погледна съчувствено жената, която седеше с наведена глава и смазана от умората на изкачването. Почти същия изнемощял вид имаха момчето във войнишките дрехи и слабата фигура на работника. Може би умираха за сън, но не смееха да подремнат, докато бяха още запотени от изкачването. Само Мичкин, който, изглежда, беше израснал по тия места, спеше невъзмутимо, без да се бои от студената влага.

След малко се показва слънцето и огря скалите, между които почиваше уморената дружинка. Върху мократа трева заблестяха ситни капчици роса.

— Време е да вървим — забеляза тютюноработникът.

— Нека починем още малко — помоли войникът, като търкаше подутите си крака в росната трева.

— Тогава аз ще се поразтърпам малко... Стана ми студено.

Зъзнейки леко, работникът се отдалечи, като с едната

си ръка придържаше наметнатото одеяло, а в другата стискаше автомата. Павел отиде при жената. Тя вдигна глава и посрещна идването му с хладен блясък в сивите си очи.

— Откъде ме познаваш? — усмихнато попита той.

— Едно време ти следваше романска филология и се пенеше на литературни теми — каза тя с враждебна подигравка.

— Това е вярно... Да не си от компанията, която се събираше в «Кристал»?

— Не, не съм!... За да влезе човек в тази компания, трябваше да се мисли за поет, а аз не страдах от такава мания.

— Да, така беше.

— Ти пишеше бездарни стихове — рече тя.

— И това е вярно. Но имаше жени, които съчиняваха лоши разкази.

— Да, но те поне бяха скромни... А ти разправяше, че си надминал Смирненски и гониш Маяковски.

— Приятно заблуждение! — Павел се усмихна добродушно. — Ти с какво се занимаваше тогава?

— Работех като шивачка и следвах Свободния университет.

— Познавахме ли се?

— Да, веднъж ходихме да агитираме заедно в Ючбунар.

— Само това ли е останало в главата ти от мене?

— Не!... Останали са и други неща. Ти беше смел и когато предприемахме акции, излизаше винаги пръв. Мозъкът ти също работеше бързо и добре... И с тия качества, изглежда, си станал голяма птица. Иначе нямаше да разкарват от щаба четири души през цялата нощ.

— Съжалявам, че това задължение е паднало върху тебе.

— И аз също. Беше досадно да те чакаме, докато се наприказваш с онази жена. Не чу ли сигнала ни?

— Не.

— Странно.

— Не е странно... Тази жена ми разправи как е загинал брат ми.

— Значи, греша. — Еврейката се усмихна саркастично. — Аз пък помислих да не ти е любовница.

— Неприятно е, ако и другарите са помислили това.

— Успокой се! . . . Видяхме я само Мичкин и аз. . . Другарите останаха в гората, а аз излязох да разузная.

— Ти си доста подходяща за разузнаване.

— Не. Аз съм просто най-безполезната. . . Ако бяхме попаднали на секретни постове, щяха да уловят само мене.

— Сега пък почваш да скромничиш. . . От кой отряд си?

— От отряда на Динко.

— Какво е станало с този човек?

— Сега прилича на тигър, превърнат в кученце. . . И заслугата за това принадлежи на Лукан.

— Аз бих постъпил също като Лукан.

Тя погледна към тютюноработника, който стоеше на пост. Слънцето се беше издигнало над скалите, но капките роса още блестяха върху тревата. Прозрачната бледосиня мъгла, събрана в долината, почна да се топи. Миризмата на папрат и смола, която идеше от гората, стана по-силна. Войникът и Мичкин спяха дълбоко.

— Това ли е оръжието ти? — попита той.

Еврейката погледна небрежно малкия никелиран револвер, който висеше на канап върху шията ѝ. Той приличаше много на револверите, с които се извършват салонни убийства по филмите.

— Да, това е — каза тя троснато.

— Носиш го като бижу.

— Сега наистина е бижу. Една четвърт от хората са почти без оръжие.

— Ще намерим скоро — уверено каза Павел.

Тя замълча презрително, сякаш намираше обещанието му за глупаво самохвалство.

— Какво стана после? — попита тя внезапно.

— Кога после?

— След романската филология и тъй нататък?

— Нищо. Изгониха ме от Аржентина, а след това взех участие в испанската война.

— И сега идваш от Съветския съюз?

— Да — сухо отговори той. — Но това не трябва да се раздърнка.

— Никой не го раздърнка — гневно произнесе тя.

След това се изправи намръщено. От скалата, наметнат с одеялото си, идеше бившият тютюноработник.

— Стига вече — каза той, като бутна с ръка спящия войник и почна да сгъва одеялото си.

Войникът от своя страна разтърси Мичкин, който при събуждането си издаде стреснат вик и улови веднага пушката си. Изглежда, че неговото събуждане доставяше удоволствие на всички, тъй като подскачането му предизвика смях. Това бе един от редките моменти, в които тези хора се смееха. Дори Варвара се засмя, при което острият блясък в очите ѝ стори място на игрива и весела закачливост. Навярно така се беше смяла тя, преди да почне гоненето на евреите и преди да окачи малкия револвер върху шията си.

Мичкин се изправи начумерено, мърморейки нещо срещу смеха на другарите си. След малко всички тръгнаха надолу, към долината, вървейки един зад друг в боен ред. Мичкин пак водеше групата и вървеше най-отпред. Когато стигнаха долината, той повеле другарите си нагоре, по течението на планинската река, следвайки някаква едва видима пътека. Коритото на реката ставаше все по-стръмно и каменисто. Най-после пътеката изчезна съвсем. Мичкин се спря.

— Събувай се и гази! . . . — дрезгаво изкомандува той.

Върху лицата на всички се изписа досада, но никой не възрази. Павел разбра, че партизанският лагер трябва да е наблизо. Към него не трябваше да водят никакви следи. Почна трудно и уморително изкачване по коритото на пенливата река. Водата беше студена като лед. Под разместените и хлъзгави камъни пробягваха пъстърви и плоски водни червейчета. Войникът успя да улови с ръце една пъстърва и я сложи в торбата си. Павел газеше наведен, със стиснати зъби, носейки вързоп под мишница. Студената вода причиняваше силни болки на посинелите му и вкочанявали крака. После краката му станаха съвсем безчувствени и той престана да усеща върху какво стъпва. Тютюноработникът пъшкеше глухо. Варвара и войникът останаха назад. Само Мичкин крачеше бодро, сякаш газенето в ледената вода не му причиняваше никакво неудобство. Като повървяха така четвърт час, той се обърна назад и викна високо със същия дрезгав глас:

— Излизай! . . .

Един по един всички излязоха от коритото на реката и седнаха на слънце да се обуват. Павел се обърна назад и потърси с поглед Варвара. Тя се беше свила на кълбо,

триеше посинелите си крака и стенеше тихо. Но той не отиде при нея, защото това щеше да я раздразни.

— Лагерът е съвсем близо — каза тютюноработникът, като стана и направи гримаса от болките в костеливите си крака. — Няма смисъл да почиваме тук.

Мичкин ги поведе отново, като изостави реката и тръгна през едно полегато планинско пасбище, осяено с малки скали и храсти от хвойна. Всички усетиха с наслада контраста между гората и откритото място. Потискащият мрак и усойната влага отстъпиха място на слънце и топлина. Безоблачното небе сияеше ярко, а в пукнатините на скалите цъфтяха алпийски рози. В далечината синееше връх със снежна пряспа. Всичко бе тихо, светло и радостно. До тия места трудно стигаше тиранията и убийството. Павел изпита желание да запее, но веднага съзна, че това щеше да раздразни другарите му.

— Къде е лагерът? — попита той.

— В седловината, която ще се покаже след малко — отговори работникът. — Много удобно място... Не се забелязва отдалеч.

— А къде са постовете ви?

— Това се питам и аз. Трябваше да ги видим при реката и зад ония скали.

— Защо ги няма тогава?

— Може би другарите са преместили лагера на друго място.

— Трябва да вървим предпазливо.

— Да — каза работникът. — Точно така избиха седем души от една чета... В базата чакаше засада от фашисти.

Той извика високо:

— Мичкин, внимаваш ли?... Постовете ги няма.

— Виждам — отговори Мичкин с рутината на човек, който си знае работата.

Той повървя още малко, после спря до една купчина от високи скали и направи знак на другарите си да дойдат при него. Павел избърза напред. От скалите се виждаше седловината. Мястото беше скрито и много удобно, но от лагера и хората нямаше нито следа. Седловината беше тъй пуста, както и останалата част от широкото било на върха. Тук-таме по нея имаше гъсталаци от хвойна и дребни, мършави борчета, които надолу по склона ставаха по-едри и се съгъстваха в гора. Един по един хо-

рата от групата стигаха до скалите и спираха дотях, гледайки разочаровано напуснатата база, от която бяха отстранени грижливо всички човешки следи. Варвара се тръшна изнемошяла върху тревата.

— Към нас идва човек — рече някой.

— Това е Андон — позна Мичкин. — Оставили са го да ни упъти.

Към скалите, идейки от седловината, се приближаваше бавно нисък брадясал човек, облечен в кожухче и бричове. На рамото му висеше пушка и торба с провизии. Човекът ядеше хляб и сирене.

— Андоне, здравей!... — извика Мичкин. — Къде са другите?

— Преместихме се към Пещерите — флегматично отговори Андон. — Насам идва пехотна колона с минохвъргачки... Днес или утре ще стане горещо.

VI

Динко прекарваше мъчителни дни. През паметта му минаваха за хиляден път подробностите на непростимата грешка. Нито го арестуваха, нито взеха оръжието му, а само го снеха от командирския пост. Нощем той лежеше малко настрана от другарите си, под един навес от борови клони, а наоколо, в мълчанието на планината, струеше лунна светлина. Денем работеше заедно с другите по укрепяването на новите картечни гнезда. Лягаше си уморен, но не можеше да заспи, защото душевната криза прогонваше веднага съня му. В съзнанието му изникваха тъжните и упрекващи образи на другарите, които бе тикнал към смъртта в пристъп на гняв към враждебния свят.

Гневът бе избухнал в мига, когато видя дългата черна кола, която идеше от Беломорието, и различи с бинокъла си омразния човек, който слезе от нея. Изведнъж го обзе сяпа ярост, която се превърна в неудържимо желание да унищожи този човек. Защо се поддаде на личното отмъщение? Защо пожертвува най-добрите си хора? Защо заповяда това нападение? Той не можеше да си даде ясна сметка, но подробностите на нападението изпъкваха в паметта му с потискаща яснота. Атаката беше посрещната с ураганен огън от автоматични оръ-

жия. Около складовете немците бяха построили леки циментови бункери. Нападението завърши с пълен провал. А после, когато се оттеглиха, той видя с бинокъла труповете на другарите си, които чернееха върху перона на гарата. Отрядът бе загубил трима души. Нима можеше да се намери оправдание за всичко това?

Една нощ Динко се почувствува смазан от ужаса на постъпката си. И тогава, в тишината на нощта, която изведнъж му се стори страшна, той чу гласа на партията: «Ти не се оказа достоен за поста, който заемаше. Ти показа, че не си истински комунист.» «Не съм ли? — оправда се Динко. — Та на мене ми е заповядано да нанасям удари. . . Къде и как, има ли значение?» Ала гласът на партията, раздразнен от оправданието му, отговори: «Да, но никой не ти заповяда да нападаш гарни, за които знаеш, че са укрепени с бункери и картечници. . . Ти извърши нападението само защото искаше да убие човек, когото мразиш. Вярно, този човек е подлец и народен враг, но ти беше заслепен от лична омраза, от ревност, от мрачното чувство, което изпитваш към една жена. А това е недостойно за комунист. Ти се бориш не срещу отделни хора, а срещу цялата система, която обезобразява душите им.»

Гласът замълча всред угризенията, които се вливаха все по-дълбоко в съзнанието на Динко. Мисълта за убитите другари стана непоносима. От гърдите му се изтръг на хриплива, прекъсната въздишка. Имаше нещо подло и в това, че той самият беше излязъл невредим от нападението. Случайност може би! . . . Не, не беше случайност. Той просто стоеше назад. В други сражения излизаше напред и разделяше опасността наравно с другарите си, но сега се беше прислонил до една купчина от чували с цимент, за да остане невредим, за да плени и убие собствено ръчно човека, когото мразеше до дъното на душата си. Дори другарите му наблюдаваха учудено тази необичайна за него предпазливост. Всичко, което беше извършил в този ден, му се струваше чудовищно.

И тогава през съзнанието му мина мисълта, че не заслужава да живее повече. Това беше облекчаваща изкупителна мисъл. Ръката му се спусна към пояса и напипа тежкия дългобоен пистолет, който не сваляше от себе си. Един куршум, и грешката щеше да бъде изкупена. Но тогава той чу пак гласа на партията, глас на хиляди

сърца и хиляди мозъци, който му заповядваше: «Остави! . . . Животът ти отдавна принадлежи на мен. Само аз разполагам с него.»

Ятаците бяха заблудили пехотната колона и последната се залута в друга посока. Не последва сражение нито през същия, нито на другия ден. Партизаните спокойно организираха новата си база при Пещерите.

Павел гореше от нетърпение да види по-скоро Лила, но тя бе отишла по работа из оперативната зона. Двадесет години бяха изтекли от последната им среща. През това време той мислеше за Лила винаги, когато почувствуваеше тъга по родината или някоя друга жена му напомняше далечно за нея. И тогава го обземаше чувство на печал, незадоволеност и копнеж, сякаш в живота му, наситен с борба и действие, липсваше нещо и сякаш случайността, която го пазеше щастливо от всички опасности, му отказваше несправедливо среща с Лила. Тя го привличаше с нещо дълбоко и трайно, което не се поддаваше на пълен анализ. Той бе виждал красиви испански работнички с тъмни очи и кехлибарени лица, които загиваха героично, носейки патрони в окопите. Бе виждал синеоки, атлетични и свежи като пролет съветски момичета, които строеха в тайгата нови индустриални градове и които го поразяваха със своята жизненост. Той бе виждал красотата и героизма на работещите жени под небето на всички климати, но въпреки това образът на Лила оставаше незаличим. И това не се дължеше само на спомена от любовта ѝ — чиста и малко тръпчива като неузрял плод. Павел съзна постепенно, че обичаше Лила, защото у нея живееше всичко, с което родината го привличаше. У нея се съединяваха притегателната сила на родния говор с горещата влага на устните ѝ, мекият южен пейзаж — с акварелния оттенък на красотата ѝ, суровият български морал — с неподправената топлина на девойката от народа. В образа на Лила живееше спомените за свежите утра и тихите вечери в родния град, за познати навици, за дреболии и събития, които не влизаха в обсега на борбата, но които всички българи се бяха научили да възприемат еднакво. Лила — това бе родината.

Павел не можа да я види и в Съветския съюз, защото

двамата свършиха различни школи и после бяха изпратени на работа в различни места. Но от време на време емигрантите, между които се движеше, го осведомяваха за пейните отличия и успехи. В съзнанието му се напластяваше бавно образът на зряла жена, малко дребнава и втрога, но наситена с достойнството на партийна функционерка. Дали бе останала все тъй привлекателна? . . . Може би нелегалният живот — тя бе дошла в България четири години преди Павел, — може би възрастта, трудностите и напрежението бяха накърнили хубостта ѝ, бяха метнали върху лицето ѝ досадното було на бръчиците и загрубяването! . . . Хората увяхваха неизбежно, както цветята. Павел очакваше да види една напълняла или, напротив, мършава и сгърчена жена. Но това нямаше вече никакво значение за любовта му, за трайния и дълбок начин, по който Лила го привличаше.

Павел прекара няколко вечери в разговори с Лукан и с един майор комунист от Първата световна война. Двамата ръководеха партизанския щаб и го запознаха подробно с обстоятелствата и хората. Много неща бяха променили облика на Лукан. Някогашният левосектант посрещна бившия си противник сърдечно и честно, без сянка от подозрение, че последният можеше да му се отплати с надменност за миналото. У Павел също нямаше такова намерение и между двамата мъже се установи веднага разбирателство. Партията беше изтрила напълно спомена за предишната им вражда.

Майорът въпреки трудностите на обстановката имаше вид на акуратен пенсионер. Той бе нисък, дребен, с голямо плешиво чело и вземаше не за пръв път участие в ръководството на бунтовническа войска. Носеше бричове, подковани ботуши и старомодна куртка с висока и твърда яка, но без пагоните и звездите на царската армия, която го беше низвергнала със задочна смъртна присъда от редовете си. Куртката беше запазена от сестра му. Този човек бе оцелял през два революционни периода благодарение на уменията си да забягва навреме в чужбина. Тактическият му ум се беше развивал свободно чрез изучаване действията на Червената армия, докато мисълта на другарите му от Военното училище — които сега бяха генерали — скърцаше бавно по военните правила отпреди сто години. И затова решенията, които вземаше съвместно с Лукан, докарваха често тия генерали в пристъп

на ярост. Особена черта в характера му бе вкусът към подробности. В личния си багаж той носеше разни учудващи дреболии, например лупа за четене на ситни надписи, машинка за острене на самобръсначи, едно ръководство по астрономия и линейка за изчисляване на логаритми.

Павел осведоми другарите си за задачата, с която го бяха натоварили Централният комитет и Главният партизански щаб. Той им занесе политически новини около Отечествения фронт, радостна вест, че смъртната присъда на Блаже беше отложена, и известието за нови преговори с буржоазните партии. През лунните нощи, наситени с хлад и фосфорна светлина, тримата разговаряха до късно на полянката пред пещерата, в която се помещаваше щабът.

— Къде ще стане срещата? — попита Лукан.

— Във вилата на брат ми в Чамкория.

— Между кого?

— Между наши другари от Отечествения фронт и тъй наречената «легална опозиция». . . Няма нищо опасно. . . Въпросът е да разузнаем и ние, без да глътнем въдицата.

— Но ако «легалната опозиция» издаде нашите другари на германците?

— В момента няма интерес от това. . . Лидерите ѝ мислят, че Отечественият фронт е удобен кон, който могат да яхнат с помощта на англичаните веднага след примирието. . . Без този кон не биха се справили с народа.

Настъпи мълчание. Луната заливаше цялата околност с бледозеленикава светлина, под която горите и сипите личеха ясно, но бяха загубили собствените си цветове. От време на време полъхваше хладен ветрец.

— Къде е майорът? — попита Павел.

— Вероятно се е оттеглил да спи. . . Може би мисли, че искаме да поговорим за миналото, и не желае да ни стеснява.

— Аз не мисля за миналото — усмихнато рече Павел.

— А аз продължавам да го обмислям още! . . . — тихо произнесе Лукан. — Сега виждам колко сте били прав в много неща. . . Бедният Блаже! . . . Аз поисках от Лила да изключи и него. . . Щеше да ми бъде много мъчно, ако не бяхте го отървали.

— Сега трябва да уредим бягството му — рече Павел.

— Майорът се занимава вече с това... Имаме канал до войниците, които пазят концлагера... Знаете ли какво е най-странното, другарю Морев? — Гласът на Лукан стана отново тих. — Докато с вас и Блаже се разбирам отлично, с Лиля разменям често остри думи...

— Това е, защото продължавате да се подозирате в сектантство.

— Да!... Ние не можем да си простим миналите грешки.

— Успокойте се! — рече Павел. — Онова, което извършихте после, изкупва стократно грешките ви.

Отново настъпи мълчание, през което двамата мъже потънаха в спомени за миналото. Но сега те мислеха за съвсем различни неща.

— Не съм виждал Лиля повече от дванадесет години!... — неочаквано произнесе Павел. — Как изглежда сега?

Лукан трепна, изтръгнат от спомена за безплодните директиви, с които бе тормозил толкова партийни организации.

— Ще я видите утре — отговори той.

И се усмихна едва забележимо.

Барбара се събуждаше на разсъмване от болки в ревматичните си крака. Войнишкото одеяло — единствената ѝ завивка — се просмукваше от нощната влага и дребното ѝ тяло почваше да трепере от студ.

Една сутрин, когато се събуди, тя прекара няколко минути на границата между съня и будното състояние, загледана в беззвучната светлина на разсъмването, която се процеждаше от изток. Тъмните сенки на борозите шумоляха тихо, а над тях все още блещукаха звезди. Като се разсъни малко, Барбара се отдаде веднага на мисли за партийните работи.

Тя бе вече повехнала жена. Петнадесет години от живота ѝ бяха протекли в бедност и преследване. Тя произхождаше от семейство на беден равин и след като изкара университета, издържайки се сама, потъна в нелегална борба. Животът не ѝ беше дал никаква радост освен студената връзка с един човек, когото убиха преди

година и половина. Но в тази връзка нямаше любов, а само хладнокръвна вяност, само единоуместие между комунисти.

Барбара почна да мисли за своите задължения през деня. Струваше ѝ се, че партийната просвета в отряда не вървеше много добре. В четата на Мичкин имаше един студент, който тълкуваше селския въпрос съвсем погрешно, а курсът по ограмотяване изоставаше назад. Трябваше да се потърсят моливи и хартия, да се учат като първолачета четиридесетгодишни мъже. В отряда имаше няколко души, по които се бе появила краста, трябваше да се излекуват, преди да разпространят болестта. Тя ги караше тиранично да се мажат с мехлем, който им бе приготвила от сира, свинска мас и сода за пране по рецептата в едно ръководство за фелдшери. Един болен от малария тя лекуваше упорито с чесън, понеже нямаше хинин, и си беше втълпила, че лютивите вещества на чесъна могат да го заместят. Ризите на няколко души бяха тъй съдрани, че просто не можеше да ги гледа. Трябваше да ги смъкне насила от гърба им и да ги закрепи най-сетне. И за още много такива неща помисли Барбара на разсъмване. Всичко това ѝ даваше право да се намесва енергично в личните разправи на тия сурови мъже, които гледаха малко пренебрежително на бойните ѝ качества и с известна досада на забележките ѝ. Тя ги упрекуваше, мърсеше, хокаше непрестанно и най-после успяваше да ги вкара в правия път. Ала твърде често тя прекаляваше в това и мъжете просто ѝ заповядваха да се махне отпреде им. Тогава Барбара ставаше мълчалива и печална за няколко дни, докато тия, които я бяха обидили, не дойдеха отново да ѝ поискат услуга или съвет.

Тя стана, след като се бе вече разсъмвало, среса набързо косата си и натъпка в раницата одеялото, с което се завиваше. Движението я стопли, а болките в ревматичните ѝ крака изчезнаха. Розовото сияние на зората и дъхът на смола я изпълниха с ведрина. Краят на омразния свят приближаваше. Червената армия нанасяше на немците удар след удар, съпротивата се засилваше, партията ръководеше уверено и ловко борбата. Барбара беше мозъчно същество и не обичаше да фантазира, но всяка сутрин тя се отдаваше на една изгаряща мечта: да се види отново спретнатата и чиста на партийно събра-

ние, с доклад под мишница. Събранията бяха нейната стихия, а красноречието — талантът ѝ.

Отивайки към потока да се измие, тя видя Мичкин, който стоеше на пост при скалите. Той се беше свил като котка и наблюдаваше втрънчено широкия простор към долината. Слухът му ловеше всеки шум, а острите му очи дебнеха козята пътека — единствения достъп към лагера. Но нищо тревожно не се чуваше и по пътеката, която се губеше в зеленикавия и замъглен простор, не се виждаха никакви подозрителни точки. Слънцето изгрываше бавно. Покоят бе пълен. Само от време на време полъхваше вятър и от боровата гора се разнасяше тъжно свистене, сякаш планината въздишаше. През такова едно тихо утро Мичкин беше напуснал своя дом, за да вдигне оръжие срещу света, който бе убил единствения му син. В съзнанието му имаше много остатъци от този свят, ала той ги преодоляваше постепенно чрез спомена за мъдрата и спокойна решителност на сина си преди смъртта, обесен за конспирация. Дълги часове на размисъл, на горест и гняв бяха накарали неукния баща да тръгне по пътя на сина. Сега Мичкин беше кандидат за партиен член.

— Защо не спиш? — попита той, когато Варвара мина покрай него.

— Имам работа — отговори тя. После се спря и попита внезапно: — На кого беше вилата в Чамкория, при която онази вечер чакахме новия другар?

— На един тютюнджия — отговори Мичкин.

Той бе разнасял дълги години мляко по вилите в Чамкория и познаваше хората в селището.

— Как се казва?

— Морев.

Варвара трепна, но след това помисли веднага: «Съвпадение или далечен роднина?»

— А жената познаваш ли? — попита тя след малко.

Мичкин изпита стеснението, което усещаше винаги от нередни и срамни неща, засягащи семейния живот.

— Жената ли? . . . — измънка той. — Тя е държанка на Морев. . . Нали знаеш. . . богатите си имат държанки.

— Откога му е държанка? — остро попита Варвара.

— От седем-осем години.

— Как се казва?

— Не зная — отговори Мичкин, като продължаваше да изпитва стеснение от разговора.

Той наистина не знаеше. После го обзе смътно желание да защити някак жената, към която имаше причини да изпитва симпатия, и добави бързо:

— Тя е лекарка.

— Лекарка ли?

— Да. Една зимна вечер срещу Нова година детето на сина ми беше простинало. . . Мяташе се и гореше в огън, а навън имаше виелица. Викахме лекари, но никой не искаше да дойде. Всички пиеха и танцуваха по вилите. Тогава повикахме нея и тя дойде. Откарахме я с шейната.

— Значи, милостива! . . . — иронично забеляза Варвара.

— Казвам само, че дойде — отговори Мичкин, като я погледна намръщено.

— А тя не танцуваше ли?

— Танцуваше и беше с дълга рокля, но се преоблече веднага.

Варвара не отговори. Тя помисли за нещо, което беше винаги пропускала в младостта си, и това бе радостта на всяка жена — да се види ухажвана. Никога в живота си тя не беше танцувала с дълга рокля вечер, срещу Нова година, когато навън има виелица, а вътре е топло и весело. Напротив, от младостта си тя беше запомнила само бедност, арести и побоища.

— Да — рече тя. — Постъпила е човешки.

— Защо те интересува? — попита Мичкин.

— Сетих се за нея случайно — отговори Варвара.

Тя му подари дажбата си цигари от миналата седмица и тръгна към дола, в който бучеше потокът. Слънцето се беше издигнало над скалите и лъчите му почнаха да топят сутрешната мъгла. Варвара искаше да блисне и освежи лицето си с ледената вода на потока, но докато слизаше по урвата, се подхлъзна и падна, като одра ръката си в ствола на един бор. Това я накара да се почувствува отново излишна, самотна и унижена. Стори ѝ се, че е негодна за никаква работа и представлява само товар за другарите си. Тя помисли за Лила, за младите и силни жени в съседните отряди. Повечето от тях имаха автомати и се сражаваха наравно с мъжете. Тия жени бяха на почит, защото притежаваха физическа

и нравствена издръжливост. У Варвара имаше също нравствена издръжливост, но липсваше физическа и това караше всички да се отнасят към нея пренебрежително. Никой не мислеше за актива ѝ в миналото, никой не си спомняше за мъченията, които бе изтърпяла в полицията, никой не се питаше как бе спечелила ревматизма, хроническия бронхит и аритмията.

Потисната от мислите си, тя стигна до потока. Там се миеха вече няколко души от отряда. Между тях се намираше и студентът, който я тормозеше в часовете по партийна просвета. Той приличаше на върлина, а дългите му крака бяха разкрасени като разтворен пергел над потока. До него, с насапунисано лице, се бръснеше Динко, приклепнал пред малко огледалце, поставено на скалата.

— Варваро! . . . — присмехулно рече студентът. — Ти обясни ли на Мичкин разликата между формалната и диалектичната логика?

— Гледай си работата — сърдито отговори Варвара. — По селския въпрос Мичкин има много по-здрави разбирания от тебе.

Тя се наведе и почна да плиска лицето си. Обзе я подозрението, че беше нечиста и грозна. Тази мисъл я накара да се измие усърдно, при все че от ледената вода и лютивия селски сапун лицето ѝ се покриваше с лишей. Когато повдигна глава, студентът и другите партизани си бяха отишли. До скалата, разкрасен над потока, стоеше Динко. Той се беше избръснал и също искаше да се измие, но чакаше Варвара да свърши, защото бе по-нагоре и течението на потока щеше да отнесе сапунената вода от лицето му до нея.

— Свърши ли? — попита той.

— Да — рече тя, триейки слабите си, вкочанели от студ ръце.

Динко се наведе веднага и спокойно сапуниса врата, ушите и косата си. Когато се изми, лицето му, изгоряло от слънцето и зачервено от студа, доби ярък, бакърен цвят. Той носеше ботуши, войнишки бричове и зеленикава риза. Като се избърса с къпата, Динко надяна веднага автомата и няколко ленти с патрони, които беше оставил върху скалата. В едрата му фигура имаше някаква дива, мощна и стихийна красота, която подеждаше на Варвара като великолепието на планината. Уплашена

от възмущението си, тя побърза да го потисне с навика си да дава съвети.

— Ти трябва да проговориш най-сетне пред партията! . . . — глухо рече тя. — Не може така! . . . Нямаш друг изход.

Той я погледна с досада, но не каза нищо и тръгна с бавни крачки по урвата.

— Чуваш ли? . . . — извика тя след него. — Партията трябва да знае всичко.

Два часа от сутринта Варвара прекара в политическа беседа с отряда, а остатъка от времето до обед посвети на неграмотните. През обедната почивка тя успя да се скара с болните. Заразените от краста твърдяха, че са излекувани, и не желаеха вече да се мажат с мехлема, който им даваше, а маларичният поради болки в стомаха отказа решително да се лекува повече с чесън. През горещите часове на следобед Варвара закърпи ризите на най-окъсаните от другарите си, а привечер се отдаде на мрачни размисли за Павел.

Познанството му с метресата на Борис Морев я беше поразило дълбоко. Какво значеше връзката на Павел с тази жена? Допустима ли беше нощната им среща във вилата, свойският им разговор до прозореца? Може би зад тази среща се криеше нещо по-дълбоко! . . . Варвара не посмя да довърши мислите си докрай. Тя съзна, че ако кажеше всичко това на Лукан, последният щеше да махне отегчено с ръка. Мижете комунисти бяха наклонни винаги да подценяват опасността от буржоазните жени. Но не така разсъждаваха жените партийки и Варвара реши да сподели подозрението си с Лила.

Тя се изкачи върху скалите над пещерата и почна да наблюдава в посоката, от която трябва да се върне Лила. Слънцето клонеше към запад. Полегатите му лъчи багреха сипеите и върховете на планината с оранжевочервен цвят, а зелената на боровите гори тъмнееше бавно. В долините се утайваше лека, прозрачна мъгла. Между скалите вляво се чернееше един от секретните постове. Върху голата седловина, зад скалите над пещерата, майорът бе събрал в полукръг група от партизани и разгласяваше пред тях една наскоро пленена картучница. Тази работа спадаше към задълженията на

Динко, но тъй като последният сега бе снет от командирския пост, вършеше я майорът. Историята с Динко бе също нередност, която гнетеше Варвара. Тя се помъчи отново да проникне в причината на упоритото му мълчание, но не успя и престана да мисли за него.

Когато слънцето залезе и здрачът почна да се сгъстява, зад морените, между които се губеше потокът, се показва група от десетина души. Между тях вървеше и Ли́ла. На връщане към лагера те се бяха срещнали с ятаци и едва мъкнеха торбите и раниците си, натъпкани с провизии. Варвара се спусна да ги посрещне. Когато стигна до тях, вечерният здрач се беше превърнал в полумрак. Тя ги разпозна само по фигурите, прегънати под тежестта на оръжието и раниците. Ли́ла вървеше най-отзад, облечена в тъмен пуловер, туристическа риза и бричове. Краката ѝ бяха обути с високи офицерски ботуши.

— Варваро, ти ли си? — попита тя в полумрака.

— Аз съм! . . . — отговори Варвара.

— Вземи тая торба с брашно! . . . Откъсна ми ръцете.

Варвара пое торбата и каза тихо:

— Пристигна новият другар. . . Павел Морев! . . .

— Как? . . . Дойде ли? . . . — почти извика Ли́ла.

В гласа ѝ прозвуча копнежът на дванадесетгодишно-то чакане. Миг след това тя забрави умората си и хвана ремъка на автомата, сякаш бе готова да хукне веднага към лагера. Варвара я улови за ръката.

— Чакай! . . . Защо се радваш?

— Как защо? . . . Та той е човекът. . . Ние сме стари приятели. . . Работили сме заедно. . . Познавам го отдавна.

— Него ли?

— Да! . . . Защо?

— Нищо! . . . — поразена отговори Варвара.

— Как нищо? . . . — Гласът на Ли́ла се уплътни внезапно. — Ти искаше да ми кажеш нещо за него.

— Не! . . . Нищо! . . . — разстроено повтори Варвара.

Нелегалният живот беше научил Ли́ла да обръща внимание на всяка дреболия и да я разнища веднага.

— Слушай! . . . — рече тя остро, като стисна ръката на Варвара. — Говори веднага! . . .

— Не мога! . . . — отчаяно изохка Варвара.

— Как така не можеш? . . . Партийни другари ли сме, или какво?

— Именно!

— Говори тогава! . . .

Варвара разправи всичко, което беше видяла в Чамкория и чула от Мичкин. Ли́ла я изслуша, без да зададе нито един въпрос.

— Значи, смяташ, че двамата са любовници? . . . Така ли? — попита тя най-сетне.

— Не, не смятам! . . . — Гласът на Варвара бе задушен от угризение. — Казвам ти само какво видях.

— Така! . . . — От гърдите на Ли́ла се изтръгна хладен смях. — Възможно е да са любовници! . . . Но от предателство няма опасност. . . Познавам много добре и двамата.

Гласът на Ли́ла бе станал внезапно равнодушен и сух. Тя тръгна бавно с Варвара към лагера.

В това време Лукан бе останал на полянката пред пещерата сам и прелистваше бележника си, като отчиташе кои от набелязаните задачи беше изпълнил през деня и кои не. Ли́ла го намери там, направи пред него доклад за работата, с която беше натоварена, и се оттегли веднага да спи. Разговорът между двамата беше служебен и сух. Те се уважаваха, но не се обичаха, както се случва често между упорити и силни характери. Предишното им единомислие в грешките сега се беше превърнало в лека враждебност един към друг. И само майорът разбираше, че острите думи, които понякога си разменяха, бяха последен остатък от сектантската им непримиримост в миналото.

След вечеря Павел и майорът се увлякоха в продължителен разговор върху тактиката на партизанския бой. Когато го свършиха, Павел попита за Ли́ла. Майорът каза, че е дошла, но не я е виждал, а Лукан повдигна рамене равнодушно.

— Трябва да си е легнала вече — каза той.

Павел почувствува раздразнение и тъга. През всичкото време на разговора с майора той очакваше появата на Ли́ла.

Ли́ла го потърси и намери пред пещерата едва на другия ден сутринта. И раздразнението, с което бе мис-

лил за нея през цялата вечер, се превърна изведнъж в чувството отпреди дванадесет години.

Тя приличаше на ярко плачинско цвете, цъфнало всред дивите и горчиво-сладостни благоухания на чема-рика и хвойна, на папрат и борова смола. Юношеската слабост, малокръвието, следите на никотиновото отравя-не от работата в склада бяха изчезнали. В заоблените форми на тялото ѝ прозираше сила и гъвкавост на панте-ра. Слънцето беше обарило лицето ѝ с равномерен медночервен цвят, а по кожата ѝ, малко загрубяла от ве-тровете, нямаше още никаква бръчица. Върху бакърения фон на лицето сивосинкавите ѝ очи изпъкваха с меко, гълъбово сияние. В тях имаше някаква поразяваща бистрота, някакво спокойно съзнание за нравствено пре-възходство, но и някаква игривост, която напомняше далечно кокетството на жените от другия свят, ала бе много по-силна от него поради своята естественост. Гър-дите ѝ бяха кръстосани от ремъка на автомата и лента с патрони. И всичко това даваше вълнуващия образ на же-на, зад която всеки ден вървеше смъртта.

Лила го погледна с известна досада. Лицето му бе все тъй мъжествено, както преди дванадесет години. Под кафявата му риза се очертаваха твърдите и стегнати мускули, които някога караха тялото ѝ да отмалява. И дори погледът му не се беше променил. Това беше по-глед, който продължаваше да я изпълва с ревност и лю-бов. «Той е безобразно красив — гневно помисли тя. — Тъкмо за онази котка, с която е прекарал нощта.»

— Същият си! . . . — рече тя раздражено, като му подаде ръка. — Нищо не се е променило в тебе! . . . Нито дори видът ти.

А той не съзна упрека, който се съдържаеше в думите ѝ, и произнесе сърдито:

— Значи, благоволи най-сетне да се появиш! . . . Защо не ми се обади снощи?

— Защото бях извървяла четиридесет километра през деня. Не почвай веднага с кавга.

— Кавгата ще оставим за после. . . Не получи ли писмото ми от Ленинград, с което те молах да вземем от-пуските си едновременно и да ги прекараме заедно?

— Получих го, но не исках да се отделям през лятото от другарите си.

— А защо не отговори поне на писмото ми?

— Защото бе пълно с глупости! . . . — Тя се засмя не брежно и равнодушно. — Някой ми каза, че си научил добре монголски. . . И после китайски! . . . Вярно ли е това?

— Да, вярно е! . . . Имам чин полковник в съветската армия и служих три години в Алма Ата. . . Но китайският е измислица, с която някой е украсил биографията ми.

— Значи, от петролните области на Аржентина — в Испания, а от Испания — в Алма Ата! . . . Красота! . . . Скоро светът ще стане тесен за тебе.

— Аз придобих голяма опитност в тези страни.

— И остави по едно разбито сърце във всяка от тях, нали? . . .

— Ти продължаваш да имаш отлично мнение за ча-стния ми живот!

— Аз съм го отделяла винаги от заслугите ти на ко-мунист.

— Благодаря ти за точността.

— Ако не различавах точно нещата, щях да се из-мъчвам — рече тя. — Щях да те мразя или обичам засле-пено. . . А сега имам правилно отношение към тебе.

— Сигурна ли си в това? — мрачно попита той.

— Да! . . . Откога познаваш Ирина?

— Коя Ирина?

— Коя ли? . . . Значи, се опитваш да криеш? . . . Метресата на брат ти!

— Не крия нищо! . . . — Павел се изсмя. — Про-сто бях забравил, че съществува! . . . Значи, тази клю-карка Варвара ти е разправила подозренията си! . . . Е, и какво? . . . Смяташ Ирина за своя съперница ли?

— О, това би било нахалство от моя страна! . . .

— Говориш дивотии! . . . — Павел се намръщи. — Познаваш ли я?

— Познавам я.

— Дали няма да ме издаде на полицията.

— Едва ли! . . . Поне за това, че си я забавлявал добре.

— Стига си дрънкала глупости! . . . В тая жена има-ше нещо трагично, което ме накара да се замисля. . . Може би това се дължеше на случайната среща, на гор-чивината в нейните отговори. . . Сега те ми се струват като сладникава изповед, с която искаше да оправдае пороците и падението си.

— И тъкмо тази горчивина те накара да трепнеш, нали? . . . Развълнува се от красивото ѝ лице, от чудесните ѝ ръце, от кехлибарения оттенък на кожата ѝ, нали? . . . Духът и тялото ѝ излъчват някаква топлина, която кара мъжете да забравят пороците ѝ. . . И всичко това, преплетено умело с аналитичния ум, с дарбата ѝ да разговаря и с пасивността ѝ пред злото, те кара да се замисляш! . . . Браво, другарю инструктор на партизански щаби! . . . Покъртена съм до дъното на душата си от твоята чувствителност! . . .

Лиля навее глава и почна да се смее, като покрила очи с дланите на ръцете си, задебелили и почернели от смазката на оръжието.

— Лиля! . . . — Гласът на Павел се задуши от внезапно вълнение. — Така ли трябва да се шегуваш сега? . . . Дванадесет години съм чакал да се видим. . .

— А защо съм ти аз? . . . — учудено попита тя, като повдигна глава.

— Защото съединявах всичко прекрасно, за което се борим.

— Хубав лозунг! . . . — рече тя. — Но ние, пролетарските жени, сме лишени от финеса на среднощната привлекателност. . . Ние не знаем да даваме горчив оттенък на чувствата си. . . не умеем да превръщаме скуката си в поза и развлечение. . . Това е недостижимо изкуство на кокошките и метресите! . . . Ние не си служим с него, защото ни липсва мързелът, раболепието и глупостта на трагичните жени, които ви карат да се замисляте. . . Но може би трябва да потънем в леност и оглупеем като тях! . . . Може би след победата, вместо да строим социализма, трябва да хукнем по фризьори и шивачки, да си боядисваме ноктите, да се явяваме пред вас с копринени пенюари, да се преструваме на горчиви и нежни до повръщане. . . Сега ни обичате, защото разделяме борбата и смъртта еднакво с вас, а после, когато буржоазните жени почнат да увисват на шията ви, ще ви се сторим изведнџ грозни и прости. . .

— За тебе няма такава опасност! . . . — ухили се той.

— Може би има, разбра ли? . . . — кипна Лиля. — Красотата на една жена не се състои в гладкото лице, в замрежения поглед или в лакираните ѝ нокти! . . . Достойнството ѝ не е в изкуството ѝ да забавлява.

— Кой казва това?

— Ти! . . .

— Тогава да почнем народния съд с Ирина! . . .

— Говоря по принцип, а не за Ирина! . . . Цели дванадесет години те нося в сърцето си, без да помисля за друг! . . . Имаше много мъже около мене, за които заслужаваше поне да помисля, но не го направих. . . Разбра ли?

Павел я гледаше усмихнат, с тръпки на щастие и заатаен дъх. Стори му се, че гълъбовото сияние в очите ѝ ставаше все по-ярко, разрастваше се и обхващаше целия свят. . .

— Не си въобразявай, че мразя Ирина! . . . — рече тя след малко. — Тази жена ми спаси ръката.

— Трябва да натрия носа на Варвара — рече Павел.

— Не, Варвара просто изпълни дълга си.

Двамата замълчаха. От пещерата излезе майорът.

Майорът беше сварил лепило от брашно, след това бе залепил с него парчетата на една скъсана от дълго употребление карта и сега идеше да я постави на слънце, за да изсъхне по-скоро. И в цялата работа, която продължи повече от час, в усилието, с което си припомни от химията, че нишестето на брашното дава добро лепило само ако се свари предварително с вода, както и в грижливния начин, по който нарязва с ножчето ивиците от хартия, за да съедини скъсаните парчета и облепи ръбовете на картата, майорът прояви величието на дребното трудолюбие и точността, с които служеше от тридесет години на партията. Тази стара, разкъсана военна карта с едър мащаб, останала от Първата световна война, бе много необходима на щаба и майорът трепереше над нея. Той я постави върху тревата на полянката, като я закрепил по въглите с камъни, за да не я отнесе вятърът.

Майорът изглеждаше напълно погълнат в работата си, но на Лиля и Павел се стори, че беше чул разговора им. Най-естественото бе да не се показват смутени.

— Майоре! . . . — каза Лиля. — Вие постоянно бърникате нещо. . . С какво се занимавате сега?

— О! . . . — Майорът се престори, че не ги бе забелязал. — Вие ли сте? . . . Залепих картата си.

— Как ви се струва нашият разговор?

— Не чу нищо — учтиво излъга майорът. — За какво разговаряхте?

— Дрънкахме глупости.

— Продължавайте в същия дух! . . . — Майорът се усмихна лукаво. — Глупостите ни помагат да разберем по-добре сериозните неща. . . . Вие тук ли оставате?

— Да! . . . — каза Ли́ла. — Ще печатаме позиви на циклостил.

— Тогава внимавайте да не помислите картата ми за непотребна хартия.

— Няма такава опасност, майоре! . . .

— Аз ще отида да видя какво правят момчетата.

Той се отправи към долчинката, в която почиваха партизаните след сутрешното учение. Усмивката продължаваше да играе върху сухото му, набръчкано лице. Той бе чул разговора между Ли́ла и Павел през отвора на пещерата, бе почувствувал вълнение от него и сега се радваше на щастieto им.

Двамата принадлежеха към новите хора, които щяха да живеят и творят след победата.

— Ела да ми помогнеш за позивите! . . . — рече Ли́ла на Павел, когато майорът се отдалечи. — Работил ли си с циклостил?

— Не! . . . — отговори Павел. — Но ти ще ме научиш.

Двамата влязоха в пещерата, отрупана с малки денкове, кожени чанти и раници, които съдържаха щабния багаж. В дъното ѝ, поставени грижливо върху едно платнище, стояха малък радиоапарат с батерия от сухи елементи, панцеров фенер и пишеща машина. Всичко това през време на поход или внезапна тревога се натоварваше бързо върху две магарета, които пасяха наблизо. Майорът беше обмислил всяка подробност при опаковката и товаренето на багажа.

Близо до входа на пещерата имаше достатъчно светлина, за да се работи удобно. Ли́ла извади от една папка въсърчен лист и ръкописа на позива, който бе съчинила преди няколко дни.

— А на пишеща машина поне умееш ли да пишеш? — попита тя.

— Да, това поне умея! . . . А ти можеш ли да си служиш с всички видове оръжия и моторни превозни средства?

— Голямо чудо! . . . Ако искаш, мога да те усъвър-

шенствувам в бързо каране на кола. . . . С какво друго си се главозамаял?

Той отиде при нея и я прегърна неочаквано. В съзнанието на двамата изпъкна далечният спомен от миналото, когато се обичаха и шегуваха по същия начин. Любовта, която ги съединяваше, бе проникнала в душите им още по-дълбоко отпреди. Сега тя се намираше в пълна хармония с онова, за което се бореа.

Ли́ла отговори на прегръдката му с жадна целувка. След малко тя го отблъсна и рече строго:

— Няма да повтаряш повече това!

— Защо? — попита той, усещайки още дивото благоухание на треви и борова смола, с което бе напоена косата ѝ.

— Защото сме дошли тук за друго. . . . Помисли си как биха се огорчили другарите, ако ни видят. . . . Ако останем живи, след победата ще има време за всичко.

— За всичко ли? . . . — Павел я погледна тъжно. — А ако не останем живи?

— Ето, това е лошото в тебе! . . . — скара му се тя. — Ти си свикнал да не пропускаш нищо в живота си. . . . А помисли си за хората около нас. . . . за Лукан, майора, Варвара. . . . Те не познават нищо друго освен себеотрицанието и партийната работа.

Павел кимна бавно с глава. Лицето му бе застинало в хубавия, замислен и строг израз, който Ли́ла обичаше.

— Седни да пишеш позива! . . . — рече тя.

Пехотната колона налучка верни следи и се отправи точно към сърцето на оперативната зона, в която действаха южните отряди. Щабът на зоната под ръководството на майора изработи веднага план за посрещането ѝ.

В пещерата, поставен на пода, светеше панцеров фенер, а около него, наведени над военната карта, разговаряха майорът, Павел, Лукан и Ли́ла. В пещерата беше малко задушно. Фенерът, светейки отдолу, правеше лицата на мъжете да изглеждат изпосталели и мрачни.

— Тук не виждам никакво шосе — рече Лукан, като посочи върху картата.

— Картата е стара — обясни майорът. — Разтво-

рих я, понеже има едър мащаб. . . Ей сега ще ти покажа на другата.

— Остави, няма нужда — каза Лукан.

— Не, искам да се увериш.

— Остави бе, човек! . . . Разбрах! . . . В тази посока можем да налетим на моторизирани части.

— Ей сега, ей сега! . . . — мърмореше майорът, ровейки упорито в чантата си. — Искам да видиш, че направиението, в което предлагам да се оттеглим, е най-безопасно.

Той разтвори картата и показа доволно шосето.

— Ясно! . . . — Гласът на Лукан бе уморен. — Значи, оттегляме се към Вододела, докато Шишко пазифланга ни при езерото, и ако противникът се увлече след нас, нанасяме контраудар.

— Това е единственото възможно решение — заяви майорът.

В пещерата стана тихо. Павел гледаше картата замислено. Лукан забеляза това и попита учтиво:

— Вашето мнение, другарю?

— Посоката не е много добра — отговори Павел. — Групата на Шишко е малобройна и остава на собствените си сили.

— Хората му са изпечени — каза Лила. — Баща ми няма да мръдне дори ако види минохвъргачки пред себе си.

— Тъкмо заради това трябва да го пазим — продължи Павел. — Има да видим още много неща. . . Моят съвет е да завъртим посоката на оттеглянето към юг и да запазим връзка с Шишко. Така ще увлечем противника към езерата и ще го атакуваме в удобно място. Пехотната колона няма да ни преследва към Вододела, бъдете сигурни! . . . Вие като че искате да избегнете сражението.

— С оръжието сме зле — забеляза Лила.

— Тъкмо затова! . . . Ако разбием колоната, ще се снабдим с оръжие.

— А ако не я разбием, оставаме без патрони. . . — рече майорът. — Аз мислех да ви предложа именно това решение, с малка варианта, но не мога да разчитам на него поради историята с Динко. За контраудар върху колоната е необходим смел, бърз и умен командир, който да състави план за боя на самото място и да го променя

всеки момент според условията. . . А такъв командир е само Динко.

— Не можем ли да го заместим с Шишко? — попита Лукан.

— Не — бързо отговори майорът. — Шишко е отличен само за политкомисар или когато командува двадесет души. . . Но той няма понятие от огневи план и тактика на картечниците.

— Пак вашите военни истории — измърмори Лукан, като се изпоти внезапно и обърса челото си.

— При условията на сегашния случай те са решаващи — сухо каза майорът.

— Добре. Замести го ти.

— Съгласен съм.

— Това ще бъде голяма грешка — остро възрази Павел. — След моето заминаване с бригадата на юг другарят остава единствен военен специалист в щаба. Не трябва да го рискувате.

Настъпни мълчание, в което фитилът на панцеровия фенер почна за пращи. Лила отвинти капачето му и наля от една тенекена кутия малко газ. От входа на пещерата се чуха стъпки. Дежурният по лагер обикаляше постовете. Мълчанието стана неприятно. Павел не познаваше подробностите на историята с Динко, а майорът избягваше да се меси в кадрови въпроси. Само Лила гледаше упорито и смело в лицето на Лукан.

— Кажете, какво да правим? — рече Лукан.

— Какво ли? . . . — внезапно произнесе Лила. — Аз ще ти кажа. Стига вече сектантщина, другарю Лукан! Динко трябва да бъде възстановен незабавно на поста си.

Отново настъпни мълчание, което сега бе по-тягостно отпреди. Върху бледото изпито лице на Лукан не трепна нито едно мускулче. Смазаните хрущали на носа му напомняха мъченията, които бе изтърпял в полицията, и засилваха израза му на упоритост.

— Другари! . . . — бавно почна той, сякаш се намираше пред събрание. — Върху мене продължават да се хвърлят упреци за миналото, и то от човек, когото партията е поставила в щаб на оперативна зона. Обвинението се отправя към мене за това, че отстоявам едно решение, с което искам да запазя нашата борба от израждането ѝ в тесногърда, лична саморазправа. . .

Лукан млъкна за миг, после изкрещя гневно:

— Сектантщина ли е това, другарко Лило? . . .
Викът му накара пламъкът на фенера да трепне. Така избухваха хора, които рядко загубват самообладанието си. Лила не отговори.

— Продължавайте! . . . — спокойно рече Павел.

Лукан бързо възвърна равновесието си:

— Динко е хвърлил отряда в едно безсмислено нападение, което струва живота на трима души. . . . аз го снех веднага от поста, за да не повтори утре същата лудост. . . . Това сектантщина ли е, другари? Динко върши своеволия и не зачита партията в лицето на политкомисаря, а вие искате да му поверите отново командването на сто и петдесет души. . . . аз не мога да се съглася с такова лекомислие. . . . Това пак ли е сектантщина?

— Какъв е мотивът на нападението? — попита Павел.

— Да причини щети на германците, но това е невярно. . . . Разследването установи, че той е искал да улови и екзекутира брат ви.

— Значи, мотивът продължава да бъде политически — безстрастно установи Павел. — Брат ми работи и печели от германците. А уплахата му от това нападение може би го е накарала да спаси живота на Блаже.

Всички, включително и Лукан, го погледнаха смаяно.

— И това не може да го оправдае, другарю Морев! . . . — възрази Лукан. — Партията изрично забранява наказания над цивилни, които не са провинени във военно сътрудничество с властта и германците срещу нас. . . . Не е работа на Динко да се занимава с брат ви. . . . Това ще направи утре народът. . . . Но има нещо друго, друго. . . . — Гласът на Лукан стана отново гневен. — Динко действително е искал да убие брат ви, но мотивът за това не е само политически. . . . В намерението му е имало нещо тъмно, лично и неизвестно, върху което той отказва да даде каквито и да било обяснения. . . . Той не иска да разкрие лицето си дори пред партията. . . . аз не мога да имам доверие в такъв човек.

— Разпитайте ли го повторно? — попита Павел.

— Виках го десет пъти.

— Ще опитаме още веднъж.

— Кога? — намеси се майорът. — Неприятелят иде.

От полунощ отрядът се намираше в бойна готовност. Щабният багаж беше опакован и приготвен да се натовари бързо на магаретата. Хората получиха още патрони, малко тютюн и оскъдна дажба от хляб и сирене, която трябваше да стигне за два дни. Командирите на четите проверяваха секретните постове и застави. Но неприятелят не идваше.

Варвара не спа цялата нощ. Крясъкът на нощните птици я стряскаше и караше сърцето ѝ да тупа бързо. «Утре ще има сражение — мислеше тя. — Най-много да ме убият. . . . Какво от това?» И тогава тя съзнаваше, че всъщност не се боеше ни от сражението, ни от смъртта и че мрачното ѝ настроение бликаше от разстроените нерви, от напрегнатия живот, от всичко, което евреите бяха преживели през последните десет години. Тя се послуша в равномерното дишане на Лила, която спеше до нея. Това бе лек, но спокоен и здрав заешки сън. Лила се събуждаше като кошута дори от шумоленето на вятъра и после веднага заспиваше пак. Варвара отчаяно стисна зъби. В мрака плуваше нещо безлично, страшно. От гората идеха стонове на милиони избити евреи.

Настъпи спокойно и тихо утро. Лила стана рано, изми се и отиде веднага в пещерата на щаба.

Варвара задряма едва призори. Знаейки за безсъницата, която я измъчваше нощем, партизаните я оставиха да поспи през деня. Тя се събуди, когато росата изсъхваше. Отиде при потока да се измие, а на връщане мина покрай скалата, до която един възрастен човек стоеше на пост. Слънцето се беше издигнало високо и припичаше. За да се предпази от лъчите му, човекът бе сложил под каскета си шарена селска кърпа. Той ръфаше парче сух черен хляб, но от време на време челюстите му prestaха да се движат, а лицето му застиваше и се намръщваше с израз на тревога.

— Какво има? — рече Варвара. — Чува ли нещо?

— Някъде се води бой — отговори човекът.

Варвара се послуша, но не чу нищо. Човекът продължи да дъвче.

— Откъде иде? — попита тя.

— От езерата. — Човекът натъпка в устата си грамаден залък. — Шишко води сражение.

— При езерата е невъзможно да има сражение. . .

Фашистите не могат да стигнат до тях, без да минат от тук.

— Могат — отговори човекът. — По долината на Манастирската река.

— Този път е труден и опасен за тях.

— Пукотевицата иде оттам. — Човекът глътна залька си. — Ето слушай! . . .

Варвара спря да диша и между бързите тревожни удари на сърцето си долови глухо тракане на картечница — познат, задушен от далечината шум, който наподобяваше равномерно тракане на шевна машина. Варвара направи усилие да скрие страха си.

— Това е лошо — каза тя. — Но Шишко ще ги отблъсне.

— Ако него посипят с мини. . . — Човекът запали цигара. — Тогава ще се появят в тила ни и трябва да се оттегляме нощем по сипеите. . .

Варвара си представи първо мините. От картечен и пушечен огън човек можеше да се запази лесно между скалите. Но мините, мините бяха ужасни! . . . Те падаха отвесно и от тях човек не можеше да се скрие никъде. А и оттеглянето нощем по стръмнините бе непосилно за ревматичните ѝ крака и болно сърце. Човекът я погледна съчувствено.

— Не бой се! . . . Лукан и майорът ще измислят нещо.

Далечната стрелба от картечниците долетя отново. Стреляха много картечници. Към глухото им тракане, наподобяващо шевна машина, се присъединяваше и друг, особен шум, който приличаше на прашене, сякаш порив на силен вятър разгаряше огън от смолести борови клони.

— Автоматите! . . . — произнесе Варвара. — Чува ли ги?

Човекът кимна с глава. Той бе чул и тъпите, масивни, едва доловими експлозии на мини, с които неприятелят беше хората на Шишко. След малко той отново изпъна шията си, възбуден от друг, много по-тревожен шум. В долината лаеха кучета. Това бе гневен, продължителен лай на овчарски кучета, предизвикан от минаването на много хора. Така лаеха кучетата, когато през планинските пасбища минаваше отрядът или военна колона.

Когато Динко влезе в пещерата, повикан от Лукан, майорът също чу този лай, но не се разтревожи. Планинът за отбраната беше готов, а кризата в щаба отиваше към благоприятно и бързо разрешение. Преди две минути той бе разгледал с бинокъла си околността и дал заповед за бойна готовност. Наближаваше само авангардът на фашистите, който щеше да бъде отблъснат лесно. Предстоеше малко сражение за увеличаване на ядрото на колоната в планината. Стратегически положението се развиваше добре. Успокоен от всичко това, майорът почна да подостря грижливо малко червено моливче. Той слушаше разсеяно изповедта на Динко. Момчешка работа! . . . Някаква си история с братовчедка! . . . Майорът беше умен мъж и знаеше, че човешката личност представлява единство от обществени, психологични и биологични закономерности. Преобладаваха, разбира се, обществените, но това не изключваше известни смущения в младостта. Бойните и партийни качества на Динко превъзхождаха далеч недостатъците му и само педант като Лукан можеше да го разпитва така. Но майорът не съзна, че въпреки спокойствието си бе малко нетърпелив.

Той продължаваше да остри червеното моливче, слушайки далечния злобен лай на овчарските кучета. В съзнанието му изпъкна позната картина: потни и начумерени войници, пъплещи неохотно нагоре към седловината, а зад тях офицер, който удря с дръжката на парабела си по главата на вързания ятак-предател.

Лукан разпитваше Динко подробно и отегчително.

— Значи, ти заповяда нападението, за да отмъстиш за братовчедка си, така ли? — заключи той най-сетне.

— Да — глухо призна Динко.

— А защо не каза това досега?

Динко не отговори.

— Излез и почакай пред пещерата.

Динко бавно излезе навън. На Павел се стори, че в равните зъби, в орловия нос, в скулите на лицето му имаше някаква далечна, едва доловима прилика с топлия, буен и горестен израз на жената, която беше разправяла историята за смъртта на Стефан. Майорът бавно остреше моливчето си. Слухът му долови пак злобния непрекъснат лай на овчарските кучета. Той очакваше с нетърпение да чуе тревожните изстрели на предни-

те постове, които щяха да ускорят решението за Динко. Продължаваше да бъде спокоен, но нетърпението му ставаше все по-голямо. Лицето на Лила трепкаше нервно, сякаш се готвеше за нова словесна атака срещу Лукан. Само в очите на Лукан нямаше смут от личните чувства, които внушаваше великолепната фигура на Динко. Това бяха интелигентни, сурови, неумолими очи, които виждаха само върховната, крайната цел на борбата.

— Решавайте! . . . — каза Лукан.

— Няма време за изказвания — бързо произнесе майорът. — Предлагам да гласуваме направо.

— Добре. Гласувайте.

Майорът, Лила и Павел вдигнаха почти едновременно ръце. Очите на тримата гледаха тревожно Лукан. Последният бе навел глава. Но след това неочаквано, без да види за какво гласуват другарите му, той също вдигна ръка.

— Значи, с пълно единодушие — произнесе равният му глас. — Но аз си запазвам правото да искам наказанието му повторно.

— Да — каза някой.

Върху лицето на Лукан трепна лека усмивка.

— Аз ще го запозная с решенията на щаба — каза майорът. — А ти иди да съобщиш на хората, че го връщаш на командирския пост.

VII

В горещия юлски ден по прашното шосе, което криволичеше покрай мъгната глинепестожълта река, чийто води се влачеха лениво, пъплеше дългата върволица от моторни коли на едно бронирано отделение, което отиваше в Беломорието. Моторите шумяха еднообразно и отегчително, гъсеничните вериги на влекачите вдигаха гъсти облаци бял варовит прах, който забулваше цялата колона, а гумените колела на противотанковите оръдия хрипяха тихо под тежестта на стоманата, с която бяха натоварени. Върху платформите на колите, до сандаците с бронирувани снаряди или до зенитните картечни седяха войници с побелели от ситния прах каски, с къси панталонки и с униформени летни ризи. Почти всички проклинаха горещината, разправяха си мръсни

казармени шеги или вдигаха от време на време манерките, за да разквасят устата си с блудкавата, топла като чай вода. Те не отиваха да се бият, а само да засилят бреговата охрана срещу възможен десант.

В челната колона седеше командирът на отделение — едър и сравнително млад подполковник с дръзки сини очи, — а до него — адютантът му — тъничък поручик с нежни ръце и черни мустачки.

Командирът изхрани гневно праха, който се насляваше в устата му и скърцаше между зъбите. От два часа насам пред колоната пътуваше с равномерна скорост една нищо и никаква кола. Когато подполковникът решаваше да остане назад, колата също забавяше хода си, а когато се опитваше да я изпревари, тя хукваше напред. Тази глупава кола сякаш си бе поставила единствено за цел да напълни устата, носа и дробовете на подполковника с колкото се можеше повече прах. Най-сетне той загуби търпение, лицето му стана моравочервено и устата му изригна водопад от ругатни. Целият поток от прилични и неприлични думи, които изрече, означаваше приблизително:

— Кой са тия диванета, които пътуват пред нас?

— Цивилни! . . . — отговори адютантът, като изтри прашното си лице с кърпичка, намокрена в лавандов одеколон. А после осведоми: — В колата пътува жена! . . . Една много изискана жена.

Но подполковникът не се трогна, а избълва към изисканата жена други, макар и по-сдържани ругатни. Когато гневът му поутихна, а лицето му отново доби нормалния си червен цвят, той попита:

— Коя е тази жена?

Поручикът отговори:

— Съпругата на генералния директор на «Никотиана».

— Сама ли пътува? — изръмжа подполковникът с интерес, който адютантът му познаваше много добре и който накара последния да помисли: «Тук вече ще удариш на камък! . . . Животно като тебе не е за такава жена.»

— Пътува със съпруга си — натъртено осведоми поручикът, старайки се да внуши на шефа си нуждата от прилично държане.

— Ще ги вземат дяволите! . . . — рече подполковникът. — А защо пътуват с тая въшка пред нас?

— Защото ги е страх.

— Страх. . . — Като всички юначаги, които умееха да пият, да се карат и да прелъстяват жени, подполковникът не познаваше чувството страх. Той попита учудено: — От що ги е страх?

— От нападение на партизаните.

И адютантът разправи на шефа си как миналата година по това време отрядът на прочутия Динко нападнал гарата и селото, в което била спряла колата на генералния директор на «Никотиана».

Подполковникът не отговори. От една година насам в съзнанието му плуваше представата за нещо мъртно и хаотично, което всеки ден приближаваше и му задаваше известни грижи.

— Какво стана с онова писмо? — попита той внезапно.

— С кое писмо?

— С онова от щаба на дивизията. . . в което искаха имената на заподозрените?

— Още не сме отговорили.

— Ще отговориш, че няма заподозрени! . . . В отделието няма заподозрени! . . . Разбра ли?

— Тъй вярно, господин подполковник — отговори адютантът.

И веднага помисли: «Какъв шмекер! . . . Пази си кожата от комунистите.» Но той бе също доволен, че служеше в това бронирано отделение, което никога нямаше да бъде вкарано в акция срещу партизаните — защото партизаните нямаха танкове.

Ирина седеше в малкия разнебитен автомобил, който Борис бе предпочел за дългото уморително пътуване до Кавала пред лимузината, която ги возеше между София и Чамкория. С тази стара, очукана и хлопаща кола пътуваха само най-дребните чиновници на фирмата — касиерите или счетоводителите на провинциалните клонове. Но той бе предпочел именно нея, искайки да не привлича вниманието на тези, от които смъртно се боеше. А тя знаеше всичко това, както и причината, която го бе накарала да дочака бронираната колона и да тръгне пред нея; изпитваше към малодушието му

скрито и пълно презрение, но мълчеше и му се присмиваше с търпението на неуязвимите хора. Ирина бе отстъпила на молбата му да го придружи до Беломорието, защото знаеше, че той нямаше да свърши, както трябва, работата без нея, и защото искаше да се разсее от досадата в Чамкория и от грозните и опущени развалини на София. Но пътуването с лошата кола в тази адска горещина бе неприятно — много по-неприятно, отколкото предполагаше — и сега се разкайваше, мислейки със съжаление за печалните борове в Чамкория и за хладните звезди, които нощем трептяха над тях. Но понеже бе невъзможно да се върне, тя се опита да си представи остров Тасос по сладникавите и лоши описания, които бе чела за него във вестниците. После престана да мисли за каквото и да било и се превърна в безжизнено същество, нечувствително към нещата, които можеха да я раздразнят. И така тя понасяше без гняв неговото присъствие, миризмата на коняк, която лъхаше от устата му, безобразното друсане на разнебитената кола и силния пек на слънцето. Благодарение на навика да отстранява гнева духът ѝ бе спокоен, а красотата ѝ дори при това пътуване запазваше изтънчената си чувственост. Ирина бе омотала главата си за предпазване от праха с тънък воал от бледовиолетова коприна, под който мургавото ѝ лице изглеждаше призрачно гладко, а очите — по-тъмни. Тя бе отслабнала — поради умереното ядене и всекидневната гимнастика — и така бе придобила свършения вид на жена-паразит, която не върши нищо друго, освен да поддържа красотата си. Но в ъглите на устните ѝ имаше гънки на съдържана досада — белег на червея, който разяждаше духа ѝ отвътре.

Ирина се загледа безстрастно със златистокафявите си очи в яркия и зноен пейзаж на дефилето: безредно натрупани блокове от назъбени разноцветни скали, големи сипеи, прошарени от тъмнозелени петна храсталаци и кобалтовосиньо небе, върху което се очертава веригата на Пирин с грамадния конус на Елтепе. Слънцето изсипваше жар и въздухът бе сух, но в него се долавяха вече влажни вълни — първият лъх на южното море.

— Това дефиле няма край — произнесе той, като обърса с кърпа потта от челото си.

А тя го ужили хладнокръвно:

— Защото се движим бавно.

Горещината го бе раздразнила и той се озъби:

— Какво искаш да кажеш?

— Само това, че си станал много страхлив.

— Ти как би постъпила на мое място?

— Поне бих се помъчила да скрия страха си.

— Да го скриеш! . . . — Той се опита да бъде язвителен. — Като други неща?

А тя отговори безсрамно:

— Да.

Борис бе готов да избухне и да я наругае, както за-служаваше, но веднага си представи нейната ледена безчувственост през нощта, когато щяха да почнат кошмарите му и когато имаше най-голяма нужда от нея. Ако тя се разсърдеше, никакви молби не можеха да я склонят да спи в една стая с него и тогава кошмарите щяха да го докарат до лудост. Вместо да се разсърди, той почна да философствува:

— Признавам. . . нервите ми са разстроени! . . . Но аз ги пожертвувах, за да постигна нещо голямо. . . Посочи ми друго предприятие с ръста на «Никотиана» от който и да било бранш! . . . Няма, нали? Това е триумфът на моето надбягване в живота. . . Аз станах шампион. . . Нищо от това, че мога да издържам като маратонски бегач.

Въздушното течение отнасяше думите му, които тя чуваше само откъслечно. После той замълча с надежда, че несполучливото и сладниково сравнение можеше да я трогне и че това щеше да върне част от миналото, което сам бе разрушил. Алкохолът и нейното присъствие — това бяха последните убежища, в които можеше да се скрие от кошмарните призрци през нощта. Достатъчно бе да я види спяща до себе си, и това го успокояваше.

— Мислиш ме за страхлив. . . — продължи той с дрезгавия си глас. — Но това е просто благоразумие! . . . Трябваше да дочакаме тази колона, защото нейното преминаване ще пропъди като мухи всички партизански отряди. Тази вехта кола е малко неудобна наистина! . . . Но така никой няма да се сети, че ние пътуваме с нея.

А тя отговори:

— Ти си напълно разстроен човек.

Борис взе презрителните ѝ думи като знак на съчувствие и стисна ръката ѝ. Тя понесе това търпеливо, ка-

то докосване на противно влечуго, с което бе вече свикнала.

— Ще се поправа — обеща той, като съзна, че по въпроса за колоната не я бе убедил, но не изпита срам от това. — Ще излекувам нервите си напълно. . . Още малко търпение, и ще заминем за Швейцария.

— Боя се да не стане късно — рече тя.

— Късно! . . . — В гласа му изхриптя принудена шеговитост. — Защо късно?

Тя отговори:

— Всичко се руши.

— Глупости! . . . Съветски войски няма да бъдат допуснати от англичаните тук. . . Възможно е отначало да има малко бъркотия, смесено правителство с комунистите за месец-два! . . . Нищо повече.

Ирина се усмихна презрително. Умът му бе отслабнал от пиенето, а от предишната му проникателност оставаха само мъгливо гадаене и лековерен оптимизъм. Но тя мислеше вече само за себе си.

— Все пак добре е да заминем навреме — каза тя.

— Мила, ние не можем да направим това, преди да уредя работата с Кондоянис.

— Кондоянис е мошеник! . . . — избухна тя. — Чудно ми е как не съзнаваш това! . . . Ти просто му предаваш тютюните си, без да мислиш какво ще стане по-нататък.

Тя бе вече напълно безучастна към съдбата му, но не можеше да прояви същото равнодушие и към тютюна, който той пяхаше безразсъдно в ръцете на подозрителния грък. . . И понеже този тютюн я вълнуваше — тя бе вече законна наследница на Борис, — излезе за миг от равнодушието си.

— Съвсем не, мила. . . — възрази той. — Ако аз имам доверие в Кондоянис, това е тъкмо защото той е предприемчив човек. Мене също ме наричат мошеник! . . . — Той се изсмя самодоволно. — Аз гарантирам вземането си с договор. Освен това Кондоянис ще прехвърли на мое име швейцарски франкове в Базел.

— Колко франка? — попита тя заинтересовано.

— Един милион и двеста хиляди.

— Това е добре — пресметна тя хладно.

Бе малко, но все пак добре. Плащаше приблизително два пъти по-скъпо, отколкото ако купеше тези

франкове на черна борса, но все пак щеше да получи нещо срещу тютюна. Цялата сделка бе заплетена, сложна, несигурна и доказваше неговия упадък. Но все пак тези един милион и двеста хиляди франка представляваха сума, която щеше да се прибави към другия им голям авоар в Швейцария. Тя отново потъна в равнодушието си към всичко, което не бе пари. Сега съзна изведнъж, че вече приличаше напълно на него. После чу как той извади изпод седалището бутилка коняк и пи може би за четвърти път от сутринта. Противното клокочене на бутилката я раздразни. «Нека пие — помисли си тя след миг, — колкото повече пие сега, толкова по-малко ще бъде обезпокоявана в Кавала.» И пак се загледа в пейзажа, слушайки, без да иска, нестихващото бърбене между шофьора и секретаря. Те говореха усърдно, непрестанно, както изискваше приличията, за да не излезе, че подслушват разговора на господарите си. И от тяхното бърбене за всяка забележителност, която се изпречваше по пътя, Ирина разбра, че бяха минали старата граница и пътуваха вече за Рупелското дефиле.

Реката ставаше все по-широка, все по-ленива и пълноводна. Мътните ѝ води се влачеха под разрушени или набързо поправени мостове. Отстрани прелитаха бързо трудови лагери, палатки, колички и полуголи мургави мъже, които работеха трасето на железопътната линия. Небето бе добило пепелносин цвят. Гърдите поемаха с мъка горещия въздух. А над всичко грееше ярко и огнено слънце.

Тя наведе глава, уморена от гледката, а после махна воала си и запали цигара, наблюдавайки безстрастно как той се обръщаше неспокойно от време на време назад, за да провери разстоянието, което ги отделяше от моторизираната колона. Страхът, болезненият страх да не бъде заловен от партизаните, го измъчваше непрестанно. И тия жалки прояви на отслабнал и малодушен дух ѝ спомняха по силата на контраста за брат му, когото бе видяла през седмицата на Мириината смърт в Чамкория. Но тя мислеше за него равнодушно, като за всички мъже, които по една или друга причина ѝ бяха харесали и които постепенно забравяше. Досадата и времето — молци, които изгризваха всяко чувство — бяха потиснали спомена за вълнението през онай вечер. Но сега, изпускайки бавно дима от цигарата си, който въздушното течение отнасяше веднага, тя попита:

— Какво става с брат ти?

А той отвърна, доволен от желанието ѝ да разговаря:

— Вилнее по горите.

— Аз го видях веднъж — каза тя.

— Къде?

— В Чамкория. . . Когато ти беше на погребението на Мария в София.

— О! . . . Любезен ли беше?

— Да. . . Разговаряхме приятелски.

— Значи, ти разговаряш с нелегалните приятелски? . . . — Той се изсмя. — За какво разговаряхте?

— За разни неща.

Той помълча.

— Защо не ми каза това досега?

— Защото ми се стори излишно.

Отговорът беше обиден, но той не забеляза това, както бе престанал да забелязва и хиляди други обидни неща, с които изобилствуваше нейното държане към него.

Тя се загледа отново в пейзажа. Дефилето се разширяваше. По непристъпните места в скалите или до самото шосе зееха бункери — мрачни дупки, неверни гнезда на засада и смърт, скрити в букети от разкошна зеленина. Дефилето нямаше край. Прелитаха бързо противотанкови препятствия от желязо и бетон, телени мрежи, опожарени минни полета за изчистване на зарядите. А после пак бункери и германски гробове — тъжни дървени кръстове с окачени каски върху тях, каски, от чиито кухни се излъчваше нещо мъртвешко и поразяващо в тишината на знойния ден, в тая чужда страна, под това огнено слънце. Печални гробове на хиляди километри от безумната родина, еднакви като жертвите, които починаха в тях.

— Защо спомена за Павел? — внезапно попита той.

— Така. . . Просто ми дойде на ум.

— Ако не беше комунист, от него щеше да излезе човек.

— Какво разбираш ти под човек?

Той замълча тъпо, не знаейки какво да отговори. Голямото количество коняк, което бе изпил от сутринта, бе размътило вече съзнанието му. Тя повтори пак:

— Какво разбираш ти под човек?

— Честен. . . родолюбив мъж.

— Като тебе.

— Подиграваш ли се? — попита той намусено.

— Не, говоря сериозно.

— Зная, че ме смяташ за канала!... — избухна той. — Но ако не бях аз, щеше да бъдеш нищо и никаква лекарка... и да преглеждаш сополанчетата за въшки в някое селско училище.

Бе настъпил раздразнителният стадий на пианството му, през който той от страхлив и раболепен ставаше нападателен. А после идеше пълната му вцепененост, която щеше да я освободи от него. Знаейки това, тя не отговори.

— Ние сме си опрели здравата гърбовете — каза той с неочаквана примирителност.

— С кого?

— С Павел.

— Той едва ли разчита на тебе — забеляза тя.,

— Защо?

— Защото ние и нашият свят загиваме.

— О!... — каза той с пиянски оптимизъм.

А тя го погледна и помисли: «Глупак» — защото знаеше, че Червената армия бе стигнала вече при Днестър. След това попита любопитно:

— Какво би направил с Павел, ако положението се обърне?

— Ще го пазя, разбира се — отговори той.

А тя се разсмя.

Най-сетне колата излезе от дефилето и стигна до някакво селище с огромен мост над реката. Внезапно колоната спря. Борис бутна шофьора по рамото и също му заповяда да спре. Тогава тя загуби търпение и попита високо, тъй че шофьорът и секретарят можаха да чуят:

— Още ли те е страх?

— Не става въпрос за страх?... — смънка той, мъчейки се да скрие тревогата си. — Но благоразумието изисква...

— Тук сме в равнина... Няма опасност от никакво нападение.

— Няма, разбира се!... Искях просто да предложа на офицерите бутилка коняк.

— По-добре е да не им предлагаш нищо.

В това време подполковникът слезе от колата и последван от адютанта си, тръгна по шосето напред. Униформите им бяха побелели от прах. Подполковникът се

готвеше да наругае, както трябва, цивилните, а след това да намери някъде в градчето мастика, докато колоната направеше предвидения от правилника двучасов престой. Но когато стигна до цивилната кола, ругатните замръзнаха в гърлото му.

— За родната армия!... — каза Борис, поднасяйки му неразпечатаната бутилка гръцки коняк, какъвто не се намираше вече в Беломорието.

— Хм!... — Подполковникът все още правеше усилие да задържи гнева си. — Вие напълнихте добре очите на родната армия с пясък... Шегувам се, разбира се!... Я гледай. Това е истински «Метакса»!... Е, щом е от българи, можем да го приемем... Покорно благодарим.

Той направи знак на адютанта си да прибере бутилката, после добави:

— Горещо, а!... Как понася госпожата? Няма ли да се раздвижим заедно до градчето?

— Изглежда уморена. — Борис се наведе към прозорчето на колата и попита: — Мила, искаш ли да починем с господата?

А тя изсъска вън от себе си:

— Карай напред!... За бога, карай напред!

Той реши да продължат пътя сами, след като се увери от подполковника, че наистина няма никаква опасност от нападение на партизаните и че в равнината има големи български гарнизони, между които отрядите им не смееха да се вмъкнат. А докато ставаше това, тя изпитваше ужасен срам и чувство на униженост от насмешливите и дръзки очи на подполковника, който се подиграваше с мъжа ѝ. През всичкото време, докато отговаряше на Борисовите въпроси, очите му гледаха само нея и сякаш искаха да кажат: «Аз разбирам, че ти си се омъжила само за парите му и сигурно имаш много любовници.» Най-сетне колата потегли отново и циничните очи на подполковника изчезнаха.

Наближаваше обед и горещината бе станала непоносима. Зад гърба им оставаха Беласица и Пирин, чиито вериги се отдалечаваха неусетно в синкава мъгла. От движението на колата се образуваше горещ вятър, който не разхлаждаше, но поне изсушаваше потта. Сега пътуваха сред поле — вълшебна градина с гигантски слънчогледи и царевици, с памук, сусам, тютюн и смокини, със захарни пъпешки и разкошни кайсии и праскови. Но

всичко това сред равната и тиха досада я оставяше безучастна. Тя не отвърна на опитите му да завържат разговор. Случката с подполковника я бе унизила. Мислеше само, че трябва да си изработи ново защитно поведение — да остава неуязвима и пред чуждите хора.

— Дай ми глътка коняк — помоли тя.

Той ѝ подаде бутилката, а тя избърса гърлото ѝ — нещо, което не би направила преди, защото сега изпитваше почти физическо отвращение към него.

— Имаш ли в Кавала достатъчно коняк? — попита тя.

Той отговори:

— Цяла каса.

А тя помисли: «Значи, ще мога да прекарам в Тасос сама.» Постепенно мисълта за острова изпълни отново съзнанието ѝ. «Ще прекарам цяла седмица там — мислеше тя, — освен ако островът представлява някакво противно свърталище на комари.» Идеята да остане поне една седмица без Борис ѝ се стори привлекателна. Облекчена от решението си, тя се загледа пак в пейзажа.

Полето ставаше каменисто и безплодно. Тук-там се виждаха мочури и блатна растителност, тръни с бели цветове и тъжна, изгоряла от слънцето тръстика, а после се заредиха ниски възвишения с отвесни сивозелени скали. Шосето минаваше през долина, подобна на каньон, в дъното на който течеше река.

Ирина се унесе в дрямка.

Вълни от прохладен въздух и дъх на море им подсказаха приближаването на Кавала. Шосето почна да се катери змиевидно по хълмове, проядени от пороища или обрасли с храсти и ниска гора — посърнала зеленина сред урви и кафявочервени сипеи върху фон на горещо, пепелносиво небе. Колата стигна билото и последните скали, които скриваха гледката.

И тогава изведнъж се показва морето — огромен, тих и син простор, бездна от вода и небе, съединени зад високия силует на Тасос, окъпан също в прозрачна синевина. Нядясно се губеха едва доловимите очертания на Атон, а наляво — блатните равнини на Саръшабан, мочурите на Места, потънали в омара, и тъмните петна от зеленината на Керамоти. В средата, в подножието на хълма, се разстиляше Кавала — великански амфитеатър от бели, гъсто натрупани къщи, изпъкнали ослепително върху тъмната мастилена синевина на морето. Кавала —

е геометричните линии на вълнолома си, с древния римски акведук, с назъбената венецианска крепост: Кавала — с огромните си тютюневи складове, със стръмните си улици, с плажовете, с пристанището, кейовете и гемините си; Кавала — град на богатство и мизерия, в който тютюнът се превръщаше в злато, а трудът на работниците в проклетия, град без зеленина, град от бели камъни под огнено синьо небе.

Дори смразеното от досада сърце на Ирина почувствува вълнение.

Борис ѝ тикна бинокъла под носа.

— Големият склад до пристанището е мой, а двата вдясно от него мисля да купя фиктивно от Кондоянис.

Тя блъсна грубо ръката му и каза:

— Остави ме да гледам така.

Колата почна да слиза надолу. Зад гърба им останаха флотските казарми, разни морски щабове, немски комендатури, вили, хотели. Асфалтираното шосе премина в улица, постлана с гранитни блокчета. Облъхна ги дъх на тютюн, на риба, плодове и миазми. Големите здания, напечени от слънцето, излъчваха задуха и горещина. По улиците гъмжеше навалица — патрули в пълно въоръжение, които отиваха да заемат постовете си, с каски, с бомби, с натъкнати ножове и къси панталонки, моряци с шоколадени лица, флотски офицери с ослепително бели униформи, чиновници от пристанището с оперени лица, с тропенхелмове и неизбежния пистолет на пояса, — тълпа от въоръжени колонизатори, които с едното око следяха движенията на гърците, а с другото гледаха неспокойно на север.

Едно малко момченце с въсъчно лице и зачервени от глада очи се покатери върху калника на автомобила, протегна ръчичката си и каза тихо:

— Псоми!¹..

Късно подиробед, след съня и банята, Ирина седеше върху верандата на къщата, която Костов бе наел преди една година за себе си, изгонвайки чрез ловки постъпки някакво военно учреждение, което с правото на завоевател се бе настанило преди него. Като изискан тютюнев

¹ Хляб.

благородник, главният експерт на «Никотиана» бе успял да нареди приятно живота си и в Кавала. Къщата се облужваше от Виктор Ефимич със същото усърдие, както етажът на «Цар Освободител» в София. Тя бе разположена на крайбрежната улица, имаше широк двор, засаден с олеандри и кипариси, а между тях — кръгъл басейн с водоскок и червени рибки. Един наскоро построен гараж подслоняваше тъмносинята му американска кола, която будеше удивление в целия град. Главният експерт на «Никотиана» получаваше в Беломорието двойна заплата и бе разширил значително както проявите на своята елегантност, така и великодушното на щедростта си, поради което се ползуваше между гърците с известна почит — далеч по-голяма от онази, която налагаха официалните администратори с държавни коли и въоръжена до зъби охрана.

От верандата се виждаше пожарът на залеза — медночервено море, което постепенно добиваше блясъка на сребърна плоча, докато зад Атон и скалите на Каламица портокаленото небе тъмнееше. Ирина, в рокля от светло имприме, се бе изтегнала върху дългия платнен стол и гледаше силуета на Тасос, забулен в прозрачни виолетови изпарения. Костов си наля втора чаша коняк и я изпи на един дъх. Той си оставаше все същият — висок, сух, със сребърнобяла коса и ослепително елегантен в току-що изгладения костюм от шантунг.

— Струва ми се, че ще заприличате на шефа си — забеляза Ирина, недоволна от пиенето му.

— Няма да има време — отговори Костов.

Той тикна пред себе си един стол от плетена тръстика и седна до Ирина, с лице към острова.

— Толкова трудно ли е да се превърнете в хронично пияна свиня?

— Аз никога няма да стигна дотам. За това трябва една година, а всичко ще свърши може би след месец.

— Нима положението е толкова лошо?

— Трябва да е почти безнадеждно, ако се съди по бързината, с която Немският папиросен концерн изпраща готовите си тютюни в Германия... Нервничи дори фон Гайер, а Прайбиш и Лихтенфелд са просто непоносими.

— Нима те са тук? — равнодушно попита Ирина.

— Да!... Поканих ги след вечеря. Но ще бъдат в лошо настроение...

— Защо?

— Защото боговете залязват... Тази сутрин е почнал десантът на Запад. Изобщо новините стават все неприятни. Миналата седмица едно наше пехотно отделение е било унищожено до крак от бели андарты... Казват, че на ранените са извадили очите, а после ги доубили.

— Ужасно!... — настръхнала произнесе Ирина.

— Само от наше гледище... Те действуват според традицията на император Василий, наречен Българоубиец.

— Отвратително!... Къде са били нападнати нашите?

— При Аргирокастро, родното място на Аристотел.

— Бедният мъдрец.

— Да пием за него. Искате ли коняк?

— Да, сипете ми.

Ирина изпи чашата си и усети нервно изпотяване. От морето лъхаше задух и топла влага като от парен котел.

— Тукашният климат е наистина непоносим — каза тя.

— Вие не сте изпитали сладостта му при пълно безветрие.

— Вземате ли атебрин?

— Не!... Замествам го с коняк!... Атебринът боядисва кожата и очите с неприятен жълт цвят.

— А болките в сърцето и лявата ръка?

— Не им позволявам да ме направят отшелник.

— Така и предполагам. Кажете нещо за тукашното общество!... Има ли приятни гъркини?

— Приятните са избягали навреме в Атина!... Има само гладни прости жени, разхубавявани често от туберкулоза или малария... Нашият приятел Лихтенфелд икономисва изцяло заплата си. Срещу парче хляб и няколко таблетки хинин си доставя редовно всички блаженства на любовта.

— Тази вечер сте непоносим.

— Поради любезностите на вашия съпруг... Искате ли още коняк?

— Не.

— Тогава позволете ми да глътна малко. Това е истински «Метакса» от старо критско вино... Вашият съпруг се е запасил с цяла изба.

— Завиждате ли му?

— Да, но не за коняка.

Тя се разсмя.

— Тогава да пием за завистта!...

Те изпиха още по една чаша и докато се гледаха втренчено в очите, изпитаха лека досада един от друг. Той почувствува, че предложението ѝ да пият бе само великодушно шарлатанство, с което искаше да му направи удоволствие, а тя разбра, че той развяваше дрипата на преминалото си увехнало чувство към нея просто от учтивост. Но те съзнаха и друго: че въпреки това двамата си бяха необходими, както преди, защото Борис ги отегчаваше еднакво. На верандата се показва Виктор Ефимич. Той беше, както винаги, умерено пиян, с моравочервено лице и старо сако от шантунг на господаря си, което бе преправил сполучливо в нещо подобно на бял смокинг.

— Слънцето залезе — съобщи той загадъчно.

— Какво от това? — попита Ирина.

— Трябва да поставя мрежите... След малко ще излязат комарите.

— Не отчайвай госпожата още първата вечер — рече Костов.

Но Ирина настоя да влязат в трапезарията. Между трапезарията и верандата имаше двукрила стъклена врата. Виктор Ефимич постави в отвора ѝ рамка със ситна мрежа, през която не можеха да минат дори папатациеви мушици. Трапезарията бе в остарял, но изящен стил от тъмnochервено дърво с богата резба и бюфет с огледало. Венецианският полилей бе тъмен, а вместо него, грубо окачена на гипсовия таван, светеше петромаксва лампа, около която вече се въртеше малко облаче от комари. Ирина ги погледна загрижено, после отиде в стаята си и се върна оттам с туба хинин. Костов наблюдаваше насмешливо усърдието, с което тя глътна две таблетки. През главата му мина циничната мисъл: «Тя иска да използва в добро здраве чуждите авоари на съпруга си.» После съзна равнодушно, че самият той не притежаваше никакви спестявания в чужбина, защото открай време бе свикнал да дава пищни вечери, да поддържа разкошна кола и да блести със своите елегантност — тъй, че когато настъпеше х а о с ъ т и «Никотиана» престанеше да съществува, той щеше да остане без

пет пари. А тя, сякаш угаждайки мисълта му, се помъчи да се извини и каза:

— Не обичам да боледувам.

— Кога заминавате за Швейцария? — попита той.

— След месец, ако успеем.

— Т р я б в а да успеете — каза той.

— А вие какво ще правите?

— Аз ще остана тук.

— Тук?... — Тя го погледна учудено.

— Или в София... Тогава навсякъде за мене ще бъде е д н а к в о.

Тя почувствува лека, особена тръпка на гласа му. После попита:

— Защо не заминете и в и е?

— Защото нямам пари в чужбина.

— Поискайте от него. Той е д л ъ ж е н да ви даде.

— Едва ли ще даде. Особено с е г а.

— Заплашете, че ще напуснете.

— Ще бъде безполезно!... Аз не съм му в е ч е необходим, защото т о г а в а «Никотиана» няма да има нужда от чиновници.

Гласовете на двамата постепенно станаха тихи и мрачни, а после настъпи пълно мълчание. Дневният пек, погълнат от стените на къщата, се излъчваше бавно, превърнат в топла и влажна задуха. Навън бе станало съвсем тъмно и зад телената мрежа комарите започваха пиршеството си — подлудяващи тонове от трептене на тънки, опънати до скъсване струни.

— Това е ужасно!... — произнесе тя тихо.

— Съвсем не!... — Той щракна запалката и я поднесе към цигарата си. — Просто неизбежно.

А после я погледна спокойно, с усмивката на епикуреец, който бе изпил чашата на живота до дъно и нямаше какво повече да чака от него. След това хвърли поглед върху часовника си, седна до радиото и го завъртя на английската станция, която слушаше всяка вечер. Гласът описваше десанта в Нормандия, говореше за въздушни нападения и килими от бомби. Костов го послуша отегчен, след това промени вълните и улови съветска станция. Баритонът на говорителя съобщаваше за предмостово укрепление на Днестър. Но Костов не можеше да дослуша и него.

— Нищо особено — произнесе той, затваряйки разсеяно радиото.

— Как нищо особено. . .

Тя го погледна, раздразнена от лекомислието му.

— Напредват съвсем бавно — каза той.

А на нея ѝ се стори че той м е р е ш е времето и очакваше нещ о, което за него бе далеч по-определено от неясния х а о с, за който мислеше тя. Но това си оставаше негова работа. В момента Ирина мислеше само за себе си. Защо си г у б е х а времето в Беломорието? Някакъв последен гешефт! . . . Е, добре, можеше и без него. Тя попита напрегнато:

— Що за човек е този Кондоянис?

А Костов се усмихна, защото разбра, че тя също м е р е ш е времето и мислеше с а м о за собствената си кожа. И отговори равнодушно:

— Един богат грък.

— Мошеник, предполагам?

— Не повече от другите. . . Просто умен и предприемчив.

— Не мога да разбера смисъла на сделката им.

Той почна да ѝ обяснява, но в това време от вратата на коридора се чуха стъпки. Влезе Борис.

Четиринадесет години напрегнат живот, хроничното безсъние и хиляди чаши алкохол бяха превърнали стройния някога младеж в преждевременно състарен мъж, лишен от здравословните навици на обикновените хора. Той бе леко прегърбен, сякаш под тежестта на милионите килограми закупен и продаден тютюн; стъпките му се влачеха; цялата му фигура създаваше впечатление на развалина, която заплашваше да рухне; нездравото му и подпухнало лице издаваше начало на тежка чернодробна болест. Над увисналите му бузи имаше торбички от тлъстини, които засилваха дълбоката подкопаност на очите. Самите очи бяха кръвясали, мътни, нерешителни и гледаха някак страхливо, може би под влияние на призраците, които виждаше нощем — изиграната мъртва жена, умрелия брат, убити с камъни полицаи, изтезавани стачници, простреляни саботьори, които искаха да запалят складовете му, чиновници с потъпкано достойнство и хиляди и хиляди пожълтели от никотин и туберкулоза лица, хиляди и хиляди български, гръцки, тур-

ски, арменски работници, които още работеха тютюна му в Беломорието, за да го продаде на Кондоянис чрез сделка, която измамваше държавата и която щеше да бъде последният му гешефт. . .

Той бе разгърден, с копринена риза и светлия голф, с който пътуваше. Не бе счел за нужно дори да се преоблече. Едва сега щеше да влезе в банята, но преди това искаше да изпие чаша коняк след тежкия сън, през който беше поизтрезнял малко. Борис поздрави разсеяно, небрежно, след това се оригна и наливайки си коняк, попита дрезгаво:

— Каква е програмата за тази вечер?

— Поканих на вечеря Кондоянис — отговори експертът.

— А другите?

— Те ще дойдат после.

«Другите» бяха фон Гайер, Прайбиш и Лихтенфелд, един запасен генерал, който закупуваше малки количества тютюн, за да ги продаде после с малка, но сигурна печалба на Немския папиросен концерн, кметът, шефът на местната полиция, няколко немски и български офицери, които можеха да го ориентират върху безопасността на пътуването до Солун.

— Поканих само Кондоянис на вечеря, за да говорим по-спокойно — обясни Костов.

А той промърмори:

— Другите не ни трябва много сега.

Той изпи коняка си и попита:

— Какво става с инженера?

— Чака ви от три дни.

— Разбира и от папиросни машини?

— Работил е петнадесет години в този бранш.

Той се замисли върху фабриката за папироси в Солун, която щеше да получи от Кондоянис заедно с швейцарските франкове срещу грамадните количества тютюн, които оставяше на гърка в Беломорието. Кондоянис щеше да прехвърли фабриката върху един италианец с швейцарско поданство, у когото Борис нямаше особено доверие. Но това бе единственият възможен начин да получи нещо действително срещу тютюните си. После той изпи още една чаша коняк, поглеждайки страхливо Ирина, от която очакваше упрек. Тя го гледаше със студено равнодушие. И това равнодушие към отравянето на организма

му, което сам нямаше воля да предотврати, го раздразни внезапно. Но тя беше далечна и недостъпна — нищо не можеше да я уязви.

— Колко поиска инженерът? — кисело попита той.

— Двадесет хиляди без пътните разноски и хотела — отговори Костов.

— Много! . . .

Борис се намръщи и с провлечени стъпки тръгна към банята.

Кондоянис бе висок, едър четиридесетгодишен мъж с много мургаво лице и черна права коса. Носеше бяло копrienено сако и тъмни панталони, а ръцете му бяха украсени с маникюр. Въпреки това външността му не можеше да съперничи с безупречната елегантност на Костов. Топлата влага беше развалила вече линиите на сакоето му, а десенът на вратовръзката му не бе твърде сполучливо избран. Като отбеляза с известно доволство това, главният експерт на «Никотиана» съзря в облеклото на гърка и друг сериозен недостатък: ръбовете на панталоните му бяха вече пречупени, което се дължеше пак на влагата и на липсата на копrienена подплата при коленете. Във всичко останало личността на Кондоянис му беше напълно безразлична.

Гъркът направи дълбок поклон пред Ирина, като ѝ целуна ръка, с поглед, вперен в очите ѝ. Кондоянис бе донякъде изненадан от хубостта ѝ. В неподвижния му левантински поглед тя прочете тъмна гама от най-разнообразни готовности: с вежлива почителност и наклонност към леко ухажване до желание да я приеме в леглото си. Ирина почувствува веднага антипатия към него: раздразни я не самата гама от готовности, а мухлясалата сладникавост на тоновете ѝ. Въображението на този човек се изчерпваше в търговските операции. Той бе изпратил предварително с визитната си картичка някакъв смешен и увехнал букет от единствената цветарница в града. В такива случаи Костов или фон Гайер биха предпочели да не изпращат нищо. Но той я учуди, като заговори, макар и завалено, на български език, което издаваше детинство, прекарано в България.

Сред скупен разговор за горещината и комарите те седнаха да вечерят — майонеза с бяла риба, хубав пшеничен хляб, мисирка и торта с чисто масло — всичко това полято изобилно с италиански вина. Костов бе забравил

искрено за гръцките деца, които огризваха захвърлените в сметта динени кори, и се извини на два пъти за скромността на вечерята. Господин Кондоянис също не си спомняше, че поради подвига на белите андартни сънародниците му не бяха получили от пет дни оскъдната си дажба от царевичен хляб. Расовата ненавист бушуваше само сред низшите слоеве, докато търговският интерес превръщаше тютюневите князе в сърдечни приятели. Дватамата се отрупваха взаимно с любезности. Като поговориха за тежкото продоволствено положение — от което явно страдаха и милионерите, — господин генералният директор на «Никотиана» предложи на господин Кондоянис брашно и захар от своите запаси в София, а господин Кондоянис се отплати веднага с щедро обещание за португалски сардели и коняк «Метакса». На двамата и през ум не им мина, че тия обещания се даваха в град, където безработните гърци умираха от глад.

Между плодовете и кафето обаче разговорът взе поделови характер.

— Ако събитията се развият много бързо, вие не ще успеете да свършите манипулацията на тютюна си — каза гъркът.

— Та що от това? — Борис се бе леко изпотил. — Аз мога да ви прехвърля правото на собственост и върху неманипулиран тютюн.

— Точното му количество няма да бъде известно.

— Ще го изчислим приблизително във ваша полза.

— По отношение на отделните качества това е технически невъзможно. . . Освен това правителството може да се усъмни и да намери сделката за симулативна. . . В такъв случай тютюнът ще бъде конфискуван.

— Не сте ли взели мерки срещу това?

Борис го погледна презрително, сякаш искаше да му каже: «Нима трябва да те уча на това?»

— Много е трудно! — Гъркът изпусна замислено дима на цигарата си. — Никой не може да каже какви хора ще влязат в нашето правителство след примирието.

— Тогава вие бихте могли, като френски поданик, да се гарантирате по дипломатическа линия.

— И във Франция е същото. Навсякъде има опасност от леви правителства.

— Тогава. . . какво? — Гласът на Борис прозвуча нервно. — Отказвате ли се от сделката?

— Не още!... — Лицето на Кондоянис остана съвсем равнодушно. — Просто изтъквам, че рискът за мене е много голям. Бих желал да намалите още цената.

Борис повдигна уморено мътните си очи. Бе почти готов да отстъпи, но Ирина с леко отрицателно поклащане на глава му подсказа да бъде твърд. И той усети странен прилив на енергия, както в дните, когато мачкаше противниците си и «Никотиана» цъфтеше.

— Не мога да отстъпя нито стотинка — сухо произнесе той.

— Това наистина би било жалко... — В сладникавия тенор на гърка прозвуча съжаление, сякаш сделката щеше да се развали.

— Отказвате ли се? — попита пак Борис.

Кондоянис се изпоти на свой ред.

— Трябва да помисля още малко — рече той.

— Тогава бъдете любезен да ми съобщите решението си най-късно до утре вечер.

— Толкова скоро?

— Аз имам само два избора: сделката с вас или пресяването на тютюните в България. Събитията текат бързо.

— Какво ще правите с тютюна в България? — с учтива подигравателност попита гъркът.

— Не се грижете за това.

Гласът на Борис бе решителен и Кондоянис трепна леко.

— Но русите са вече при Днестър!...

— От тяхното идване няма да стане по-топло и на вас.

— Ще ви съобщя решението си утре вечер.

Кондоянис си отиде малко след пристигането на фон Гайер, който го изгледа недоволено и подозрително. Невъзможно бе да се изнудва повече!... Грохналият тигър, от който искаше да отнеме плячката почти на безценица, му бе показал зъбите си. Докато автомобилът ги носеше към къщи, Кондоянис съчиняваше бързо проектодоговорите на истинската и симулативната сделка. Въображението му тръпнеше сладостно от мисълта за печалбите. Сега той хвърляше един милион и двеста хиляди швейцарски франка и фабриката си в Солун, но те щяха да се превърнат в петорно, десеторно повече долари, гулдени и шведски крони... Само дано десантът в Норман-

дия се забави, за да може «Никотиана» да му предаде манипулирани, готови за износ тютюни. И макар да минаваше за гръцки патриот и да знаеше, че сънародниците му умираха от глад, приятно опияненият от мислите си господин Кондоянис желаше от сърце десантът в Нормандия да се извърши трудно и да не бъде последван скоро от десант в Беломорието. А в това време неприятно приятият от коняка господин генерален директор на «Никотиана», който също минаваше за не по-малък български патриот, желаше от сърце противното — десантът в Нормандия да се извърши успешно и да бъде последван веднага от такъв в Беломорието, макар да знаеше, че това щеше да струва живота на десетки хиляди български войници. Държавата поръчителствуваше за стойността на тютюните му в Южна Тракия, а нахлуването на англичаните щеше да предотврати образуването на ляво правителство.

VIII

Денят започна с тридесет градуса, които на обед щяха да станат четиридесет и пет. Морето беше покрито с прозрачно було от гореща и неподвижна пара, която правеше задухата толкова тежка, че дори мършавият Лихтенфелд се изпоти.

Той влезе в широкото канцеларско помещение на склада към десет часа с намерение да излезе от него в единадесет и да отиде на плажа, като остави писмената работа за вечерта — най-подходящото време, в което един барон можеше да работи, без да се чувства унижен. Складът се намираше на пристанищния кей, почти до самото море. През отворените прозорци на помещението се виждаше тъмносиният залив, който спеше в омарата на деня. Повърхността му бе гладка като езеро. Безветрието бе заковало една платноходка точно в средата му, а над пелената от изпарения, която притискаше хоризонта, се виждаха няколко облачета — слаби съгъстявания от влагата на морето, които издъхваха безпомощно в горещия въздух.

Помещението представляваше обикновен хол с няколко бюра за по-дребните чиновници. На тавана му се въртяха бавно крилата на голям електрически вентила-

тор, който раздвижваше въздуха, но не докарваше прохладата. В хола се виждаха отворените врати на две стаи, в една от които работеше Лихтенфелд. Стаята на Лихтенфелд сега беше заета от ранобудния Прайбиш, който довършваше някакви изчисления със сметачна машина. Когато влезе в хола и видя Прайбиш, баронът почувствува завист. Колегата му бе дошел тук само за една седмица. След преместването на Лихтенфелд в Беломорието Прайбиш бе останал в София и така бе добил автоматично квалификацията на експерт от по-висок ранг. Баронът още не можеше да му прости това.

За да предотврати тайната надменност, която подозираше у Прайбиш, Лихтенфелд прие шумния и нехаен вид на веселяк, комуто бе все едно дали живее в София, или Кавала. Той съблече самото си от шантунг и тананикайки фалшиво някакъв гръцки шлагер, влезе да го постави на специалната окачалка в стаята си.

Прайбиш имаше крайно посърнал и замислен вид. Той отговори едва-едва на небрежния поздрав, който Лихтенфелд му подхвърли, и продължи да работи с машината. Баронът запя арията на Фигаро, след това излезе от стаята си и високо, за да чуе Прайбиш, почна да разправя на Адлер, куция счетоводител, който работеше в хола, за приятния си живот в Кавала.

— Вие сте щастлив навсякъде — кротко произнесе Адлер, като повдигна учтиво меланхоличното си лице.

Той бе млад човек, бивш пехотинец, раняван няколко пъти. При последното раняване единият му крак бе ампутиран. Не беше редно да се хвалиш на сакат човек с успехи пред жени и баронът знаеше това, но желанието му да ядоса Прайбиш стоеше над всичко.

— Адлер!... — каза той. — Вчера се запознах на плажа с една сирена... Едва ли можете да си представите по-вълшебни бедра!...

— Сирените имат ли бедра?:... — усмихна се Адлер.

— Вярно, дявол да го вземе!... — поправи се Лихтенфелд. — Но довечера тя ще дойде в квартирата ми... Тук човек просто не може да диша от жени.

Баронът се разсмя високо и кратко, сякаш приключението бе тъй обикновено, та не заслужаваше да се говори повече. След това почна да реши пред огледалото остатъците от оредялата си коса. Той беше напълно сигурен, че сега Прайбиш се топеше от завист — нещастният

тромав и дебел Прайбиш, който гореше от желание да си намери любовница, но все не успяваше да направи това.

Но внезапно баронът се вкамени. На вратата към другата стая се показва госпожица Дитрих. От всички личности, които тровеха живота му в Беломорието Лихтенфелд мразеше и се плашеше най-много от нея. Баронът знаеше, че тази противна стара мома беше агентка на гестапото, преместена на служба от легацията в концерна. Отначало при идването си в Кавала той не подозираше това и се раздрънка свободно срещу нея, а когато научи службата ѝ, замръзна от ужас и в продължение на една седмица чакаше отмъщението ѝ. Но всичко свърши само с това, че тя го извика при себе си и го предупреди поверително да прекъсне връзките си със Зара. Последната бе завързала приятелство с един секретар от турската легация.

Когато Лихтенфелд влезе в хола, беше напълно сигурен в отсъствието ѝ. Тя идваше на работа след единадесет часа, но сега поради някаква съдбовна случайност, която се стори ужасна на барона, бе дошла по-рано.

— Елате при мен!... — сухо рече тя.

След няколко секунди Лихтенфелд стоеше покорно пред бюрото в стаята ѝ. Госпожица Дитрих го измери с кръглите си воднисти очи. Лихтенфелд бе забелязал много пъти, че тия очи не бяха ни страшни, ни зли. Но в тях имаше нещо много по-лошо от това. Те бяха напълно безчувствени. И затова, подобно на всички хора, които разговаряха с нея, той изпита усещането, че го гледат очи на жаба или дъждовник.

— Не подозирах, че сте тука... — почна да мънка баронът. — Извинявам се.

— За какво?

— За разговора с Адлер.

— Какво разговаряхте?

— Глупости... между мъже.

— Аз не чух — каза госпожица Дитрих.

Гласът ѝ бе като погледа — сякаш идеше от замръзнал басейн. Тя отвори някаква папка и му подаде бял плик.

— Има писмо за вас от кьонигсбергското военно окръжие — рече тя. — Вероятно повиквателно, каквото получи и Прайбиш.

Беше горещо, но баронът усети внезапно пронизваща хладина.

— Повиквателно ли?...

— Да, разпишете се.

Госпожица Дитрих тикна пред него бланката с печата на легацията, която бе препратила писмото.

— Чакайте!... — Гласът на Лихтенфелд изведнъж преградна. — Аз... аз съм мобилизиран граждански тук.

— Това е без значение... За Изток свикват и стари набори.

— Но аз... не мога да подпиша веднага... — Баронът почна да заеква безпомощно и сякаш търсеше съчувствие в ледените очи на госпожица Дитрих. — Аз ще говоря първо с шефа.

Госпожица Дитрих го погледна учудено.

— Няма ли да подпишете? — попита тя.

— Не!... — Баронът отказа с отчаяна решителност, а в съзнанието му изпъкнаха страшни видения от руската степ. — Не!... Аз ще направя постъпки.

— Какви постъпки?

— Да бъда освободен. Аз... аз съм необходим на фирмата.

— Това ще преценят други.

Устата на Лихтенфелд пресъхна. Дългото лице на госпожица Дитрих, добило на плажа медночервен цвят, му се стори непоносимо, а жабешките ѝ очи приличаха на мътнозеленикави локви. Баронът изпита усещането, че тия локви се разширяваха и сякаш заплашваха да го погълнат, както нечистата и замърсена от канали вода на Шпрее поглъща през мъглива есенна нощ удавник.

— Значи, отказвате да получите писмото?

Студеният глас на госпожица Дитрих накара Лихтенфелд да потрепери. Той знаеше, че рано или късно трябва да приеме повиквателното, но някаква безумна надежда го караше да отложи това с още няколко часа. Госпожица Дитрих прибра писмото и се наведе отново над бюрото си. Баронът тръгна с бавни крачки към стаята на Прайбиш. Той не забеляза презрителния поглед, с който го проследиха очите на Адлер. Прайбиш беше смазан като Лихтенфелд. Върху едрото му червендалесто лице блестяха ситни капчици пот, но той продължаваше да работи с усърдието на запасен фелдфебел и човек от народа. Ба-

ронът седна на креслото срещу него и запали цигара, която сега му се стори безвкусна.

— Значи, и вие получихте повиквателно? — каза той, старайки се да бъде спокоен.

Прайбиш кимна с глава, завъртя машината и погледна барона някак подозрително.

— Подписахте ли?... — попита Лихтенфелд.

— Подписах, естествено!... — отговори Прайбиш. —

Какво друго можех да направя?

— Кога се получиха повиквателните?

— Вчера следобед.

— Осведомен ли е шефът за тях?

— Не зная.

На барона се стори, че гласът на Прайбиш прозвуча неискрено.

— Какво мислите вие по тази работа?

— Нищо — с лукаво примирие отвърна Прайбиш. — Ще вървим.

— Слушайте, Прайбиш!... — внезапно избухна баронът. — Вие мислите, че сте си уплели вече кошничката, но преди да направя постъпки в Берлин, искам да поговорим другарски.

— Какво да говорим?

— Тук има много тютюн, който трябва да бъде приет и изпратен в Германия. Ако ни мобилизират, фон Гайер не може да се справи с това сам.

— Ще повикат експерти от Хамбург.

— Те не разбират нищо от ориенталски тютюни.

— Значи, допускате, че вермахтът може да ни освободи!

Лицето на Прайбиш изрази престорено недоверие. Баронът разбра, че трябва да му говори направо.

— Не се преструвайте, Прайбиш!... Вие знаете много добре, че шефът ще направи постъпки за освобождаването на един от двама ни... И този един трябва да бъда аз.

— Защо пък вие? — мрачно попита Прайбиш.

— Защото аз съм по-възрастен.

— Досега винаги сте твърдели обратното.

— Шегувал съм се... Освен това страдам от киселини в стомаха... Не мога да понасям консервите... живота в окопите... Аз съм просто болен човек.

— Нищо ви няма — рече Прайбиш, като заработи от-

ново с машината. — Дори не сте болен от язва. Имате само нервен стомах. . . А аз съм баща на четири деца.

Лихтенфелд изтръпна под тежестта на този аргумент, който не му бе и идвал на ум досега. Ужасът от Изток, който прозираше между редовете на военните дописници, в думите на отпускари, в разказите на Адлер, завладя отново съзнанието му. Това бе ужас от безкрайни равнини, ледени през зимата и жарки като пустиня през лятото, ужас от яростен противник, чиито фабрики, скрити в Урал, бълваха все нови и нови оръжия, ужас от безбройната пехота и артилерия, които разкъсваха, обграждаха, смисаха без отдиш, безспир, без признак на отслабване грамадните немски армии. . . И колкото този ужас растеше в съзнанието на барона, толкова по-лъчезарен му се струваше блясъкът на синьото море, толкова по-сладостни изглеждаха спокойствието на кантората, въртенето на вентилатора, тихата следобедна почивка, вечерните удоволствия. Лихтенфелд почувствува отчаяние. Вярно, дявол да го вземе, Прайбиш имаше деца — несъкрушим аргумент, срещу който един безполезен за расата стар ерген не можеше да възрази нищо. Но все пак надеждата не остави барона и той прибягна към последното унижително средство — молбата.

— Слушайте, Прайбиш. . . Ние се познаваме от толкова години. . . Аз ви моля да отстъпите. . . Ако не беше ходатайството на баща ми, нямаше да ви приемат във фабриката като надзирател. . . Вашето издигане почна от фабриката на братя Нилзен, спомняте ли си?

Прайбиш се намръщи.

— Досега все съм отстъпвал — каза той след малко.

— Но последният път бяхте облагодетелствуван.

— Да, с повече работа и отговорности.

— Това беше за сметка на моето напредване.

— Не е така! . . — възрази Прайбиш. — Аз си гледам добре работата, докато вие карате през пръсти. В Хамбург знаят това. . . Ако вие бяхте трудолюбив, предимството щеше да бъде ваше.

— Оставете това сега. . . Аз ви моля. . . Нека се разберем! . . Вие трябва да отстъпите. . . Най-сетне аз съм един Лихтенфелд.

Червеното лице на Прайбиш стана още по-мрачно, но мъничките му очици загубиха лукавия си израз. Баронът стана, отиде до прозореца и постоя малко при

него с непоносимото усещане, че настъпва краят на света. После изведнъж в съзнанието му блесна един отчаян план. Той влезе при госпожица Дитрих и каза глухо:

— Дайте да разпиша писмото.

В в това време Прайбиш отново се бе навел над сметачната машина, но не работеше. Някакъв тъмен и вековен страх от бароните Лихтенфелд, върху чиито земи бяха израснали прадедите му, родителите му и самият той, внасяше смут в душата му. Лицето му беше разстроено и по него се стичаше пот.

Куцайки, в бял костюм и с бастун в ръка, фон Гайер се връщаше от плажа с намерение да разгледа града, докато горещината не беше станала още много силна. След безсънната и задушна нощ плуването го бе освежило, но не можеше да разсее мрачното чувство за разруха след снощното посещение у Костов. От вниманието му не убягнаха дребните хитрости, с които «Никотиана» се опитваше да откаже ускореното манипулиране на партидите, предназначени за Немския папиросен концерн. Борис се стараеше да угоди повече на Кондоянис, а не на концерна. Цялата машинация с Кондоянис бе съвсем прозрачна и фон Гайер можеше да я осуети веднага чрез гестапо, но после се отказа от това. Арестуването на гърка и развалянето на сделката щеше да докара неприятности с Холандския картел на тютюн, а този картел бе великан от злато и канал, по който Германия получаваше чужди девизи. Пред него стихваше покорно дори оргията на хитлеристите. Фон Гайер знаеше всичко това, но бе раздразнен от хитростта на Борис, който отказа да предаде партидите един месец преди договорния срок, макар че имаше възможност да направи това. Ако х а о с ъ т настъпеше бързо, изпращането на тютюна в Германия ставаше невъзможно и Борис щеше да остави на Кондоянис обещаните на концерна партиди.

«Мръсен тип!». . . — помисли германецът, като крачеше и чукаше гневно с бастуна си по нажежения паваж. Но веднага му дойде на ум, че всеки друг на мястото на Борис щеше да постъпи по същия начин. Законът на печалбата не допускаше друго. С какво право трябваше да се иска от «Никотиана» да жертвува интересите си за концерна? Немският кораб започваше да потъва и плъхо-

вете го напуснаха първи. Началният признак на паника, на измяна, на вероломство идеше не от правителството, не от администрацията, не от армията, а от «Никотиана», която бе вкарала немците в България и печелеше от тях най-много.

Дори Ирина сега се стори на фон Гайер като огромен женски плъх, който се опитваше да го измами с мълчанието си. При снощното посещение у Костов тя не прояви никакво желание да разговарят за миналото. Бе отегчена и безразлична. Двамата размениха само няколко сухи любезности, които отекнаха болезнено в душата на германеца. Изчезването на тази жена от живота му оставяше след себе си празнота, която не можеше да се запълни.

И затова, когато той я срещна неочаквано на същия тротоар, по който вървеше, изпита съжаление, че не бе успял да я задържи със силата на характера и парите си. Тя бе неуловима и сега принадлежеше само на себе си. Носеше бяла рокля от шантунг и пантофи на бос крак — просто облекло, което ѝ придаваше вид на чиновничка, но подходеше за климата и за нейното гъвкаво и силно тяло. Само малкият платинен часовник върху ръката ѝ, украсен с изумруди, показваше, че бе същество от друг свят и нямаше нищо общо с труда. Тя вървеше загледана пред себе си, не го виждаше, или просто не желаше да го види, но когато той се изпречи пред нея с мрачното решение да я спре на всяка цена, тя повдигна тъмните си очи и каза просто:

— О, вие ли сте? . . . Нямаше да ви забележа с тия очи.

А после го улови за китката и добави бързо:

— Придружете ме до пристанището. Искам да попитам кога тръгва моторницата за острова.

Той се подчини веднага, без да мисли, опиянен от срещата с нея и докосването на ръката ѝ.

— Значи, сте решили да отидете на острова?

— Да.

— Сама ли?

— Ако не иска да ме придружи никой.

— Ще бъде неудобно да пътувате с навалищата. . . Мога да поискам за вас моторна лодка от Фришмут.

— Можете ли? . . . Това ще бъде чудесно!

— Фришмут е вече генерал.

— Гледай какъв успех! . . . Поздравете го от мене. Вие му завиждате, нали?

— Да — мрачно призна германецът.

— Това е, защото съдбата е направила грешка. . . Всъщност Фришмут е роден за директор на тютюнев концерн, а вие за генерал.

— Не ви липсва способност да утешавате.

— Аз ви упреквам само в суетност.

— Така ли?

— Да, вие страдате от манията да умрете като нибелунгите.

— Как би трябвало да умре човек?

— Като Петроний. Сред добра обстановка и остроумия.

— Това е също поза.

— А кой умира без поза!

— Войниците! . . . — тихо отговори германецът. — Те не успяват да заемат никаква поза.

Двамата изминаха мълчаливо няколко крачки. — Тя се спря внезапно и каза:

— Ако Фришмут даде лодка, няма смисъл да ходим до пристанището.

— Да, никакъв — съгласи се той, като гледеше замислено рулото на лъскавата ѝ металночерна коса.

Тя попита неочаквано:

— Искате ли да ме придружите на острова?

— Ако това не се стори нахално на съпруга ви.

Тя се засмя и каза небрежно:

— Т о ѝ беше много по-нахален от нас.

— Къде е т о ѝ сега?

— Заминна някъде с Костов.

— За Солун може би?

— Не, не за Солун.

— Търговска тайна може би?

— Никаква тайна. . . Просто не ми дойде на ум да го попитам къде. Но той т р я б в а да отиде в Солун.

— Зная — рече германецът.

— Откъде знаете?

— Костов е ходил при Фришмут за открит лист.

— И вие попречихте?

— Реших да не преча.

— Слушайте! . . . — Гласът ѝ стана едновременно

сериозен и шеговит. — Ще бъде безобразие, ако устроите някакъв номер с гестапото на Кондоянис.

— Няма да му устроим нищо.

— Обещавате ли?

— Да. — Той се засмя тъжно. — Но пак този мръсен тютюн между нас.

— Отвратително, не намирате ли? . . . — Тя също се засмя. — Но сега не е толкова мръсен.

— Аз не съм уверен в това. . . Всеки случай, няма да попреча на сделката.

А тя го погледна в очите и рече:

— Не ставайте смешен! . . . Тази сделка е вече дребния и не променя нищо между нас. Вие можете да арестувате гърка, ако това е угодно на вашия глупав концерна. Тютюнът не трябва да разваля последните ни дни.

— Защо ме викате на острова? — попита той горчиво.

А тя отговори:

— Защото се боя да не се отегчавам сама.

Те се спряха на площада, оживен от навалищата въпреки горещия час. Между минавачите сновяха хилави деца, които продаваха с викове «спория»¹ и «мегали пастики»². Последните представляваха смес от леблебин, гликоза и всички възможни миазми в града. Но малцина от гърците имаха пари да си купят дори този окаян сладкиш.

— Нали нямаше да ходим на пристанището?

— Да. Какво да правим? — попита фон Гайер.

— Можем да разгледаме града, а след това да починем някъде.

— Много добре. Но боя се да не се скараме.

— Ще бъде глупаво. Особено ако предизвикате това, преди да отидем на острова.

— Значи, още държите за острова.

— Разбира се — каза тя. — И ви моля да организирате добре екскурзията. Каква е тази постройка.

— Някаква ориенталска глупост.

В източната част на площада се виждаше малка мохамеданска постройка, заобиколена от добре поддържана градина с кипариси и желязна ограда. Те решиха да я

¹ Семки.

² Големи пасти.

разгледат и от разговора с пазача узнаха, че това бе гробницата, в която почиваше майката на Мохамед Али, основател на днешната египетска династия. Постройката бе в арабски стил. В нея се намираше мраморен саркофаг, а по стените ѝ — стихове от корана. Тъжните и красиви кипариси придаваха на мястото погребална тържественост, но не подходяха никак на клюкарските кафенета и дюкянчета за риба около него. Пазачът бе спретнат, сладникаво-любезен мъж. Когато разбра, че посетителите се интересуват и от венецианската крепост на града, той предложи веднага да ги разведе из нея. Фон Гайер му каза да ги чака там след половин час.

— Какъв е този тип? — попита германецът, когато излязоха от гробницата.

— Чист помак от Родопите — отговори Ирина.

— Но той каза, че е македонец.

— Това го спасява от неудобството да бъде грък или българин.

— А защо не призна, че е българин?

— Защото мисли за после.

Той я погледна раздражен от безгрижния ѝ глас. Стори му се, че чувството за разруха беше обхванало и нея.

— На вас ви е все едно — мрачно произнесе той.

— Кое?

— Поражението.

— Ах, да! . . . Забравих, че за вас не е все едно. . . Вие продължавате да бъдете сантиментален, но сега вече искрено. . . Вие сте средновековен човек, феодален остатък, попаднал случайно между ориенталски шмекери и търговци на тютюн.

— Не мислите ли за родината си? — все тъй мрачно попита той.

— Не — отговори тя. — Отвикнах да мисля за нея.

— Цинизмът започва да ви прави удоволствие.

— Той е добродетел на свръхчовеците. . . Не ме ли учехте едно време така?

— Кога?

— Когато немските бомби падаха над Варшава и Ротердам.

— Вие сте ме разбирали винаги зле.

— Не, аз съм ви разбирала винаги добре. И може би затова ви съчувствувам сега.

Тя се усмихна, но вместо съчувствие фон Гайер видя в погледа ѝ нещо ледено, което прониза сърцето му като нож. И това трябва да бе празнотата в нейната душа. Той съзна, че същата сила, която го бе превърнала от войник в търгащ, беше направила и от нея равнодушна космополитна дрипа, която не се вълнуваше вече от нищо. Сега той съзна и друго: че никога не бе бил войник, а само слуга и наемник на концерните, които управляваха Германия. Това важеше и за летците от ескадрилата на Рихтхофен. Чувството за разруха, което го измъчваше, смъкваше булото на илюзиите от много неща. Носега той мислеше само за тази жена, която бе като него — мъртва, изхабена душа. Той продължаваше да я обича и да копнее за тялото ѝ с първобитния елемент в личността си, който оставаше след разрухата.

Те се отправиха най-напред към западната половина на града. В ниската си част, покрай морето, тя бе нова, с големи държавни здания, с тютюневи складове и големи частни къщи, които по шосето за Драма ставаха по-редки и почваха да приличат на вили, заобиколени с градини от буйна субтропична растителност. После те тръгнаха нагоре към стария квартал, по стръмните улици със стъпала от гранит и видът на къщите се промени. Между нажежените от слънцето скали се гущеха вехти, жалки, прогнили от времето паянтови жилища, без дворове и зеленина, с врати, по които седяха унесено тъжни стари жени, с решетести прозорци, върху които съхнеха окъсани долни дрехи или пелени. Тук-таме по гранитните стъпала на уличките слизаше безработен мъж, с лице замръзнало от равнодушие към гладната жена, която го бе изгонила от къщи, към слънцето и синия простор. Жълтеникави маларични деца играеха на кокалчета или седяха неподвижно, озлобени от глада и дезинтерията, които разяждаха червата им. Зад басмената завеска на някой прозорец се показваше жена и после разочаровано се дръпваше назад. Видът на куция чужденец не обещавахе оскъдното парче моряшки хляб, защото с него вървеше жена — прекрасна и гладка като слонова кост, омразна съперница в пазара на любовта. Завеската се спускаше в очакване на някой войник или моряк, които щяха да минат, държейки хляба в ръка. От всичко лъхаше миризма на разложение, скрито усещане на неприязън и потискаща сънливост. Ирина попита:

— Как ви се струва този квартал?

— Прилича на помийна локва, която трябваше да избиколим.

— Същото помислих и аз. . . Но не ви ли се струва, че сме закоравели ужасно?

— Обратното би било смешно и безполезно.

— Ако беше тук Костов, щеше да почне веднага с раздаване на пари.

— Затова ми е противен — сухо произнесе германецът.

Те слязоха отново на площада, а оттам тръгнаха към хълма, на който се намираше крепостта. Трябваше да се изкачват пак по стръмни улици, които приличаха на урви с нажежени от слънцето камъни. От паянтовите къщици лъхаше задуха и смрад. Най-после те се изкачиха горе. В подножието на крепостта намериха прохлада в сянката на малък чинар.

Оттук се виждаше целият град, както и част от хълмовете, по които криволичеше шосето за Драма. Синият залив продължаваше да бъде тих. Една немска торпедна лодка браздеше огледалната му повърхност, оставяйки зад себе си дълга ивица от млечнобяла пяна. В далечината към сушата под яркото кобалтовосиньо небе се губеше верига от безплодни жълтеникави хълмове.

Под сянката на чинара дойде пазачът на гробницата, уморен и запъхтян от трудното изкачване. Той извади часовника си, за да покаже своята точност, а после с голям и старинен ключ отвори вратите на крепостта. Влязоха вътре. Дворът беше обрасъл с татул, с непознати бодливи растения, макове и слез, между които бръмчаха насекоми. Върху камъните пробягаха гущери. Изронени стъпала водеха към крепостните стени, към бойниците и кулите, чийто пепелносив цвят изпъкваше върху лазурния фон на залива.

Ирина и фон Гайер се изкачиха върху една от стени, ронейки при всяка стъпка хоросана и камъните. Тишината и мъртвешката неподвижност на крепостта засилиха у двамата чувството за разруха и горест, което сега им се стори някак приятно.

— Това е тъкмо за вас — рече тя.

Германецът не отговори. Погледът му, смекчен и замрежен, блуждаеше в синевината на залива, сякаш го виждаше осеян с варварските кораби на средновеко-

вието — мрачни галери с платна и чугунени топове, с гребци, оковани във вериги. Мисълта му възстановяваше десанта на сарацинските пирати, тревогата в крепостта, опустошителното нашествие на разбойниците в града и обичайното клане след това. И всички тия образи го бяха развълнували като старинна приказка за минали времена, които нямаше да се върнат никога.

— Оттук венецианците са бранели града — каза той след малко.

— Защо им е бил този горещ град? — попита Ирина.
— За търговията — отговори германецът.

В после му се стори, че в следите от венецианското владичество над тази крепост имаше нещо противно, което напомняше похватите на Немския папирсен концерн и разсейваше романтиката на миналото. Той наведе глава и отрони с бастуна си един камък от бойницата. Крепостта се беше превърнала изведнъж в досаден куп от развалини на венецианска търговска кантора.

Слязоха от бойниците и тръгнаха към вътрешната част на крепостта, минавайки през двора, разделен със зидове на по-малки отделения, които можеха да се бранят последователно, ако неприятелят прехвърлеше външните стени. Пред Ирина и фон Гайер се разкриха караулни помещения, водохранилища, стаи за началниците, карцери, заобиколени с ров, места за припаси и храни. Дъбовите врати, обковани с ръждасали желяза, се отваряха и скърцаха тъжно и продължително в лабиринта от високи кули, от тъмни и хладни каземати. Под случайно обърнатите камъни изскачаха скорпиони, които пазачът се мъчеше да стъпче. В нишите на стените спяха прилепи. По пода се търкаляха мумифицирани от сухия въздух трупове на грабливи птици, намерили последно убежище в това място на запустение и тъга. Най-сетне обиколката свърши и те излязоха с чувство на облекчение под сияйното небе.

Когато тръгнаха да си отиват, те видяха едно отделение български войници, което бе влязло в двора на крепостта. Слаб и мършав подпоручик, чието лице беше обагрено жълтеникаво от всекидневната задължителна употреба на атебрин, даваше отсечени заповеди. Част от войниците монтираше две тежки зенитни картечници, а останалите ги замаскирваха със зеленина. Всичко се вършеше бързо и нервно, сякаш заповедта да се заеме

тази позиция бе дошла много припряно. Пазачът стана сериозен и угодливата усмивка върху лицето му изчезна.

— Какво е това? — попита Ирина.

Фон Гайер повдигна рамене, но лицето му остана спокойно.

— Можете да се осведомите от офицера — каза той.

Ирина се приближи до подпоручика, който, погълнат от работата си, не бе забелязал още цивилните.

Той бе запасен от школата, мрачен и кисел младеж, мобилизиран непрекъснато от две години насам. Режимът, правителството и армията го бяха озлобили срещу всичко. Той не бе комунист, но се въселяваше от това, че в тила имаше съученици, които се занимаваха с търговия и които военните окръжия не мобилизираха никога. Тия привилегировани типчета си оставаха в безопасност при всички възможни промени, докато на него, под страх на военен съд, началството заповядваше да върши издевателства. И затова той чакаше с мрачна злоба и нетърпение края, разрухата, поражението, в които искаше да види министрите и началствата си съдени, макар че самият той имаше да отговаря също, задето се бе подчинявал на тяхната лудост.

— Извинете!... Има ли нещо тревожно? — попита Ирина.

Младежът я погледна злобно и насмешливо, сякаш искаше да каже: «А нима всичко досега ви се струва спокойно?» Той почувствува раздразнение от изумрудите върху платинения часовник на ръката ѝ. Ирина му обясни, че иска да отиде на острова.

— Не бързайте толкова!... — малко по-приветливо рече той. Ирина го бе облъхнала с мирното спокойствие на тила, за което копнееше душата му. — По крайбрежието е обявена бойна готовност?

— Какво значи това?

— Може би десант. От Крит е потеглил английски конвой. Ако завие към Африка, тревогата ще се вдигне и тогава можете да отидете на острова.

— Благодаря — каза Ирина.

Войниците прикрепваха бързо картечниците върху тежки подставки. И тия зенитни картечници, със своите измерителни уреди, винтове и лостове, образуваха странен контраст с първобитния венециански топ, който лежеше в тревата до тях — проста тръба от чугун, с много

дебели стени и малък отвор за фитила при слепия ъ край.

Ирина се върна при фон Гайер и му съобщи новината, която бе научила от офицера.

— Ще се осведомя подробно от Фришмут — каза германецът.

Но тревогата, придружена от познатото горестно чувство за гибел, го обхвана пак. После тревогата изчезна. Остана само чувството за гибел, което се превърна в равна тъга. И тази тъга му се стори някак приятна в обедната тишина, под слънчевия зной, сред нажежените скали на чуждата земя. Те слязоха отново на площада, който сега бе затихнал и пуст. Жегата беше изгонила всичко живо на сянка. По гранитния, нагорещен от слънцето паваж сновяха само босоноги хилави деца, които се въртяха около двата български ресторанта като гладни кучета. Фон Гайер се сбогува с Ирина, като обеща да ѝ се обади по телефона веднага щом говори с Фришмут.

Той тръгна по сенчестата страна на площада към склада на Немския папирсен концерн. Искаше да говори по телефона с главното интендантство на германския корпус в Тракия. Военните камioni, които идваха с провизии от България, можеха да се използват за прекарване на тютюна от Кавала и Драма до удобните железопътни гари в Южна България. Тази мисъл му бе хрумнала внезапно на плажа и разрешаваше отчасти задачата за бързото изпращане на тютюна в Германия.

Все тъй потиснат и замечтан, фон Гайер влезе в склада на Немския папирсен концерн. От обширните зали лъхаше прохлада и миризма на ферментиращ тютюн. Грамадните перки на вентилатора в канцеларското помещение се въртяха бавно като крила на вятърна мелница. Чиновниците поздравиха шефа си с мълчаливо и почти телно ставане на крака. Фон Гайер вдигна ръка и промърмори неясно официалния поздрав, на който госпожица Дитрих отговори високо и тържествено с «Хайл Хитлер». Веднага след това тя отстъпи бюрото на шефа си. Фон Гайер седна в удобното кресло и я погледна въпросително.

— Има повиквателни за Прайбиш и Лихтенфелд — съобщи тя.

— Трябва да направим постъпки.

— За кого?

— За Прайбиш, разбира се! ... — Фон Гайер по-

гледна малко учудено чиновничката. — Напишете веднага писмо чрез легацията до Военното министерство. Друго какво има?

— Щабът в Солун е обявил бойна готовност по цялото крайбрежие.

— Зная — каза германецът.

Настъпи мълчание, неприятно и потискащо, сред което се чуваше само шумоленето на вентилатора. В съседната стая Лихтенфелд се изкашля тихо.

— Какво ще правим с тютюна? — попита госпожица Дитрих.

— Ще изпращаме до последния момент.

Германката кимна одобрително с дългото си неприятливо лице, по което сякаш нямаше следа от действието на женски хормони.

— Директорът на «Никотиана» подготвя сделка с Кондоянис — съобщи тя след малко.

— Откъде знаете? — сухо попита фон Гайер.

— От счетоводителя му. Той е наш агент.

— Аз ви бях помолил да предоставите търговското разузнаване на мене — остро забеляза германецът.

Госпожица Дитрих протегна дългата си кокалеста ръка и затвори вратата, която отделяше стаята от хола.

— Съображенията ви са неоснователни — хладно възрази тя.

— Защо? — Фон Гайер направи усилие да не избухне.

— Защото сделката между «Никотиана» и Кондоянис уврежда интересите на концерна и немските интереси изобщо.

— Вие не сте достатъчно осведомена да прецените това.

— Аз имам ясни нареждания по този въпрос. Тютюнът, който «Никотиана» ще продаде на Кондоянис, може да бъде купен от нас.

— А как ще го пренесем?

Воднистите очи на госпожица Дитрих се втренчиха враждебно и тъпо в лицето на бившия летец.

— Ще намерим начин — каза тя с гордо съзнание, че изпълняваше безпогрешно своята политическа служба в концерна. — Не виждам причини да оставим тютюна в ръцете на неприятеля.

Лицето на фон Гайер се обля с гъста червенина. Той

дори не бе помислял, че може да удари жена, но сега го обзе внезапно желание да стовари юмрука си върху госпожица Дитрих. Очите ѝ бяха загубили студенината си. В тях гореше пламъкът на някаква смес от истерия, упорство и тъпота, който напомняше поразително налудничавия израз в официалните портрети на фюрера. Но вместо да избухне, фон Гайер наведе безпомощно глава.

— Госпожице Дитрих! . . . — произнесе той след малко. — Знаете ли за кого купува Кондоянис?

— За кого? — презрително попита чиновничката на гестапото.

— За Холандския картел.

— Та що от това?

— Ето че не познавате достатъчно работата. — Фон Гайер почувствува гласа си противно мек. — Холандският картел е един от малкото канали, през които влиза чужда валута в Германия. . . Ако арестувате Кондоянис, ще докарате неприятности на правителството. . . Веднага ще ни смърят от Берлин.

Госпожица Дитрих се замисли.

— Добре — каза тя. — Ще поискам инструкции от София.

Очите ѝ бяха възстановили отново предишната си, лишена от израз студенина.

Фон Гайер стана от бюрото и нервно запали цигара. Обедното слънце вече надничаше през южните прозорци и горещината в помещението бе станала нетърпима. Всички очакваха излизането на шефа, за да прекратят работата си. Фон Гайер повика експертите и обиколи с тях целия склад, като им задаваше студено от време на време въпроси за хода на манипулацията и разпределението на партидите. Прайбиш отбелязваше подличко многобройните опущения на Лихтенфелд, но лицето на барона беше застинало в надменно и загадъчно спокойствие. Фон Гайер също не изпаднаше в обичайните си пристъпи на убийствени подигравки към Лихтенфелд. Повиквателното щеше да го отърве от барона и забележките на Прайбиш звучаха дребнаво. Като съзна това, Прайбиш млъкна, разтревожен от спокойствието на Лихтенфелд. Най-сетне фон Гайер свърши обиколката и се качи в автомобила, който го чакаше на улицата. Прайбиш тръгна към ресторанта, а Лихтенфелд се върна отново в канцеларското помещение. Сега то приличаше на ба-

ня, но Адлер, облят в пот, продължаваше да довършва нещо върху бюрото си. Баронът влезе в стаята на Дитрих и затвори вратата след себе си.

Адлер нямаше навик да подслушва, но прекъсна внезапно работата си. Без да става от бюрото, той долови няколко думи от разговора зад вратата. Баронът шепнеше неразбираемо, а госпожица Дитрих му отговаряше високо и студено като почтена келнерка в нощен ресторант, към която закъснял посетител отправя учтиво предложение за нещо. Отначало гласът на чиновничката звучеше подигравателно и недоверчиво, а после стана сериозен и тих, превърна се също в неразбираем шепот. И тогава Адлер разбра, че в разговора зад вратата имаше нещо унижително, грозно и мръсно, което оскърбяваше мъжкото достойнство и войнишката чест. Той остави работата си, за да не слуша повече, и напусна разстроено помещението.

Ирина прекара следобеда в долния етаж на къщата, където бе по-хладно, но миришеше на мухъл и стари мебели — особена миризма, която се дължеше на горещия влажен климат и бе присъща на всички къщи в града. Тя се наспа добре в една малка стая, чиито прозорци гледаха към двора и бяха обрасли с бръшлян, а след това усети равната досада, която я обземаше винаги след ставане от сън. Това бе неуловимо и притъпено усещане на леност, на умора и печал, което сякаш сковаваше всеки порив на волята и движение на мисълта. За да се отърве от него тя потърси по телефона фон Гайер в склада на Немския папирсен концерн, но оттам се обади Лихтенфелд, който заяви, че не е виждал шефа си от обед. Докато закушваше в трапезарията и водеше безсъдържателен разговор с Виктор Ефимич за горещия климат и забележителностите на града, дойде един запасен генерал, когото Костов беше поканил снощи заедно с другите. Генералът обаче на можа да се отзове на поканата, та сега идеше да се извини и поднесе почитанията си.

Ирина го покани на верандата, като заръча на Виктор Ефимич да донесе сливова и салата от кисели краставички, които генералът обичаше много. Той бе дребен, мургав, приятен и неуморимо бърлив мъж, с прошарени

мустачки. Сладкодумието му нито поглъщаше, нито отегчаваше, а просто убиваше незабелязано времето. След посещениято му човек се чувствуваше леко изморен, сякаш излизаше от приятно и тихо кафене. Но сега Ирина бе довольна от идването му.

— Къде са мъжете? — попита той, когато седнаха на верандата.

— Заминаха тази сутрин по работа.

— Това не е много учтиво към вас — рече той, като гледеше разсеяно краставичките и ракията. — Дойдох да ви предупредя за неприятни неща.

— Неприятни ли? . . . Какви?

— Положението е много лошо — осведоми той, като запали едната от петте цигари, които лекарите му позволяваха да пуши следобед.

— Отдавна знам това — каза Ирина.

— Да, но сега е вече неудържимо! . . . Русите са при Днестър, а след две седмици ще бъдат може би в София.

— Толкова скоро? . . . — с досада произнесе Ирина. После тя си спомни за моторницата, която фон Гайер щеше да иска от Фришмут, и попита бързо: — Какво става с бойната готовност по крайбрежието?

— Нищо — отговори генералът. — Вдигната е.

— А защо беше обявена?

— Не можах да разбера точно. Немците мълчат като риби.

— Любезни ли са?

— Не повече от друг път. Нима сте виждали любезен немец?

— Днес фон Гайер ми обеща моторница за Тасос.

Генералът я погледна с опулени от безразсъдството ѝ очи.

— Какво? . . . — рече той. — На Тасос ли?

— Да! . . . А после в Солун.

— Това е лупост от ваша страна! . . . — произнесе той. — Пълна лудост! . . . Надявам се, че няма да го направите. Аз изпратих семейството си в България още миналия месец. . . Вие не знаете колко опасно е тук. Гърците са настръхнали и могат да ни изколят всеки момент.

— Ще потърсим закрила от Кондоянис.

Ирина се засмя, но генералът не разбра шегата ѝ и каза възбудено:

— Оставете тоя грък! . . . Червените андарты ще обесят и него. Тази война не прилича на никоя друга. . . Сега положението е съвсем особено. . . много тревожно. . . ужасно лошо.

— Вие какво смятате да правите?

— Какво ли? . . . Купих на дъщерята апартамент, дадох образование на сина. . . Какво повече? . . . Нямам пари да отида в чужбина. Аз съм дребосък, стар човек, няма кой да ме закача. . . С гърците се отнасях добре и съветствата ми е чиста. . . Да му мислят други.

— Но преди войната вие бяхте аташе в Берлин — закачливо напомни Ирина.

— Та що от това? — някак обидено попита генералът. — Знаете ли какъв доклад има от мене? . . . Още три години преди да почне войната, аз писах във Военното министерство, че ако германците тръгнат срещу Русия, ще бъдат бити катастрофално. . . Заявих това и на самия Хамерщайн, когото после Хитлер хвърли в немилост.

Генералът не бе сигурен, че това очистваше политическата му съвест напълно, но фактът изглеждаше верен.

— Добре сте! . . . — каза Ирина, като гледеше тъмнеещия силует на острова. — Това е все пак заслуга. Моят съпруг не може да се похвали с нищо.

— Той се увеличава много — съчувствено произнесе генералът. — Аз често го съветвах да няма вземане-даване с политиците и да внимава със стачниците. . . Какво мисли да прави с тютюна.

— Не зная — равнодушно отговори Ирина. — Не се интересувам от това.

— Как не се интересувате? — с упрек попита генералът.

Той бе свикнал да разрешава всички важни въпроси с помощта на жена си. Тя имаше голям дял в решението му да стане тютюнотърговец.

— Не разбирам нищо от търговия — обясни Ирина.

Тя го погледна бързо и по напрегнатия израз на лицето му разбра, че сега бе дошъл не да бърбе, а да иска някаква услуга. Като повечето офицери той не умееше да хитрува в търговията.

— Носят се слухове, че вашият съпруг ще продаде тютюните си на Кондоянис — предпазливо подхвърли той.

— Приказки! . . . Едва ли има нещо вярно в това.
— Снощи Кондоянис е бил на вечеря у вас.
— Кой ви каза?
— Лихтенфелд.
— Обикновено посещение на учтивост — разсеяно отговори Ирина. — Впрочем вие също бяхте поканени, но не дойдохте.

— Имах разправия със съдружника си.
— Кой ви е съдружник?
— Един простак! . . . — каза генералът и въздъхна безпомощно. Някога е бил на служба у вас. . . Казва се Баташки.

— Чувала съм това име.
— Сега не можеш да му излезеш насреща.
— Защо не го оставите?
— Той е добър техник, а аз не разбирам нищо от тютюни.

Генералът отпи от ракията и се загледа неподвижно в хоризонта. От морето духаше слаб прохладен ветрец. Слънцето клонеше към закат. Една рибарска ладия с надути платна приближаваше лениво брега.

— Добре е, ако стане, защо не? — подзе генералът, като се върна отново на слуховите за сделката с Кондоянис. — Нека изплува поне един.

— Вие предадохте ли тютюна си на Немския папирсен концерн? — попита Ирина.

— Предавам го тия дни.

— Значи, нямате повече никакви грижи тук?

— Нямаше да имам — изпъшка генералът. — Но се излъгахме, та купихме петдесет хиляди килограма тютюн извън контингента за Немския папирсен концерн. . . Рекохме да спечелим някоя и друга пара след примирието, когато тютюнът се търси. . . Кой можеше да помисли, че положението ще стане такова! . . .

— Предложете ги на фон Гайер — каза Ирина. — Немският папирсен концерн ще ги купи веднага.

— Защо ми са книжни пари? — плачевно въздъхна генералът.

Ирина се засмя вътрешно. Пак под натиска на енергичната си съпруга генералът се беше присламчил към търговския пир на лъвовете и сега, затънал до гуша, се чудеше как да излезе.

— Какво мислите да правите с този тютюн? — попита Ирина.

— Тъкмо за това дойдох да се посъветвам с вашия съпруг — каза генералът. — Ако той подготвя действително нещо голямо с Кондоянис, би могъл да вмъкне и моята дребна партия. . . Кажете, не намирате ли, че може? — Гласът на генерала стана изведнъж развълнуван. — Най-сетне касае се за услуга на един честен. . . заслужил българин. . .

В червеникавата светлина на залеза върху самото на генерала личаха лентичките на множество ордени, които той носеше отчасти от суетност, отчасти за да вдъхне почит на администраторите в Беломорието. Той си оставаше все тъй лек, приятен и безобиден дърдорко, на когото връзките с Немския папирсен концерн не стигаха до черно родоотстъпничество. Ала нещо невидимо отнемаше част от достойнството му, смаляваше го, превръщаше го от генерал с ордени и заслуги в обикновен търговски шмекер. И това беше навикът му да показва и друга ордените си в преговорите за всеки гешефт, който простакът Баташки му внушаваше да направят. А онова, което липсваше от достойнството му, бе отнето, подобно на хиляди други хора, пак от тютюна.

Генералът си отиде, когато стана тъмно и на небосвода почнаха да трептят бледи, забулени в млечна мъгла звезди. Ирина му обеща уклончиво подкрепата си. След малко по телефона се обади фон Гайер. Той ѝ съобщи, че Фришмут е дал моторница и на другия ден могат да отидат на острова. Уговориха да се срещнат сутринта на пристанището. След това Ирина вечеря сама, защото Борис и Костов още не бяха се завърнали, а после взе хинин, отиде в стаята си и потъна с загадката на някакъв детективен роман. Тия романи бяха станали отдавна единственото четиво, което я увличаше. И така тя задрям върху кушетката несъблечена, понеже бе решила да дочака идването на Борис и на Костов и да им каже, че на сутринта ще отиде на острова с фон Гайер. Те дойдоха към полунощ, уморени от пътуването с колата до съседния град, където «Никотиана» манипулираше двеста хиляди килограма тютюн извън редовния контингент за Немския папирсен концерн и извън други триста хиляди, които се обработваха в Кавала.

Идването им я изтръгна от някакъв сън, объркан и

безсмислен като всички сънища, но наситен с горестното чувство на спомени от юношеството. После изведнъж приятният сън изчезна, за да стори място на неприятно и дрезгаво грачене. И когато се събуди, тя съзна, че това грачене бе свиренето на клаксона, с което Костов викаше Виктор Ефимич да му отвори голямата желязна врата, за да прибере колата в гаража. Ирина остана да лежи върху кушетката, искайки да задържи горестното опиянение от съня, който не бе траял повече от няколко секунди. Но това опиянение изчезва почти мигновено и се замести веднага от равна и студена печал, от досадата към болния и преситен свят, който я заобикаляше и усещаше своята гибел. Докато лежеше неподвижно, тя чу как експертът прибра сам американската си кола в гаража. После Костов и Борис влязоха в трапезарията, а Виктор Ефимич им донесе вечерята.

Тя стана, оправи лениво косата си и влезе при мъжете. След изчезването на вълнуващия сън лицето ѝ бе придобило обикновения си любезен и безразличен вид.

— Свършихте ли? — попита тя.

— Още не — отговори Борис. — Но всичко върви много добре.

По високия самоуверен тон на гласа му тя разбра, че, както винаги, в късните часове на нощта, той бе много пиан, но за разлика от други път — сега се намирал в добро настроение. С тях бе заминал и Кондоянис, за да прегледа тютюна, и вероятно спогодбата за сделката беше вече постигната.

— А кога ще свърши всичко? — попита тя с досада.

— Търпение, мила! . . . — Той се опита да бъде нежен, като погали ръката ѝ, но стана само сладникав. — Трябват ми още няколко дни, за да проверя изчисленията, а след това ще отидем в Солун да прегледам фабриката и подпиша договора.

— Да, но аз нямам никакво намерение да се пържа тук дотогава. . . — Тя се обърна към Костов: — Къщата ви прилича на пещ! . . . Подозирам в нея и дървеници.

— Такава е — равнодушно отговори експертът. — Но дървениците са чисто въображение! . . . Искате ли вино?

— Не — отговори тя.

Костов си наля чаша вино, проклинайки пристъ-

па на гръдната жаба, с който щеше да изкупи удоволствието от него.

— Трябва да ви намерим някакво развлечение — каза той след малко, като пипна в джоба си кутийката с нитроглицеринови хапчета.

— Аз си го намерих сама — заяви тя. — Утре отивам на острова.

— С кого? — попита експертът.

— С фон Гайер.

Настъпни мълчание, което предвещаваше буря. Съзнавайки това, Костов пожела лека нощ и побърза да се измъкне от трапезарията.

— Какво ще търси и фон Гайер с тебе? — мрачно попита Борис.

— Ти почваш пак! . . . Не мога да отида на острова сама. Трябва да ме придружи някой.

И тя се изсмя. Цинична и дръзка, каквато бе станала с него, тя не искаше да го лъже, а само да избегне скандала.

— Не позволявам! — сурово отсече той.

— Ще бъде идиотско и невъзпитано, ако се откажа сега. . . Сама помолих фон Гайер да поиска моторница от Фришмут.

— Не позволявам! . . . — диво изкрещя той, като се изправи настръхнал. — Няма да ставам посмешница на чиновниците си тук. . . Цяла София говори вече за поведението ти. . . Или не ти стига, че му беше любовница три години?

А тя го смаза хладно с думите:

— Да, по твоя поръчка.

По лицето му, изкривено от ярост, пробягна болезнена спазма, сякаш го бяха ударили с камшик. Тя се изсмя жестоко в очите му, макар да съзнаваше, че Борис изпитваше чувство, което го бе държало приковано към нея още от оня далечен ден, когато я целуна при параклиса за първи път. Защото през всичките години на своето могъщество той не бе имал друга любовница. Но това чувство бе вече страшно обезобразено от алчността му и потъпкано от него два пъти заради «Никотиана». И затова Ирина не изпита към драмата му никаква жалост, а само наблюдаваше хладно болезнените гърчове на лицето му, измъчения и жаден поглед, с който търсеше да намери у нея онова, което беше пропуснал зави-

наги в живота си. Изтощен от напрежението и мъката си, той се строполи отново на стола и гласът му изхриптя, сякаш говореше на себе си:

— Няма да те пусна, каквото и да стане... Ще направя скандал на улицата... на самото пристанище.

А тя се разгъне внезапно от заканата му и рече ядовито:

— Опитай се и ще видим... Тогава тичането ти по дир Кондоянис може да стане излишно.

— Какво? ... — изрева той вън от себе си. — Значи, ти ме заплашваш?

— Само те предупреждавам.

— Какво? ... Че ще ме арестува гестапото ли?

— Не тебе, а Кондоянис.

Той се озадачи малко, защото разсъдъкът му, замъглен от пианството, работеше бавно.

— Искаш да провалиш сделката... — безсмислено произнесе той.

— Ти ще я провалиш сам, ако направиш скандал! ... Разбираш ли ме? ... Тъкмо сега вниманието на фон Гайер трябва да бъде отвлечено от Кондоянис.

В мъгните му очи се появи просветление.

— А-ха! ... — рече той внезапно. — Искаш да ме увериш, че ще действуваш, както по-рано?

— Не както по-рано! ... — извика тя гневно. — Сега фон Гайер ми харесва... Искам само да кажа, че интересът ти съвпада с моето поведение.

— Така ли? — изхърка той.

Очите му изразиха тъпо, безпомощно смайване пред новото положение. Пианият му разсъдък го възприемаше бавно и сякаш се колебаеше. Стори й се, че дори в тоя миг, когато приличаше на самотен и грохнал звяр, алчността му щеше да потисне чувството към единствената жена, която бе обичал в живота си. Дори в тоя миг, когато душата му беше разкъсвана от страхове, когато потискаше кошмара от престъпленията си с алкохол, когато предусещаше гибелта си и имаше нужда от близко същество, пред него изпъкваше пак най-напред златният призрак на «Никотиана», която беше обезобразила живота му. Но това бе само проста видимост, дължаща се на пианството и на бавния начин, по който възприемаше нещата. Всъщност той беше стигнал до дъното на пропастта, в която го бе завлякла «Никотиана», бе се опомнил, бе съз-

нал ужасната си самотност в света, който се управляваше само от закона за печалбата. Той нямаше ни семейство, ни близки. Ледената му душа, отровена от тютюна, бе недостъпна за чувствата на обикновените хора. Той беше отритнал болната си жена, беше забравил почти напълно родителите си, беше умъртвил брат си, продал любовницата си, потискал, изнудвал и уронвал достойнството на стотици хора, осъждал на хронически глад хиляди работници. Той беше един от истинските, същинските властници, които от много години управляваха страната. Всички му се подчиняваха, но никой не го обичаше. И ето че сега проядените основи на света, който го бе издигнал, започваха да скърцат. Наближаваше всеобща разруха, страшният удар на потиснатите, който щеше да помете и «Никотиана». Пред него се очертаваха несигурно бъдеще, страхове, бездействие и неврастения, които щеше да потиска само с алкохол, а това означаваше лудост и гибел. Никога, никога повече отсега той не копнееше за близко същество, което да го обича и спасява от непоносимата самота! ... А това същество за него можеше да бъде само Ирина. Цялата «Никотиана» и всичко, което бе постигнал досега, не струваше повече от Ирина. Най-сетне той бе съзнал една истина в живота си. Но този живот беше вече разбит и осакатен, а самата истина — безполезна. Дори поривът на любовта му, така мрачен и закъснял, бе покварен от егоизъм — основното чувство, което управляваше живота му. В следващия миг той не викаше, а ревеше обезумяло:

— Така ли? ... Така ли, мръснице? ... Значи, ти искаш да отидеш на острова само заради любовника си! ... Но аз няма да позволя това, чуваш ли? ... Няма да ти позволя да мръднеш оттук! ... По дяволите Кондоянис... и сделката... и Немският папиросен концерн... и гестапото! ... От нищо не ме е страх! ...

И той повтори още няколко пъти, колкото му глас държи:

— От нищо! ... От нищо! ...

Той ли говореше така? ... В първия миг Ирина взе думите му като ярост на пиан човек, но после съзна изведнъж, че най-сетне беше настъпил моментът, за който жадуваше от толкова години. Най-сетне той бе показал нещо човешко — любовта си, макар и обезобразена от егоизма му, макар и взела форма на животинска, разру-

шителна ревност. Най-сетне тя, Ирина, струваше повече от «Никотиана», от сделките, от фон Гайер и Немския папирсен концерн! . . . Тя почувствува слабо възмущение, гордост, злорадство, но не и щастие. Победата вече не струваше нищо. . . Дванадесет години подлост и напрегнат живот бяха превърнали Борис в пълна развалина, а нейното сърце беше опустошено от алчност, наслади и неискреност. Тютюнът бе тровил еднакво и двамата! . . . За какво ѝ беше сега тази любов? . . . Само швейцарските франкове, долари и гулдени, които той притежаваше в чужбина, можеха да ѝ послужат за нещо. Ала и това не бе особено приятна възможност — да се мъкне с грохнал, досадно ревнив и болен от неврастения съпруг. Тя можеше чисто и просто да го захвърли като дрипа. През последните години тя бе натрупала свое собствено богатство от накити, швейцарски франкове, долари и гулдени. И така, той ѝ бе станал вече излишен — толкова излишен, щото можеше да го ритне веднага.

— Не викай! . . . — произнесе тя ниско. — Още утре ще се върна в София.

— За да вършиш безобразията си там, нали?

— Не — каза тя. — За да поискам развод.

— Какво? . . . — изкрещя той прегракнало. — Развод ли? . . . — Мъгните му очи се отвориха широко, а тялото му се разтrese от пиянски смях. — Хубава сделка си намислила, мошенице! . . . С иск за обезщетение и поддръжка навярно?

— Глупак! . . . — рече тя презрително. — Нямам нужда от твоите пари.

— А да не мислиш, че аз ще се съглася?

— За какво.

— Да ти дам развод.

— Не ме интересува твоето съгласие. . . . Аз ще се махна от тебе, защото не мога да те понасям. . . . До гуша ми дойде от непоносимия ти характер. . . . от пиянството и скандалите ти. . . . Каквото и да реши съдът, аз няма да остана под един покрив с тебе.

Ирина го гледаше спокойно, невъзмутимо, скрита зад бронята на цъфтящото си, добре гледано здраве и равновесието на нервите си, което скандалът не можеше да засегне. Само в кафените ѝ очи светеше насмешливо злорадство, сякаш изпитваше наслада да го вижда така

смазан и унижен. Сега тя бе на върха на своята жизненост, на своята съблазън и красота. Синкавочерната ѝ коса бе гъста и буйна, лицето ѝ сияеше с гладкостта на слонова кост, а в движенията на тялото ѝ прозираше някаква кошечка пъргавина. Самодоволство лъхаше от цялото ѝ същество, способно да живее чрез себе си и за себе си. Тя се беше превърнала в красиво и съвършено произведение на света, в който човек се издигаше, ограбвайки другите.

И като я гледаше такава, той разбра, че тя бе станала вече неуязвима и че тъкмо когато изпитваше най-голяма нужда от съществото ѝ, нямаше никаква власт над нея.

А после Борис разбра също, че всичките му действия в продължение на много години я бяха направили такава и че за първи път от дните на бедността си изпитваше чувство на безизходност. Той трябваше или да се разведе и да живее без нея, или да понася любовниците ѝ. Първото му се струваше невъзможно, а второто го изпълваше с ярост. Сега нейният съвършен вид го караше да изпитва гордост, разпалваше угасващата му жизненост, спасяваше го от пристъпите на неврастенията. Сега тя бе станала пълна необходимост за него и поради това трябваше да понася всичките ѝ прищевки, трябваше да отстъпи. И той отстъпи. Направи това подло, тихо, страхливо, като слаб човек, поставен в безизходност, като охлюв, който се свива в черупката си. Той просто млъкна и се загледа пред себе си като болно и тъпо животно.

— Скандалът, който се готвиш да вдигнеш, е излишен — каза тя. — Утре тръгвам за София.

— Няма да правя никакъв скандал. . . . Ти можеш да отидеш на острова.

После той си наля чаша коняк, изпи я и като взе бутилката в ръка, тръгна бавно към стаята си. Тя се спусна след него и дръпна бутилката от ръката му.

— Защо? — попита той учудено, като се разтърси от тих смях.

— Защото е опасно да пиеш повече.

— Какво те засяга това?

— Какво ли? . . . Има нещо човешко, което още си дължим един на друг.

— Добре — рече той, като съзна тъжно, че тя му изтръгна бутилката само за да запази собственото си спокойствие. — Нека го проявим! . . .

— Така! . . . — Тя се усмихна благосклонно. — Ти вече разбра как трябва да се държим един към друг, нали?

— Да, разбрах.

Гласът му прозвуча механично и пусто.

— Лека нощ — каза тя.

Преди да влезе в стаята си, тя почука на Костов. Експертът се показа зад вратата, облечен в копринена пижама.

— Свършихте ли гугукането? — сънливо попита той.

— Да — сухо отговори тя. — Искате ли да ме придружите утре на острова?

— Нали отивате с фон Гайер?

— Необходимо е да дойдете и вие.

— Та нима още имате нужда от параван? . . . Отегчително! . . . Мислех да почивам.

— Тогава оттеглям молбата си. Лека нощ.

Тя тръгна бързо към стаята си, а експертът извика гневно след нея:

— Ще дойда, дявол да го вземе! . . . Кога не съм правил нещо заради вас?

Като влезе в стаята си, тя изпита само умора от горещината, но не и възмущение от скарването с Борис. Механизмът на съзнанието ѝ, който отстраняваше угризенията, болката и гнева, влезе веднага в действие. Тя знаеше, че след като бе пил целия ден, Борис щеше да вземе отново бутилката и това представляваше вече опасност за живота му, но не изпита никакво желание да развали спокойствието си и да го предотврати. Той ѝ се струваше само далечен, чужд и малко нещастен човек, който се търкаляше в калта на падението си, отиваше към неминуема гибел. Имаше ли смисъл да го спасява? . . . Тя бе заета достатъчно от грижи за собственото си състояние, от тревогата за тази леност, досада и равна печал, от тези далечни признаци на умора, които обхващаха духа ѝ, неспособен вече да се възбуди и радва на нещо. Светът, в който живееше, я беше преситил, а онова, което можеше да я издигне над него, бе мъртво.

Ирина изпуши една цигара в леглото си, като мислеше за отиването на острова и се мъчеше да открие у фон Гайер нещо ново, което да раздвижи замръзналия ѝ дух. Но не

успя. Германецът отдавна ѝ беше омръзнал. Той си оставаше средновековен призрак, непроменен и скучен фантаст. Днес тя си беше само въобразила, че можеше да я възбуди отново. През отворения прозорец лъхаше гореща влага, а зад мрежата му беснееше оргията на комарите.

Тя угаси цигарата и духна свещта. Южната нощ звучеше тъжно. От незнайни посоки долитаха тихи сподавени шумове. Самотен изстрел процепи мълчанието, след това се чу тичане на подковани обувки и задавено бумтене на мотор, а после отново настъпи тишина.

IX

Те отплуваха с моторницата под насмешливите погледи на българските чиновници от пристанището, които проследиха с клюкарско внимание как хубавата съпруга на господин генералния директор на «Никотиана» отиваше на острова с двама чужди мъже. Всички знаеха, че директорът на «Никотиана» беше вече доста грохнал мъж и че от жена му не можеше, пък и не трябваше да се очаква голяма вярност. Моторницата представляваше спортна лодка, заграбена от богати гърци, а екипажът ѝ се състоеше от двама немски моряци — почти седемнадесетгодишни деца.

Ирина се обърна назад. Заливът бе тих като езеро и в него се отражаха тютюневите складове. Градът наподобяваше огромен куп от бели камъни, изсипани в подножието на венецианската крепост. Въздухът на утрото бе още чист и прозрачен и слънцето блестеше ярко, но не измъчваше. Горещината му се поглъщаше от водата. Фон Гайер гледаше замислено към острова, а Костов търсеше да седне така, че да не измачка белите си панталони.

— Ще задържите ли лодката? — попита Ирина.

— Не — отговори германецът. — Тя е необходима на комендантството.

— Тогава трябва да предупредите моряците. . . Костов иска да се върне в града утре вечер.

Думите ѝ значеха, че тя бе готова да остане на острова по-дълго, и това го възбуди. Но той бе потиснат от усещането, че в разходката имаше нещо нередно. Мол-

бата за лодката предизвика у Фришмут леко намръщване, а чиновниците на Немския папирсен концерн останаха учудени от лекомислието на шефа си да се забавлява в този момент. Госпожица Дитрих бе изпратила две шифровани телеграми до централата си в София, които обещаваха излишни и глупави неприятности с Кондоянис. Полковникът от интендантството се опъваше и не знаеше как да разреши въпроса с използването на военните камиони от частна фирма. Но въпреки грижите си фон Гайер изпитваше пак тъжното и приятно усещане за разруха, за близка гибел и за това, че тези дни бяха последни: Слънцето, синевината и ярката фигура на Ирина създаваха за мислите му фон на пронизваща меланхолия, на печал и страст, който смекчаваше контраста между живота и смъртта. Стори му се, че последните бяха различни форми на нещо, което съществуваше вече и което трябваше да бъде немски дух. И като се отърва така остроумно от грозния облик на смъртта, той почувствува спокойствие.

Лодката беше отминала вълнолома и се повдигаше и снишаваше равномерно, като разпенваше леко облите синьозелени вълни. Възвишенията над Кавала и Саръшабанската низина оставаха все по-далеч, а островът се приближаваше. От далечен и тайнствен силует в синята бездна той се превръщаше постепенно в хаотична планинска верига, чиито склонове се потапяха стръмно в морето. Все по-ясно изпъкваха върховете, долините и плажовете му — бели ивици, до които стигаше пищна зеленина от борови и маслинови гори, окъпани в яркия блясък на слънцето.

Всичко това бе красиво, но не можеше да пропъди равното чувство на скука, заседнало в душата на Ирина от снощи. Невидима досада от живота умъртвяваше сочните багри на пейзажа и превръщаше разходката до острова в напрежение, което разваляше покоя на леността ѝ. Тя съзна пак, че фон Гайер нямаше да ѝ донесе нищо ново. Под външната сила на характера му прозираше, както у нея, безжизнената пустота на изхабен човек. Приключението им щеше да свърши с тръпки на отвращение, с размяна на злоради любезности, с учтиво прикритата досада, подобна на она, която той изпитваше към на трапничавите жени, а тя — към снобовете и молците на модата, които ѝ бяха омръзнали. Нищо ново, нищо но-

во! . . . Светът, към който принадлежеше, я беше изсушил. Всичко у нея бе изживяно, свършено, изчерпано. Оставаше само порокът на сладострастието, който я правеше безогледна и дръзка.

Тя съзна това изведнъж, когато погледът ѝ падна върху младия моряк, който седеше при кормилото. Той имаше крехко юношеско тяло, зелени очи и розово лице, което му придаваше вид на момиче, облечено в униформа. Морякът се изчерви от смущение. И тогава тя го пожела потайно и хладнокръвно, с мрачния порив на развратниците, а после съзна, че бе невъзможно да предприеме с него каквото и да било, без да срие достойнството си.

Тя запали цигара и попита с досада:

— Има ли удобен хотел на острова?

— Не — отговори експертът. — Всички са пълни с дървеници. . . Но аз ще ви заведа у моята приятелка Крystalo.

— Какво представлява Крystalo?

— Една Афродита, низвергната от Олимп. . . Жена без предразсъдъци и покровителна на влюбени.

— Сводница, с други думи?

— О, не! . . . Вие нямате представа за гръцката изтънченост. . . . Къщата ѝ съвсем не прилича на публичен дом.

— Предпочитам хотела с дървениците.

Костов не отговори. Лицето му направи разсеяна гримаса от познатата болка в сърцето и лявата ръка. Той усети слабия пристъп на болестта си, с която си отмъщаваша пиршествата на живота му, стотици пищни угощения, хиляди цигари и хиляди чаши алкохол. Същата болест, усложнена с други грехове, беше отнесла татко Пиер в гроба, а към нея крачеха сигурно фон Гайер и Борис. И сякаш тя бе възмездието, в което се въплотяваше гневът на хиляди работници, които манипулираха срещу жалки надници златните листа на тютюна. Костов повдигна след малко глава. Пристъпът на гръдната жаба беше преминал, но върху челото му блестяха ситни капчици пот. Той погледна Ирина с уморена усмивка, сякаш искаше да я успокои.

— Простете! . . . — каза тя. — Трябваше да съобразя, че слънцето и горещината са опасни за вас.

Но експертът махна с ръка и се усмихна пак, сякаш пристъпите на болестта му нямаша вече значение.

Фон Гайер се беше преместил до моряка, който седеше при кормилото, и говореше нещо с него. Той не слушаше или не искаше да слуша разговора между Ирина и Костов, воден на български.

Ирина се наведе над борда. Водата бе добила ярък изумруденозелен цвят. С лъчите на слънцето ставаше някаква вълшебна игра и белият мраморен пясък по дъното приличаше на светещ екран, върху който пробягваха прозрачните, малахитовозелени тела на медузи. После изведнъж дъното стана тъмно и непрогледно. Лодката плуваше над гора от водорасли — убежище на безброй мекотели и бодлокожи, които вълните изхвърляха при буря върху плажовете. Погълната от подводния свят, Ирина забрави спътниците си. Стори ѝ се, че в тия елементарни форми на живота, в тяхната несъзнателност имаше нещо примамливо. Обзе я глупаво желание да се превърне в медуза, а после съзна, че това детинско хрумване представляваше само бягство от мъртвия свят на хората, който я заобикаляше.

Лодката плуваше покрай скалисти мраморни брегове, обрасли с борове и смокини, а след това заобиколи един нос и влезе в заливчето на Лимен. На кея чакаше малка навалица от гърци и български чиновници, привлечени от идването на лодката. Неколцина от гърците свалиха шапки с дълбок поклон. И тук бялата коса и щедрите бакшиши на Костов бяха създали театралната почит, която експертът вдъхваше навсякъде.

— Къде ще отседнете? — попита Костов.

— Не у Кристало! . . . — сърдито произнесе Ирина.

— Ваша воля — каза експертът. — После сами ще дойдете у нея.

Един хамалин понесе куфарчетата на фон Гайер и Ирина към близкия хотел, а Костов остана в малкото ресторантче до кея да поръча обета.

Той направи това с усърдието на чревоугодник, като вадеше от кошницата продуктите, които бе донесъл от Кавала, и даваше подробни наставления как да се сготвят, а съдържателят на гръцкото ресторантче кимаше сериозно с глава и се стараеше да запомни всички изисквания на богатия и щедр клиент. След нарежданятия за обета Костов се отправи към дома на Кристало, където имаше възможност да се измие със студена кладенчева вода и да смени измачканите си в лодката бели пан-

талони с други, които носеше в куфара. Но сега, изморен от горещината и от досадата към всички, той се готвеше да направи това вяло и равнодушно, съзнавайки всичката безсмислица на навика си да се преоблича по няколко пъти на ден.

Мина му през ума, че контенето беше вече унизително за напредналата му възраст. Обзе го желание да се преоблича, защото това бе извратен и комедиантски навик, създаден от времето, когато татко Пиер блестеше с разкоша на парвеню и караше Костов да му подражава, за да се харесват на чужденците, които идваха да купуват тютюните на «Никотиана». На същата причина се дължеше и умението на Костов да устройва пищни угощения. Това бе особен вид лакейство, наложено от търговията. С течение на времето то бе станало втора природа у двамата, за да се превърне после в съетност и найсетне — в мания. Татко Пиер имаше също грамаден гардероб и клоунски навик да се преоблича постоянно, сякаш едно петно или една смачкана гънка върху дрехите му можеха да издадат нечистата оргия на живота му.

Като прекара в ума си всичко това, Костов реши да не се преоблича, но решението му не се дължеше на угризение, а само на безразличие — някакво невъзмутимо, тихо и равно безразличие, което тридесет години празен живот бяха наслоили в душата му и което сега, пред неизбежния край, го потискаше, но не го измъчваше.

Той отмина малкия площад с кафенета и ресторантчета зад кея и навлезе в уличките на градеца. Къщите бяха стари, паянтови, заобиколени с букети от маслини, нарове и смокини. От тях лъхаше прохлада, а тишината им навяваше някакво приспиващо спокойствие. Само ярката синевина на небето и субтропичният блясък на слънцето върху избуялата растителност правеха контраста между светлините и сенките някак остър и дразнещ.

Експертът вървеше бавно, уморен от жегата, и поглеждаше разсеяно от време на време едно малко червенокосо момиченце, което припикаше пред него и водеше със себе си козичка. Момиченцето бързаше и теглеше нетърпеливо козичката, сякаш стъпките на чужденеца, който вървеше след него, го плашеха. Но козичката се спираше, блееше и се дърпаше назад. Най-после Костов се изравни с тях и щеше да продължи равнодушно, ако де-

тето не го беше погледнало с ясните си, сини като сапфир очи.

Това бяха печални, измъчени от глад очи. Момиченцето нямаше повече от девет години. То бе тънко като цикада, а единствената му дреха се състоеше от дълга окъсана рокличка, през дупките на която прозираше мършаво телце. Жълтеникавият цвят на лицето му издаваше туберкулоза или малария. Всеки ден в Кавала Костов минаваше равнодушно покрай десетки, стотици такива деца. Експертът щеше да отмине безразлично и сега, но в това дете имаше нещо особено, което го накара да се спре. Той направи това съвсем неочаквано, против волята си, против навика да избягва неприятната гледка на бедността и страданието. Той усети вълнение, примесено с приятно и безполезно чувство, сякаш виждаше пред себе си не самата действителност, а а само пасторална картина, изобразяваща момиченце и козичка. Грозотата на човешкото страдание, което в Кавала събуждаше угризение, тук бе забулено от дивата прелест на острова. В гладкото лице на детето прозираше някаква древна, останала от хилядолетия красота, косата му имаше ръждив цвят, а в очите му се преливаше особена, бистра синевина. Уплашено от спирането на чужденеца, детето повлече козичката, сякаш искаше да побегне от него. И тогава Костов му рече на гръцки:

— Полека! . . . Ще я удушиш.

Детето го погледна уплашено.

— Къде отиваш? — попита той приветливо.

Момиченцето не отговори. Очите му гледаха недоверчиво, а страхът потискаше думите му.

— Къде живееш? — Експертът го погали по косата.

— У Херакли — отговори детето.

— Къде живее Херакли?

— Там! . . .

Слабата ръчица посочи неопределено към края на улицата.

— Искаш ли да ме заведеш у Херакли?

Въпросът предизвика неочакван пристъп на уплаха у детето. То повлече козичката и каза с висок, сякаш заучен глас:

— Херакли го няма сега! . . . Отиде на работа и заключи къщата.

Костов направи няколко крачки след него.

— А ти как се казваш? — попита той.

— Аликс.

— Я гледай! . . . Името ти не е лошо. . . На училище ходиш ли?

— Не.

— А хляб имаш ли?

В очите на детето светна недоверчиво и тъжно любопитство.

— Няма хляб! . . . — бързо отговори то.

— Това е лошо — каза експертът. — Но козичката сигурно дава мляко.

— Малка е още! . . . — Детето внезапно се изсмя на глупостта у стария господин, който не знаеше, че малките козички не дават мляко. — Ти грък ли си? — попита то.

— Не, не съм.

— А тогава какъв си?

— Аз съм българин.

В очите на момиченцето се появи враждебно пламъче.

— Значи, ти имаш хляб! . . . — произнесе то след малко.

— Да.

Костов трепна, сякаш детето бе плюло върху него.

— Искаш ли да ми дадеш малко хляб? — попита то предпазливо.

— Добре. Ще ти дам.

— Но няма да ме излъжеш, нали?

— Не, няма.

— Кога ще ми дадеш хляб?

— Ела на обед при кея. . . В гостилницата на Аристидес.

— Аристидес ще ме изпъди.

— Аз ще му кажа да не те пъди.

Аликс направи малка гримаса като възрастен човек, сякаш през ума ѝ мина мисълта за нова пречка.

— Какво? . . . Не вярваш ли?

— На обед ще ме хване треската — рече тя.

— О, значи, ти си болна от треска! . . . Лекарства вземаш ли?

Аликс го погледна виновно. Костов помисли, че детето не го разбира.

— Когато имаш треска, не ти ли дават да гълташ нещо? — повтори той.

— Херакли ми дава да пия ракия, но аз я повръщам — отговори детето.

Костов трепна отново. Кой ли би потърсил за Аликс на черната борса хинин, когато дори хлябът се продаваше на недостъпни цени! И като нея имаше хиляди болни гръцки деца. Експертът виждаше всеки ден в Кавала тия деца, но мъката им сякаш не го докосваше. Американската му кола минаваше много бързо покрай тях, а щедростта към гърците, между които се движеше, го спасяваше от оплаквания. Но сега болестта, гладът и потъпканото право на живот у тия мънички същества пронизаха изведнъж сърцето му чрез вълнението, което бяха пробудили сините очи и ръждивата коса на Аликс.

Експертът крачеше мълчаливо след детето. По улицата нямаше минувачи. Бе съвсем тихо. Отнякъде долиташе свирене на флейта — старинна гръцка мелодия, която замираще в знойната синевина над огледално тихия залив и бреговете, потънали в розмарин, нарове и смокини. Все по-силно ставаше вълнението на Костов. Нещо бе пропъдило изведнъж досадата, с която дойде на острова. Той изпитваше тих нравствен ужас от глада и хлътналите бузички на Аликс, но този ужас не го измъчваше, а, напротив, упражняваше върху него някакво целебно въздействие, освобождаваше го от равнодушието и манията да смени измачканите си в лодката бели панталони. Сърцето му се преизпълни с нежност. Никога досега той не бе изпитвал към друго човешко същество по-странно и вълнуващо чувство, по-дълбока готовност да помогне. Ала той не съзна и не можеше да съзнае колко покварен от егоизма бе поривът му, колко безполезно и жалко беше да помага само на Аликс заради магията на очите и ръждивата ѝ коса, докато в Кавала отминаваше равнодушно грозните и озлобени деца, които ровеха сметта за коричка изсъхнал хляб. Той не съзнаваше и не можеше да съзнае, че всъщност помага само на себе си.

Когато стигнаха до ъгъла на улицата, Аликс се отклони внезапно.

— Чакай! ... — извика Костов. — Ела да те заведа да ядеш.

— Къде? — попита детето.

— У Кристало.

— И Кристало ще ме изпъди — рече Аликс.

— Защо?

Детето не отговори. То мислеше за своята нечиста окъсана рокличка, която изпълваше ситите и добре облечени жени със страх от въшки.

— Няма да те изпъди — каза експертът.

Той улови Аликс за ръка и тръгна с нея, а тя повлече козичката след себе си.

— Нали няма да ми направиш нищо лошо? — попита внезапно Аликс, след като повървяха малко.

— Какво лошо?

— Да ме набиеш.

— Не, няма — потресен отговори Костов.

И той стисна нежно, малката суха ръчица.

Кристало бе едра петдесетгодишна жена с напудрено лице и силно боядисани цикламени устни. Чертите на лицето ѝ притежаваха забележителна класическа линия, но съдържателите на публичните домове в Атина бяха използвали красотата ѝ така безогледно, щото от нея оставаха само жалки развалини, подобни на изпочупени мраморни колони от древен храм. Високият ѝ ръст, сложната прическа и златните обеци напомняха фигурите на византийска живопис, а дългата опитност с мъжете я бе направила философ. Войната беше заварила Кристало на острова с някакъв грохнал възрастен търговец на зехтин, който една нощ умря от удар в къщата ѝ, а разни капризи на немските комендантства ѝ попречиха да се върне в Атина. Сега тя бе добре осигурена жена и единственото, което малко несправедливо изискваше от другите, бе да я уважават. Защото това уважение ѝ беше липсвало цял живот.

Идването на Костов я зарадва, но Аликс я накара да се намръщи. Костов бе вежлив и приятен квартирант, който обичаше чистотата, спокойствието, хладната стая и чашка мастика под сянката на маслиновото дърво в двора. Ала Кристало имаше голям опит с бездънната порочност на мъжете. И затова, когато видя Аликс, попита сърдито:

— Къде намери това краставо коте?

— На улицата — отговори експертът, връзвайки козичката за маслиновото дърво.

— Защо я водиш?

— Да я нахраним.

— А после?

— После ще видим.

Като привърза козичката, експертът погледна детето и седна уморено до масата под маслиновото дърво. Очите му бяха подкопани, а лицето — уморено и потно. Кристало втренчи в него тъмните си левантински очи. Природният ум, изострен от житейска опитност, ѝ помогна да схване веднага същинското положение. Дълготото боравене с пороците я бе научило да различава веднага добродетелта. Тя поклати глава и рече замислено:

— Разбирам! . . . Ти си я съжалил.

— А ти какво помисли?

— Нищо особено.

— Познаваш ли това дете?

— Да — отговори гъркинята. — Гладува и се занимава с просия.

— Това е . . . ужасно! . . .

— Обикновена история тук.

— Къде са родителите му?

— Няма родители. . . Майка му избяга с един гемиджия, а баща му загина на италианския фронт.

— У кого живее сега?

— У чичо си.

— Херакли?

— Да, Херакли.

— Какъв е той?

— Пияница и лентяй.

— Трябва да поговоря с него.

— Ще си докараш само неприятности . . . Той е кавгаджия и мрази българите.

Кристало приглади сложната си прическа с ръка и седна на другия стол. Китката ѝ беше украсена с гривна от масивно злато — белег на благосъстояние и достойнство, който трябваше да напомня, че не любезничи вече с мъжете за пари.

— Какво мислиш да правиш? — попита тя.

— Не съм решил още. . . Но може да го прибера.

Очите на Костов гледаха с трескав, възбуден блясък, а гласът му беше глух и сякаш излизаше от празнота — от безсмислицата на тридесет години суетен и прахосан живот.

Кристало не отговори. Тя не бе изненадана. Полъхна вятър и листата на маслиновото дърво зашумоляха.

Отнякъде пак се разнесоха звуци на флейта — старинна и тъжна мелодия от сребърни тонове, които се разливаха в синевината и напомняха музика в древен гръцки театър. Кристало помисли: «Възрастен господин и малко момиченце. . . Да, понякога това свършва с осиновяване. След десет години тази сврака може да се превърне в елегантна и красива госпожица.» Но в цялата работа имаше нещо, което не беше в ред. Решението на Костов ѝ се струваше много бързо. Тя почна да гледа ту него, ту Аликс, мъчейки се да предвиди какви биха могли да бъдат по-нататъшните им отношения.

— Как намираш това? — попита експертът.

— Намирам го много прибързано. . . Ти можеш да ѝ помогнеш и после да мислиш за осиновяване.

— Но аз искам да я взема със себе си.

— Ах, да! . . . Тогава Херакли ще те оскубе здравата.

— Готов съм да му платя каквото поиска.

— Не бързай! . . . Това е излишно. Не показвай пред Херакли никакъв особен интерес към Аликс. Най-много можеш да му кажеш, че си я харесал за прислужница.

— Искаш ли да ми направиш една услуга?

— Каква?

— Да отидем заедно при Херакли.

— Това е съвсем неразумно. . . Херакли ще помисли веднага, че ти я препоръчвам, и ще поиска грамадна цена.

Костов се замисли. Гъркинята имаше право.

— Можеш ли да намериш за детето някаква дрешка? — попита той внезапно.

— Отде да я взема? — Кристало направи гримаса на досада, но после се замисли и рече: — Чакай! . . . Ще се опитам да ѝ преправя нещо от мене. . . На ако я отведеш в Кавала, можеш да ѝ купиш някои дреболии у Клонарис, който едно време продаваше детски дрешки на черната борса. . . Кажу му, че аз те изпращам.

Тя се изправи бързо и улови Аликс за ръка:

— Микро!¹ . . . Ела първо да те измия! . . . Ти не си виждала гребен и сапун от рождението си.

И като се смееше високо, тя отведе детето в задния

¹ Мъничка! . . .

двор. Историята с Аликс я беше възбудила някак особено. Детето се повлече уплашено след нея.

Аликс бе чула разговора на възрастните и разбра смъртно част от значението му. Тя бе лишена от собствена воля и готова да възприеме всичко — добро или зло. Но някакъв първобитен детски инстинкт ѝ подсказваше, че работата отива към добро. В очите на стария господин нямаше студения блясък на войниците, които понякога ѝ подхвърляха късче хляб или ѝ залепваха плесница, ако се опитваше да го открадне. От разговора тя разбра, че каквото и да се случеше по-нататък, където и да я отведяха, поне щеше да има хляб, поне щеше да се спаси от боя и Херакли нямаше да я лекува с ракия. Докато слугинята на Кристало — една грозничка и куца жена — сапунисваше свирепостта ѝ, Аликс си повтаряше един израз, който бе чувала от възрастните: «Работата отива на добро.» Тя не бе слушала приказката за Пепеляшка, не познаваше друг свят освен Лимен и острова, не дозираще съществуването на радост в живота, но си повтаряше настойчиво: «Работата отива на добро.» И това добро плахото ѝ въображение си рисуваше под формата на изобилен пшеничен хляб.

Докато Кристало и слугинята ѝ миеха Аликс, Костов седеше под сянката на смокиновото дърво и пиеше мастика от Хиос.

Настъпваха горещите часове на деня, но в градината, върху зелената трева, между олеандрите и дълбоките сенки от нарове и смокини бе все още прохладно, а незайнатата гръцка флейта продължаваше да сипе сребърни звуци. Из въздуха се носеше тънко, едва доловимо благоухание на розмарин.

Експертът пиеше мастиката на бавни глътки и мислеше за Аликс. Така! . . . Най-сетне той бе намерил опорна точка в живота си. Чувството към Аликс беше много сложно, за да го анализира сега, да изяснява причините му, да се пита къде ще го отведе. Но едно бе ясно и достатъчно: то засилваше отслабналата му жизненост, караше го да мисли за бъдещето. Той си представяше с бащинска нежност Аликс възпитана в добър пансион, влизаше мислено с нея в елегантна сладкарница, докато колата ги чакаше на улицата, виждаше я облечена в бална рокля с рояк обожатели, които се въртяха около нея, без да вабравят нужната почит към него, вече остарял и грохнал,

но доволен от живота си. Колко прекрасно щеше да отива рокля от бледожълта коприна на това старинно гръцко лице, на тези тъмносини очи, на тая ръждивочервена коса! . . . Той глътна още малко мастика и изведнъж се сепна. Пак се бе хлъзнал по жалката линия на суетността, пак виждаше само цветове и форми, пак искаше само да блести — порок на празен и разточителен свят, в който бе прахосал живота си. Пак мислеше по неизкоренимия навик на егоизма първо за себе си, а после за Аликс и така не съзираше достатъчно по-дълбоката и облекчаваща нравствена същност на постъпката си. Но самият факт, че почваше да мисли отново за бъдещето, бе ободрителен и му вдъхваше сила. От една година той бе духовно почти мъртъв човек, не се интересуваше от бъдещето и чакаше равнодушно края. От една година той пръскаше съвсем безполезно пари и в един глупав град като Кавала харчеше цялата си заплата, живееше едва ли не по-разточително от самия Кондоянис. Той правеше това, защото всичко му причиняваше смъртна скука, защото бъдещето му се струваше мрачно, а краят — неизбежен. А сега съзнаваше, че трябва да пести, искаше да и з п л у в а някак от хаоса з а р а д и Аликс.

Когато Кристало я доведе отново, сресана и чистица, той видя пак колко нежно и красиво беше това дете. В Аликс се отразяваха цветовете, полусенките и акварелната прозрачност на острова. Високото чело, правият нос, удълженото и тънко тяло загатваха вече пропорциите на бъдещата ѝ фигура, линиите и формите на древна статуя. В тъмносините ѝ очи светеше природен ум, ведрина и несъзнато игриво кокетство, а ръждивочервената ѝ коса наподобяваше цвета на милетска ваза. Стори му се, че тя бе остатък от отдавна изчезнал народ и древна цивилизация, че приличаше на малка художествена скъпоценност, изровена от глада и невежеството на варварската нищета. И той пак почна да фантазира за бъдещето, пак си я представи в разцвета на двадесетте ѝ години, образована и прекрасна в блясъка на този свят, който сега я бе смазал. Но колко време трябваше да измине дотогава! . . . Колко изтощени и немошни да се съживят му се струваха това мършащо телце, тия хлътнали бузички, тия подутти от глад венци около малките разклатени зъбчета! . . .

Кристало донесе обед — омлет и пържен кефал с

хубав пшеничен хляб. Зехтин и брашно тя си доставяше отчасти на черната борса, отчасти по приятелска линия от окупаторите, а в задния двор на къщата си развъждаше кокошки. Аликс погледна изумена яденето. Гладът събуди у нея желание да грабне нещо и да побегне, но вместо това почна да яде плахо и непохватно. Боеше се от чистотата, трепереше да не изцапа нещо. Кристало ѝ даде първия урок по светско държане, като ѝ показа как да си служи с приборите. Постепенно детето се отпусна, почна да говори за козичката си и за малкото гърбаво момче Темистокъл, което често я биело с пръчка. Умственият кръгзор на Аликс беше съвсем ограничен. Тя не познаваше друго освен околностите на Лимен, пияницата Херакли, завистливият Темистокъл и българските войници, които понякога ѝ хвърляха остатъците от яденето си.

— Искаш ли да те отведа с мене? — попита Костов към средата на обед.

— Къде? — рече Аликс.

— В моята страна.

Аликс не отговори.

— Там има много хляб — допълни Кристало. — А господинът ще ти купи обувки и рокли. . . Ти ще станеш като чистите и хубави деца, които лятно време идват тук от Атина. . . Дори по-хубава от тях.

— А кукли ще ми купи ли? — внезапно попита Аликс.

— Кукли, играчки. . . Колкото искаш! . . .

Клепките на Аликс замигаха бързо. Откакто се помнеше, тя заспиваше вечер с мечтата за кукла. Дори понякога тази мечта ставаше по-силна и горестна от глад. И тогава вместо хляб сънуваше кукла.

— Наистина ли? — усъмни се тя.

— Нима този добър господин ще те лъже? — рече Кристало.

Аликс помисли малко и рече с безсрамие, на което я беше научил животът:

— Добре! . . . Ще дойда, ако ми купиш кукла.

— Но ти не трябва да отидеш с него само заради куклата — разсърди се Кристало.

— А за какво? — попита детето.

— Господинът е добър и може да те направи своя дъщеря.

Аликс погледна недоверчиво господина. Не ѝ беше

ясно как можеше да стане това. Животът беше затрил и семейните чувства у нея. Майка си тя не помнеше, а баща ѝ беше моряк и нямаше време да се занимава с нея. Представата ѝ за близък човек се покриваше с образа за пияницата Херакли. Но той я биеше често и затова тя го мразеше и се боеше от него.

След обед Кристало изнесе на двора шевна машина и почна да преправя за Аликс една от старите си басмени рокли, с които сутрин шеташе из къщи. Тя се залови с това неохотно, защото по природа беше скъперница и намираще, че роклята можеше да се носи още. Но постепенно се примири и почна да изпитва непознато досега удоволствие от решението си да облече гладната и голичка Аликс. Освен това беше религиозна и вярваше твърдо, че постъпката ѝ ще се възнагради от провидението. Ненапразно досега тя бе палила всеки ден кандило. И може би затова немците не я бяха интернирали още от Тасос на Самотраки, където човек можеше да умре от горещина върху нажежените скали. Ала сега Кристало се беше развълнувала съвсем, независимо от милостите, които очакваше от провидението. Когато видя радостта на детето от рокличката, тя се трогна до такава степен, щото реши да му подари и една синя панделка, която щеше да отива много добре на очите му.

Но докато Кристало шиеше, Аликс се омърлуши. Идеше треската, по тялото ѝ почнаха да пълзят студени тръпки. Като болно куче, което търси инстинктивно топлина, тя приседна на слънце с изопнато лице и свити юмручета.

— Всеки ден ли те тресе? — попита Кристало.

Аликс нямаше сила да отговори. Сините ѝ очи гледаха уплашено, тялото ѝ трепереше, зъбите ѝ вече тракаха от студ. И в същото време като че някакъв железен обръч стягаше главата ѝ. С последни усилия тя се мъчеше да запази състоянието си и да не извърши нещо нередно, което можеше да събуди отвращение у Кристало и стария господин. Тогава той сигурно щеше да ѝ отнеме обещаната кукла. Веднъж я беше разтресло, когато пазеха козичката с Темистокъл. Когато треската мина, гърбавото момче ѝ се смееше, задето удряла с юмруци във въздуха и говорела мръсните думи, с които войниците я пъдеха от трапезата си. Сега тя се боеше да не стане същото и отчаяно стискаше челюстите си.

Костов веднага я отнесе в стаята, която Кристало беше приготвила за него. Но прохладният въздух в стаята накара Аликс да затрепери още по-силно. Експертът я остави на леглото и зави с одеялото, докато Кристало оплакваше съдбата на ослепително белите си чаршафи. Тя бе голяма чистница, а рокличката на Аликс беше нечиста. Но въпреки това тичаницата и безредието, които бяха настъпили след идването на детето, ѝ се сториха пак някак приятни.

Треската на Аликс се засили. Сините ѝ очи помътняха, лицето ѝ се зачерви, цялото ѝ мършаво телце излъчваше суха и гореща топлина. След малко тя почна да се мятат, говореше несвързани думи и от време на време надаваше пронизителни писъци, сякаш някой я биеше.

— Това е тропична малария — загрижено произнесе Кристало.

— По какво познаваш?

— Другата не друса толкова силно.

Костов навлече бързо сакото си и каза тревожно:

— Отивам за лекар! . . .

Едва сега, докато слизаше тичешком по дървената стълба, той си спомни за Ирина и фон Гайер, с които трябваше да обядва в гостилницата на Аристидес до кея.

По сънливите улички той се отправи към пристанището и ги завари на масата под сянката на големия чинар. Те бяха почнали отдавна да ядат, отегчени или може би, напротив — доволни от липсата му. На масата имаше сардели и телешко месо. Аристидес беше допълнил яденето с гръцки гарнитур и лакомства от местния риболов. Начеваха вече втора бутилка вино и поради това бяха развеселени. На съседната маса прилично и сдържано обядваха немските моряци, които ги бяха довели с моторницата. Очите на Ирина искряха от силното вино, а фон Гайер, леко зачервен, мислеше вече за момента, когато щяха да се оттеглят в прохладния, макар и немного чист хотел. Те посрещнаха Костов със смях и намеци за Кристало, но той не обърна внимание на това, а се наведе и каза на Ирина:

— Искам да прегледате едно гръцко дете.

Тя се намръщи и попита отегчено:

— Какво дете?

— Едно болно и гладно дете.

— Сега не мога — рече тя. — Горещо е.

Експертът разбра, че беше малко пияна. Тя мислеше също като фон Гайер за хладната стая в хотела.

— Аз ви моля! . . . — повтори той.

— Пак филантропия! . . . — Тя го погледна с досада. — Просто не мога да разбера отде се взема у вас тая смешна чувствителност.

Някога чувството ѝ за лекарски дълг беше твърде силно и я вдигаше веднага, но сега смъртна леност сковаваше тялото ѝ. Тя не искаше да мръдне дори за едно болно дете. Лицето ѝ направи гримаса, която се стори на Костов противна. И в тая гримаса на отегчена и красива жена имаше всичко, което отровата на «Никотиана» беше наслоила през тия дванадесет години в душата ѝ: егоизма на светска жена, студенината на бездетна съпруга и презрението на сития към досадната чувствителност на мило-сърдието.

— Няма ли друг лекар? — попита тя.

— Сигурно има — потиснато отговори експертът. — Отивам да го потърся.

Той се изправи записано. Не му дойде на ум дори да се разсърди. Мисълта за Аликс владееше цялото му съзнание. Той кимна разсеяно с глава на фон Гайер и се отдалечи от масата с намерение да попита за лекар в околийското управление. Ирина съзна изведнъж, че постъпваше неблагоприятно. Костов беше приел унизителната роля на параван само заради нея.

— Чакайте! . . . — извика тя след него. — Ще дойда.

После тя погледна фон Гайер, сякаш искаше да му каже: «Трябва да изпълня желанието на този вдетинен човек. . . Той се съгласи да дойде на острова за наше удобство.» Германецът кимна с глава зад облака от тютюнев дим на лулата си. А на Ирина се стори, че лицето му сега изглеждаше затлъстяло и лъщеше от пот.

Експертът се върна при масата.

— Ще осиновите ли детето? — насмешливо попита фон Гайер.

А Костов отговори сериозно:

— Да, ако остане живо.

Германецът се усмихна. Той помисли, че експертът се шегува.

По пътя Костов разправи на Ирина за Аликс. Тя го

слушаше разсеяно, потисната от неприятната мисъл, че на острова нямаше баня. Оставаше като единствена възможност да се изкъпе привечер на плажа, но гъстата морска вода щеше да остави върху тялото ѝ пласт от сол, който повреждаше кожата. Лицата на баня я изпълни с гняв към острова и гърците в него. Експертът беше забелязал, че тя не го слушаше и вървеше с наведена глава. Но той пак не изпита неприязън към егоизма, студенината и ужасната ѝ закоравялост. Чувството, което го вълнуваше, стоеше над дребнавото желание да я изругае. Той мислеше само за Аликс.

По улицата срещу тях се зададе стадо кози, което вдигна облак прах. Докато животните отминаваха, прахът се наслои върху дрехите, лицето и косата ѝ. Тогава тя си спомни пак, че в хотела няма баня, и това я накара да излее гнева си върху Костов.

— Не мислите ли, че ставате смешен? — рече тя.

— С какво?

— С тези истории! . . . Излагате се . . . Има хора, които могат да си въобразят разни глупости.

А той съзна, че тя си въобразяваше вече тези глупости, но пак несе разсърди, а само произнесе тъжно:

— Аликс е съвсем мъничка . . . Аз винаги съм обичал децата . . . Вие не знаете . . . никога няма да узнаете какво изпитвам сега.

Той говореше с наведена глава, ниско и глухо, сякаш само на себе си. Елегантните му бели обувки стъпваха безразборно по праха, зариваха се в него и вдигаха облаци, които се наслаяха по маншетите на панталона му. Копринената риза прилепваше некрасиво върху запотените му от горещината гърди, косата му беше разчорлена, а подкопаните му очи гледаха втрещено, сякаш се намираще в някакъв унес. Костов ли беше това? . . . Само преди три часа този остарял човек бе образец на модна изисканост, трепереше дребнаво да не види петънце или измачкана гънка върху дрехите си. На Ирина се стори, че в механизма на промяната му имаше нещо болезнено. Може би това не беше нравствен прелом, а просто начало на старческо слабоумие. Но после тя съзна, че предположението ѝ беше само медицинска схема.

Те завариха Аликс малко по-добре, с преминала треска, но разплакана и сърдита. До нея седеше Крystalo

с чаша вода и се мъчеше са я утеши, търсейки в ума си нежни майчински думи, които не бе употребявала досега. Трогната от детето, Крystalo му бе дала от своя собствен хинин — скъпоценно лекарство, което българите продаваха на черната борса срещу анетол, златни лири и копринени платове. Но хининът беше на прах, както го предписваха дружинните лекари на войниците, които се преструваха на болни — и Крystalo бе забравила да го обвие поне в цигарена хартия. Детето се потеше и повтаряше жално с отпаднал глас:

— Горчи! . . . Горчи! . . .

— Нищо, миличко! . . . — утешаваше го Крystalo. — Така ще се излекуваш от треската.

Но хининът се струваше на Аликс по-отвратителен дори от ракията, която ѝ даваше Херакли. В пристъп на гняв тя ухапа ръката на Крystalo, която се опита да я погали.

— Ох, какво си зверче! . . . — извика гъркинята. — А този мил господин иска да направи от тебе изтънчена госпожица.

Ирина наблюдаваше сцената отегчено и хладно. Външността на Крystalo ѝ направи лошо впечатление, а дрезгавият ѝ глас ѝ се стори непоносим. Това се дължеше на подозрението, че гъркинята бе съучастница в откритието на Аликс.

— Мисля, че вашата приятелка е направила голяма грешка — каза тя на Костов. — Детето е много изтощено и хининът може да докара у него черноводна треска.

— Какво е това?

— Много лошо усложнение на маларията.

Експертът я погледна с блуждаещ поглед. Слепите му очи биеха силно.

— Какво трябва да направим тогава? — глухо попита той.

— Нищо — равнодушно отговори Ирина.

— Как нищо? . . . Нима ще я оставим така?

— Трябва да се поддържа сърцето ѝ . . . Но тук няма дори най-обикновените лекарства за това.

— Тогава ще помоля фон Гайер да я пренесем веднага в лодката в Кавала.

— Ваша работа! . . . Но струва ми се, че не трябва да злоупотребяваме с услугите на немците.

Тя запали цигара, гледайки с известно любопитство

потното лице на Аликс. Детето беше наистина необикновено красиво, но грижите на Костов към него продължаваха да ѝ вдъхват отвращение. Пак ѝ се стори, че постъпката му представляваше маниакална чувствителност на смахнат, болен от артериосклероза стар ерген. Тя погледна още веднъж красивото лице на детето и попита с досада:

— Къде са родителите му?

— Детето няма родители — отговори Костов.

— Но вероятно има настойник. Трябва да му се съобщи, че детето е зле.

— Да, има!... — Експертът си спомни внезапно за Херакли. — Надвечер ще отида при него... Искате ли да ме придружите? — рече той умолително.

— Защо е необходимо да дойда аз?

— Настойникът на детето е пияница — измъчено произнесе експертът. — Аз искам да отведа Аликс в Кавала... Ако отида при него сам, този негодник ще си въобрази други неща, а аз не мога да понеса това... Разбирате ме, нали? Изглежда, че тук гладът е направил големи опустошения в съзнанието на хората.

— Ще си помисля!... — каза Ирина. Тя седна до Аликс и улови ръката ѝ, а после се обърна към експерта и му рече с усмивка: — Значи, искате да минем за бездетни, но милостиви съпрузи?

— Само за четвърт час — отговори Костов. — Може би вие също ще почувствувате някога нужда от деца.

Ирина се намръщи, защото този въпрос бе решен отдавна за нея. От злоупотреба с любовни удоволствия тя не можеше да има деца. Беше станала вече безплодна като камък — тъжно усещане, което понякога се съгъстяваше като мрак и я караше да мисли за далечните дни на самотна старост. Забележката на Костов — той не знаеше колко изхабена беше Ирина — пробуди у нея тайнствен копнеж към деца. Тя задържа няколко секунди слабата и влажна ръчица на Аликс, без да търси пулса. Докосването до нея я изпълни с особено чувство, което не беше изпитвала досега. Това бе някаква мъка, проникната от порива на нежност, който беше изпитвала преди десет години в детската клиника, между креватчетата с болни деца. Но тя съзна веднага, че всичкото това беше само игра на неудовлетворен и потиснат инстинкт, от който се беше отказала доброволно заради удоволствията. А после усе-

ти пулса на Аликс, който беше много ускорен и слаб, и каза дрезгаво:

— Детето е зле.

— От хинина ли? — попита Костов.

— Не, не е още от хинина... Детето е изобщо много зле. — Тя се загледа в мършавото телце, по което личеха тежките признаци на хроничния глад. — Ако това е тропична малария, вредното действие на хинина може да се прояви утре.

— Как да го предотвратим?

— Не зная дали можем да го предотвратим... Детето е много изтощено, а в такива случаи хининът докарва разпадане на червените кръвни телца.

— Значи, нищо не можем да направим сега? — В гласа на експерта прозвуча отчаяние.

— Би могло да се поддържа само сърцето... Трябва да намерим някой военен лекар и да поискаме от него спринцовка и ампули с кардиазол.

— Тогава аз отивам да търся!...

— И аз ще дойда с вас — каза Ирина.

Когато се върнаха под чинара пред гостилничката на Аристидес, те завариха фон Гайер намусен и отегчен, но Ирина бързо поправи настроението му и го склониха да се пренесат от хотела в дома на Кристало, където всичко блестеше от чистота. Тя бе харесала прохладата на градината, дъсчения под, изтъркан с керемиди, сините стени и колосаните пердета от дантела по малките прозорци на стаите. В къщата имаше и първобитна турска баня, която Кристало обеща да запали. Самата Кристало престана да ѝ се струва неприятна. Гъркинята беше необразована, но любезна и чиста, а от миналото ѝ човек можеше да се отърве просто като не мисли за него. Но Ирина изпитваше и друго чувство, което я теглеше към дома на Кристало: тя искаше да направи каквото може за Аликс.

Двамата заведоха фон Гайер у Кристало. Германецът одобри новата обстановка и веднага легна да спи, а Ирина и Костов отидоха да търсят военния лекар. Треската беше изтощила детето до крайност. Преди да излязат, Ирина постави ръката си върху челото му. Аликс бавно отвори очи, погледна я втренчено и облиза напуканите си устни. По тях имаше още следи от хинина, който ѝ беше дала Кристало. Ирина обърса хинина с кърпичката си,

а после хвърли последната, защото ѝ дойде на ум, че детето можеше да бъде болно и от някаква заразна болест. Но в първия момент тя не помисли за тази опасност.

Те намериха квартирата на военния лекар след дълго лутане из жегата и праха на селището. Костов забеляза с изненада, че Ирина не беше раздразнена от ходенето, сякаш болното дете бе събудило най-сетне чувството ѝ на лекарска отговорност.

Военният лекар беше висок, рус и красив мъж със светли очи. Навярно чуването на Ирина и Костов го беше вдигнало от следобедния сън, защото той отвори вратата на ниската едноетажна къщица с намръщен и крайно отегчен вид. Той бе полугол — само по къси панталонки и чехли на боси крака. В първия миг лицето му изрази сърдита готовност да изругае посетителите, които го бяха събудили през часа на почивка. Но вместо да се развика, той се дръпна бързо назад, а когато се показва отново, навлякъл офицерската риза с пагони, на Ирина се стори, че бе виждала някъде този човек. А после тя позна изведнъж, че това беше Бимби.

Все същият си беше останал той — младолик и безгрижен, с хубави и все тъй сънливо присвити очи.

— Значи, тебе трябваше да видя тук!... — каза тя с възбуден смях.

А той отговори:

— Веднъж без малко щях да ви потърся в София.

— Защо не го направи?

— Казаха ми, че се движите в съвсем недостъпно общество.

— Глупости!... Трябваше да го направиш — рече тя почти със съжаление.

А после обхвана с поглед красивото му тяло с дълги крака и с кафява, атлазено гладка, почти безкосмена кожа. Той приличаше на цветна реклама за «Нивеа» крем в булевардно списание. И дори прелъстителната усмивка върху лицето му бе също сладникава. Но отегчена от всичко и лишена от духовна възискателност, тя бе добила вкус тъкмо към такива мъже. Някога, в дните на целомъдрие и нравствена непримиримост, тяхната нищожност ѝ беше противна, а сега ги търсеше сама, защото тялото ѝ не можеше да живее без сладострастие — сурогата

на любовта ѝ, която светът на «Никотиана» бе умъртвил. Тя продължаваше да го гледа упорито и втренчено, сякаш искаше да му внуши: «Тук можем да наваксаме пропуснатото.» А после съзна изведнъж колко ужасно повтарена трябва да бе станала вече, за да помисли това, след като бе дошла на острова с фон Гайер. Но сега в присъствието на Бимби германецът ѝ се струваше безинтересен...

— Трябваше да ме намериш!... — повтори тя, продължавайки да му говори на «ти».

А Бимби, който сега се чувствуваше объркан пред огромния ѝ успех в живота, смотолевя неясно:

— Щях да приличам на просяк... Искан да ви помоля за едно ходатайство.

— Какво ходатайство?

— Имаше възможност да бъда назначен в София.

— Сигурно щях да успея. Едно време ти не беше толкова стеснителен... Спомняш ли си?

Той се усмихна плахо, сякаш не смееше да си спомни за дързостта, която беше проявил някога към нея. С големи усилия той беше завършил медицина шест години след нея, а после се беше забъркал в някаква афера за контрабанда на злато, която без малко щеше да го откара в затвора. Нищ и ограничен духом — мисълта му беше заета през всичкото време с планове за дребни гешефти, — той бе заслепен от разказите на колегите си за нейния разкош, за нейните коли, за сумите, които пръскаше, и за блестящите мъже, които я ухаждаха. Дори тук, на острова, далеч от условностите, той не смееше да разговаря с нея като приятел от студентските години, защото «Никотиана» и глупостта му я бяха заобиколили с ореол на недостъпна жена.

Той произнесе учтиво:

— Предполагам, че сте дошли на разходка?

— Да — отговори тя. — На разходка.

— Ще останете ли дълго?

— Може би няколко дни.

Бимби се окопоти малко и реши да бъде естествен.

— Благодаря ви, че сте се сетили за мене — каза той.

— О, прости ми, но аз съвсем не подозирах, че ти си мобилизиран тук. — Тя се усмихна на глупостта му. — Радвам се на всеки случай от срещата!... Дойдох да пон-

скам от лазарета ти спринцовка и ампули с кардиазол. Ще ми дадеш ли?

— Разбира се!... Колкото искаш!... — Най-сетне той се отпусна и почна да ѝ говори на «ти». — За кого? — За едно болно дете.

Ирина му разправи историята с Аликс. Бимби я изслуша с професионална загриженост, така както ветеринарен лекар изслушва от стопанина анамнезата за болно животно — не от съчувствие към самото животно, а към стопанина. Въображението му беше съвсем недостатъчно, за да помисли за нещо извън болестта. И така той не обърна внимание нито на развълнувания вид на посетителите си, нито на странния факт, че съпругата и главният експерт на господин генералния директор на «Никотиана» бяха скитали из жегата цял час, за да намерят лекарство за едно болно гръцко дете. Той не обърна внимание също тъй, че някогашното романтично и саможиво момиче, така твърдо срещу ухажването му, се бе превърнало в хищна пантера, която дебнеше тялото му. Той не забеляза всичко това, защото цялото му внимание беше погълнато от блясъка на жената, която беше постигнала толкова голям успех в живота.

А когато най-сетне с опитността на стар любовник забеляза авансите ѝ, помисли веднага как щеше да използува влиянието ѝ, за да се откачи от военната служба и настани в София. Суетността и оскъдният му ум попречи да схване, че благоволенieto ѝ щеше да бъде съвсем мимолетно и че светът, към който принадлежеше, отиваше към гибел, така че връзките ѝ с могъщи хора ставаха съвсем безпредметни. Той също беше покварен до дъното на душата си от дребните гешефти през своите студентски години и от търгашеския слой на медицинското съсловие, към който спадаше сега. И всичко това му попречи да съзнае колко пикантна бе срещата с Ирина на острова и колко приятна от известно гледище можеше да излезе тази вечер.

Той отведе Ирина в отсрещната къщичка на същата улица, където се помещаваше дружинният лазарет, а Костов остана да ги чака на тротоара, мислейки тревожно за Аликс. В лазарета миришеше на пот и лекарства. Той се състоеше от две стаи, разделени с коридорче, в което се влизаше направо от улицата. В по-голямата от стаите, която служеше за кабинет, един санитар сменяше пре-

връзката на някакъв войник с гноясали циреи на врата. Войникът гледеше жално, държейки шията си изпъната в неестествено положение. В другата стая, върху легло, над което бяха приковани с кабарчета порнографски снимки на голи жени, изрязани от списания, хъркаше млад фелдшер. На няколко маси в тази стая бяха наредени инструментите и лекарствата.

Бимби събуди грубо фелдшера и му заповяда да запали примуса, като постави сам спринцовката да се вари. Той направи това грижливо, избирайки нова и тънка игла, сякаш инжекцията бе предназначена за някой полковник, а не за болната и гладуваща Аликс, която никому досега не бе дошло на ум да лекува.

X

Фон Гайер почина много добре в прохладната стаичка, която му даде Кристало. И тук подът беше изтъркан грижливо със стукани керемиди. Върху една от стените беше окачен портретът на Хитлер, а в иконостаса над леглото гореше кандило. От колосаните пердета, от чистите завивки и букета с карамфили върху масата лъхаше ведрина и спокойствие.

Германецът се събуди от тихо мърморене на гръцки, което идеше през отворения прозорец от съседния двор. Това бе съвсем обикновен махленски разговор между стари жени. Понеже разбираше малко гръцки, той долови, че разговорът се отнасяше до някои си Аглае и Калиопе и до един Херакли — имена на музи и герои, които сега звучаха хумористично, но въпреки това му се сториха оцветени с известна романтика. Той се обръсна, после слезе в градината, очаквайки да завари там Ирина и Костов, но вместо тях видя само Кристало, която продължаваше да шие под маслиновото дърво рокличката на Аликс. Германецът я поздрави учтиво и хладно по гръцки. Той не обичаше гърците. Имаше представа за тях само от камериерите на хотелите и няколко тютюневи князе, които през тригодишното стоеие в Атина му бяха омръзнали с раболепнието си. Кристало също не изпитваше никаква симпатия към немците. Пред тяхното неприятно и хладно спокойствие тя предпочиташе хиляди пъти българите, които се разпореждаха тук с гневни закани и

крясъци, така че на човек му олекваше малко, когато ги видеше да се ядосват. Тя веднага позна, че новият квартирант бе студен и затворен човек, неспособен да почувствува като Костов сладостта на безполезния разговор. Но понеже предполагаше, че и той има някакво отношение към Аликс, реши да го осведоми за състоянието ѝ.

— Детето е по-добре — каза тя. — Госпожата намери лекарства и му направи инжекция.

А германецът не разбра добре пирейското ѝ наречие и попита:

— Какво дете?

— Малката Аликс, която искат да отведат в Кавала.

Фон Гайер кимна сухо с глава. Той се интересува повече къде са Ирина и Костов, но Кристало го изпревари с неочакван въпрос:

— Госпожата има ли деца? — попита тя.

— Не зная — намръщено отговори германецът.

— Тя вероятно не може да има деца.

Кристало завъртя бързо машината, но после спря изведнъж и зададе друг, още по-свойски въпрос:

— А вие женен ли сте?

Фон Гайер я погледна строго с хладните си очи.

— Аз не съм длъжен да отговарям на всичките ви въпроси — каза той.

— О, простете, ако ви отегчавам!... — Кристало завъртя отново машината, без да се смущава, сякаш намираще въпроса си за напълно естествен. — Аз се интересувам просто у кого ще отиде детето.

— На всеки случай не у мене — враждебно произнесе фон Гайер. — Къде отидоха госпожата и господинът?

— Излязоха — равнодушно отговори Кристало.

Тя го погледна и се наслади отмъстително на мрачния блясък, който забеляза в очите му. А след това помисли: «Така ти се пада!... Ти си надут пуяк и си дошъл тук заради хубавата жена, но тя те забрави.»

— Поръчаха ли нещо за мене? — попита германецът.

— Не — отговори Кристало. — Не поръчаха нищо.

Кристало се наслади още веднъж на ледения гняв в погледа му, но пак не намери за нужно да го осведоми къде са отишли Ирина и Костов. Той остана за миг мрачен и неподвижен, сякаш се питаше какво означаваше държането им. И Кристало използва именно този момент на

духовна неустойчивост, за да му нанесе най-силния удар.

— Те излязоха с военния лекар. — рече тя, като извади от машината рокличката на Аликс и почна да я разглежда доволно.

— С кого? — бързо попита германецът.

— С военния лекар!... — ехидно повтори Кристало. — Един млад и хубав човек, с когото донесоха лекарства. ... Изглежда, че беше стар познат на госпожата.

— Благодаря!... — произнесе фон Гайер, като кимна надменно с глава и си даде вид, че това не го интересува повече от историята с Аликс.

Той отмина маслиновото дърво, под което шиеше Кристало, и през градината, между гъстите сенки от нарове и смокини, тръгна към улицата. Усети познатото чувство на разруха, тъга и самотност, сред които остро проблясваше подозрението, че тя пак беше намерила някого и навярно нямаше да държи сметка за приличието. Но мисълта за това не го възмути, а само засили нуждата от нея. Въпреки своята леност и паразитен живот тя бе запазила нещо от здравината на миналото си и от дните, когато работеше в клиниките. Това бе навикът да мисли и да се смее на себе си — горчивата мъдрост на издигнатото, но покварено същество сред един свят, който загиваше. И той обичаше духа ѝ, защото тази мъдрост му липсваше. Един германец не можеше да прояви никога нравствената сила на славяните — да се смее на себе си.

Фон Гайер излезе на улицата, запали цигара и тръгна към морето, което сега беше тихо и синьо, а при залеза щеше да добие нови цветове. Горещите часове на деня бяха преминали и слънцето клонеше към хоризонта. Обзе го желание да се изкъпе и поплува, а после да седне на брега и остане там, докато стане време за вечеря и види отново Ирина. Куцайки бавно, той излезе от селището и тръгна по една пътека през маслиновата гора към плажа зад хълма с развалините, който бе забелязал на идване от моторната лодка. Между клоните на маслиновите дървета прозираше кобалтовосиньо небе, а при всяко възвишение блясваше ултрамариновата повърхност на залива. Въздухът бе наситен с миризма на непознати субтропични треви. Най-сетне той стигна до едно място, от което се виждаше целият плаж. Маслиновата гора се спускаше до широка ивица от бял мраморен пясък, който

обхващаше като подкова малко заливче с изумрудена вода и плитко дъно. Тук-там сред заливчето стърчеха скали от базалт, заобиколени с пяна от разбити вълни. И всичко това сияеше под блясъка на ярко слънце, без горещина, без омара и зной. Всичко беше спокойно, безлюдно и наситено с меката прохлада на морето, с тишината на маслиновата гора и въздушната прозрачност на хоризонта.

И тогава на фон Гайер мина през ума, че навярно плажът е бил същият и във времето, когато по него се е разхождал може би Аристотел. Мъката, която го притискаше, се удави в синевината и простора. Той се почувствува бодр и свеж като дън гърък. Обзе го желание да остане завинаги тук. А после той видя моторната лодка с двамата немски моряци, която се връщаше в Кавала, и разбра веднага, че това, що изпитваше, бе само желание да избяга от горестното чувство за гибел, от тъгата и самотата си, от несигурната вяра в безсмъртието и превъзходството на немския дух.

Фон Гайер искаше да избяга от приближаващия хаос, от лъжливото си примирение пред смъртта, от срама и смущението си на културен германец пред това, че една варварска шайка бе превърнала работливия и честен немски народ в палач на цяла Европа и че самият той работеше от двадесет години за тази шайка. Искаше да избяга от Немския папирсен концерт, от гестапото, от «Никотиана», от Борис, от Кондоянис, от всичко, което така постепенно беше убило способността му да се радва на живота и така неусетно го бе превърнало в покорен слуга на шайката. Но той съзна почти отчаяно, че не можеше да избяга по никакъв начин. Бе окован с веригите на миналото, с вековния дълг към старинната каста на прадедите си, която владееше горите, полята и замъците на Източна Прусия и която, по силата на необходимостта да живее, се беше съюзила с тъпата шайка от търгаши, която управляваше концертите. Не можеше да се откъсне от този дълг и от всичко, което го свързваше с него и което обичаше със студената си и печална душа на средновековен рицар и разбойник.

Той слезе на плажа, а през това време моторната лодка, която ги бе докарала на острова и сега се връщаше в Кавала, изчезна в синята мъгла на хоризонта. Към благоуханието на борова смола и розмарин се примесва-

ше йодният дъх на водораслите. Той се съблече и скри дрехите си в един шубрак. После влезе много навътре в морето и плува около един час, като се пазеше да не докосва малахитовозелените тела на медузите и от време на време си почиваше на гръб. А когато излезе от водата, слънцето вече залязваше и върху канарите на плажа бяха дошли две момичета с начервени устни и един мъж с туристическа блуза на квадратчета и подковани обувки. Тримата го изгледаха любопитно, удивени от това, че един куц човек може да плува толкова продължително и добре.

Той тръгна обратно към селището по същата пътека между борове и маслинови дървета, зад които прозираше оранжевият фон на небето. Когато стигна върха с развалините, се спря и запали цигара. Оттук се виждаше цялата околност на селището, без онай част от нея, която бе затулена от снишаващия се планински масив на острова. На самия връх стърчеха останките от венецианска или турска крепост, разрушавана и поправяна много пъти през вековете. Тя представляваше същият средновековен безпорядък от стени с бойници, от кули, блокхаузи и подземия като крепостта в Кавала. Варварската ѝ грозота изпъкваше в потискащ контраст с олтара на един пан, издълбан върху мраморната скала на съседното възвишение, на което се намираха и останки от храма на Аполон.

Фон Гайер седна на един мраморен блок и се загледа в залеза. Островът приличаше на цветна симфония от прозрачни, изумруденозелени, теменужни и портокалени багри. Слънцето току-що бе залязло зад бреговете на Орфанския залив и оранжевата му светлина гаснеше бавно зад силуетите на далечни планини. В продължение на няколко минути морето приличаше на разтопена сплав от злато и сребро със светещи изумрудени ивици, а после доби стоманеносив цвят. Върху акварелната прозрачност на повърхността му, на небето и далечния хоризонт се очертаха, като нанесени с тежки маслени бои, тъмозелените борови гори, охрата на скалите и посветлите ивици на плажовете. А над горите се издигаха мраморни зъбери, които сега, под червеникавото сияние на залеза, бяха добили розов оттенък. После неусетно всичко потъмня, превърна се в пепелни тонове и сенките на нощта погълнаха бавно острова.

И тогава фон Гайер усети отново потискащото чувство на разруха, тъга и самотност.

Ирина, Костов и Бимби намериха дома на Херакли във високата част на селището, построена върху развалините на древния град. Херакли обитаваше вонеща и жалка кирпичена къщица, измазана с глина. В ъгъла на малкото дворче, потънало в нечистотия и смет, растеше смокиново дърво, а до ниския зид, който го отделяше от уличката, имаше леха, насадена с чесън. Покривът на къщичката бе от слама, а в стените ѝ зееха две дупки, от които едната служеше за врата, а другата — за прозорец. Къщичката представляваше всъщност обор на другата, по-голяма и прилична постройка, която Херакли бе продал отдавна на съседа си, за да превърне парите ѝ в ракия. Но под смокиновото дърво Херакли бе запазил една пейка, направена от дядо му с мраморни плочи и блокове, докарани от хълма с развалините на храмовете. Той долавяше смътно, че тия древни камъни с барелефи и надписи съдържаха нещо от миналото величие и достойнство на народа му, с което не искаше да се раздели. Дори беше заплашил с убийство директора на музея, който веднъж се опита да ги прибере.

Когато чужденците влязоха в двора, Херакли лежеше на хлад върху тази пейка и чакаше прибирането на Аликс с надежда, че тя бе успяла да изпроси нещо за ядене от благотелите си. Мълвата за богатия и възпитан квартирант на Кристало бе стигнала вече до него. Той очакваше посещението му и беше обмислил държането си.

Херакли имаше прошарена коса и не толкова проклето, колкото горчиво и злъчно лице. Клепачът на едното му око бе затворен, а другото, мътно и възпалено, гледаше с мрачната дързост на пияниците. Едностранныят паралич на лицевия нерв беше изкривил устата му. Това придаваше на лицето му, мораво и подпухнало, израз на ядовита усмивка и презрение към света. Впрочем точно такава беше и вътрешното му отношение към света. На младини той играеше голяма роля в изборните борби на острова. Хората на Венизелос използваха умело ораторския му талант по кръчмите, а след смъртта на великия грък той се пропи, защото субсидиите на венизelistите го бяха отвикнали да работи. Сега той ненавиждаше и ругаеше всички — от окупаторите до малката беззащитна Аликс. Идването на чужденците го хвърли в злобния пристъп да им докаже най-напред, че не се бои от тях.

— Ти ли си Херакли? — попита Костов.

А Херакли отговори с достоинството на някогашен първенец в селището:

— Да. Аз съм.

Той посочи с ръка пейката на гостите и приседна на един камък срещу нея. Само Костов, изморен и задъхан от ходенето, прояви смелостта да седне върху дрипите на пейката. Херакли погледна равнодушно елегантната и красива жена, а после отвореното му око се втренчи презрительно в кобура на револвера върху пояса на военния лекар.

— Ние искаме да поговорим с тебе — рече Костов. — Но преди това трябва да те уверим, че не сме дошли да ти направим нищо лошо. . .

А Херакли го прекъсна и каза:

— И да искате, не можете.

— Защо? — сухо попита Костов.

— Защото най-късно след един месец трябва да се измитае оттук.

— Ние още владеем острова — спокойно възрази експертът. — И за тебе е по-добре да си съдържаш езика. Може би искаш да поработиш в някоя трудова група по железопътната линия за Кавала? . . Там ще ти дават поне храна.

Херакли се засмя, показвайки нечистите си изпупени зъби.

— Не! . . — каза той. — Аз не искам това! . . Предпочитам за гладувам, вместо да работя за вас. . . И няма да пипна лопатата дори ако пазачите на групата ме убият с тояги. . . Но ти можеш да ме интернираш, където искаш, защото носиш пистолет. И всички вие се заканвате, ругаете и биете, защото носите пистолети. . . Оня ден Перикли от Волос влезе с гемията си в пристанището и портовият комендант му поиска документите. Перикли ги даде, а портовият ги скъса и рече: «Ти нямаш документи, кучи сине. . . Конфискувам гемията! . . » Тогава Перикли му даде десет жълтици. . . Портовият ги прибра и поиска още десет. . . Перикли му даде и тях, а портовият ревна: «Значи, ми предлагаш рушвет, крастава жабо! . . » И заповяда на моряците си да набият Перикли, а жълтиците му си раздели с тях. А гемията конфискуваха и Перикли умря от бой. . . Ето това сте вие! . . И ти, и другарят ти, и портовият, и моряците му носите

пистолети, а нашето оръжие взехте и ни мачкате като червен. . .

Ирина не разбра нищо от речта на Херакли, Бимби долови само отделни думи от нея, а Костов я схвана много добре.

— Ти видя ли тази случка? — хладно попита той.

— Видях я.

— Лъжеш! . . . — спокойно произнесе експертът. — Сега разбирам защо хората от селището не са те уважавали никога. . . Дори когато искаш да кажеш нещо вярно и справедливо, ти го превръщаш в преувеличена и глупава лъжа. А това е навик от времето, когато си лъгал и убеждавал хората да гласуват за Венизелос! . . . Тази история не се е случила тук, а в Порто Лагос. И Перикли е застрелян не от българите, а от германците, защото е пренасял с гемията си оръжие за партизаните. . . По този начин глупостта ти превръща Перикли от народен герой в лигав страхливец, който предлага жълтици, за да спаси кожата си.

Херакли трепна гузно, но отвореното му око гледаше все тъй налудничаво и дръзко.

— Защо лъжеш, че тази история се е случила тук? — попита експертът.

Паралитичната усмивка на гърка премина в гримаса на фалшиво достойнство.

— Защото е все едно къде се е случила! . . . — отговори той хрипливо. — Защото идваш при мене с пистолет. . . Дръжката му се подава от задния джоб на панталона ти.

— Не, не е за това — прекъсна го Костов. — Ти искаш да минеш за честен грък и затова измисли глупавата история с портовия комендант и жълтиците. . . Всички в Лимен знаят, че ти си искал да постъпиш на служба у немците, но те са ти отказали, защото отрепка като тебе не може да им върши работа. И затова не посмя да кажеш, че Перикли е пренасял оръжие за андартите и е застрелян от немците. . . Ти си самоотрахов и подъл дърдорко като всички пияници, затрили живота си в кръчмите.

Херакли се усмихва цинично:

— А ти се опитваш да ме уплашиш и надприказваш. . . Но работата, за която си дошел, няма да стане.

— Коя работа? — попита Костов.

— Аз няма да ти дам Аликс.

— Кой ти каза, че съм дошел за Аликс?

— Никой! . . . — безсрамно отвърна гъркът. — Това се разбира от само себе си. Друго не би могло да те накара да дойдеш. . . Осите търсят млади цветчета, вълците — агнета, а старците — пилешко месо. . . Но ти няма да изядеш детето толкова лесно.

Окото на Херакли светна тъжно и злобно, като око на хиена, измъчена от глад.

— Защо си довел тия хора? — попита той внезапно.

— За да видят с каква вонеща дрипа имам работа.

— Но ти си още по-мръсна дрипа! . . . — В окото на Херакли се появи злобен пламък. — Защото си изхабен и стар, а налиташ на деца.

Костов не отговори. Това стоеше под достойнството му. Но в настъпилото мълчание той съзна, че гъркът беше измъчен от нетърпение.

— Какво дрънка? — попита Бимби.

— Приказва гадости.

— Изглежда, че вашата филантропия не вдъхва доверие никому — каза Ирина.

— Той иска да изнуди от мене пари. . . Но аз не разполагам вече с големи суми.

— Ще ви услужа, с колкото искате — предложи Ирина.

— Няма нужда — отговори експертът. — Този човек е влечуго и аз ще го накарам да отстъпи.

По моравото лице на Херакли премина тревога от тихия разговор, който чужденците водеха на български. Костов се изправи внезапно.

— Аз исках да спася детето от живота, който води при тебе — произнесе той на гръцки.

Херакли отново се ухили цинично:

— Трябва да помислиш и за мене. Аз съм му настояник.

— Тъкмо за това бях дошел.

— Тогава седни да поговорим като мъже.

— С тебе не може да се говори повече. . . Окото ти не вижда нищо добро, а устата ти бълва само гадости. . . Оставям детето на твоята съвест.

Върху лицето на Костов се появи равнодушна хладина на човек, който тридесет години бе купувал и продавал тютюн. Херакли забеляза това и гърдите му се свиха от злоба и отчаяние. В пристанището не можеше да се

намери никаква работа. От три дни той не бе слагал троха в устата си, а тялото му жадуваше за ракия. . . Само ракия искаше той, не дори хляб! . . . Без ракия денят и нощта се сливаха в кошмарен пристъп на мъчителна неврастения, през който едва устояваше на желанието да се обеси. Лицето му се изкриви от мъка при спомена за нощните часове, когато звездите трепкаха хладно, а тишината и гладът правеха жаждата му за ракия непоносима. . . Само ракия, само ракия искаше той! . . . Но щастливият случай да продаде Аликс — какво друго не бе продал той — се отдалечи, а заедно с него изчезна и миражът на десетки стъкла ракия, от която щеше да пие ден и нощ, за да забрави спазмата на мръсния си пропал живот.

— Господине! . . . — изхриптя той. — Седнете да поговорим! . . .

— Не — рече експертът. — Аз си заминавам. . . А детето ще прибереш от Кристало.

— Господине! . . . Седнете! . . .

Сега Херакли се молеше, пълзеше като охлюв, но експертът го гледеше хладно. Маската постигна ефекта си, рутината на търгаша бе победила слабите нерви на изнудвача. Но Костов изпита угризение, сякаш бедната и мъничка Аликс не трябваше да се придобива като добре спазарена партида тютюн.

— Господине! . . . — продължаваше да скимти Херакли. — Товар ще падне от съвестта ми, ако се погрижите за детето. . . Доволен съм от съвсем малка сума. . . колкото да преживея още няколко месеца. . .

А Костов му рече:

— Ела утре в общината да дадеш съгласието си писмено.

Фон Гайер се прибра в селището късно слез залеза потиснат и мрачен. В гостилничката при нея той не завари нито Ирина, нито Костов, а само една голяма и шумна компания от български туристи, дошли с моторната гемия, която обслужваше през ден рейса между Тасос и Кавала. Аристидес му каза, че госпожата и господинът още не бяха идвали, и го попита дали не иска да вечеря. Фон Гайер реши да почака малко и си заръча гръцка

ракия, а докато я пиеше бавно, при масата му дойде един немски подофицер с униформена риза и къси панталонки. Подофицерът бе млад човек с невесело лице. Носеше кокалени очила, а кожата му беше добила канелен цвят от атебрина и субтропичното слънце.

— Извинете! . . . — рече той. — Запасен майор фрайхер фон Гайер?

— Да — отговори бившият летец.

— Документите, ако обичате — учтиво помолни подофицерът.

Фон Гайер извади открития лист от шаба на Фришмут, с който се движеше без пречки навсякъде из Беломорието. Подофицерът го прочете внимателно, след това го сгъна грижливо и върна обратно.

— Аз съм свързочник от немската противовъздушна станция тук — обясни той. — Днес получихме нареждане от шаба на дивизията да ви предупредим, че е желателно да се приберете в Кавала. Положението е станало отново натегнато.

— Кой е дал това нареждане?

— Майор Франк, адютантът на генерал Фришмут. Моторницата ще дойде утре.

— Благодаря — каза фон Гайер. — Ще пиете ли една ракия?

Върху тънките устни на подофицера трепна усмивка на съжаление. Той отказа, защото трябваше да се прибере веднага. Преди малко бе получена заповед за демонтиране на станцията.

— В планинския масив на острова се е появил голям отряд от червени андарты — каза той.

— Но тук има цяла пехотна дружина от българи! . . . — произнесе фон Гайер.

— Ние не можем да разчитаме на нея.

— Защо?

— Изглежда, че между нас и българите има търкане. . . Вчера в Халкидика е била нападната една немска батарея. Войниците от съседната българска част са отказали да се притекат на помощ. . . В София има ново правителство, знаете ли?

— Не — потиснато отговори фон Гайер.

— Съобщиха по радиото.

— Кой са новите министри?

— Не мога да ви кажа. . . Трудно запомням български имена.

Настъпи мълчание, в което долетя сподавен шум от самолетни мотори. Някъде далеч в тихата нощ летяха десетки, стотици самолети, носещи смъртоносен товар на север. Бученето на моторите им идеше равномерно, невъзмутимо, зловещо, наситено със суровата механична жестокост на бездушните машини.

— Изглежда, че положението е лошо — каза подофицерът.

— Да — потвърди фон Гайер. — Много лошо.

Двамата мъже се погледнаха мълчаливо, сякаш съзнаваха най-последното безумие, в което управляващата шайка на концерните бе хвърлила немския народ. Те мислеха почти едновременно: «Загина цветът на нашата младеж, постиженията на нашите учени, трудът и чудното майсторство на милионите ни работници. . . Ние ще бъдем победени, след като разрушавахме градове и убивахме хора по цяла Европа. . . Какво ни чака сега?» Но никой от двамата не посмя да каже това на другия, защото между тях стоеше недоверието и призракът на гестапото.

— Лека нощ, господин майор — каза подофицерът.

— Лека нощ — глухо отвърна бившият летец.

А после той видя как подофицерът тикна по навик кобура на револвера си малко напред, така че ако го нападнеше из засада в тъмнината, да може да извади оръжието си веднага. Високата му фигура се изгуби в тъмнината.

Фон Гайер остана отново сам. Мислите му потекоха разбъркано. Защо го предупреждаваха да се побере? Нима положението бе станало толкова тревожно? Той трябваше да има време да изпрати в Германия и последния килограм тютюн! . . . От него не се искаше нищо друго, освен да изпраща тютюн. Той трябваше да изпълни дълга си към Немския папиросен концерн, както този подофицер към станцията, както всеки немски войник към танка, оръдието или картечницата, с която шайката му бе заповядала да се бие. . . Ш а й к а л и ? . . . Ш а й к а , разбира се, какво друго? . . . Той почувствува изведнъж тъй ужас от грозотата на мислите си и направи опит да избяга от тях.

Не, нямаше никаква шайка! . . . Имаше само каста от издигнати хора и чувство на дълг, за който говореха

мрачната поема на nibelungите, блясъкът на звездите, самата вечност! . . . Концерните бяха душата, същността, мозъкът на Германия. След поражението, след кръвта, трупите и пепелищата на немските градове те щяха да създадат нови градове, нови фабрики, нови армии и тогава щяха да почнат друга, още по-величествена война за владичество над света. Защото такава бе съдбата на немския народ — да загине или да владее света. Три поколения философи бяха разгадавали, тълкували и обяснявали тази съдба, а Вагнер я беше въплотил в музика. Нямаше нищо страшно в поражението. Катастрофата щеше да бъде само дребен епизод в хилядолетната история на немския дух.

Но разсъждавайки така, той съзна пак, че искаше само да избяга от сегашната действителност, която никакъв разум и никаква философия не можеха да оправдаят. Имаше някаква пълна безсмислица в избиването на милиони цивилни евреи, поляци и руси, някаква върховна глупост в опълчването срещу целия свят, някаква болезнена лудост в застрелването на петдесет или сто мирни заложенници срещу един убит от засада немски войник. Никоя цивилизована раса не бе вършила това досега. Никой народ не бе избирал по-страшен начин да се самоубие. Защото тази война беше самоубийство. След смъртта на милиони немски мъже по фронтовете идеше смъртта на милиони немски жени и деца в разрушените градове — бавна смърт от нищета, от глад, от студ, от хронически болести. А с това идеше и смъртта на немския дух и немското достойнство, разкъсвани от безнадеждност, проядени от горчивина. . . Пред немския народ оставаше само единствената възможност да печели хляба си, като се бие за чужди интереси, да продава кръвта си, да се върне към стария си, унизителен кондотиерски занаят през средните векове. Дори концерните не можеха да спасят вече Германия. Чудовищният закон за печалбата концентрираше богатствата им в едни и същи ръце, подчиняваше ги на космополитни търгаши, на хора без отечество и сърце. Какво общо имаха тези хора с душата и легендите на Германия? Те щяха да превърнат немския народ в тълпа от гладни наемници.

И така, Германия загиваше! . . . Тя щеше или да умре, или да се превърне в нещо съвсем ново, което фон Гайер не съзираше и не познаваше. Той виждаше само разруха-

та и смъртта ѝ — ужасна смърт под омразата и презрението на целия свят. А заедно с нея загиваше и духът на фантаста фрайхер фон Гайер, потомък на северни рицари и летец от ескадрилата на Рихтхофен през Първата световна война, падаше и последният бастион на романтиката и метафизиката му, оцелял през двадесет години служба на Немския папиросен концерн и разправии с ориенталски шмекери и търговци на тютюн. От фон Гайер оставаше само един празен, обезверен и отегчен от всичко човек. В него нямаше вече никакъв дух, ако под дух се разбираше илюзията, която го бе издигала досега над мътилката от търгаши. И тогава той почувствува смъртта — не обикновената смърт, която поразяваше тялото, а другата, която отнемаше всяка надежда, всяка радост, всяко вълнение, която убиваше инстинкта към живот. Осени го пълно равнодушие към всичко. Той съзна, че бе умъртвен от собствения си свят.

Но в тъмносинята нощ, напоена с благоуханието на субтропични цветя, тялото му продължаваше да живее. То можеше да живее още дълго с дивидентите, които му даваше шайката на концерните. Той изпи ракията си, а после каза на Аристидес да му донесе яденето и се навечеря бавно, мислейки за разрухата. До ушите му долигаше слабият плясък на вълните и скърцането на лодките, закотвени до кея. В залива мъждукаха светлините на рибарски ладии. Отнякъде пак се разнесе старинната мелодия на флейта, която се разливаше меланхолично в нощта и караше човека да мисли за представление в древен гръцки театър.

Фон Гайер плати и тръгна в тъмнината към къщата на Кристало, натискайки от време на време лостчето на джобното си фенерче-динамо, което издаваше хрипливо и тъжно виене. Белите снопове лъчи осветяваха за миг ципестите крила на големи хвърчащи прилепи. Няколко минути той вървя из тъмнината, без да може да се ориентира, а после попадна изведнъж пред дома на Кристало. Разпозна това, защото видя самата Кристало и Костов под маслиновото дърво, осветени от газена лампа с кремав абажур. Двамата седяха на масата и разговаряха оживено на гръцки, но Ирина не бе с тях.

Фон Гайер се разгневи. Пак го бяха оставили да чака и да вечеря сам, без да се интересуват за него. Стори му се, че той и Немският папиросен концерн не съществуват.

ха вече нито за Костов, нито за Ирина, а още по-малко за тази гъркиня, която изобщо го гледаше с неприязън. И тогава се сети, че причината за това бе пак разрухата. Вече никой не държеше сметка, че той управляваше източния отдел на Немския папиросен концерн, който диктуваше чрез силата на монополното си положение богатството или разорението на всяка тютюнева фирма. Заедно с немското могъщество умираше и Немският папиросен концерн.

Той отвори безшумно пътната врата и постоя малко в градината между наровите и смокините, чиито листа шумоляха тихо. Млечният път опасваше небосвода с гигантска ивица от опалова светлина, а около него трепкаха звезди, които нашепваха студено за вечността на материята и гибелта на немския дух. Той излезе от мрака и седна до масата, на която седяха Костов и гъркинята. Двамата разговаряха за Аликс и на фон Гайер се стори, че идването му ги изпълни с досада. Експертът измърмори извинение, което беше несъстоятелно, а Кристало го подкрепи веднага с одобрително кимване на глава и насмешлив блясък в тъмните си хитри очи. После те замълчаха, сякаш очакваха въпрос за Ирина, и когато фон Гайер го зададе, Кристало побърза да отговори:

— Господжата е отишла с военния лекар да разгледа развалините.

— О!... Кога? — попита германецът безразлично.

— Когато излязохме от настойника на детето — отговори експертът. — Щях да отида и аз, но бях уморен... Гледката оттам е много красива.

— Къде са тия развалини?

— Над плажа с маслиновата гора.

— Аз идвам оттам, но не ги видях.

— Те са отишли вероятно да разгледат музея.

— Музея сега?... — Фон Гайер се усмихна разсеяно, сякаш одобряваше снизходително постъпката на Ирина, но оставаше безразличен към нея. — Може би са отишли да вечерят заедно?

— Да!... — рече Костов. — В офицерския стол.

А след това експертът помисли, че да мамиш съпруга си беше обяснимо, но да изневеряваш на любовника си граничеше с безобразие.

— Как е момиченцето — попита фон Гайер.

— Сега е по-добре — отговори Костов. — Искате ли да го видите?

Германецът кимна благосклонно с глава и тръгна след Костов, който го заведе в стаята на Аликс. Детето спеше, заровило главичката си в пухената възглавница. То дишаше дълбоко и равномерно, но лицето му имаше оттепък на глина. Фон Гайер си спомни, че такъв цвят имаха лицата на ранени летци, които бяха загубили много кръв и чакаха смъртта. Жълтеникавата светлина на свещта засилваше този мъртвешки цвят. Чистият елински профил на Аликс бе някак заострен, а ръждивочервената ѝ коса изглеждаше тъмна.

Костов погледна германеца, искайки да разбере впечатлението му.

— Древна красавица!... — снизходително произнесе фон Гайер. — Какво мислите да правите с нея?

— Искам да я осиновя.

— Това е най-лесното. А после?

— Ще я отгледам и възпитам... Ще ѝ намеря подходящ съпруг. Това може да осмисли живота на един човек като мене.

— Малко трудно в тия времена.

— Защо?

Германецът погледна Костов насмешливо.

— Ах, да!... — сети се експертът. — Но мене ми се струва, че нашият свят ще изплува. В София има ново правителство.

— Зная — рече сухо фон Гайер.

— В кабинета влизат демократи и десни земеделци... Вероятно това е първата стъпка към сепаративен мир и пресичане влизането на Червената армия в България.

А германецът помисли: «Това е началото на края... Вие оголвате левия ни фланг.» Но той не се развълнува, защото краят беше започнал всъщност отдавна, още в дните, когато немските армии нахлуха в необятните равнини на Съветския съюз. Той не отговори и бавно излезе от стаята, а Костов съзна, че Аликс не бе го развълнувала повече от малко породисто кученце.

Когато слязоха в градината, Кристало нареждаше на масата прибори за ядене.

— Ще вечеряте ли? — попита гъркинята. — Има кефал с майонеза и тукашно вино.

— Аз вечерях — каза германецът.

Той допуши цигарата си, после стана и заяви внезапно:

— Ще отида да погледам луната от брега.

— Мисля, че не е съвсем безопасно да се движите сам нощем — предупреди Костов на немски. — Носите ли оръжие?

— Да. Защо?

— Тази сутрин вълните са изхвърлили трупа на един наш войник, намушкан с нож и хвърлен в морето.

— Гърците не ще успеят да направят това с мене — каза фон Гайер.

Той тръгна по пътеката между чемшири и олеандри към пътната врата, натискайки малкия лост на своето виешо фенерче-динамо. Луната не беше изгряла още, но сребристото ѝ сияние вече светеше зад върха с развалините.

Костов и гъркинята останаха сами. Експертът не беше ял нищо през целия ден и сега вечеряше с апетит.

— Не ми харесват твоите приятели!... — произнесе Кристало след излизането на фон Гайер.

— Малко предвзети са, но инак добри — рече експертът, като отпи от чашата с гъсто тасоско вино, което имаше особен дъх на смола.

— Не, не е това!... У двамата има нещо, което не е в ред. Случвало ли ти се е да пиеш до късна нощ с отегчителни глупци, когато целият свят ти идва до гуша?

— Да — каза експертът. — Случвало ми се е често.

— Искаш да пукнеш — продължи гъркинята, — да потънеш в земята, да се махнеш някъде, а сам не знаеш къде... И тогава изведнъж си въобразяваш, че някой от тези глупци струва повече от другите... Искат ти се да седнеш до него и да чуеш от устата му топла дума, но пак не си много сигурен, че ще получиш това... Твоят човек се намира в това състояние.

— Като че ли позна — усмихна се Костов.

— А виждал ли си жена, преситена от безгрижие, леност, накити и любов?... Такава жена не може да изпита вече любов и променя мъжете като накитите си.

— Моята позната е точно такава — рече експертът. Той повдигна глава и втренчи замислено поглед в абажура на лампата, около който обикаляха вихрушка от комари.

— Затова казвам, че не са в ред. . . Но и у тебе има нещо, което също не е в ред.

— Кое? — соннато попита Костов.

— Тази история с Аликс.

Фон Гайер среща Ирина на стотина метра от къщата на Кристало. Сребристото сияние на луната, все още скрита зад хълма с развалините, изпълваше улицата с мека и слаба светлина като утринен здрач, когато предметите се виждат ясно, но очертанията им са разводнени. И в този здрач той забеляза ясно сянката на мъжа, който се отдели бързо от нея и тръгна по улицата към пристанището. Стори му се противно, че те се разделиха веднага щом го забелязаха, сякаш и двамата бяха смутени от приключението си.

— Защо сте сами? — попита той, когато я наближи.

— Забравих къщата. . . — излъга тя. — От половин час се лутам да я намеря, а колегата, при когото отидох, е зает в лазарета и не можеше да ме придружи. . . Търсихме друго лекарство за детето.

— Намерихте ли го?

— Не — каза тя. — Няма такива лекарства.

Германецът натисна силно динамото на фенерчето си и насочи лъчите му в лицето ѝ. Отрулото на косата ѝ стърчаха разбъркани кичури, а червилото върху устните ѝ беше малко размазано. Навярно мъжът, с когото идеше, бе продължил да я прегръща и целува из тъмните улици като гамен, а тя бе намерила удоволствие в това, защото в израза на лицето ѝ прозираха отпуснатост и доволство. Фон Гайер познаваше много добре този израз. Ирина се сети изведнъж, че той трябва да бе разбрал всичко, и попита гневно:

— Разгледахте ли ме добре?

А германецът отговори:

— Да. Имате нужда да сложите в ред лицето и косата си.

Той произнесе това без гняв, без насмешка, дори с някакво съчувствие към нея, защото съзна, че след малко тя щеше да се почувствува много зле. Нямахме потъжно усещане от това да се спасяваш от скуката, като жертвуваш достойнството си. После му дойде на ум, че

и тя бе мъртва като него, а животът ѝ представляваше непрекъсната разруха.

Ирина отмина гневно, а той продължи към брега. Сега фон Гайер съзнаваше, че духът му бе напълно, завинали мъртъв. Той остана дори без оная капка от жизненост, която очакваше да получи от Ирина. Изпитваше само тъпото желание да изпуши една лула край морето, а после да се прибере и да спи. От фантаста фон Гайер, от човека, съзнаващ трагични истини, бе останал само роботът, който принадлежеше на Немския папирсен концерт, само чиновникът, който умееше да надхитря ориенталските търговци на тютюн. Но макар човекът да бе умрял, роботът продължаваше да живее и разсъждава. Сега той мислеше за тютюна, който оставаше да се изпрати в Германия, и за това, как можеше да предотврати арестуването на Кондоянис, което щеше да разгневи невидимите господари на Холандския картел.

Рано сутринта на другия ден моторната лодка с двамата немски моряци пристигна отново. Фон Гайер позволи да вземат с нея Кристало и Аликс, а в Керамоти качиха и някакъв български кмет, изпаднал в безсъзнание от тропична малария. Болният забави лодката с около един час, тъй като трябваше да го донесат и прекачат с носилка. Когато пристигнаха в Кавала, предадоха кмета на пристанищните власти като изхабена и ненужна държавна вещ. Кристало, Ирина, Аликс и Костов тръгнаха пеш към къщи, а фон Гайер се отправи към склада на Немския папирсен концерт.

Германецът не завари в склада никого и седна в лошо настроение зад празното бюро на госпожица Дитрих. Болеше го глава, усещаше се смазан от горещината, а в гърдите му кипеше сурово и горестно възмущение от света. В лодката той бе успял да каже на Ирина всички язвителни упреци, които му бяха дошли на ум през безсъпната нощ. Ала тя отговори на тях с усмивка и спокойно мълчание, сякаш не се бе случило нищо особено, и когато слязоха от лодката, каза с невероятно безсрамие: «Ще ви чакам в Чамкория.» Сега той мислеше разбъркано за всичко това и знаеше, че щеше да я потърси там. Усещането му за разруха бе станало пълно. А заедно с разрухата идеше и краят на измамата, че той, фрайхер фон

Гайер, представлява нещо отделно, върховно и господстващо над света.

Той запали цигара, очаквайки идването на чиновниците. И понеже минаваше десет часът, а не идваше никой, натисна гневно копчето на звънеца. Дотърча веднага разсилният — спретнат и чистичък българин.

— Къде са чиновниците? — попита фон Гайер на завален български език.

— Само господин Адлер е тук — отговори разсилният. — Наблюдава товаренето на камионите.

— Кажете му да дойде веднага!

След малко се чуха неравномерни стъпки на човек с дървен крак и в хола на канцеларското помещение влезе Адлер. Той се опираше на бастуна си, бе запотен и носеше престилка от док.

— Къде са другите? — попита сърдито бившият летец.

Адлер забави отговора си с изкуствена кашлица и затътра протезата си към бюрото, на което седеше шефът, сякаш искаше да съобщи нещо важно и поверително, което не трябваше да се каже високо. Той стигна до бюрото и застана по войнишки — обичайната поза пред фон Гайер на всички чиновници от Немския папирсен концерн.

— Прайбиш замина за назначението си — тихо произнесе счетоводителят.

— Какво назначение? — Фон Гайер напрегна уморената си памет, но не можа да си спомни нищо.

— Имаше повиквателно за Прайбиш и Лихтенфелд. От Вермахта.

— Да!... — Бившият летец се сети веднага. — Написахте ли писмо за освобождаването на Прайбиш?

Счетоводителят се изкашля глухо.

— Написах за Лихтенфелд... — измънка той.

— Как за Лихтенфелд?... — В очите на фон Гайер светна мълния.

Чиновникът се окопити и произнесе по-ясно:

— Госпожица Дитрих ми заповяда да напиша писмо за освобождаването на Лихтенфелд.

Настъпи мълчание. Фон Гайер попита мрачно:

— Къде са Дитрих и Лихтенфелд?

Адлер се изкашля повторно и гласът му сякаш потъна в някаква бездна от смущение, униженост и срам.

— Вероятно не знаете още... — забъркано произнесе той. — Госпожица Дитрих и барон Лихтенфелд се сгодиха... и поискаха телеграфически отпуск от централата в Хамбург... Замрнаха снощи.

Адлер се изкашля повторно, като че не баронът, а сам се беше сгодил за госпожица Дитрих, която имаше власт да отменя военните повиквателни. Отново настъпи мълчание. Адлер наблюдаваше уплашено лицето на шефа си. И никога това лице не му се бе струвало по-безчувствено, по-замръзнало и по-страшно. Очите му гледаха пусто, без никакъв израз, долната му челюст висеше отпусната, устата зееше... Той бе изтървал цигарата си, чийто огън изгаряше кафявото паспарту върху бюрото. И в тишината той произнесе механично, като робот:

— Така!...

А после повдигна глава и добави внезапно:

— Какво мислите за всичко това?

Какво ли!... Не, Адлер не мислеше или по-точно не смееше да каже нищо. Десет години хитлеристка власт и съвместна работа с госпожица Дитрих го бяха научили да мълчи. Баронът беше зъл и отмъстителен като оса, а всемогъществото на госпожица Дитрих беше известно на всички.

— Говорете!... — произнесе бившият летец с някакво особено, заплашително нетърпение.

Адлер се изкашля пак и повдигна рамене, като че постъпката на госпожица Дитрих и Лихтенфелд не можеше нито да се осъди, нито да се оправдае. И тогава внезапно фон Гайер скочи от мястото си и с неочаквана ярост улови Адлер за яката.

— Говорете, дявол да го вземе!... — бясно изкрещя той. — Говорете!... Кой други ще говорят, ако вие и аз не смеем да направим това, след като сме получили ордени, след като сме дали кръвта си за Германия!... Говорете, Адлер!... Защо мълчите?... От що се боите?... Нима хитлеристите са по-страшни от руските снаряди, които отнесоха крака ви?... Кажете поне пред мене, че Лихтенфелд е подлец, който срами името на прадедите си... че тази отрепка Дитрих е бивша уличница от пристанищните локали на Хамбург... че мръсници, скотове и убийци докараха Германия до гроба, защото никой не смееше да им противоречи...

Счетоводителят гледаше шефа си с широко разтворени

очи. Никога в живота си, дори в часовете на смъртна опасност, когато огънят на съветската артилерия беснееше в снежната и замръзнала степ, Адлер не беше изпитвал по-голям страх. Той бе гледал десетки пъти в очите на смъртта. Не можеше да се каже, че беше страхлив или безчестен човек. И все пак това, което изпитваше сега, бе страх, нравствен и физически страх от земноводните очи на госпожица Дитрих, от невидимите уши на гестапото, от страшната машина на хитлеристите, която изпращаше милиони германци в гигантската човешка касапница на Изток. Тялото на Адлер се друсаше безпомощно в силните ръце на фон Гайер. Престилката му се разтвори и върху ревера на бялото му сако се показаха лентичките на ордени за храброст.

Фон Гайер продължаваше да реве:

— Немският народ е пред гроба си, Адлер!... А ние мълчим!... Защо мълчим!... Защо?... Кой ще каже на глупците това, ако не смеем да го направим ние?...

И гласът на бившия летец изрева още няколко пъти:

— Кой?... Кой?...

Върху челото на Адлер се появиха ситни капчици пот. Очите му гледаха с израз на покорство, съгласие, правдивост и страх — израз на човек, който бе едновременно храбър войник и послушна, безмълвна овца. А фон Гайер съзна изведнъж това и го пусна отчаяно. Хиляди пруски офицери, философи и възпитатели бяха учили в продължение на десетки години всички немски мъже да бъдат храбри войници и послушни, безмълвни овци.

— Простете, Адлер!... — произнесе след малко бившият летец. — Избухнах и може би ви обидих.

— Не, съвсем не ме обидихте... Съвсем не ме обидихте, господин майор... — почна да мънка счетоводителят.

— Седнете на бюрото си!... — Гласът на фон Гайер бе станал отново спокоен и леден. — Ще диктувам телеграми.

Като се прибра в къщи, експертът употреби остатъка от деня в грижи около Аликс. Състоянието на детето се бе влошило внезапно и той свика консулт от най-добри лекари в града. Лекарите потвърдиха черноводната треска, която Ирина беше предвидила още на острова. Като

научи за това, Кристало заплака тихо, а после изведнъж, считайки себе си за много виновна, почна да вие с пърбобитната истерия на проста жена от бордеите на Пирея. Ирина прекара два часа в научни разговори с лекарите и безпомощно суетене около Аликс. Болестта на момиченцето и тичането около нея я спасиха от зачатъците на собствената ѝ неврастения през горещите часове на деня. Тя не забеляза дори отсъствието на Борис, който бе заминал сутринта да прегледа тютюна на «Никотиана» в съседния град.

Той се върна вечерта с разнебитения щаер и когато видя, че в хладната стая, в която работеше калкулациите, бяха настанили Аликс, почна да мърмори недоволено. Никой вече не го зачитал за нищо. Имал значение само дотолкова, доколкото могли да го използват като дойна крава. Още утре щял да поиска прилична стая от Кондоянис, за да видели всички, че един грък можел да му покаже повече уважение, отколкото експертът на собствената му фирма. Той бе пил, както винаги, в късните часове на деня. И през тия часове неврастенията му избиваше ту в заядливост и черногледство, ту в смахнатата веселост на човек, който гледа на света през розови очила. Той продължаваше да мърмори, нареждайки грижливо книгата си в новата стая, докато най-сетне Костов, изнервен от тежкото състояние на Аликс, му забеляза сухо, че човек може да изисква пълни удобства само в собствената си къща.

— Така ли? — попита Борис. — Да не си въобразявате, че «Никотиана» и аз сме вече излишни за вас?

— Да — мрачно отговори експертът. — Скоро ще станем напълно излишни един за друг.

— Това е най-голямата глупост, която можете да кажете сега!... — Вместо да избухне, той се уплаши, че експертът може да го напусне неочаквано. — След войната пред «Никотиана» се разкриват огромни и благоприятни възможности.

Той се ухили загадъчно, което показваше, че преговорите с Кондоянис бяха завършили добре.

— Да не би да наричате благоприятна възможност идването на руснаците? — попита експертът горчиво.

— Благоприятна възможност е идването на англичаните... Русите няма да стигнат никога до България. Кога са ги пускали отсам Дунава?

Борис се ухили повторно, сякаш бе научил тайна, която другите не трябваше още да узнаят. Грохнал телесно, той запазваше все още способността си да работи непрекъснато. Цялото счетоводство, всичките калкулации минаваха през неговия контрол. Но острата пронителност и комбинативните способности на ума му бяха намалели значително за сметка на дребнавостта, която се беше увеличила. Борис задържа експерта при себе си час и половина, спорейки скъпернически за някакъв минимален данък, който фирмата според едно окръжно могла да не плаща.

Когато седнаха да вечерят, той прояви отново доброто си настроение, като почна да говори за Аликс.

— Предполагам, че това оскубано коте ще ви гледа добре на старини — рече той. — Ако, разбира се, го възпитате добре и премахнете у него порочните наклонности, които създава бедността. . . Колко платихте на настояника му?

— Почти нищо — отговори експертът.

И той изпита пак угризение, защото бе откупил писменото съгласие на Херакли срещу пет милиона драхми и половин дузина бутилки с ракия. А понеже драхмата се обезценяваше всеки ден — тия пет милиона сега не струваха повече от сто лева, — можеше да се каже, че Костов бе купил Аликс само срещу шест бутилки ракия. И така търговецът бе изиграл изнудвача.

— Парите облагородяват ли? — внезапно попита Ирина.

— Разбира се — отговори Борис. — Нима на един бедняк би хрумвало да осинови някое гладно сополанче? . . . И ако му хрумне, ще има ли възможност да го направи?

Той млъкна и се замисли важно. Очите му, уморени от калкулациите и мътни от пиенето, се загледаха в пространството с куха, смахната сериозност. А на Ирина се стори, че виждаше баща му — някогашния учител по латински, който се заглеждала в пространството по същия начин, когато почваше да философствува за нещо.

— Значи, ще го осиновите? . . . — попита той. — Не е лошо! . . . Стига да се окаже с добра наследственост.

Той замълча малко, а след това погледна Ирина и добави предпазливо:

— Не ти ли е хрумвало да направим и ние същото? . . . Някое хлапе от здрави и честни родители?

— Не — сухо отговори Ирина.

Тя знаеше, че когато беше в добро настроение, ставаше към нея раболепен и угодлив, измъчван от страха да не го изостави.

— Защо? — попита той с противна, сладникава нежност.

А тя почервения от гняв и изсъска ожесточено:

— Не приказвай глупости.

Той взе вид на спокоен съпруг, който понася търпеливо избухванията на жена си, без да се засяга много от тях. Дрезгавият му глас почна да разсъждава:

— Не се сърди! . . . Искях само да проверя състоянието ти. . . Ние сме цивилизовани, а гордостта на цивилизованите е да умрат без деца. Децата са тържество. . . как беше? Да, децата са тържество на рода и измама на индивидите. . . Кой беше казал това?

— О, млъкни! . . . — простена тя глухо.

Настъпи тишина. Ирина и Костов ядяха, потиснати от глупостта му.

— Какво става с Кондоянис? — рече експертът.

— Работите вървят отлично — похвали се Борис. — Тоя грък ще стигне скоро мащаба на Кнор, а и нашата скромна милост може да го догони, ако събитията се развият, както очаквам. . . Остава да отидем в Солун и да прегледаме фабриката.

— С какво ще отидем? — загрижено попита експертът.

Той се боеше, че Борис може да се уплаши от пътуване с автомобил. Пътят минаваше през зона, в която се движеха партизани.

— С колата на Кондоянис? — рече Борис. — Един удобен бунк.

— А не се ли боиш от андартите? — ядовито попита Ирина.

— Не, мила! . . . До такава степен, че би могла прекрасно да ни придружиш и ти. Белите андартите не правят нищо на търговци, които пътуват по работа. Кондоянис поддържа връзки с тях. . . — Той погледна Ирина и се усмихна тайнствено. — У тоя грък има нещо от моя стил! Просто ме копира, нали? . . . Впрочем няма положение,

с което един умен човек да не може да се справи. . . Исках да кажа, че белите андартни са безопасни за нас.

— А от червените да не очакваш комплименти?

— О, не! . . . — Той подчерта с усмивка доброто си настроение. — Червените са почти напълно изстребени от германците. Кондоянис ме увери в това.

— Не вярвай много на Кондоянис. — Тя бе раздразнена от глупостта и сладникавата му нежност. Обзе я несправедливо желание да го ядоса и все смут в душата му. — Положението е много лошо. . . Вчера видях един мобилизиран колега в Тасос. Той ми каза, че дисциплината сред войниците вече не съществува. Те не искат да се борят срещу партизаните, а офицерите им не смеят да ги наказват.

Борис не възрази. Лицето му се отпусна мрачно. Той бе чул същото нещо от други места.

— Твоят колега заслужава смъкване на пагоните и военен съд — рече той. После глътна коняк и се разгневи неочаквано: — Офицери! . . . Съдбата на държавата е в ръцете им, а те треперят за кожата си.

Тя продължи да го дразни безцелно и хладнокръвно:

— Няма ли право да треперят за кожата си?

— Няма! . . . — изкрещя той. — Плаща им се.

А после съзна изведнъж, че доказателството му не издържаше никаква критика, и по цялото му тяло ползвиха тръпки от мрачната представа за хаоса.

— Плаща им се! . . . — повтори той. — Но скоро тия страхливци ще получат заслуженото си.

— От кого? — попита тя равнодушно.

— От законната власт. — Той запали цигара и се намръщи важно, а после съобщи слуха, който бе чул през деня от един генерал. — От здравите сили на тоя народ. . . Заминала е делегация, която ще иска от англо-американците сепаративен мир.

Борис млъкна и повдигна високомерно глава, при което приликата с баща му стана още по-голяма. Костов го гледаше отегчено и съжалително. Ирина задуши лека прозявка. Беше й омръзнало да го дразни.

— Кога тръгвате за Солун? — попита тя, като се изправи.

— Утре сутринта. Искаш ли да дойдеш и ти с нас?

А тя отговори с досада:

— Не. Ще се върна в Чамкория.

XI

Папиросната фабрика на Кондоянис в Солун се намираше на края на града, по шосето за Полигерос. Тя представляваше голямо здание с пуст и бурениясьл двор. Стъклата на прозорците ѝ бяха на много места изпотрошени и заменени с шперплат. В двора имаше няколко полуизсъхнали маслинови дръвчета, тъжни и посивели от слънчевия пек, една безводна чешма с каменно корито и купчина неизхвърлена смет. От започването на войната с италианците фабриката не работеше и глухата, някак зловеща тишина, която царуваше в нея, изпълни бъдещия ѝ собственик с недоверие.

— Аз си представлявах зданието по-модерно — сухо забеляза Борис, когато слезе от автомобила на Кондоянис.

— Важни са машините — отговори гъркът.

Той се спря и даде някакво нареждане на пазача. Последният извади връзка с ключове и се втурна да отвори главния вход. Докато правеше това, господата отидоха да хвърлят поглед върху задния двор. Най-напред вървяха Борис и Костов, след тях инженерът, специалистът по папиросни машини, а отзад Кондоянис, някакъв гръцки нотариус и Малони — италианецът с швейцарско поданство, на чието име щеше да се прехвърли фабриката. Малони бе висок представителен мъж с мургаво лице и черна, грижливо подстригана брада, която му придаваше театралната мъжественост на маршал Балбо. Той имаше вид на благородник, който веднага би обявил дуел, ако някой се усъмни в честта му. И макар да даваше повод за такива съмнения често, минаваше за кулантен посредник при всички симулативни договори, които имаха за цел да измамят фиска на една или няколко държави. Костов изпитваше антипатия към дръзката му и красива брада. Веднъж, на един разгорещен покер у Торосян, през който неразпечатаните колоди бяха привършени, експертът бе забелязъл как италианецът правеше с нокътя на малкия си пръст резки върху гланцирания гръб на картите. Но експертът не можа да реши дали това подозрително драскане беше мошеничество, или случайна нервност.

Борис обиколи всички кътчета на двора, като пресяташе незастроената му квадратура. Малони и Кон-

доянис вървяха след него отегчено, инженерът поглеждаше нервно часовника си, а Костов палеше цигарите една от друга и ги хвърляше недопушени. Всички бяха раздразнени от дребнавия начин, по който Борис оспорваше първоначалните сведения за фабриката.

— Вие казахте, че дворът има осемстотин метра незастроена площ — рече той, като изчисляваше приблизително квадратурата. — А на мене ми се струва, че тук няма повече от шестстотин.

— Ако измерите точно, ще видите, че са осемстотин — хладно отговори гъркът.

Той бе разтревожен от една немска кола, която се движеше зад тяхната и спря на известно разстояние от двора на фабриката. От колата слязоха двама цивилни германци и почнаха да бърникат мотора ѝ. Кондоянис бе виждал някъде техните лица, но не можеше да си спомни къде. Той ги бе запомнил именно поради това, че бяха невзрачни, студени и лишени от какъвто и да било израз на враждебност или съчувствие. Единият бе почти албинос, с червени заешки очи, а в лицето на другия изпъкваше уродливо дългото разстояние между носа и горната устна.

— Парцелът излиза ли на шосето? — дребнаво продължи да се интересува Борис.

— Не — отговори гъркът разсеяно.

Той си спомни изведнъж, че бе виждал двамата германци в немското комендантство на София, откъдето получи открит лист за свободно пътуване из цяла Тракия. Малони се ползуваше от доверието на германците и бе успял да му издействува този документ срещу десет хиляди швейцарски франка. Кондоянис прехвърли още толкова и на един немски полковник. Като си спомни всичко това, гъркът се успокои малко. Той се боеше само от честни и неподкупни хора.

— В такъв случай мястото между шосето и входа в двора не спада към парцела на фабриката!... — досадно възрази Борис.

— Да — призна гъркът. — Входът към двора е поставен така само за временно удобство и минава през чужда собственост. Според плана парцелът излиза на една от преките улици.

— Костов, отбележете това!... — рече Борис.

Той искаше да сумира всички недостатъци на фабри-

ката и да ги уравни с добавка върху сумата, която щеше да получи от Кондоянис. Експертът долови мисълта му и направи презрителна гримаса. Новото пазарене му се стори безсмислена дреболия в сегашния момент. Собствеността на Борис върху фабриката зависеше от добрата воля на Малони, а снощи бяха научили, че Съветският съюз е обявил война на България. Светът на «Никотиана» загиваше, а генералният ѝ директор сякаш не съзнаваше още това и се пазареше като дребен и оглупял бакалин за дворно място от стотина квадратни метра. Експертът изпита тягостното усещане, че хаосът започваше. Той извади тефтерчето си и механично, като робот, отбеляза, че мястото между шосето и входа не спада към парцела на фабриката. Но потискащото усещане за хаоса и умствения упадък на Борис се удави във ведрината на разговора, който водеше с гръцкия нотариус:

— Магазили за детски играчки има по главната улица — казваше нотариусът. — Но за дрешки... не зная!... Нямам понятие... Струва ми се, всичко е изчерпано.

— Хубави дрешки за десетгодишно момиченце... — оживено настояваше Костов. — Матроско костюмче или нещо подобно... Или пък бледожълт копринен плат, от който може да се ушие рокличка.

— Копринени платове се намират още... Но на астрономични цени.

— Това е без значение... Търся нещо хубаво... Също дантели и шапка с цветя.

— Дантелите и шапките с цветя не са модерни сега — забеляза нотариусът.

Той имаше малка дъщеря и разбираше донякъде от детска мода.

— Тогава нещо модерно... Нещо стилно и елегантно, разбирате ли?... Цената не ме интересува.

— Добре, ще попитам жена си — каза с усмивка нотариусът.

— Много ви благодаря.

— А детски обувки не желаете ли?

— Ах, да!... Обувки и чорапи непременно!... — почти извика експертът, като си спомни босите, издраскани от тръни крака на Аликс.

Нотариусът се усмихна пак. Той имаше сурови и много хитри очи, които гледаха враждебно, но разговорът с Костов го бе накарал да помисли за собствената си

дъщеря. И тогава в очите му светна бащинско пламъче, което бе човечно и нежно и което децата събуждат някога дори у закоравелите хора.

— Ще видя — каза той. — Надявам се да намеря нещо.

След двора прегледаха фабриката. Вътре бе тъмно и прашно. Стана нужда да махнат капациите от шперплат, които заместваха разбитите стъкла на прозорците. Но когато ги махнаха, оказа се, че главният електрически трансформатор липсваше.

— Аз не мога да се произнеса за машините, без да ги видя в действие — заяви инженерът.

— Разбира се — мрачно потвърди Борис.

— Значи, трябва да се намери трансформатор. — Инженерът погледна Кондоянис, който повдигна отегчено рамене. — А за да видя как функционират резачките, пълначките и картонажните машини, трябва материал. . . Трябват ми няколко бали тютюн и картон за цигарени кутии.

Гъркът се усмихна със съжаление.

— Откъде мога да намеря трансформатор и тия неща сега? — произнесе той горчиво.

— Аз мисля, че вашите хора трябваше да се погрижат за тях! . . . — гневно избухна Борис. — Как искате да приемем и оценим машините? При тия условия аз не мога да подпиша нищо.

Той избърса с кърпа студената пот от челото си и седна отпаднало на една прашна дървена пейка до таблото с електрически уреди. От снощи се усещаше много зле. По тялото му пълзяха тръпки, болеше го глава, която не мина въпреки силните кофейнови прахове, които му бе дала Ирина. Той отдаваше всичко това на умората и горещината. Но безсилието и студената пот, която го обля изведнъж, му подсказаха, че неразположението му се дължеше на нещо друго. Никога той не се бе чувствувал толкова зле. Обзе го безсилна злоба, задето това се случваше тъкмо сега, когато Червената армия бе на Дунава и Кондоянис се опитваше да го измами с някаква разнебитена фабрика. Той забеляза върху таблото с електрически уреди едно светло петно, което показваше, че трансформаторът бе откраднат или изваден наскоро. Стори му се, че гъркът се усмихваше ехидно и че бе заповядал да мах-

нат трансформатора, за да скрие негодността на машините.

— Няма да подпиша — повторно заяви Борис.

— Ваша воля — спокойно отговори гъркът. — Но машините са в ред.

— Моят инженер не може да установи това.

— Тогава нека ги приеме по инвентара, а за действието им ще поставим условна клауза в договора.

— Значи, искате да станете собственик на куп старо желязо?

Борис се изсмя, но болките в главата му станаха от това непоносими. Обля го гореща вълна, а после усети студ.

Гъркът се намръщи.

— Аз не мисля, че тази фабрика може да се нарече куп старо желязо — каза той.

— Тъкмо това сме дошли да установим.

— Излишна формалност! . . . Бавенето не е във ваш интерес.

— Това не ви дава право да ме изнудвате.

Очите на гърка гледаха злорадо болезнената отпадналост върху лицето на Борис. Той бе уверен, че последният страда от малария, която мореше всички окупатори тук. И навярно болестта в този критичен момент щеше да го направи отстъпчив. Но после гъркът съзна, че още не можеше да бъде сигурен в това. Същото почувствува и Малони, който познаваше от София упоритостта на Борис. Чужденците гледаха генералния директор на «Никотиана» злобно и напрегнато. Само Костов изпитваше в този момент съчувствие към него. Борис му се стори като болен, умиращ хищник, заобиколен от хиени, които искаха да го разкъсат.

— Как искате да купим машини, без да ги видим в действие? — възмутено попита експертът.

Борис направи усилие и се изправи внезапно.

— Няма да купуваме и продаваме нищо — сухо заяви той. — По-нататъшният ни разговор става безпредметен.

Ехидният израз върху лицето на Кондоянис стана кисел.

— Само заради машините ли? — попита той.

— Да — каза Борис.

— Но това е дребнаво, съгласете се! . . . — В гласа на

вие, последния риск и последното решение на човека, който я бе управлявал дванадесет години. Италианецът и гърците чакаха с напрегнати до скъсване нерви това решение. И Борис го даде. Той поклати глава отрицателно и тръгна към изхода на фабриката. Останалите го последваха мълчаливо.

Когато минаваха през двора, Кондоянис се приближи до него и простена тихо:

— Съгласен съм. . . Елате следобед при нотариуса да подпишем договора.

Борис едва намери сили да стигне до колата на Кондоянис, и се тръшна изнемощял в нея. Безмилостният пек на слънцето и горещата морска влага му се струваха непоносими.

Гъркът остана на тротоара.

— Най-добре е да го закарате веднага в хотела и да потърсите лекар — обърна се той към Костов. — Бих предложил квартирата си, но се боя, че това ще събуди подозрение у немците.

— А вие? — попита експертът.

— Аз и Малони ще тръгнем пеш. . . Искам да видя подир кого ще тръгнат тия кучета.

Кондоянис посочи с поглед агентите.

— Кога ще подпишем договора?

— Моят адвокат ще го приготи веднага. . . Ако положението на шефа ви се влоши, намерете начин да ми съобщите в къщи, за да дойдем с нотариуса в хотела. . . Всяка минута е скъпа.

Костов седна до Борис. Инженерът се отправи към склада на българското интендантство да пита за военна кола, понеже искаше да се върне още същия ден в Кавала.

Шофьорът подкара колата към хотела за български офицери, а Кондоянис, Малони и гръцкият нотариус тръгнаха пеш по тротоара.

След малко те видяха немския мотоциклетист, който профуча с машината си след българите. Автомобилът с цивилните агенти от гестапото продължаваше да стои на предишното си място. За да се отърват от тях, Кондоянис предложи наивно да тръгнат към високата част на града, през чинто тесни и стръмни улички не можеха

да минават моторни коли. След малко нотариусът се обърна назад.

— Колата върви бавно след нас — каза той смутено.

— Значи, пак трябва да развързвам кесията си. — Гъркът се усмихна презрително. — Немците са зле. . . Тайната им полиция се е превърнала в банда от изнудвачи, които гледат да си осигурят чужда валута за бягство в Южна Америка.

— Учудвате ли се? — рече Малони. — Тия типове могат да намерят убежище само там или в Швейцария. . . Но може би искат да ви арестуват за друго.

— За какво? — нервно попита Кондоянис.

— Просто за да пипнат тютюна след оттеглянето на българите. Те не могат да конфискуват сега свободните тютюни на «Никотиана». А ако ги конфискуват от вас, това значи да ги плащат двойно след поражението си под форма на репарации. Най-изгодно за тях е тютюните на «Никотиана» да останат след оттеглянето на българите като безстопанствена вещ и да заграбят от тях каквото могат. . . Войната между немци и българи е въпрос на часове.

Кондоянис не отговори. Тримата крачеха в жегата мълчаливо.

— Как на часове? — произнесе гъркът разсеяно.

— Българската дивизия в Халкидика е започнала да се изтегля през планините.

— Та какво от това?

— Българите не искат да минат през Солун. . . В околностите му има силни немски части, които могат да ги заградят.

— Бъркотията е дяволска! . . . — каза гъркът отегчено. — Но за договора не виждам опасност. . . Немският папиросен концерн е получил нареждане от Америка да не пречи на сделката. . . Мислите ли, че ако не беше така, фон Гайер би стоял досега със скръстени ръце?

— Боя се, че картофените глави от гестапото не слушат винаги фон Гайер — отговори италианецът. — Вчера срещнах на главната улица Лихтенфелд. . .

— Баронът не е от гестапото — рече Кондоянис.

— Зная — продължи Малони. — Но с него беше и красивата Дитрих.

— Дитрих? . . . Коя беше тази Дитрих?

— Една типеса, с която не би спал и последният вой-

ник... Работи в Немския папирсен концерн. Струва ми се, че тя е от гестапото.

— Спомням си — каза гъркът. — Веднъж баронът плещеше срещу нея и я наричаше с най-мръсни имена.

— Това не му е попречило да се ожени за нея.

— Как?...

Лицето на Кондоянис се наду от смях, но не издаде никакъв звук. Той имаше навик да се смее безшумно, със стиснати устни.

— На мене също ми идеше да пукна от смях... — каза Малони. — Само Лихтенфелд може да се ожени за такава жена. Когато се спрях с тях, те ме осведомиха, че правят сватбено пътешествие до Атина... Това бе смешното... Но имаше и тревожно: тази Дитрих, сега баронеса Лихтенфелд, ме попита между другото дали не съм ви виждал тук.

— А вие какво отговорихте?

— Казах, естествено, че не съм.

— Е?... — Гласът на Кондоянис прозвуча някак студено. — Какво от това?

— Нищо — бързо отговори италианецът. — Но съпоставям неволно въпроса ѝ с тия типове, които сега вървят зад нас.

— Значи, гестапото иска да осуети сделката ми с «Никотиана»?

— Или да изнуди пари.

— Но откъде са научили за преговорите ми с «Никотиана»?

— Ставате наивен — рече Малони. — Те имат агенти във всяка българска фирма.

Кондоянис обърса потта от челото си и не отговори. Обзе го нелепо и грозно подозрение към Малони, когото считаше за свой доверен човек. Миналото на италианеца се губеше в неизвестност, а злите езици разправяха, че е улавян в измама на покер. Много трудно беше да се допусне, че слухът за сделката е стигнал до ушите на гестапото по българска линия. Борис имаше интерес да пази преговорите в пълна тайна. И най-сетне Кондоянис остана поразен от факта, че немските агенти бяха изникнали внезапно точно в деня и часа, когато можеше да се очаква, че ще подпише договора. Гъркът видя изведнъж подлостта на Малони, но бе късно. Все пак той успя да прошепне на нотариуса:

— Ако ме арестуват, телеграфирайте веднага на брат ми в Атина.

Тримата наближиха тясната и стръмна напречна улица, която водеше към високата част на града. В това време немската кола ускори хода си, задмина ги и спря внезапно на десетина метра пред тях. От колата слезе албиносът. Той повдигна ревера на самото си, откривайки някаква значка, а след това посочи отворената вратичка на колата и заповяда грубо:

— Einsteigen!

— Как?... С какво право? — опита се да протестира Кондоянис.

— Sofort!... — повтори албиносът.

Пръстите му стиснаха като клещи гърка за рамото и го наблъскаха в колата. Кондоянис погледна италианеца и гласът му изсъска злобно на гръцки:

— Подлец!... Мръсно куче!

Борис и Костов имаха обща стая в хотела за български офицери. Те носеха със себе си документи, които задължаваха военните власти на корпуса да им дават съдействие, сякаш двамата пътуваха с тайна и народополезна цел, за чието постигане трябваше да помага и българската армия. Впрочем с такива документи разполагаха и всички едри гешефтари, които се движеха из Беломорието. Всичко това даде възможност на експерта да влезе веднага по телефона във връзка с Ирина и да ѝ съобщи за внезапното заболяване на Борис.

— Трябва да е малария — каза тя. — Има ли нужда да дойда и аз?

— Не още — отговори Костов. — Сега отивам да търся лекар... Ако състоянието му се влоши, ще ви телефонирам повторно. Но имайте пред вид, че пътуването е много неприятно.

— Това е без значение... Аз съм длъжна да дойда.

На Костов се стори, че в гласа ѝ прозвуча ирония.

— Как е Аликс? — попита експертът.

— Все така, но намерихме нови лекарства.

— Благодаря ви много... А настроението изобщо?

— Доста объркано, особено между военните.

Някой прекъсна внезапно телефонната връзка и

Костов остави слушалката. Той разговаряше от стаята на домакина — мобилизиран запасен подпоручик, който в това време обядваше с хляб и кашкавал.

— Моят съвет е госпожата да не идва — каза подпоручикът.

— Защо? — попита експертът.

— Защото пътуването е вече опасно. . . Вчера гарата на Порой е била нападната от гръцки партизани и влакът пристигна надупчен от куршуми. Двама войници и един офицер от охраната му са били убити.

— Госпожата може да пристигне с лека кола.

— И това е опасно. . . По шосето в планината могат да станат сражения между германски и наши части. . . А тук положението е особено лошо.

Подпоручикът бе червендалест младеж. Той ръфаше кашкавала с удоволствие и тревогата не пречеше на апетита му.

— Аз нямам никаква представа за последните събития — рече Костов.

— Не мога да разбера как сте се решили да дойдете в Солун. . . — продължи подпоручикът. — Ако и утре не ни изтеглят оттук, остават ни само две възможности: да паднем в плен у германците или да бъдем изклани от гръците.

Подпоручикът натъпка устата си с кашкавал и добави възмутено:

— Не мога да си представя по-глупаво командване.

— Защо? — попита експертът, неприятно изненадан от свободата, с която подпоручикът критикуваше началството си.

— Защото вчера бях в Нея Плайя и видях с очите си как войниците изсипаха няколко тона захар в морето. . . а после поляха с бензин седемстотин противотанкови снаряди и ги запалиха. Дребна работа, нали? . . . Един такъв снаряд струва петдесет хиляди лева! . . . Всичко това можеше да се изтегли навреме, ако министрите и началниците вместо слама имаха мозък в главите си.

— Събитията се развиват много бързо — съдържано забеляза експертът.

— Бързо ли? . . . От два месеца наблюдаваме как немците копаят до шосето окопи в тила ни. . . А сега в щаба пицят, че било трудно да се изтегли артилерията по кози пътеки. . . Искате ли да хапнете?

— Не, благодаря. . . Къде мога да намеря лекар? Подпоручикът си отрязва нова филия кашкавал.

— Има един в лазарета на интендантството, но е много опак.

— Аз ще го доведа с кола.

— Ваша ли е тази кола?

— Не. На един грък.

Подпоручикът спря да дъвче и се замисли. Червендалестото му лице изрази смес от глупаво учудване и недоволство.

— Добре си услужвате вие, търговците! . . . — произнесе той след малко. — Ние теглим кайша, а вие се побратимявате с гръците и печелите милиончета. . . Оня ден осъдиха на смърт един подофицер, задето не се съпротивявал, когато партизаните му взели оръжието. . . Прав ли е това?

Костов погледна мрачно подпоручика и не отговори. Стори му се безнадеждно, че този човек, който, по всичко изглежда, не бе комунист, разсъждава като тях. И тогава той почувствува, че х а о с ъ т започваше.

След половин час Костов намери лекаря при дивизионния склад на интендантството и го помоли да дойде с колата на Кондоянис в хотела. Но лекарят отказа категорично. Сега нямал време да се занимава с цивилни. Той бе нервен младеж с мургаво лице и с малко разстроен от бъркотията израз. В лазарета правеха последни приготовления за изтегляне в България. Пред склада на интендантството чакаше дълга върволица от камиони, натоварени с материали, които не трябваше да се изоставят в ръцете на гръците или немците. Всички бяха много разтревожени от бързото изтегляне на дивизията в Халкидика, която оставяше солунските части на произвола на съдбата.

Костов се разсърди от отказа на лекаря и показа документа, който задължаваше военните власти да му дават съдействие. Лекарят го прочете и каза гневно:

— Плюя вече на тия бумажки.

— Но вие не можете да плюете върху човешкия си дълг — горчиво произнесе експертът.

— Така е писано и в евангелието — гневно избухна лекарят. — Но не разбирам защо ме осъдиха на цяла го-

дина затвор, когато един мръсник донесе, че съм превързвал ранени партизани.

Костов не отговори и отново почувствува ледения дъх на хаоса.

— Ще дойдете ли? — попита той след малко.

— Да, ще дойда!... — сърдито каза лекарят. — Вие умеете да използвате човешкия дълг.

Той даде някакви нареждания на санитарите си и седна в колата. Но отиването при болния се забави още с половин час, тъй като по пътя за хотела бе даден сигнал за въздушна тревога. Докато сирените виеха зловещо, грамадни тълпи от гърци напускаха панически пристанищния квартал. Старите разнебитени трамваи дрънкаха и летяха шумно към края на града. Амбулантните продавачи зарязваха сергиите си по тротоарите. Майки и деца бягаха към високата част на града, а старците, които не можеха да тичат, заставаха с примирено спокойствие под еркерите на зданията. Всичко това се стори на Костов потискащо и страшно. Той си спомни, че от няколко дни гръцките предавания на Радио Лондон предупреждаваха жителите на Пирея и Солун да бягат при въздушна тревога от пристанищните квартали.

Шофьорът изкара колата вън от града. След половин час бе даден отбой. Нямаше никакво нападение. Колата остави лекаря и Костов пред хотела.

Двамата мъже влязоха вътре, ядосани от бавенето. Зданието изглеждаше безлюдно и запуснато. От зеещите врати на стаите лъхаше миризма на пот, на ботуши и нафталин. Стъпките на Костов и лекаря отекваха злокобно в неприятната тишина. Експертът съобрази, че домакинът в часовой на хотела трябва да бяха избягали през време на тревогата в близкото немско скривалище.

Борис лежеше неподвижно в задушната стая, завит в войнишко одеяло. Той се намираше в същото положение, в което го бе оставил Костов. Лицето му изглеждаше мъртвешки бледно, а косата му лъщеше — мокра и слепена от пот. С помощта на експерта лекарят разкопча ризата му и допря ухото до сърцето.

— Кома!... — произнесе той сухо, като извади спринцовката от чантата си.

— Какво значи това? — попита експертът.

— Безсъзнание при остра инфекциозна болест...

Предполагам, че е тропична малария... От Кавала ли идете?

— Да, от Кавала.

— А хинин вземаше ли?

— Не. Но пие много.

— Прекалено?

— Да, прекалено.

Лекарят се усмихна хладно.

— Тъкмо това е усложнило състоянието му — каза той. — Ще му направя инжекция с кардиазол.

— Как трябва да постъпим с него?

— Най-добре е да го пренесете веднага в Кавала или да го оставите тук на немските лекари. За милионерите се грижат навсякъде добре.

Лекарят заби иглата в ръката на Борис.

— Сърцето му прилича на бракувана помпа — рече той след малко, като остави спринцовката и запали цигара.

— Предпочитам да го пренеса в Кавала — каза Костов. — Жена му е лекарка.

— Знам — неочаквано заяви лекарят.

— Познавате ли я?

— Чувал съм за нея. Тя е известна в нашето съсловие с това, че настани всичките си приятели от студентски години в София.

— Това е качество!... — опита се да я защити експертът.

— Да — каза лекарят. — Десетина франтове и негодници направиха кариера с нейна помощ.

Той сложи на Борис втора инжекция и последният бавно почна да идва на себе си. Дихателните движения на гърдите му станаха видими, синкавият цвят на лицето му изчезна. След отбоя на сирените улицата се беше оживила и звънтенето на един трамвай го накара да отвори очи. Но това бяха две мътни, кръвясали, диви очи. Той издаде задавено хъркане, а после от устата му се отрониха несвързани думи.

— Машините!... — бълнуваше той. — Вие изнудвате... Искam цялата стойност във франкове...

Лекарят се усмихна.

— Гешефт пред смъртта!... — замислено произнесе той.

Очите на болния се втренчиха в лицето му и в тях се изписа постепенно нарастващ ужас.

— Това е Стефан!... — внезапно изкрещя Борис. — Стефан!... Махай се отпреде ми, тат!...

Той се изправи внезапно, после ръката му улови пепелницата върху нощното шкафче и я запрати с всичка сила върху призрака. Тенекиената пепелница удари лекаря в гърдите и падна на пода. Борис не викаше, а издаваше някакъв отчаян, прегракнал рев:

— Не съм виновен!... Не!... Не!...

Призракът изчезна, но вместо него се появиха други. А после Борис усети изведнъж миризма на бензин. Тая миризма го пренесе в бездната на времето, върна го към дните на голямата тютюнева стачка. И тогава той видя склада на «Никотиана» в родния си град, а на тротоара пред склада лежеше трупът на мършав и бедно облечен младеж, огрян от лунната светлина. Върху шията на младежа зееше рана от куршум и на две крачки от него се търкаляше кутия с бензин. «А-ха, ето откъде идеше миризмата на бензин!... Саботьор!... Ще подпалваш тютюна ми, а?... По две хиляди лева и бутилка ракия на пазачите!...»

Болният почна да се киска зловещо и заговори с властната самоувереност, която притежаваше преди десет години:

— Инспекторе, вдигнете трупа веднага!... Няма да допусна никакъв следовател и глупави истории по съдилищата... В противен случай ще се оплача от вас на министъра.

Костов скочи от стола и го улови за раменете.

— Мълчете!... — прошепна експертът с ужас. — Мълчете!...

— Как така?... — озъби се Борис. — Аз не плащам данъци, за да издържам полиция от поплювковци!... Или сме държава с частна собственост, или...

Костов запуши устата му с ръката си.

— Оставете!... — рече лекарят. — Оставете го да приказва!... Нямам намерение да запомням нищо.

— Това са глупости!... — смотолеви експертът. — Няма нищо вярно.

— Сигурно — каза лекарят.

Той стоеше до другото легло, за да не го гледа Борис, и пълнеше спокойно запалката си от едно стъкло с бензин,

забравено от предишния обитател на стаята. Костов седна безпомощно на мястото си. Борис продължаваше да бълува. Той говореше сега за някакви шмекерии на Торосян и за боклуците, които арменецът продавал на френската режия. Монолозите му ставаха постепенно по-къси и по-редки, докато най-сетне изтощението го накара да заспи.

— Кой е този Стефан? — попита лекарят.

— Брат му — неохотно отговори експертът.

— Защо се бои от него?

— Семейни трагедии!... — Костов обърса потта от лицето си, след това погледна лекаря и добави троснато: — Вие почвате да ме разпитвате като комисар.

— Не, не съм станал още комисар. — Лекарят се намръщи. — Не ме интересува нищо... Главата ми е препълнена от трагедии, така че не искам да научавам нови... Какво възнамерявате да правите с този човек?

— Каквото ме посъветвахте. Да го пренеса в Кавала.

— Не знай дали влакът между Порой и Солун се движи още... Имате ли превозно средство?

— Да. Един грък обеща да ни услужи с колата си. В противен случай ще извикам моята от Кавала.

— Всичко това трябва да стане най-късно до утре сутринта.

— Едва ли ще успеем... Болният трябва да дойде в съзнание и да подпише един договор.

— Пак гешефти!... — Лекарят се изсмя. — Вие сякаш бълувате повече от болния. Не знаете ли какво е положението тук?

— Зная — измънка експертът. — Съветският съюз ни е обявил война.

— Да, война!... Но това е най-безопасната от всички изненади, които могат да ви се случат сега... По-важно е, че след няколко часа могат да почнат военни действия между нас и германците... Ясно ли ви е?... Друг е въпросът, ако сте решили да останете при тях.

— При кого? — попита експертът.

— При немците — враждебно повтори лекарят.

— Нямам такова намерение — сърдито отговори Костов и върху лицето му се изписа гняв. — Аз искам да се върна в Кавала и оттам в България.

— Добре — каза лекарят. — Следобед ще мина да видя болния, а довечера ще изпратя една камионетка с вьо-

ръжени войници да ви вземе оттук... Повече нищо не мога да направя за вас.

И той излезе от стаята.

Борис прекара следобеда особено зле. Треската му не минаваше, а лицето му бе добило отново синкавия глинеест цвят. И тогава в горещината и задушната влага, която изпълваше стаята, Костов разбра, че шефът му щеше да умре. Той седна до него и почна да слага на челото му кърпи, намокрени с вода и оцет, който домакинът на хотела бе намерил отнякъде. Борис изпадаше ту в пълно безсъзнание, ту в бълнуване и борба с кошмарните призраци. И в тишината на пустия изоставен хотел на Костов се стори, че Борис му разправяше последните дванадесет години от мрачната история на «Никотиана». Бълнуват неговото на болния го караше да си спомня политически съвещания, търговски преговори, карета за покер с продажни журналисти. В съзнанието на експерта оживяваха неприятни лакейски учтивости към току-що пристигналия в България фон Гайер и срамните пиршества с леки жени, устройвани за Лихтенфелд, в които трябваше да се спечелят симпатиите на барона към «Никотиана» или да се изтръгнат няколко думи за възможните намерения на шефа му.

Костов не можа да издържи и излезе от стаята. Той отиде на един от задните балкони, откъдето се виждаше заливът, вцепенен под същото огнено слънце и неумолимо синьо небе, както морето при Кавала. До нея се издигаше Бялата кула, а до вълнолома стърчеха печално останките на потопен от бомби кораб.

Когато експертът се върна в стаята, самоуверените монолози на Борис бяха сторили отново място на кошмари. Болният се мятеше в леглото си, стенеше и се мъчеше да прогони страшните призраци, които го нападаха неспирно и сякаш му повтаряха: «Ти свършваш, Борис Морев!... Ти ще умреш тук или най-много в Кавала заедно с твоя свят, който също загива!... Ти напускаш живота озлобен и безпомощен като звяр, попаднал в капан. Капанът бе твоята алчност, а мъката, която изпитваш сега, е страшното отмъщение на живота, задето изтръгна от себе си всичко човешко. Ти се превърна в безумна машина за печелене на пари, отмина любовта, не позна дори на-

сладите, които можеше да ти създаде твоето огромно богатство. Ти приличаш сега на болен и уплашен злодей, който очаква възмездие за деянията си. Нервите ти са изтощени от напрежение, черният ти дроб е затвърдял и просмукан от алкохол, кръвта ти е отровена от маларията на тази гореща и нездрава страна, в която дойде да спечелиш още пари, безполезни, ненужни пари... А заедно със себе си ти увлече и други хора. Ти ги подлуди със своята жажда за печелене на пари, опрости достойнството им, замеси ги в своите престъпления... Те също пропуснаха живота си като тебе.»

— Костов!...

Експертът стреснато повдигна глава. Болният беше дошъл на себе си и го гледаше с мътните си, кръвясали, подкопани от сърдечната слабост очи.

— Какво има?... — попита Костов. — По-добре ли сте сега?

— По-добре... Кондоянис дойде ли?

— Не, няма го още.

— Трябва да подпиша договора на всяка цена... Видяхте ли как принудих тая гръцка хиена да ми плати всичко във франкове, а?... — От гърдите на болния се изтръгна хъркане, подобно на смях. — Ако съм зле, кажете на лекаря да ми направи инжекция... Къде е този тип?

— Отиде си.

— Повикайте го отново и му кажете да не мърда оттук!

— Не мога да му кажа това... Той е военен.

— Та що, като е военен?... — В гласа на болния прозвуча учудване. — Предупредете го, че се касае за директора на «Никотиана»... И внимавайте с чековете, Костов!... Подписа на Карстен, нали?

— Не се безпокойте.

— Студено ми е... Завийте ме.

Експертът хвърли върху болния едно одеяло от другото легло.

— Още!... — произнесе Борис. — Какво каза оня мошеник?

— Кой мошеник?

— Лекарят.

— Мисли, че имате тропична малария.

— Всички военни са каналии!... Внушете му, че се

касае за мене... Обещайте му богато възнаграждение, ако остане тук до идването на Кондоянис... Завийте ме още!...

Експертът струпа върху болния всички одеяла, които можа да намери в стаята. Борис почна да трепере и зъзне, но този път без блънуване. След малко той се изпоти и Костов му помогна да се преоблече. Дългият пристъп на треската най-сетне беше преминал. Неусетно Борис заспа. Експертът отново седна до него и зачака Кондоянис, но гъркът не идваше.

Вместо него дойде военният лекар, придружен от нисък тантурест мъж с червеникава брада и кръстове на панталоните. Костов позна веднага, че новодошлият бе военен свещеник.

— Доведох ви помощник — каза лекарят. — Той се отегчава при нас, а тук може да бъде полезен... В евангелието е писано да помагаме на болните, нали, отче?

— Щом заповядайте!... — мрачно отвърна свещеникът.

— Заповядват капитанът и светото писание. — Лекарят извади от чантата си нови ампули. — А капитанът нямаше да ви нахока така, ако не всявахте паника между войниците... Как е болният? — обърна се той към Костов.

Експертът му описа състоянието на Борис през последните часове. Лекарят поклати глава.

— Кръвната натривка е положителна за тропична малария и положението му е сериозно — каза той. — Намерихте ли кола?

— Не — отговори Костов. — Трябва да изляза и да потърся гърка.

— Добре. През това време отецът ще стои при болния.

Свещеникът не отговори. Той приседна до леглото, като остави куфарчето си до стената, и се загледа начумерено във върховете на ботушите си. Лекарят събуди Борис и му направи инжекция с плазмохин. Генералният директор на «Никотиана» се опита да бъде любезен.

— Костов, спомняте ли си?... Татко Пиер се оплащаше на лекарите си, както трябва... Така мисля да постъпя и аз. Как е името ви, докторе?

Лекарят се изсмя тихо.

— Не се шегувам, докторе!... — Болният извади от

джоба си чекова книжка и надраска някаква цифра. — Заповядайте!... Това е само аванс.

Лекарят продължаваше да се смее и отблъсна полека ръката му.

— После!... — каза той. — Нека ви излекувам.

— Вземете, не се стеснявайте!... — щедро настоя Борис.

Той се опита да пхне чека в ръката му, но не можа. Чекът се хлъзна и падна на пода. Лекарят дори не го погледна. Борис замълча. Усилието, с което говореше, го бе изтощило. Виеше му се свят, предметите в стаята изглеждаха разводнени, а разговорът между присъстващите сякаш идеше от много далеч. Борис се унесе и заспа отново.

Докато лекарят беше в стаята, мобилизираният свещеник хвърляше непрестанно враждебни и пълни с подозрение погледи към него, а след излизането му се прекръсти и рече:

— Ще ни изколят тия гадове... Господи, спаси децата ми.

— Кой ще ни изколи? — сърдито попита експертът.

— Ако не гърците, комунистите!... — отговори свещеникът и червеникавата му брада затрепера от вълнение. — Тоя човек готви бунт в интендантството.

— Бунт ли?... — мрачно произнесе Костов. Той запали цигара и попита с отпадналост и досада: — Защо му е да се бунтува?

— Защото е комунист!... По цял ден снова между войниците и прави шушу-мушу с тях... Съветският съюз това, Германия онова... А от снощи се хвали открито, че е комунист.

Експертът излезе от хотела, след като употреби доста усилия да избие от главата на свещеника мисълта, че комунистите щяха да почнат революцията с клане на попове. Но отецът в униформа се боеше не по-малко и от гърците, така че Костов трябваше да го убеди и в солидните връзки, които имаше с Кондоянис. Но ако тоя неук селски свещеник изпитваше ужас от сриването на стария свят, какво трябваше да кажат Борис и Костов.

Експертът тръгна по многолюдната улица, сред гръцка тълпа, която издаваше повишеното си настроение с

висок говор и смехове. Познатите места събудиха в паметта му рояк от спомени. Той бе роден в Солун и познаваше града от далечното време на детинството си. В неделни дни баща му, търговец на вълна и кашкавал, отвеждаше цялото семейство на черква, а после даваше на децата пари да си купят мекици. Незабравими дни, които бяха научили Костов на благочинно държане в обществото и му дадоха чувството за социалните привилегии на богатството!... Той познаваше Солун от ученическите години на френския лицей, когато македонски революционери копаеха тунел под улицата, за да вдигнат във въздуха Отоманската банка. Колко странно външение събуждаха у него тия мъже, които лягаха върху бомбите и се оставяха да бъдат разкъсани от тях, за да убедят европейските дипломати, че атентатът не е дело на вулгарни и подкупени агенти!... Той познаваше Солун от дните на хуриета, когато турски и български демократи се прегръщаха по митингите и вярваха, че свалянето на кървавия султан ще докара справедливост в една империя, която почиваше върху непокътната феодална собственост. Колко наивна бе цялата история с хуриета!... През тези дни Костов се пенеше по митингите с червената вратовръзка на социалдемократ, с рошава коса и небрежно измачкан редингот на квадратчета. Той произнасяше речи на гръцки, турски и български, а сериозните господи с фесове и златни верижки на жилетките, които търгуваха с тютюн и наблюдаваха митингите от кафенето, му се смееха добродушно и снизходително... Познаваше Солун от дните на първата си любов, когато бе влюбен в една гръцка девойка и мислеше да се ожени за нея. Колко наивен бе по отношение на жените тогава!... Девойката беше образована и красива, но до Костов стигнаха слухове, че баща ѝ нямал никакви доходи, а накитите и роклите ѝ се плащали от един стар всеизвестен развратник. Той познаваше Солун и от дните, когато постъпи на служба в българското консулство и една вечер гуля с татко Пиер в някакъв разкошен кафе-шантан на Атина. Колко мръсно бе започнала историята на «Никотиана»!... Проектът за нея се роди сред тютюнев дим, изпарения на шампанско и оргия с пияни жени. При такива обстоятелства главата на обикновен човек не може да измисли нищо, но мозъкът на татко Пиер роди «Никотиана».

Колко чудни и горестно приятни изглеждаха тия дни в далечината на спомените!... Сега градът се беше променил до неузнаваемост, но обликът му сякаш запазваше още следи от миналото. Същата гореща влага, която лъхаше от морето, същият широк булевард край пристанището, същото медночервено небе при залеза, върху което се очертаваше грамадният силует на Бялата кула!... И същите отпуснати и красиви южни лица с жълтеникав оттенък, който се дължеше на нездравия климат, на едва забележимата изроденост, на сифилиса, туберкулозата и маларията, които ги разяждаха отвътре. Но във формите на живота имаше промени. Конските трамваи бяха станали електрически, вместо файтони сновяха моторни коли. Покрай пристанищния булевард се издигаха големи модерни хотели, хората бяха станали по-многобройни, а контрастът между богатството и мизерията по-остър. Пред хотелите имаше подвижни телени мрежи, а на входовете им стояха разкрасени немски часовни с охранени печални и студени лица. Италиански пленници от корпуса на Бадوليو пренасяха чували, германски подофицер се връщаше от плажа с велосипед, возейки на рамката му полугола уличница в трико, Щабна кола отвеждаше немски генерал във вилата му извън града. Съдържанието на живота си оставаше същото, само формите му бяха станали по-разпуснати и по-жестоки. На мястото на стария ленив господар, който колеше с ятаган, бе дошел друг, който се ограждаше с телени мрежи и срещу един убит от засада свой войник вастрелваше заложници. Имаше нещо прокълнато в този град. Имаше нещо тъпо, жестоко, противно на човешкия разум в този свят на господари и роби, нещо безумно и ненаситно, което поглъщаше хората, смазваше устрема, убиваше радостта, подиграваше се на благородното и забравяше подвига. Защо революционерите от 1903 година копаха два месеца тунел под земята и после легнаха върху бомбите? Този червендалест фелдфебел, който довечера ще отиде в немския публичен дом, дори не подозираше жертвата им. Защо Костов бе тичал и държал пламенни речи през дните на хуриета? Само възрастни хора си спомняха за него, а Ирина и Борис го смесваха невежо с хатишерифа. Защо Костов бе похабил толкова сили, толкова способности, толкова ловкост и красноречие за печалбите на «Никотиана»? Татко Пиер бе умрял отдавна и никой не си спомняше ве-

че за него. Борис се мятеше и бълуваше в огъня на треската, а правителството на Отечествения фронт щеше да потърси рано или късно сметка за грабителството му. От «Никотиана» щеше да остане само споменът за великолепието на господарите ѝ и нищетата на работниците ѝ, само мрачната история за потушаването на голямата стачка, само имена, които у едни щяха да будят мъст, у други презрение, а у трети — тиха носталгия.

Имена, имена!... Те минаваха през паметта на Костов като тъжни, безмълвни сенки. Колко призрачна му се струваше сега самата «Никотиана»... Тя приличаше на далечните спомени от миналото, които събуждат само печал.

Костов продължаваше да върви по главната улица, потиснат от горестни образи. Някой го потупа по рамото. Експертът бързо повдигна глава и видя Малони. Черната подстригана брада на италианеца му се стори още по-неприятна от сутринта.

— Какво става? — попита експертът. — Защо не идва Кондоянис?

— Арестуваха го — с престорено негодувание отвърна италианецът.

— Кога? — Експертът бе поразен, но само от съжалението, че сделката пропадеше.

— Веднага щом се разделихме... Вие имате ли неприятности с германците?

— Не — отвърна Костов. — Никакви неприятности.

— Би трябвало да му кажете после това... Той си въобрази, че аз съм издал сделката, и ме обиди. Ако бях направил това, немците щяха да арестуват и вас, особено сега, когато сте пред война с тях.

Експертът не отговори, но в паметта му изпъкна покерът у Торосян, през време на който нокътят на Малони оставяше знаци върху картите.

— Не намирате ли, че това е несправедливо? — рече италианецът.

— Кое? — попита Костов.

— Да ме обвинява в издайничество.

Експертът отново замълча с досада. Малони почака малко, после добави:

— Вероятно е задържан по линията на шпионажа... Той финансира бели отряди, които помагат на гер-

Д. Димов, 1957 г.

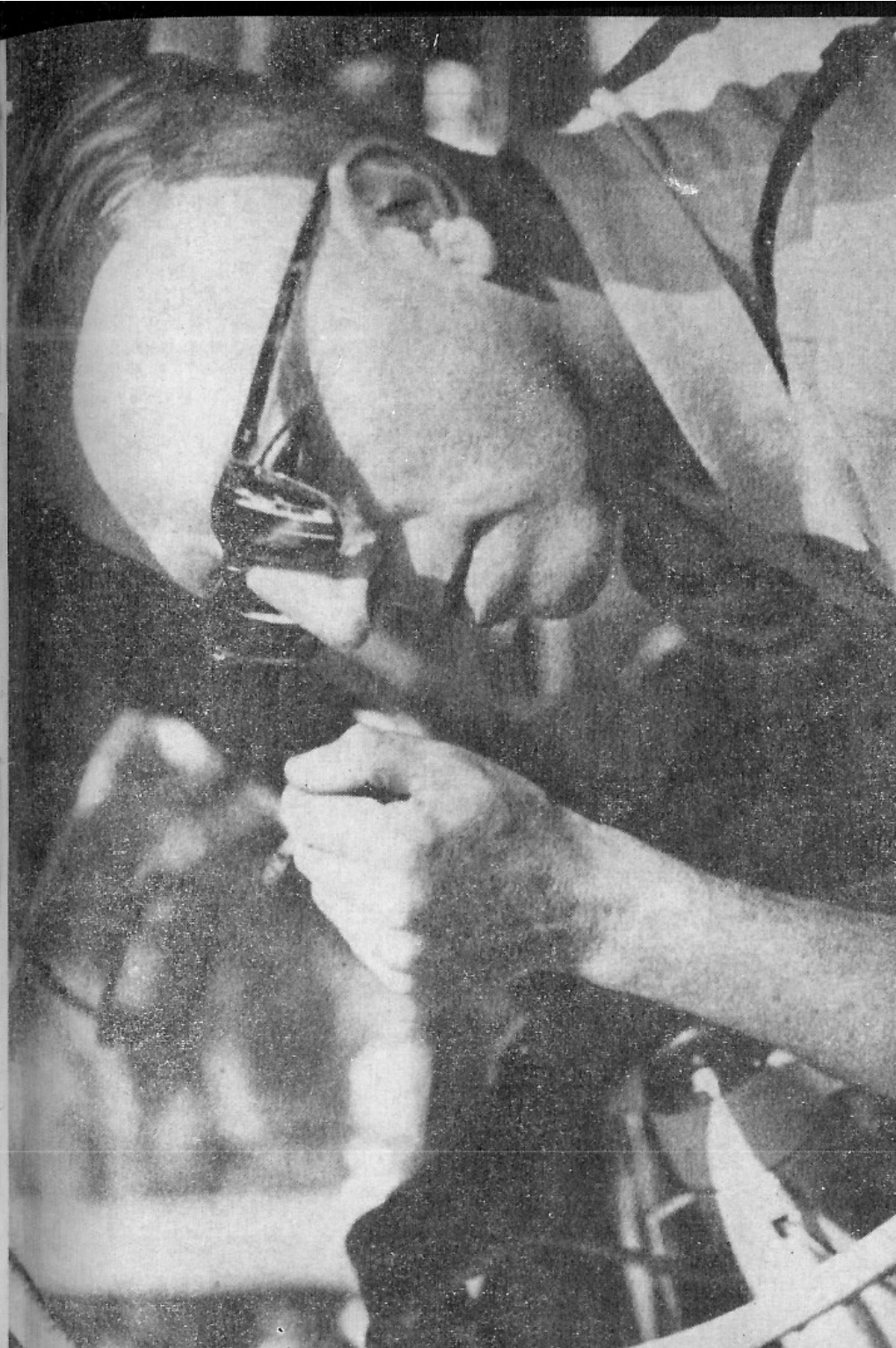
◀ Д. Димов, 1913 г.

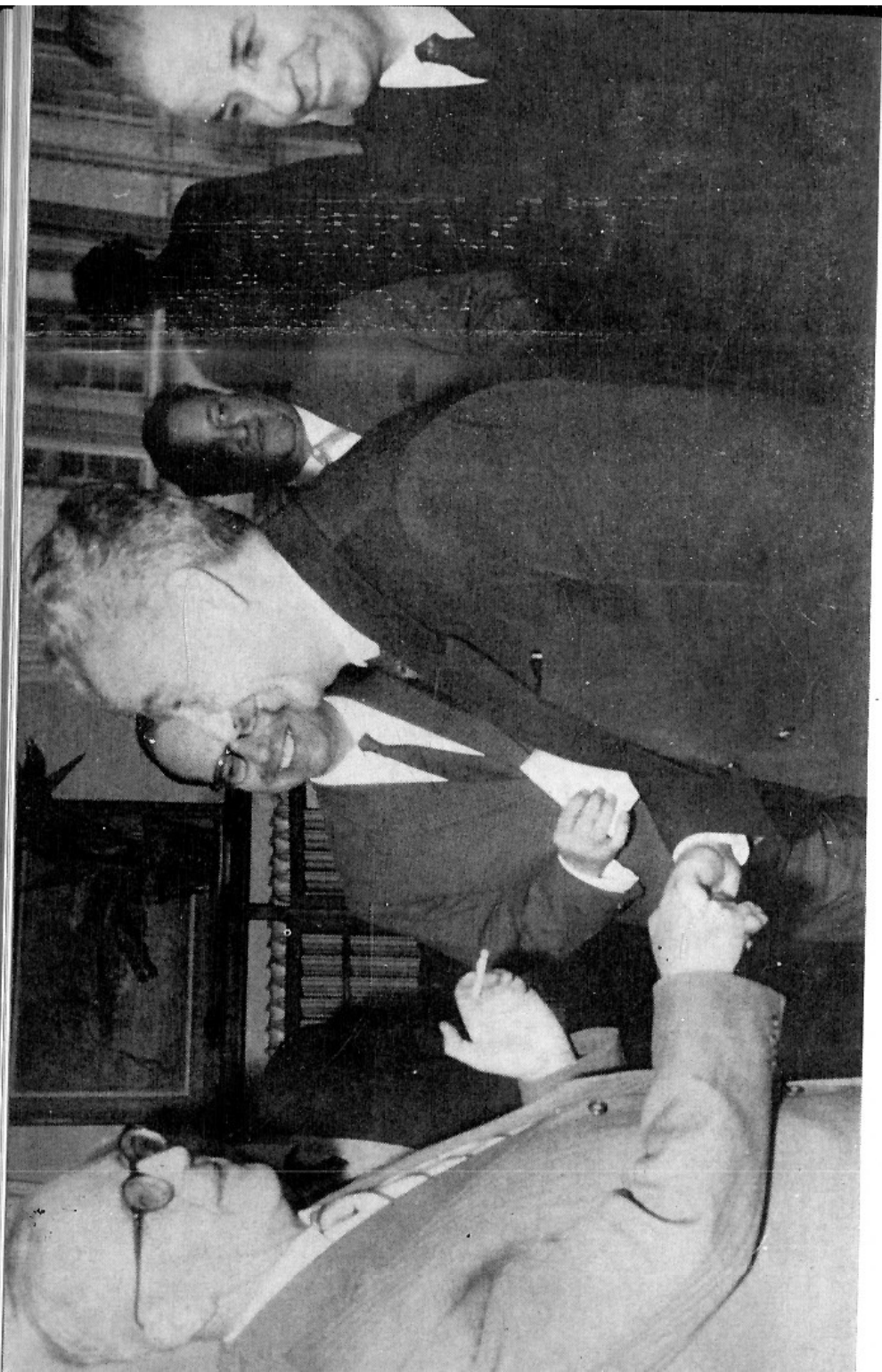
Д. Димов, 1957 г.

Д. Димов, 1960 г.

Д. Димов, 1965 г.

Д. Димов, 1965 г.

Д. Димов, 1965 г.

манците, но същевременно поддържа връзки с английски агенти в Атина.

— Какво ще правим сега? — произнесе Костов.

— Най-добре е да почакаме още няколко дни... Вероятно ще го освободят.

— Ние не можем да чакаме повече!... — Експертът погледна с ненавист Малони. — Шефът е болен, а руските войски са вече на Дунава.

— Не се смущавайте от това!... Немците подготвят с новите си оръжия огромна контраофанзива на Изток. Преди малко говорих с един полковник, който иде от генералния щаб.

Костов махна презрително с ръка. Той не вярваше вече в нищо и почувствува гняв от напразното идване в Солун. Но все пак заслужаваше да се изчакат още няколко дни. Така или инак Кондоянис щеше да се измъкне с помощта на банкерите си в Атина, а подписването на договора дори с такъв мошеник като Малони спасяваше тютюните на «Никотиана» в Беломорието поне юридически. Да, трябваше да се изчака още!... Нима можеха да се захвърлят така бързо в хаоса тютюните на «Никотиана»? Експертът усети загриженост, но не за Борис, не за Ирина, а за «Никотиана». Това, що изпитваше, бе странно чувство на вярност към «Никотиана», която в продължение на тридесет години бе разлагала характера му с безчинствата си и насищала живота му с наслади. Но не беше само чувството на вярност. Тази «Никотиана» сега можеше да извърши единственото нравствено дело в съществуването си — да осигури бъдещето на Аликс, да превърне едно болно дете на невежеството и бедността в културен човек. Мисълта на Костов се върна отново при Аликс. Сега всичко, що вършеше, добиваше нравствена стойност само чрез Аликс. Ако «Никотиана» успееше да продаде тютюните си в Беломорието на Кондоянис, пет на сто от стойността им в чужда валута принадлежеше на Костов. В съзнанието на експерта изпъкна удобен и тих швейцарски пансион, в който щеше да прекара старините си заедно с Аликс.

— Имате ли тук връзки с немците? — внезапно попита той.

— Да — отговори италианецът. — Нуждаете ли се от нещо?

— Искам да говоря по телефона с Кавала, а българските централи са вдигнати.

— Ще се опитам да ви услужа. — Лицето на Малони не изрази голяма охота. — Навярно искате да съобщите за болестта на шефа си?

— Да — рече експертът. — Трябва да осведомя съпругата му.

Малони го поведе към едно от немските военни учреждения по крайбрежния булевард. Телефонната връзка с Кавала през немски централи бе доста трудна задача, но италианецът я изпълни с помощта на някакъв документ, който показваше специалните му привилегии пред германците. Малони сякаш не искаше да крие вече това и дрзката му брада раздразни отново експерта. Явно беше, че италианецът е негодник на служба в гестапото. И все пак той държеше за сделката, защото щеше да вземе процент от нея. Само страхът от германците го беше направил издайник.

— Заповядайте!... — рече Малони, като успя да се свърже с дома на Костов в Кавала и му подаде слушалката. — Говорете на немски и само за болния.

Експертът взе слушалката с надежда да чуе гласа на Ирина, но вместо нея се обади Виктор Ефимич. Руснакът съобщи, че госпожата не била в къщи и се канела да тръгне на другия ден за Солун, обезпокоена от болестта на съпруга си. Аликс била все така, а положението — общо взето, спокойно. Някои чиновници опаковали багажите си и ги изпращали с камиони в България. Дали бельото, което Виктор Ефимич поставил в куфарите на господата, щяло да стигне за цялото им пътуване? Възмутен немски глас изруга и прекъсна разговора. Експертът едва успя да каже, че ще останат в Солун още няколко дни.

Когато излязоха навън, слънцето бе залязло. На запад се наслойваше прозрачна виолетова мъгла, а по небето летяха чайки. До вълнолома тъмнееха зловещо останките на разбития от бомбите параход.

Италианецът попита:

— Къде отивате сега?

— Мисля да обиколя пазара... Искам да купя някои дреболии. Не сте ли виждали по магазините кукли?

— Не, не знам... Не съм обръщал внимание на това. — Малони запали цигара и се усмихна презрително. — Защо са ви кукли?

— Искам да занеса подарък на едно болно дете.

Но италианецът мислеше за друго и не чу.

— Ще направите ли постъпки да освободят Кондоянис? — попита той.

— Предполагам, че за това ще се погрижат хората му в Атина.

— Няма да успеят. — Малони стана изведнъж нервен. — Слушайте!... Трябва да се предложи нещо тук... Внушете на хората му да предложат нещо тук!... Или на тази проклета Дитрих, която сега е в Атина!... Разбирате ме, нали?

— Не съвсем. — Експертът се престори умело на глупак.

— Освобождаването на Кондоянис зависи оттук — точно поясни италианецът. — Трябва да се предложи рушвет.

Гласът му бе станал съвсем тих.

— Рушвет ли?... — Експертът шепнеше също: — Но това е гестапото.

— Та що, като е гестапото?... — Думите на Малони звучаха под сурдинка. — Сега те мислят само за кожата си и за това, как да се запасят с чужда валута... За нищо друго!...

Костов се изсмя горчиво. В началото на войната фон Гайер го бе заразил малко с идеята за свръхчовека и осъществяването на немския дух. А сега свръхчовеците се бояха като джебчий и търсеха рушвет чрез агентите си. Малони се изсмя също, но студено и безсърдечно.

— Това е положението!... — цинично заяви той. — Каквото и да мислите за мене, аз имам повече интерес от сделката с Кондоянис.

Като се раздели с Малони, Костов отиде у нотариуса. Той искаше да обсъди с него предложението на италианеца и да види какво става с нещата, които бе поръчал за Аликс. Нотариусът обаче не беше в къщи. Вместо него се показва жена му — почтена и спретната гъркиня. Предупредена от мъжа си, тя очакваше идването на експерта и го покани да влезе вътре. След късо колебание Костов й разправи за разговора с Малони. Гъркинята се изплаши много.

— Това е страшно!... — рече тя. — Вие нямате ни-

каква представа как действувa гестапото. . . Може би е уловка, за да вземат мъжа ми като заложник. Най-добре е да нямате никакво вземане-даване с тях!

Експертът я успокои, като каза, че хората на Кондоянис сами ще направят предложението на немците. После тя му показа нещата, които бе купила за Аликс. Костов ги плати с няколко златни монети. Гъркинята направи с молив точна сметка и върна една лира и няколко милиона драхми. Костов ѝ благодари. Понеже приближаваше полицейският час, а нотариуса все още го нямаше, той стана да си върви, като обеща да дойде на другия ден.

На връщане в хотела той не срещна по улицата нито един българин в униформа. Гръцкият говор — някога приятен и близък — сега му се струваше чужд. От каските и лицата на немците лъхаше заплашителна студенина. Продавачите спущаха бързо ролетките на магазините си. Наближаваше враждебна и несигурна нощ, в която на трапниците очакваха изстрели от засада. Костов изпита угризение, задето бе съобщил на Ирина, че Борис е болен. Тя щеше да дойде и да се изложи безполезно на опасности не от привързаност към Борис, а от отвлечено и показно чувство на дълг, което пазеше още под кората на себелюбието си. Експертът реши да влезе още веднъж във връзка по телефона с нея и да предотврати заминаването ѝ.

Пред хотела пак нямаше часовни, защото войниците, които обслужваха караула, се бяха прибрали от съседното здание в интендантството. Но в малкия хол до стълбите седяха мобилизираният свещеник, подпоручикът-домакин и някакъв офицерски кандидат с ордени на гърдите. Тримата имаха омърлушен вид. На масата, до мазната книга, в която домакинът записваше имената на квартируващите, стоеше бутилка с ракия. Костов се тръшна на мушаменото канапе до тях. Страхът да не закъснее след полицейския час го бе накарал да бърза, а това му докара лек пристъп от гръдната жаба. Той постави под езика си хапче нитроглицерин и попита отнадало:

— Как е болният?

— Спи — отговори свещеникът. — Но по едно време викаше и бълуваше много. . . Изглежда, че тоя човек е с нечиста съвест.

Експертът се обърна към домакина:

— Има ли новини?

— Колкото искате! . . . — горчиво отвърна подпоручикът. — Руските войски навлизат вече в България, немците се оттеглят към Скопие. . . Тази сутрин е образувано правителство на Отечествения фронт.

— Откъде научихте?

— Съобщиха по радиото.

— Това е добре — успокои се експертът. — В него сигурно влизат земеделци и радикали.

— Надявайте се на радикалите! . . . — саркастично произнесе домакинът. — Защо не свалиш тия медали? — обърна се той внезапно към офицерския кандидат.

— Няма да ги сваля — мрачно заяви кандидатът.

Той бе висок младеж с бледо лице и модно подстригани мустачки. От джоба на ризата му се подаваше стило — личен спомен от негово величество за караул в двореца.

— Който вади нож, от нож умира — философски забеляза свещеникът.

— Трай, попе! . . . — сгълча го домакинът. — Ти разбра, че няма да те заколят, и веднага премина към новата власт.

— Аз съм от народа — отвърна свещеникът. — И мисля за дечицата си.

— Искате ли ракия? — обърна се домакинът към Костов.

— Не, благодаря. . . — отказа експертът. — Но бих желал да говоря още веднъж по телефона с Кавала.

— Безнадеждна работа. — Домакинът изцеди последните капки ракия от стъклото в чашата си. — Нашите линии са вдигнати отдавна.

— Знам, но не можем ли да опитаме чрез някоя немска централа?

— Германците вече не ни бръснат за нищо. Отношенията са доста обтегнати.

— Вие бихте могли да опитате от «библиотеката» — глухо посъветва офицерският кандидат.

— Коя библиотека? — попита експертът.

— Вертепът! . . . — възмутено обясни свещеникът. — Тук наричат «библиотека» немския публичен дом за офицери. . . Но няма да ви пуснат, защото сте цивилен.

— Не се бъркай, поне! . . . — каза домакинят. — Инак ще обадим на попадията, че си проучил как се влиза там.

Подпоручикът избухна с неприятен пиянски смях.

— Това е без значение — обърна се той след малко към Костов. — Вие можете да влезете и цивилен. . . Стори ми се, че имате открит лист от немския щаб в Кавала, нали?

— Да — отговори експертът.

— Тогава всичко е наред. . . Този лист важи и за «библиотеката». След вечеря ще отидем там.

— Мислите ли, че мога да говоря по телефона? — неохотно попита Костов.

— Сигурен съм — отговори офицерският кандидат. — Ще намерим някой германец да ни послужи. Аз имам познати между тях.

Домакинят на хотела изпържи кашкавал и покани гостите си да вечерят с него. Той направи това, блазнайки се от мисълта, че Костов щеше да се отплати с щедра поръчка на вино в «библиотеката». Офицерският кандидат и свещеникът се наядоха лакомо, а Костов нямаше апетит и хапна съвсем малко. Тревожното чувство за разруха и неизвестност го бе обзело напълно. И сега сред целия хаос от страхове почна да надделява внезапно безпокойството за Ирина. Ако не успееше да я предупреди по телефона, тя щеше да тръгне сутринта за Солун и да се изложи на всички опасности, с които бе свързано пътуването. Експертът откри с удивление, че съдбата на тази жена го вълнуваше още. Тя бе станала вече част от «Никотиана», както татко Пиер, както Борис, както меланхоличният образ на Мария.

Докато другите вечеряха, експертът отиде в стаята на болния и се загледа в лицето му. Борис лежеше неподвижен и блед в полусъзнание. Мократа му коса бе овлажнила кирливия калъф на възглавницата. Костов докосна с ръка челото му. То бе горещо и влажно. «Значи е жив» — облекчено помисли експертът. Той изпита усещането, че заедно с Борис живееше и «Никотиана». После той чу гласа на подпоручика, който го викаше да излязат.

Тримата тръгнаха по затъмнените улици към пристанищния квартал. Върху черното небе трепкаха ярки звезди. Бе топло и неимоверно задушно. От време на вре-

ме светваха сините фарове на закъсняла моторна кола. Подпоручикът разправяше неприятната история за един немски майор, убит от засада предишната нощ. Безлюдната улица повтаряше думите му с мрачно ехо. Костов забеляза под светлината на звездите, че подпоручикът вървеше с ръка в джоба, стискайки пистолета си. Найсетне те стигнаха до голямо триетажно здание, пред входа на което мъждееше синя електрическа крушка. Лампата осветяваше малка табелка, върху която експертът прочете съвсем приличния надпис: «Deutsches Hotel für reisende Offizieren.» Подпоручикът отвори вратата и влезе пръв. Тримата се озоваха в малкото предверие, от което една широка стълба водеше към втория етаж. В подножието на стълбата имаше масичка, а до нея, върху плюшено кресло, дремеше някакъв възрастен немски фелдфебел с плешиво теме и очила. Германецът провери внимателно открития лист на Костов, а към подпоручика и офицерския кандидат хвърли само разсеян поглед. Очевидно той ги познаваше като редовни посетители на заведението.

Гардеробът бе на втория етаж. При него стоеше дебела, неприятно гримирана жена. Офицерският кандидат подаде фуражката си небрежно и я попита на завален гръцки език:

— Тук ли е капитан Вебер?

Жената кимна с глава и посочи навътре.

— Намерих познат, който ще ви послужи — рече офицерският кандидат.

— Благодаря — отговори експертът.

Младежът остана да вчесва кестенявата си коса пред огледалото, а Костов и подпоручикът влязоха вътре. Заведението приличаше на обикновен бар. Край стените имаше маси, по-голямата част от които бяха заети от посетители, а в средата — паркет за танцуване. По масите седяха момичета с начервени устни и дълги вечерни рокли. Подпоручикът поздравя няколко от тях. Девойките се поклониха любезно, но отговориха с неприлични български псувни. Подпоручикът погледна Костов и се ухили.

— Момичетата не са виновни — обясни той. — Те мислят, че думите означават любезен български поздрав, с който ни пожелават да се забавляваме добре.

— Кой ги е научил на това? — мрачно попита експертът.

— Нашите шегобийци — отговори подпоручикът. И той се захили пак, възхитен от остроумието на шегобийците.

Костов и подпоручикът седнаха на една маса. Гръцкият келнер донесе картата за напитките. Експертът поръча шампанско. Офицерският кандидат бе сресал косата си и разговаряше до една компания от германци с някакъв дълъг и тънък като върлина немски офицер, вероятно капитан Вебер. На Костов се стори, че разговорът им продължи много по-дълго, отколкото бе необходимо за телефонната връзка с Кавала. Немецът почерпи офицерският кандидат с коняк, а после двамата отидоха при бармана и си поръчаха коктейли, които изпиха на крак с пиянския обред на брудершафта. Немската компания почна да ръкопляска одобрително.

— Каква служба изпълнява вашият познат? — попита експертът.

— Офицер за свръзка при щаба на немската дивизия.

— А какво означава брудершафтът?

— Струва ми се, че е решил да не се връща в България.

— Значи, дезертира?

— Не му остава нищо друго. — Подпоручикът се намръщи. — Той е участвувал в наказателни акции срещу партизаните.

По тялото на Костов минаха тръпки. И макар да имаше сравнително чиста съвест, той наведе глава и се замисли върху избледнелите епизоди на голямата тютюнева стачка. Подпоручикът също наведе глава и сякаш се замисли на свой ред върху някакъв смущаващ епизод от службата си. И едва ли имаше човек в този бар, който бе дошъл в него за удоволствие, а не за да потисне мъката си от нещо с алкохол и разврат.

В това време келнерът донесе шампанското и напълни чашите. Костов и подпоручикът се чукнаха мълчаливо. Те отпиха от виното и запалиха цигари. Погледите им заскитаха с досада из ъглите на тъжния бар. Въздухът му бе наситен с тютюнев дим, с изпарения на вино, с дъх на парфюм и с някаква особена, противно сладникава миризма, която сякаш идеше от телата на же-

ните в публичния дом. От време на време те ставаха от масите и отиваха с някои от посетителите към спалните на третия етаж, където продаваха любовта си по нормирани от немското комендантство цени.

Бе часът, в който Радио Белград предаваше песенчичката за немския войник и уличното момиче до казармения фенер. Бе часът, в който милиони прости германски мъже мислеха за семейните си огнища и проклинаха света, който им бе оставил само тъжното удоволствие на разврата. . .

Бе часът на Лили Марлен, когато Костов се обади по телефона от печалния бар в Солун, а Ирина и фон Гайер пушеха заедно след вечеря в Кавала. Те се бяха уединили съзнателно сред приближаващия тътнеж на бурята, която идеше да помете света на «Никотиана» и на Немския папиросен концерт.

Когато Ирина остави слушалката, лицето ѝ бе изопнато. В него прозираше гордостта на жената отпреди десет години, която не познаваше умилкването и подлостта. Тази гордост бе върнала юношеския ѝ чар, бе прочистила погледа ѝ от мътилката на сметките и алчността. И тогава фон Гайер разбра изведнъж защо го вълнуваше тази жена. Стори му се, че у нея имаше нещо, което животът никога нямаше да ѝ отнеме. Тя мразеше Борис и всяка друга на нейно място в тоя момент не би помислила за него. Ала това значеше да се превърне в дрипа, да не се различава по нищо от моралната нищета на жените, които продаваха тялото си за пари. А тя не искаше да се превърне в дрипа. И с това последно, практически безполезно решение спасяваше достойнството си пред себе си.

Фон Гайер извади открития лист, който бе взел за нея от Фришмут.

— Пътят минава през зони, в които върлуват партизански отряди — рече бившият летец.

А тя отговори:

— Зная.

— С какво ще пътувате?

— С колата на Костов.

— Намерихте ли шофьор?

— Не. Ще карам сама.

От гласа ѝ бяха изчезнали напевната мекота, разглезените нотки на жена-паразит. И тогава фон Гайер усети пак, че обичаше тази жена заради нейната жизненост, заради умението ѝ да не се продава напълно, да спасява винаги част от достойнството и гордостта си. Ала той не съзна, че това не изкупваше пороците и паденията ѝ досега и че мислеше така, защото бе покварен като нея.

Бе полунощ. Зад мрежата на отворената врата към терасата беснееше оргията на комарите. Светлината на петромаксовата лампа почна да отслабва и стана жълтеникава. Върху лицето на Ирина се появи слаба усмивка. Това означаваше преминаване в спалнята ѝ. Фон Гайер трепна. Пред него стоеше отново прогнилата от наслади жена-паразит. «Мъртва като мене» — помисли той горчиво, като си спомни мръсното ѝ приключение в Тасос и начина, по който я бе купил преди пет години. Той затвори очи, сякаш искаше да запази далечния образ на жената, непокварена от тютюна. А после намери сила и рече:

— Трябва да си отивам.

— Защо?

Тя го погледна малко разгневено.

— Имам работа с Фришмут.

— Каква работа посред нощ?

— Трябва да взема пасаван — излъга той. — Мисля да използвам колата на Костов и да пътувам с вас. . . Имам работа в Солун.

Фон Гайер отправи към нея тежкия си оловен поглед. Обзе го желание да ѝ каже, че светът му и Германия загиваха, че оставаше само тя. Но после си спомни безобразното ѝ поведение на острова и гордостта го накара да замълчи. На излизане той целуна ръката ѝ с обикновената си ледена вежливост.

XII

И тук, в южните планини, където въздухът бе сух и се затопляше веднага след изгрев слънце, ревматичните болки в краката изтръгнаха рано Варвара от съня. Тя се събуди призори и погледна часовника си. Бе четири и половина — удобно време да постави в ред външността си

преди ставането на другите. Тя се раздвижи, стенойки глухо, след това дръпна одеялото, просмукано от сутрешната роса, и се изправи бързо. Погледът ѝ обхвана гледката, с която бе свикнала от три години насам. В малката падина между скали и папрати спяха въоръжени до зъби мъже. Между дрехите и платнищата им лъщеше синкавият метал на оръжието. Дори когато спяха, тия мъже запазваха суровата си готовност да почнат веднага бой. Почернелите им и брадясали лица бяха застинали в мрачна решителност, жилестите им ръце стискаха оръжието, сякаш допирът до хладния метал беше необходимо условие за съня им.

До тъмния гъсталак от папрати, малко настрана от другите, спеше Динко. Едрите му гърди, препасани с ремъците на бинокъла и целулойдната чанта с карти, се повдигаха и снишаваха равномерно, като че спеше у дома си. Под беззвучното сияние на зората лицето му изглеждаше необикновено красиво. Дори през време на сън от този човек лъхаше мъжеството на борбата и великолепието на живота.

Варвара почувствува смущение и целомъдрено наведе глава. Хрумна ѝ нелепата мисъл, че някои от мъжете бяха будни и наблюдаваха подигравателно копнежа, с който гледаше Динко. Всичко, което изпитваше в този миг, ѝ се стори тъжно и смешно.

Зората се сипваше бързо, прогонваше нощните сенки и багреше пейзажа с нежното многоцветие на деня. Небето доби теменужен оттенък, месецът стана постепенно пепелносив. Вече личеха съвсем ясно лишените по скалите и сините месести плодове на хвойните. В дълбокия овраг, който се спускаше надолу към долината, тъмнееха папрати, а по откритите места, които след малко щяха да бъдат огрети от слънцето, бяха разцъфнали първите есенни планински цветя. Въздухът беше прохладен, но лишен от усойната влага на студените алпийски поляни в Пирин. Близостта на морето го насищаше с някаква особена, вълнуваща и радостна топлина, която галеше като мечтата за мирен и свободен живот.

Варвара стегна дрехите си — риза и панталони със спортна кройка, подарени от червените гръцки партизани. С това тя счете външността си в ред, тъй като за миене не можеше и дума да става. Местността беше безводна и всеки трябваше да разчита само на водата, която

носеше в манерката си. Видът на Варвара не бе съвсем лош — поне толкова лош, колкото можеше да се очаква при суровата обстановка, която не даваше възможност дори за най-елементарни грижи за външността. Но тя го прецени вътрешно за лош. «Сигурно приличам на вещица» — помисли горчиво, като си спомни, че в последното сражение бе загубила гребена си. След това окачи автомата на рамото си и тръгна към постовете.

Вървейки безшумно по росната трева, тя стигна до един от секретните постове. В един гъсталак от хвойнови храсти се бе сгушил дребен брадясал мъж. От храстите се подаваше едва-едва само главата му с нахлупен каскет, под който стърчеше дълга, нестригана от месеци коса. Мъжът бе зает с нещо и само от време на време поглеждаше надолу към урвата, обраснала с рядка и мършава иглолистна гора. Варвара се приближи незабелязано до него.

— Какво правиш? — строго извика тя.

Мъжът трепна и мушна бързо нещо в храстите. Той кърпеше дрехата си. Миг след това с невероятна котешка бързина грабна автомата, който бе оставил до себе си.

— Ай гиди, лоша жена! . . . — стреснато произнесе мъжът. — Рибите ке те йдат! . . . Ме уплаши мари! . . .

— Ти си на пост, а пък се занимаваш с друго.

— Шчо? . . . — Ляте я погледна враждебно. — Очи-те ли ти вадам со йглата?

— Когато си на пост, нищо друго! . . . Разбра ли? — сърдито кресна Варвара.

Ляте се усмихна снизходително, като сериозен мъж, който не обръща внимание на женските глупости.

— Шчо чинам друго? — попита той миролюбиво.

— Кърпиш се.

— И-и-и! . . . Па ке се кърпам, зашто да не се кърпам. . . Али гол да одам и децата да се смеят.

И македонецът посочи убедително горната си дреха — остатък от цивилно сако с кръпки от стражарски мундир. «Децата» бяха останалите мъже в отряда. Ляте ги наричаше тъй, понеже бе най-възрастният след Шишко.

— Ке даеш малце тутун?

Той погледна Варвара накриво, сякаш последнат бе длъжна да го възнагради за упрека, който му направи.

— Нямам тутун — троснато отговори Варвара.

Тя отмина към другия пост, потисната от държането на Ляте. Все не успяваше да овладее този човек. Някакъв вътрешен глас ѝ каза с упрек: «Той ти се изплъзва, защото му се сърдиш. . . А ти му се сърдиш, защото ти липсва търпение да преодолееш неговата опърничавост, неговата простота, неговото първобитно съзнание, лишено от способността да възприема бързо политическата просвета. Много пъти ти си готова да помислиш, че този човек е способен да извърши предателство, а всъщност знаеш, че семейството му е изстребено от монархофашистите, че той е почти герой. . . Да, ти губиш търпението си, ти си страшно уморена от непрестанното люшкане между живота и смъртта. Този живот те изчерпи, превърна те в сприхава и повехнала жена тъкмо сега, когато приближава победата, когато искаш да бъдеш свежа и привлекателна, когато почна да копнееш за малко любов. Ти пожертвува всичко за партията, но пропусна радостите в живота си. Партизанският живот изисква невероятно напрежение, свръхчовешко отричане на индивида от себе си. Ти ги даваш още, но вече само с разума си. Оттук произлиза твоето противоречие, своята нервност, своята неспособност да приемеш великата двойственост в нещата и хората, която движи развитието им. Оттук произлиза своята несправедлива възискателност към Ляте, към Мичкин, към всички тия прости, полуграмотни мъже в отряда, които те дразнят с човешките си недостатъци и които мразят фашизма не по-малко от тебе. . . Но още малко, Варвара! . . . Тежкото мина. Въоръжи се с търпение, изтрай последните дни! . . . Двадесет години ти служиш на партията и нищо пропуснато в живота ти не може да се сравни с радостта, която изпитваш от нейната победа, от нейната признателност! . . . Ти си изпитвала това много пъти, нали? . . . Спомни си стария свят! . . . Някога ти беше разглежено момиченце, което се радваше на играчки и панделки. Някога баща ти събираше зестра, за да те омъжи за аптекар. По глупавата тарифа на евреите от твоя кръг един аптекар струваше двеста хиляди лева. И понеже баща ти не можа да събере тези пари, не успя да те омъжи за аптекар. Но ти беше страшно огорчена от това, възмутена до дъното на душата си от този дребен, нищожен, търгуващ с всичко еврейски свят. После баща ти умря, семейството остана

на улицата, търгащите престанаха да се интересуват за тебе. Нима можеше да намериш любов и щастие в този свят? . . . Не, нищо не си пропуснала всъщност! . . . А животът, който водиш сега, лишенията, които понасяш, страхът и надеждата, между които се люшкаш, са наситени с красотата и великолепието на борбата, които виждаш у Динко, с великия патос на партията, която движи света напред! . . . »

Барвара се спря. Планинският склон се спускаше стръмно към широка зелена равнина, зад която синееше морето, забулено в прозрачна и сребриста мъгла. Равнината изглеждаше съвсем близка, но всъщност бе далеко и ниско, тъй че в нея едва се забелязваха тъмните петна на вековни маслинови дървета, насипът на железопътната линия и светлата лента на шосето, което вървеше успоредно с него. А в това време изгря слънцето и всички подробности на пейзажа станаха по-ясни. Под полегатите му лъчи зеленината на папратите и тревата доби свеж цвят, както в ранна пролет, а съседните върхове изглеждаха като изрязани с нож върху дълбоката кобалтова синевина на небето. Наоколо бе топло и тихо — тъй тихо, щото се чуваха дори далечните сподавени шумове, които идеха от равнината.

И тогава Барвара забеляза, че човекът който стоеше на пост към равнината, бе младият фелдфебел-школника, постъпил в отряда преди няколко дни. Той беше избягал от своето бронейзстребително отделение с два автомата и точни сведения за разположението на частите от окупационния български корпус в Гърция. Бе тънко и русо хлапе, което не внушаваше на Барвара особено доверие. Носеше подковани обувки, къси панталонки и риза с пагони — лятната униформа на корпуса. Малкото кепе, килнато назад върху светлата коса, засилваше още повече хлапашкия му вид.

Барвара отиде при него. Младежът свали веднага от очите си бинокъла, с който разглеждаше равнината, и поздрави с вдигнат юмрук. Това се стори на Барвара предвзето и смешно. Веднага се познаваше, че това хлапе е новак.

— Как се казвахте? — небрежно попита тя. — Все забравям вашето име.

— Данкин — отговори младежът.

— Как? — Барвара извърна глава, за да чуе по-добре, и направи гримаса.

Младежът повтори името си, като я гледеше почти-телно.

— Що за име?

— Фамилно. Така се казва и баща ми.

— Откъде сте?

— От селото на командира. . . Не знаете ли?

— Не. Аз не присъствувах на приемането ви в отряда. — Барвара усети оживление. — Защо избягахте чак сега?

— Имах партийна заповед да организирам в частта ед ядра.

— Успяхте ли?

— Да.

Малките сини очици на младежа гледаха васмяно и проникателно. Той имаше съвсем детински вид, но Барвара почувствува уважение към него.

— Какво гледаш с бинокъла? — попита тя, като му проговори на «ти».

— По шосето се разминават немски и български колонии.

— Хайде де! . . . — Барвара се разсмя и взе бинокъла от ръцете му. — Та нима виждаш дали са немски, или български?

— Влекачите на оръдията личат ясно. Колоните, които отиват към Серес, са български, а тези с обратна посока — немски.

— Откъде заключаваш това?

— Близко е до ума. . . Преди няколко дни между офицерите в корпуса се говореше, че нашето командване е започнало да изтегля войските си от фланга на Содун и немците заемат мястото им със свои части от Серес и Кавала.

— Това е добре! . . . — Барвара въртеше винта на бинокъла. — Да, влекачите и оръдията наистина се виждат! . . . — После тя свали бинокъла от очите си и попита живо: — Какво ще правим днес?

— Мисля, че ще нападнем тази гара, ако командирът и политкомисарят се разберат.

— Коя гара?

Младежът посочи на изток към Порой. Далечно, в прозрачните и сребристи изпарения на равнината, до тъмно-

то петно на една горичка и в подножието на равнината, се очертаваха като кубчета, подобни на зарове, постройките на някаква гара.

— Да, тази гара! . . . — Варвара усети изведнъж неприятна сухост в гърлото си. — Там немците имат големи складове. . . А какво? . . . Ще се разберат ли командирът и Шишко?

— Надявам се. . . Вчера определиха по картата маршрута на отряда. Ти какво мислиш за Шишко?

— Само най-доброто — отговори Варвара. — Той е наш другар от 1923 г. и един от водачите на голямата тютюнева стачка.

— А защо са го направили политкомисар, когато не знае да чете дори карта?

Варвара погледна младежа и справедливостта я накара да каже:

— Това е клюка. . . Истината е, че Шишко изкара при майора курс по топография и сега може да си служи с военните карти.

— И ти ли си от тези, които не обичат командира? — внезапно попита младежът.

— Не, аз съм от тези, които го обичат. . . — Върху лицето на Варвара се появи бледа руменина. — Но командирът има известни недостатъци.

— Какви?

— Той е сприхав и обича да решава всичко сам.

Данкин не възрази нищо. Варвара попита:

— А ти какво мислиш за него?

— Аз го познавам и обичам отдавна. . . Той ме създаде като комунист.

Настъпи мълчание. Младежът произнесе неопределено:

— Всичко това няма голямо значение сега.

— Кое?

— Разправията между Динко и политкомисаря. . . След няколко дни борбата свършва и ще вземем властта.

— Не е точно така, но партията ще оправи всичко.

Варвара усети отново, че в синевината и топлия въздух плува нещо радостно и възбуждащо, за което отблягваше да мисли досега. То приличаше на радостта през ранна пролет, когато отиваше да се разходи в Борисовата градина и от лехите лъхаше дъх на влажна пръст, а южният вятър огъваше неразлистените клони на дърветата. Тя

съзна: усещането идеше от приближаването на победата. Но след всички ужаси и лишения, които беше преживяла досега, идеята за победата се въплоти изведнъж в тъпи и прозрачни образи: тя си представи баня, сапун и чисти дрехи, а после се видя в прилична рокля и добра прическа на партийно събрание, в което трябваше да направи доклад. Всичко това я накара да се размее нервно.

— Защо се смееш? — попита младежът учудено.

— На себе си — отговори тя. — Ти какво ще правиш, когато вземем властта?

— Каквото ми заповяда партията.

— А аз ще се облека. . . Първото нещо, което ще направя, е да се измия и облека. . . И тогава няма да приличам на чума! . . . Комунистите трябва да обичат живота. . . А човек обича живота, когато е приятен на хората, спретнат и чист.

— Да не би да мислиш, че сега си неприятна на хората? — с упрек попита младежът. — За тебе говорят много добри неща.

— Аз съм неприятна на себе си — отговори Варвара. — Мислиш ли, че толкова скоро ще вземем властта?

— Уверен съм! . . . Днес ще водим последното сражение. И вероятно само с немци.

Варвара трепна. Думата «сражение» я накара да усети отново познатата сухост в гърлото си. Това усещане идеше от представата за барутния дим, за тряска на автоматите, за свистенето на куршумите, за тъпия ужас, който изпитваше от смъртта или от зверските мъчения, ако попаднеше жива в ръцете на врага.

— Ти вземал ли си участие в сражение досега? — внезапно попита тя.

— Не — отговори младежът.

— А не се ли боиш?

— Не. — Гласът на фелдфебел-школника бе съвсем ясен.

Варвара се усмихна.

— Така разправят всички новаци — рече тя. — Но когато сражението започне, става страшно. . . Мирише на барут, сред дима на оръжията не виждаш нищо. . . Чуваеш само гърмежите и не знаеш какво става, не знаеш дали няма да те заобиколят и къде да отстъпиш. . . И тогава, помни, трябва да мислиш само за партията, да не забравяш никога, че си комунист. . . Но отначало това

е страшно!... Понякога нервите не издържат. Обзема те желание да викнеш, че се предаваш. И това е най-страшното!... Запомни, това е най-страшното!.. Предаването означава сигурна смърт и адски мъчения.

Младежът я гледаше снизходително, с едва забележима усмивка.

— Ти, изглежда, съвсем не се боиш? — рече тя одобрително.

А младежът отговори:

— Конспиративната работа в казармата беше опасна.

Отрядът прекара целия ден в почивка, скрит в борвата гора на склона, който се спускаше към равнината и от който единствено можеше да дойде неприятел. Но партизаните вече знаеха, че този неприятел бе изчерпал своята нападателност. От няколко дни българските военни части не предприемаха никакви действия, а германците се оттегляха бързо към Солун и Скопие. Борбата навлизаше в последната си, решителна фаза. Ала въпреки това в отряда царуваше известна потискаща нервност. Предстоящото нападение върху гарата събуждаше мрачния спомен от миналата година. Хората се бяха отдали на подготовка за акцията, но вършеха това някак вяло и неохотно. Мъчно бе да се биеш, да умреш на края, когато победата се усмиваше и събуждаше жадния копнеж за домашното огнище.

Едни от партизаните се бръснеха и кърпеха, други почистваха оръжието си, а трети си правеха цървули от изсъхналата кожа на един заклан преди две седмици вол. Командирът изглеждаше затворен в себе си. Шишко чакаше никакви пратеници от червения гръцки отряд, който действуваше по тия места. Варвара сновеше спокойно, сякаш не можеше да си намери място. Мичкин се бе уединил на сянка и дялкахе с ножа си клечки. Той правеше това, когато бе много нервен. Няколко души почнаха да шушукат, като изразиха съмнение дали нападението бе заповядано от щаба, или представляваше хрумване на Динко. Те се успокоиха и престанаха да мърморят едва когато разбраха, че нападението се подготвяше с пълното съгласие на политкомисаря. Само настроението на Ляте не се промени. Той изяде цялата си дневна

дажба от хляб и сирене наведнъж, изгледа завистливо цигарата, която пушеше Мичкин, хвърли враждебно око към Варвара и легна да спи, несмушаван от мислите за живот или смърт.

Настъпиха мъртвите часове на деня, слънчевият пек и сънливото спокойствие на планината, нарушавано само от граченето на лешояди или тихото, едва доловимо шумолене на боровете.

Варвара легна върху меката иглолистна настилка, загледана в малките късове от синьо небе, които прозираха между клоните. До ушите ѝ стигна спокойно бърбене и когато се ослуша, тя разбра, че това бе разговорът между неколцина другари, които бяха седнали на десетина метра под нея, но така, че не можеше да ги види, а чуваше само гласовете им. Единият от тях бе по-образован — някакъв техник, избягал от авиацията — и обясняваше на останалите основните черти на марксистическия диалектически метод. Обясненията му не бяха блестящи, но в тях прозираше трогателно желание да просвети другарите си. Варвара съзна, че трябваше да слезе веднага и да се намеси в беседата търпеливо, като довърши и прости и разбираеми думи онова, което техникът от авиацията не можеше да обясни. Но тя остана да лежи, загледана в синьото небе. Мисълта за Динко и за всичко, което тъй безнадеждно изпитваше към него, парализираше волята ѝ. После чу как някой от съседния овраг извика името ѝ. Тя стана неохотно, изпълнена с досада от това, че имаха нужда от нея.

В оврага бяха Шишко, няколко от четните командири и двама съвсем непознати мъже — единият с гладко избръснато лице и подстригани руси мустачки, а другият мургав и чернокос. Непознатите носеха почти еднакво облекло — дълги панталони и английски якета от зеленикаво сукно. Чернокосият поздрави с вдигане на свит юмрук, а русият едва мръдна ръка към челото си. Движението му приличаше на военен поздрав, на небрежно и малко високомерно отдаване на чест. Варвара се сети веднага. Това бяха пратениците, които Шишко чакаше от червения гръцки отряд. Вероятно носеха сведения и предложение да съдействуват при акцията върху гарата.

В това време отнякъде се появи и Динко. Той се ръкува сухо с новодошлите и ги покани да седнат на един повален от бурите смърч, но те не направиха това.

Варвара хвърли напрегнат поглед към Шишко. Лицето на водача от голямата тютюнева стачка бе спокойно и равнодушно, с много бръчки, с увиснали посивели мустаци. Трудно можеше да се каже как този пълен възрастен човек успяваше да се справи с поста си. Той дишаше тежко, затруднен от горещината и задуха си. Носеше широк голф, стегнат с офицерски колан. Върху колана висеше дългобоен револвер, а през рамото му бяха преметнати, както у Динко, автомат и целулоидна чанта с книга. Той щеше да изглежда тръмав и смешен, ако миналото и възрастта му не вдъхваха веднага някаква особена почит. Дори дванадесет години след голямата тютюнева стачка, дори след всичко, което бе преживял оттогава насам, единственото му око продължаваше да гледа ведро, без скритата суровост, която натрупваше страданието, без вътрешните противоречия, които измъчваха Варвара. Когато я видя, Шишко рече:

— Повикахме те да ни превеждаш. . . Другарят е капитан Джинс, инструктор от английската армия при гръцкия отряд, с който ще действваме заедно.

Варвара изтърва, без да иска:

— Не бързай да го наричаш другар.

Шишко я погледна и отговори спокойно:

— Сега не е време да казваш това. . . Ние не знаем дали тези хора не разбират наистина български.

Варвара почервения от срам. Осени я превъзходството на човека с душевно равновесие, който имаше зад себе си двадесет години борба и предвиждаше всички възможности. Тя погледна англичанина. Безцветните очи на последния останаха съвсем неподвижни и равнодушни. Варвара размени с него няколко изречения на немски и френски. Установиха се да говорят на немски. Англичанинът извади тефтерче с бележник. Настъпи мълчание.

Той почна бавно, с равен глас, като описа накратко положението по фронтовете. Варвара превеждаше думите му с досада. В тях нямаше нищо повече от онова, което съобщаваше радиото. Втората част от речта му съдържаше пожелание да се забравят политическите разногласия до смазването на общия враг. Варвара превеждаше, мислейки вътрешно: «Не са те избрали съвсем сполучливо. . . Ти си въобразяваш, че ние сме глупци, но продължавай!». Британецът сякаш разбра това и се намръщи.

— Има ли някой да възрази нещо? — попита той след малко.

— Има! — обади се Шишко. — Ние и нашите другари от ЕАМ не можем да постигнем съгласие с гръцките националистически отряди, които получават помощ едновременно от германци и англичани.

Капитан Джинс се усмихна. Очевидно храбрият български командир смесвал гръцките националисти с действително фашистки отряди, поддържани от германците. Но разясняването на това не влизало в неговата задача. Той бил натоварен от английското командване в Близкия Изток да дава само технически съвети на партизаниите в борбата с общия неприятел. Биха ли желали господата да бъдат запознати с подробности за един обект, добити от английското разузнаване, както и с плана за ефикасното му нападение?

Почти всички от «господата», макар и неукни в по-голямата си част, разбраха надменната тънкость на шегата, но се усмихнаха любезно. Англичанинът погледна с мрачно предчувствие суровите им, почернели и небръснати лица. Направи му тягостно впечатление обстоятелството, че точно зад него стояха два особено свирепи субекта, в окаяни дрехи, но с превъзходно въоръжение.

— Ние ще бъдем благодарни да чуем вашите сведения — каза Варвара със своя акцент на еврейка от немски произход.

Капитан Джинс извади от чантата си малка военна карта, а в това време Шишко направи знак на хората от отряда, които се бяха събрали наоколо, да се отдалечат. В групата останаха само Динко, Шишко, Варвара, командирите на четите, капитан Джинс и гъркът, който го придружаваше. Двата партизани, които стояха зад англичанина, се дръпнаха също, но само на няколко крачки. Шишко се наведе самоуверено над картата, с очевидното желание да покаже, че все пак разбира нещо от нея.

Капитан Джинс говори близо половин час. Докато превеждаше, Варвара почувствува пак сухота в гърлото си. Проектът за нападението на гарата надминаваше най-големите акции, в които отрядът беше участвувал досега, но капитан Джинс го развиваше така спокойно, сякаш правеше упражнение по решаване на тактически задачи.

— Гарата се охранява от немски пионери — каза

той, като запали цигара. — Естествено те са въоръжени много добре, но духът им е понижен. . . Повечето представляват непълноценни бойци, излезли от болниците на Източния фронт. Наистина те имат радиопредател и могат да извикат помощ от Солун. Но както казах, железопътният мост, който се намира на два километра от гарата, ще бъде вдигнат във въздуха, а на шосето можем да поставим прикритие. Местността предлага удобна позиция. . . Достатъчни са десетина хладнокръвни мъже.

— От колко души се охранява гарата? — попита Шишко.

— Не повече от тридесетина — каза англичанинът. Стори му се, че лицето на Шишко някак умишлено плитко се стараеше да прикрие недоверието си към него. Капитан Джинс помисли: «Този човек е много хитър. Искан да знам, че не може да ми вярва. . . А щом е така, аз сигурно ще се опитам да спечеля доверието му с някои точни факти. . . Той желае просто да ме изстиска като лимон.»

— Това е много важно — каза Шишко. — А къде ще действа гръцкият отряд.

— Той ще поддържа фланга ви от югоизток. Немците още не са се изтеглили напълно от Серес.

— Значи, за моста и шосето за Солун трябва да се погрижим ние? . . . Така ли?

Англичанинът смукна от цигарата си и кимна с глава.

— Вашият отряд е по-голям — излъга той.

Настъпи мълчание. Шишко погледна картата и съзна горчиво, че идеше унизителният момент в живота му — противен момент, в който постът го задължаваше да прикрива незнанието си и да се преструва, че има познания по топография. Елементарните указания, получени от майора, бяха съвсем недостатъчни да се ориентира по картата и да каже възраженията си, основавайки се на нея. Единственото му око се загледа безпомощно в бъркотията от хоризонтални и топографически знаци. Никога Шишко не бе съзнавал по-тъжно огромното предимство, което системно придобитите знания дават на човека. Той познаваше другари със средно образование, които веднага се справяха с картите. А Шишко беше завършил само четвърто отделение, зрителната му памет нямаше навика да запомня топографическите знаци, умът му не мо-

жеше да си представи неравностите на местността по забърканата паяжина на хоризонталите. Той се изчерви. Обзе го срам, по челото му избиха ситни капчици пот. Стори му се, че Динко го гледаше студено и злобно, сякаш искаше да каже: «Не извъртай, другарю комисар! . . . Партията ти даде голям пост. Докажи, че го заслужаваш.» Шишко се досети веднага, че можеше да се измъкне от положението, като чисто и просто не възрази нищо на англичанина. Така щеше да се спаси пред Динко и подчинените си от унижение. Ала това беше подла работа. Шишко съзна ясно, че ако не възразеше и поемеше обещания за действие, излагаше на опасност отряда. И той предпочете да унижи своето политкомисарско достойнство.

— Хей, младок! . . . — викна той на Данкин, който зяпаше отдалеч. — Ти школьник ли беше? . . . Ела да разчетеш тая пущина.

Шишко посочи картата.

— А мене неграмотен ли ме смяташ? — мрачно попита Динко.

— Не знам, братко! . . . Много се караме. . . — добродушно въздъхна Шишко. — Все ми се чини, че не искаш да ми помагаш.

— Аз съм задължен да ти помагам — горчиво забеляза Динко.

— Тъкмо за това! . . . Прощавай! . . . Аз съм прост човек и не мога да се меря с учените. . . Каквото искам от тебе, иска го партията.

Динко почувствува внезапно вълнение. Стори му се, че то идеше от миналото на този човек, от загубеното му око и от нещо невидимо, което борбата създава само у комунистите, излезли от низините. И тогава той почувствува, че това нещо бе себеотрицанието.

Фелдфебел-школьникът дотърча с късите си панталонки и с автомат, който се мяташе на рамото му.

— Заповядайте, другарю политкомисар! . . . — рече Данкин.

Шишко вече бе се разкалял, че го повика, и направи гримаса на затруднение, но после съобрази изведнъж:

— Ти Данкин ли беше? . . . Гледай и се учи! . . . Другарят командир ще направи по картата тактически разбор на задачата.

Фелдфебел-школникът се ухили доволно, поласкан от вниманието, с което го удостояваше политкомисарят.

Динко се наведе над английската карта. В продължение на десетина секунди острите му сини очи се движеха върху нея с мълчаливо напрежение, а зад гърба му скромно и почтително надничаше Данкин. После Динко постави показалеца си върху картата и всички чуха гласа му, мек и другарски, сякаш говореше само на Шишко:

— Тук е гарата. . . При нея шосето се отделя от железопътната линия и заобикаля една могила, върху билото на която можем да заемем позиция. . .

— На какво разстояние от гарата? — попита Шишко.

— На километър и нещо.

— Далече е! . . . — Шишко се намръщи загрижено. — Тия, които ще пазят шосето, няма да се оттеглят лесно в случай на нужда и могат да бъдат обходени.

— Същото важи и за моста. . . Освен това пространството между изходната позиция и могилата може за бъде обстрелвано от гарата. . . Значи, оттеглянето на хората от шосето трябва да стане преди разсъмване.

— Така! . . . — Шишко разсъждаваше напрегнато. — Но сражението с охраната на гарата и бензиновия склад може да трае дълго. Ние трябва да го прекъснем, щом настъпи денят. И ако дотогава не успеем да запалим бензина, всички жертви ще отидат напразно.

В очите на Динко блесна студен пламък.

— В такъв случай сражението трябва да продължи и хората, които пазят шосето, ще бъдат жертвувани — спокойно произнесе той.

— Това не е много лесно сега. — Гласът на Шишко стана тих. — Мъчно се умира на края.

Динко не отговори.

— Гърците могат да заемат шосето — каза той след малко.

— Не! . . . — Шишко поклати глава. — Фланговете трябва да бъдат осигурени от наши хора.

Те размениха полугласно още няколко мисли.

— Какво казват господата? — попита англичанинът.

— Обсъждат предложението ви — преведе Варвара.

— Кажете им, че не разполагаме с време. . . Нападението трябва да стане довечера.

Капитан Джинс запали угасналата си цигара и забеляза сам, че направи това с нервен жест, който не убягна

от погледа на Динко. Тихият разговор между командира и политкомисаря го изпълваше с предусещане на опасност. «Това е от страх — съзна той засрамено. — Мене ме е страх от тези хора.»

— Приемаме предложението ви — внезапно заяви Шишко.

Варвара преведе думите му и капитан Джинс отдъхна с облекчение. Но мигновено разсеян от успеха си, капитан Джинс не забеляза знака, който Шишко отправи към двамата въоръжени до зъби мъже, стоящи на две крачки от групата.

Всичко се разви така неочаквано, щото капитан Джинс не успя да заеме дори позата на хладнокръвие, която трябваше да отличава един англичанин от първобитните хора в Близкия Изток. В следващия миг, блед като парафин и с разкривено от изненада лице, той усети, че един от мрачните типове с твърде леко движение извиваше ръцете му назад, а другият — безцеремонно и бързо — откачваше автомата от рамото му. После капитан Джинс видя, че половин или четвърт секунда, ужаса, който се бе изписал и върху лицето на гърка, а също и това, как последният, обхванат от паника, направи грешката да побегне надолу по урвата. Англичанинът чу сухия трясък на един автомат, в чийто екот заглъхна хрипящ и пронизващ вик на същество, което загиваше. А после настъпи глуха тишина, в която капитан Джинс усети внезапно, че самообладанието му се възвръща. Той отново се превърна в приличен британец.

— Как? . . . — попита той възмутено и строго, като погледна Динко, чийто автомат още димеше. — С какво право извършихте това убийство?

Но никой не разбра какво питаше. Варвара бе потресена и не можеше да превежда. Динко спокойно отърси една от празните лъскави гилзички, която бе отскочила върху ръкава на ризата му.

— Обясни на този глупак, че ние не сме говеда — обърна се той към Варвара.

Но еврейката все още трепереше и не можеше да приказва. Тя видя как двама от хората на Динко влачеха трупа на убития гърк.

— Още диша. . . — рече единият от тях. — Ще го разпитвате ли?

— Не — отговори Шишко. — Няма нужда.

Мъжете, които влачеха умирация, отместиха и хвърлиха трупа му настрана. Гъркът все още хриптеше и от устата му излизаше кървава пяна, а отзад върху ризата му се виждаше права линия от тъмни петна, които растяха и се сливаха бързо едно с друго. После изведнъж ръцете и краката му се изпънаха и затрепери. Гъркът издъхна.

«Край — помисли капитан Джинс. — Работата не успя. . . Старият дебелак се преструваше на доверчив и ме надхитри, като ме накара да дойда повторно тук. А този тип изглежда образован, щом може да си служи с картата. На всеки случай той е хладнокръвен, има бързи рефлексии и владее чудесно оръжието си. Ако беше на мястото на гърка, не би се поддавал на паниката му.» Капитан Джинс чу глухото и тъжно шумолене на боровите, а мисълта му продължи: «Харесват ми такива типове! . . . Човек може да ги срещне навсякъде, у всички народи, и всъщност те са, които създават драмата на живота! . . . Да, харесва ми дори този страдащ от задуха дебелак с едно око, който не разбира нищо от военни карти! . . . Но ти не можеш да свършиш никаква работа, капитан Майк Джинс! . . . Ти си едно некадърно и дръзко момче, което пожела да блесне с подвизи, макар да те предупредиха, че планът ти е опасен и работата с тия българи съвсем не е лека. . . А на всичко отгоре ти не можеш да овладееш нервите си и се изплаши като жена. Да видим как ще се държиш по-нататък.»

Капитан Джинс усети прилив на сила, на хладна и твърда решителност да се държи безупречно. Това бе навик от детинство, някаква вътрешна дисциплина, създадена търпеливо от майка му, дъщеря на пастор и вдовица на полковник, умрял в Индия. Той погледна Варвара и попита сухо:

— Ще превеждате ли?

— Да — отговори Варвара.

Гласът ѝ бе все още разстроен. Тя протегна ръка към Шишко и произнесе глухо:

— Дай ми малко вода! . . .

Шишко ѝ подаде манерката си.

— Попитай го какъв е този човек — рече той.

— Грък — лаконично отговори капитан Джинс.

— Защо побягна?

— Вероятно е провокатор и фашист.

— Откъде го познавате?

— От един гръцки отряд.

— Какъв отряд?

— Комунистически — спокойно излъга капитан Джинс.

Но Шишко бе минал през много полицейски следствия и познаваше основно техниката на разпита.

— Къде е действувал този отряд? — попита той, като избърса с ръка потното си чело.

— Не мога да ви кажа — отговори капитан Джинс. — Това е военна тайна на английското командване.

— Щом сте дошли при нас, вие сте уверен, че сме комунисти. . . В такъв случай тайната е без значение.

Варвара преведе думите на Шишко, но англичанинът поклати глава отрицателно.

Шишко рече:

— Отказът да говорите не е във ваш интерес и отегчава положението ви. . . Ние ще ви третираме като неприятел.

Капитан Джинс ги погледна с леко въннение. Той очакваше тъкмо този момент, за да хвърли последната си карта — изправянето на противника пред неизвестност.

— Отрядът действува в Круша планина — каза той.

— Познавате ли командира му?

— Познавам го.

— От колко време?

Капитан Джинс забави малко отговора си. «Този тип има таланта на следовател» — неспокойно помисли той. А после каза:

— От една седмица.

— Бихте ли могли да ни кажете някои подробности за него?

— Мога — рече англичанинът. — Казва се Зафирис. Металороботник и доброволец от испанската война. . . Говори отлично испански и френски.

— Точно така! . . . — Единственото око на Шишко светна мрачно. — Но Зафирис и отрядът му бяха заобиколени и избити преди два месеца от бели андарты.

Капитан Джинс се усмихна. Той се радваше на самообладанието си като красива и суетна жена пред огледало. Шишко седна уморено върху поваления смърч. Разпитването на англичанина го бе изпотило. Вместо

него пред пленника застана Динко — грамаден, едър, широкоплещест.

— Вие ще бъдете разстрелян след малко — хладно произнесе той, като гледаше пленника в очите. — Но може би ще ни кажете нещо, което може да ви спаси.

Барвара преведе думите му с треперещ глас.

Дясната половина от лицето на капитан Джинс трепна нервно.

— Нас ни изпращат да ви помагаме, а вие ни разстрелвате — внезапно произнесе той.

— По-добре е да не ни помагате — на своя отговорност вметна Барвара.

— Фашистите убиха поручик Томпсън, а вие ще убиете мене.

— Има голяма разлика между поручик Томпсън и вас.

— И двамата сме от английската армия.

— Какво приказва? — попита Динко.

— Глупости — отговори Барвара.

Динко махна с ръка. По-нататъшното разпитване на пленника ставаше безпредметно. Той кимна с глава към хората, които бяха обезоръжили англичанина. Един от тях улови капитан Джинс за лъкътя и го поведе след себе си.

— Стой!... — внезапно заповяда Шишко. — Ние ще го запазим до нападението.

— Безполезно!... — рече Динко.

— Не!... Той може да размисли и да ни предупреди, ако е подготвил някаква изненада. Барвара, обясни ми това!...

Човекът, който отвеждаше англичанина, се спря и зачака, гледайки въпросително.

— Има ли да добавите нещо? — попита еврейката, като се стараеше да придаде на гласа си спокоен тон.

— Не — отговори капитан Джинс.

— Размислете добре!... — Гласът на Барвара потрепера. — Ние ще извършим нападението, защото така е заповядано от нашия щаб... Но ако попаднем в засада, ще бъдете застрелян веднага. Може би английското командване ще съжалява за вас... Може би не е толкова голям подвиг да устроите засада на хора, които се борят за свободата си... Може би има друг човешки критерий за честта...

Барвара чакаше. Капитан Джинс продължаваше да се възхищава от хладнокръвието си. Той погледна Барвара и каза още веднъж:

— Нямам да добавя нищо.

От равнината и долините запълзяха виолетови сенки изеленината на боровите гори потъмня, а над тях пламнаха с оранжева светлина скалистите зъбери на планински вериги, чийто лабиринт се губеше далеко на север. После слънцето залезе, зъберите угаснаха и над планините остана само мека, пепелна светлина, която бавно отстъпваше място на вечерния здрач.

Когато стана съвсем тъмно и на небосвода затрепкаха звезди, отрядът потегли към изходната позиция в равнината — малката широколистна горичка, която се виждаше през деня като тъмно петно в полите на планината. Хората вървяха мълчаливо един зад друг — в походен строй и бойна готовност. Така всеки от тях можеше да залегне и да открие веднага отбранителен огън. Но вървенето в тъмнината под слабата светлина на звездите бе трудно и бавно. Краката се подхлъзваха, а тежко натоварените тела губеха равновесие. От време на време се чуваше глух шум от спъване или падане на изтърван предмет, ядосано пъшкане, тиха псувня. Избягал от военно летище механик вървеше превит под тежестта на картечница «Брен». Зад него пристъпваше селски учител и носеше сандъче с патрони. Мършав тютюноработник кашляше сухо и се потеше под товара на пушката и ръчните бомби. Колоната слизаше бавно по планинския склон. Светлините на гарата престанаха да трептят. Въздухът стана по-топъл, но някак тежък, наситен с дъх на миазми от блата и мочурища.

От челната група, в която вървяха водачът и командири, се чу изсвирване. Изсвирването се повтори три или четири пъти от съседните групи, които се спускаха успоредно към дъбовата горичка над гарата. Това бе знак за почивка. Стотина мъже се натръскаха уморено върху топлата камениста земя, обрасла с изгоряла трева.

Капитан Джинс, с вързани отзад ръце, също приседна. Той бе поверен на Ляте. Понеже и двамата знаеха гръцки, британецът се мъчеше упорито да го предразположи

към разговор. Но Ляте отговаряше надменно и лаконично.

Когато приседнаха да починат, в главата на капитан Джинс почнаха да се въртят отчаяно смели мисли. Тъмнината, дребният ръст на Ляте, големите разстояния между хората го подканяха към действие. Ако съумееше да освободи ръцете си и да пипне оръжието на тази малка маймуна!... Един скок в непрогледния мрак на урвата, която се простираше отляво, и той щеше да бъде спасен. Не биха губили време да го преследват в тъмнината. До мъжете, които вървяха пред него и зад него, имаше не по-малко от десет метра. Значи, оставаше само Ляте.

Капитан Джинс попита тихо:

— Ще отвържеш ли ръцете ми да запуша?

Ляте отговори, като цъкна еднократно с езика си. Капитан Джинс знаеше, че в Ориента това означаваше решителен и хладен отказ.

— Забранено е да се пуши в поход — добави след малко Ляте.

— Тогава бутни възела по-нагоре!... Въжето ожули китките ми.

Това бе вярно. Ляте прекалено усърдно бе стегнал с въжето ръцете на пленника, но не счете за нужно да отговори. Само си помисли: «Има ли смисъл да се грижиш за ръцете си, когато след малко ще бъдеш разстрелян?»

— Тебе те е страх да не избягам, нали? — глухо изпъшка капитан Джинс.

— Вярно — потвърди Ляте. — Ако избягаш, отиде ми главата.

Ляте се надяваше, че това изявление щеше да сложи край на безполезния разговор, но капитан Джинс продължи отново:

— А защо не избягаш и ти с мене?

— Какво? — рече Ляте.

Англичанинът повтори трескаво, почти шепнешком:

— Защо не избягаш и ти с мене?... Ще получиш пет хиляди лири.

Настъпи мълчание, в което се чуваха само неясните, сподавени шумове, които идеха от равнината.

— Знаеш ли какво значат пет хиляди лири? — попита капитан Джинс.

Ляте не знаеше това, но знаеше, че една тъмна сила бе изтребила мъжете от цялото му семейство.

— Трай, куче!... — изръмжа той. — Щом искаш да бягаш, ти наистина си фашист...

После той подсвири тихо. От тъмнината изникна човек.

— Какво има, Ляте? — попита човекът.

— Ке го утѣпам, да ми е мирна гла̀тата.

— Предлага ли ти нещо?

Македонецът отговори мрачно:

— Рушвет.

Човекът остана няколко секунди неподвижен.

— Не бързай!... — каза той след малко. — Ще попитам политкомисаря.

Той изчезна в тъмнината, а когато се върна, запали фенерчето си и освети с него една малка бележка. Ляте беше учил само до второ отделение. Но тоя успя да разчете върху хартията думата «смърт», надраскана от Шишко.

Капитан Джинс разбра всичко и с последни усилия се мъчеше да запази хладнокръвието си. Но когато Ляте насочи автомата си в него, англичанинът нададе изведнъж вик на ужас, на дива, пронизваща истерия.

Ляте изпсува и го смълча с няколко изстрела в главата.

В тихата звездна нощ партизаните наближиха гарата, разпределиха се на групи и заеха изходни позиции в рядката широколистна гора на терасовидното възвишение, с което планинският склон преминаваше в равнината. Сърцата им биеха напрегнато, устните им разменяха с полугласен шепот къси изречения, пръстите им опипваха за последен път автоматите, пълнителите и бомбите. Бе настъпил най-мъчителният момент преди сражението, в който храбрите изпитваха мрачно спокойствие, а страхливите се отдаваха на дребнави оплаквания.

Барвара, чийто ум бе храбър, а сърцето страхливо, бе застанала до края на гората и гледаше втренчено пред себе си. Оттук се виждаха светлините на гарата и по-голямата част от равнината. Просторът и бледите звезди събуждаха в душата ѝ чувство за безкрайност, а трепкащите светлини на гарата — остър и болезнен копнеж към живота. Двете чувства влизаха в трагично противоречие, от което съзнанието ѝ напразно се опитваше да се отърве.

Безкрайността ѝ внушаваше патоса на борбата, а копнежът ѝ за живот се съгъстяваше в малодушно отвращение към опасността, към сражението, към смъртта и към всичко, което можеше да превърне Динко и нея в небитие.

В откритото място пред гарата тя видя призрачните сенки на десетина мъже — командири на чети, — които оглеждаха местността и получаваха от Динко последни нареждания. Командирите се отдалечаваха един по един и се връщаха при хората си, скрити в гората или някой овраг по склона на планината. Най-послед на откритото място останаха само две сенки: едната висока и стройна, другата по-ниска и широка. Двете сенки стиснаха ръцете си. И ако Варвара беше до тях, щеше да чуе последните думи на двама мъже, които характеристиките разделяха, а партията съединяваше. Единият бе млад, но сприхав и мрачен, а другият бе възрастен, но спокоен и мъдър. И възрастният каза на младия:

— Тази акция ще бъде последната, но най-тежката от всички, които сме водили досега... Прощавай, ако не се видим.

А младият отговори сухо и равнодушно:

— Надявам се да се видим.

Варвара не чу това, ако го бе чула, щеше да ѝ се стори, че Шишко бе младият, а Динко — възрастният. И тогава тя щеше да разбере пак онова, което бе разбирала много пъти досега: че истински комунист е само оня, който обича живота и хората.

Ала сега тя не мислеше за това и гледаше неверния мрак в равнината, сред който бяха скрити телените мрежи и картечните гнезда на укрепения бензинов склад. Варвара гледаше също и светлините на гарата и чуваше свистенето на маневрения локомотив, който извличаше вагоните-цистерни от глухите линии и композираше влак. Германците бързаха да извозят бензина си. Моторните помпи работеха непрекъснато и пълнеха нови цистерни. Тук имаше стотици хиляди литри бензин, които врагът щеше да брани с бясна упоритост, с нокти и зъби, защото този бензин беше кръвта на танковете и на моторите му. Страхливото сърце на Варвара се свиваше от ужас, но трезвият ѝ ум разбираше значението на акцията и обхващаше подробностите ѝ. Тя знаеше, че една група трябва да вдигне железопътния мост във въздуха, друга — да пази шосето от Солун, трета — да охранява посоката

за оттеглянето, а ядрото — вече значително намалело — да атакува гарата и бензиновия склад. Предстояха редица схватки със секретните постове и часовите, които немците бяха поставили около железопътния мост и гарата. А после идваше ред на трудното и бавно напредване към бензиновия склад под смъртоносния огън на автоматични оръжия. И от само себе си се разбираше, че най-малко една четвърт от мъжете, които сега стояха в горичката и чакаха знака за тръгване, щяха да паднат в това сражение, и че те съзнаваха повече или по-малко това, като всеки от тях се надяваше да не бъде между убитите. И съвсем естествено бе също тъй, че суровият партизански закон продължаваше да бъде в сила, че малодушното отстъпление без заповед се наказваше със смърт и че ранените, ако не можеха да се движат, трябваха да се застрелят сами, за да не паднат живи в ръцете на неприятеля. А най-чудното и може би най-великото се криеше в силата на идеята, която бе накарала тия мъже да се подчинят доброволно на всичко това.

Чу се проточено изсвирване — сигнал за тръгване, който се предаде и повтори още няколко пъти от водачите на далечните групи. Сърцето на Варвара заби силно, гърлото ѝ пресъхна, но умът ѝ продължаваше да работи ясно.

— Ставай!... — изкомандува Мичкин на своята чета от петнадесет души.

В тази чета влизаха Варвара и Ляте. Групата трябва да се разположи в застава при могилата до шосето за Солун — най-безопасното от всички действия в началото. Но групата се излагаше на голяма опасност при неблагоприятно развитие на акцията. Пътят ѝ за отстъпление в планината се удължаваше много, а фланговете ѝ можеха да бъдат обходени. Мичкин съзнаваше това и бе в лошо настроение.

— След мен!... — заповяда той дрезгаво, като тръгна надолу с ръка, опряна на автомата си.

Мъжете, които командуваше, го последваха на равни интервали от време. Така се образува отново дълга върволица, която се проточи по склона на терасовидното възвишение. В опашката ѝ вървеше Варвара.

Тя знаеше, че ядрото на отряда се движеше вляво от групата на Мичкин и че долу в равнината сигурно щеше да види мъжа, който сега изпълваше с копнеж цялото ѝ уморено и повехнало същество. Тя знаеше също, че преди сражението нямаше нищо по-студено и по-затворено от този мъж и че на опита ѝ да заприказва той щеше да отговори с обидна гримаса на досада. Но тя искаше да се бие до него и в това решение намери изход от противоречието, което я измъчваше преди малко. В него се сливаха устремът към звездите и копнежът към живот, идеята, за която се бореше, и любовта, за която мечтаеше. Това решение бе като синтез на всичко, което я бе вълнувало досега, на всичко, което можеше да очаква от съдбата. В него имаше и радост, и тиха печал, и нежност, и страст, и възбуда, и примирение пред смъртта, и надежда за живот. . . Всички тия чувства се преливаха едно в друго, създаваха някакво чудно усещане, че живее пълно. И тогава ѝ се стори, че никога досега не бе влизала в сражение с по-ясен ум и по-храбро сърце и че никога досега, отивайки към смъртта, стъпките ѝ не са били по-леки под тежестта на автомата и свитъка на окаяното войнишко одеяло, с което се завиваше нощем. Когато слязоха в равнината и видя Динко, тя остави групата си и се затича към него, лека и бърза като в ония дни, когато не бе повехнала четиридесетгодишна жена, а младо момиче, което чакаше любовта.

Бе изгряла късна луна, която заливаше равнината, овразите и маслиновите дървета с белезникава фосфорна светлина. Тя различи сянката му в дългата верига от мъже, които крачеха бавно един зад друг, под тежестта на оръжието и багажа си, и пресичаха посоката, в която се движеха хората на Мичкин. Той носеше на рамо лека картечница, която бе взел, за да облекчи уморения човек пред него, а в другата ръка държеше автомата си.

— Какво има? — попита той тихо, понеже съществуваше вече опасност от секретните постове на немците.

А тя отговори:

— Искам да бъда в твоята група.

Барвара погледна жадно лицето му — загоряло от слънцето, небръснато и обрасло с руси закъдрени косми.

Гърдите му бяха препасани от ремъци и ленти с патрони, а на пояса му висяха бомби. И тогава пак ѝ се стори, че в едрата му фигура с широки рамене и мускулести ръце имаше нещо великопепно и мрачно като стихията на планината. В него сякаш бе събрано мъжеството на целия отряд. Суровите му и тъжни очи светеха в нощта като очи на тигър. И навярно този поглед щеше да я накара да дойде на себе си и да не му каже нищо, ако в този момент умът ѝ не работеше по-ясно от друг път и не разбираше, че светът, срещу който се бореха, оскърбяваше и нанасяше рани на хората по най-различен начин. Враждебният свят бе оскърбил и Динко, като бе издълбал пропаст между него и жената, която Барвара видя с Павел в Чамкория и която сега трябва да бе метреса или законна съпруга на генералния директор на «Никотиана». А тази пропаст представляваше рана, която можеше да трае цял живот и причиняваше недостатъци в характера му. Оттук идваха пристъпите на неговата стихийност, която излизаше извън пътя, определен от партията, и която не му позволяваше да се издигне повече от отряден командир, държан под постоянна опека. Защото през ситото на партията можеха да минат само уравновесени и мъдри хора и всеки оставаше на онова място, което способностите и характерът определяха заедно. Ала това прибавяше нова болка в старата му рана.

Но разбрала това в тази лунна нощ пред неизвестното и смъртта, Барвара почувствува, че този мъж бе самотен и измъчен от противоречия като нея. Суровият закон на партията му отказваше мястото, което способностите му заслужаваха. Оттук идваха неговата студенина, неговата затвореност, неговата неприветливост. Той бе чуден, великолепен мъж, на когото животът бе отказал любовта и успеха. И тогава Барвара почувствува още по-силна обич към него.

Тя помисли за всичко това в късия миг, след като отговори защо бе дошла при него. Държането му бе точно такова, каквото очакваше: под лунната светлина, която огряваше лицето му, той се намръщи.

— Добре си при Мичкин! . . . — отговори той, като помисли, че желанието ѝ бе проява на малодушие. — Хората му ще охраняват шосето и вероятно няма да водят сражение.

А тя рече:

— Аз искам да бъда там, където има сражение. . .
Искам да бъда до тебе.

Двамата вървяха успоредно един до друг и говореха толкова тихо, щото едва чуваха думите си. Той пристъпваше бавно като тежко въоръжен гладиатор, който излиза на арената, а тя подтичваше леко и пъргаво. Вълнението бе разхубавило безцветното ѝ повехнало лице.

Той се усмихна и каза разсеяно, мислейки за съвсем други неща:

— Значи, си решила да бъдеш храбра! . . .

А след това погледът му, напрегнат и остър, обхвана самотната могила, която се издигаше над равнината и на която немците може би бяха поставили секретен пост. Оттам очакваше да изтрещи първият отбранителен изстрел. Но могилата бе доста далеч от гарата и той се успокои, като направи само знак на хората си да вървят по-бързо. Мисълта му отново се върна при Варвара.

— Ти можеш да се проявиш и в групата на Мичкин, ако немците получат помощ от Порой.

В гласа му прозвуча леката насмешка, с която я бе отблъсвал толкова пъти. Но сега тази насмешливост се удави в ликуващата ѝ, наситена със себеотрицание любов, която потискаше бунта на гордостта.

Тя каза:

— Не! . . . Аз просто искам да бъда до тебе. . . Ще се бия, ще стрелям добре. . .

Гласът му отново стана язвителен:

— Така ли? . . . Но ти обикновено заравяш главата си в пръстта и стреляш във въздуха.

— О, не говори така! . . . Сега ще бъде съвсем друго. . . Сега ще се бия като тебе, спокойно и смело.

— Наистина ли? — Той се изсмя.

— Да, наистина! . . . — Гласът ѝ бе трескав и сякаш излизаше от дълбините на душата ѝ. — Защото те обичам. . .

Той не чу. Очите му, с пламък на дебнеш тигър, отново обхванаха равнината. Усамотената могила стоеше безмълвна, но на двеста метра зад нея тъмнееше сянката на голямо и подозрително маслиново дърво, от която също можеше да изтрещи изстрел. Ако станеше това, нападението загубваше изненадата — една от главните предпоставки за успех. Около половин минута Динко вървеше, гледайки втренчено само дървото, без да вижда

или чува Варвара. След още половин минута той се успокои пак. Немците не бяха поставили секретен пост и при това дърво.

— Какво каза? — попита той.

А тя продължаваше да шепне за любовта си с трескав копнеж:

— Аз зная. . . Това е съвсем безнадеждно. . . недопустимо. . . Аз съм грозна и повехнала жена, а ти цъфтиш. . . но това, което изпитвам, запълня целия ми живот. . . прави ме по-добра. . . вдъхва ми смелост. . . Разбираш ли? . . . Това ме кара да умира за партията без мъка. . . без съжаление, че съм пропуснала нещо в живота си. . .

Той я слушаше слисан. А после помисли сурово: «Смахната жена.» И това го накара да попита с неочаквана грубост:

— Какво искаш от мене?

— О, не говори така! . . . — каза тя умолително. — Не искам нищо. . . Нищо освен това, да се бия до тебе. . . Сражението ще бъде тежко.

— Дрънкаш глупости! . . . — Нейният задушен глас го раздразни. — Върни се веднага в групата на Мичкин.

— Няма да се върна — горчиво произнесе тя. — Ти не трябва да ми говориш така. . . Ти нямаш право да ме мразиш, защото не искам нищо от тебе.

Той си спомни внезапно за Ирина и съзна колко мъчителна ставаше понякога любовта. А после обхвана отново с поглед равнината и престана да слуша Варвара, защото нито за миг, докато разговаряше с нея, не го напускаше острото чувство на отговорност към другарите му, които след малко щяха да влязат в сражение. Но равнината, залята с лунна светлина, продължаваше да бъде безмълвна и спокойна и от неверните сенки в нея не изтрещяваше още никакъв изстрел. Партизаните крачеха към гарата като дълга върволица от призрачни сенки. Хората на Мичкин се отдалечаваха бързо към шосето, което заобикаляше южния склон на могилата, а някъде вдясно изчезваше групата, която водеше Шишко. Така! . . . Изходните позиции се заемаха благополучно. Немците още не бяха открили нападателите. Динко отдъхна и мисълта му се върна отново към дребната и повехнала жена, която крачеше до него. Той чу гласа ѝ, сега болезнен и стеснен:

— Нима съм толкова противна?... Нима дори не можеш да ме търпиш?

Той помисли с досада: «Тази жена е напълно побъркана.» А после му дойде на ум, че преди сражението не трябваше да я огорчава, и каза меко:

— Откъде си въобразяваш това?... Аз те уважавам и ценя. ... Но веднага се върни в групата на Мичкин. ...

— Няма да се върна! — упорито отказа тя.

Той се ядоса и викна гневно:

— Тогава заповядвам!... Веднага при Мичкин!...

Тя го погледна слисано и тъжно, а после, без да каже нищо, се затича да стигне хората на Мичкин, които изчезваха зад могилата в лунната светлина. Докато тичаше, свитъкът на одеялото, с което се завиваше нощем и което бе привързано с канап за раменете ѝ, се мятеше върху гърба ѝ. Той проследи тичащата ѝ сянка с поглед, а после си спомни деня, в който тя бе дошла за първи път в лагера със смешния никелиран револвер-игралка, окачен като часовник на шията ѝ. Тя бе търпяла глад, студ, мъки, свръхчовешки изпитания, бе се люшкала като всички между живота и смъртта. И подобно на всеки друг можеше да бъде убита сега. А когато съзна всичко това, той изпита съчувствие към нея и помисли с угризение: «Бедната жена!...» Но мисълта му веднага отскочи от нея.

Далече, някъде вдясно, есна изстрел от карабина. Миноподдривната група, която отиваше да хвърли във въздуха железопътния мост, се бе натъкнала на секретен пост. Последваха още няколко изстрела, дадени с тревожно темпо, а после от мястото, откъдето се чува, се издигна червена ракета. Немската застава, която пазеше моста, успя да даде тревожен сигнал. Затракаха автомати, чиито гърмежи, идещи от далечината, наподобяваха прашене на искри от огън. Десният фланг на отряда започваше бой.

Динко подаде леката картечница на човека, който вървеше пред него. Гласът му прокълтя:

— Бегом напред!... Не залягай без нужда!...

Партизаните се понесоха към смъртта.

Могилата бе висока около тридесет метра и представляваше самотен блок, откъснат от планинския склон като малко островче в равнината. Асфалтираното шосе правеше околонея лек завой, отклоняваше се от железопътната ли-

ния, и вземаше посока на юг, за да почне да се изкачва след това, образувайки змиевидни извивки, по склона на другата планина, която затваряше равнината от югозапад. До този склон нямаше повече от два километра. Той бе съвсем гол и под лунната светлина извивките на шосето личеха ясно, така че Мичкин щеше да забележи навреме, ако оттам се зададеше противник. Вдясно оставаше железопътната гара с бензиновия склад, а наляво се простираше разширяваща се като фуния равнина, в която имаше български гарнизони. Командирите на последните обаче нямаша вече никакво желание да се бият с партизаните, а още по-малко — да помагат на немците. От лявата страна на могилата, зад шосето, имаше тресавище, което осигуряваше фланга. Пространството между гарата и могилата бе около триста метра, съвсем равно и лишено от каквито и да било прикрития. То можеше да се пази отлично с леката картечница «Брен». Изобщо позицията изглеждаше много добра, а опасността, на която се излагаха защитниците ѝ, съвсем малка, тъй като нямаше да вземат участие в челното нападение върху гарата. Но въпреки това Мичкин си остана намръщен и мрачен. Угнетяваше го голямото разстояние до планината, която си оставаше единственият път за отстъпление, а също и мисълта, че тресавището, което пазеше левия му фланг, все пак можеше да бъде обходено.

Мичкин бе артилерийски фелдфебел от Първата световна война, но действията на отряда го бяха направили майстор и в изкуството на пехотния бой. Той избра умело върху билото на могилата позиция за леката картечница «Брен», а после заповяда на хората си да изкопаят по различни места малки окопчета с оглед на най-лошата възможност — ако могилата се превърне в таралежово гнездо.

Едва след като позицията бе напълно готова, той забеляза, че сражението при гарата вече бушуваше в пълен разгар. Трясъкът на пушките и прашенето на автоматите се пресичаше от урагани на картечна стрелба, които спираха на неравни промеждутъци, сякаш картечниците искаха да поемат дъх, и почваха пак с нова, още по-голяма ожесточеност. От време на време въздухът потреперваше от глухите трясъци на бомбите, след които настъпваше внезапна и странна тишина. Над полесражението се бе разстлал облак от дим, който се увеличаваше и състя-

ваше постепенно, скривайки очертанията на гарата и вагоните. Под лунната светлина този облак добиваше зловещ, млечнозеленикав оттенък и хората от могилата наближаваха със затаен дъх как другарите им от равнината изчезваха със скокове и пребежки в непрозрачната му пелена. В тихата и безветрена нощ облакът приличаше на гигантска подкова, чиито краища се удължаваха бавно, докато най-сетне се съединиха и образуваха около района на гарата затворена елипса. Очевидно челното напредване бе трудно и партизаните разгъваха фланговете си, търсейки уязвимо място. Особено честа бе стрелбата около линията, в която бяха оставени цистерните с бензин и към която Динко съсредоточаваше главното си усилие, докато една част от хората на Шишко напредваха към склада, а друга държеше под огъня си помещението на пионерния взвод, стараяйки се да не позволи на войниците му да излязат от него. Ала все пак часовите на немците бяха дали тревогата навреме. Част от войниците бяха успели да заемат удобни позиции в района на гарата, които осигуряваха отбраната на склада и особено на цистерните, пълни с бензин.

След като разбра по стрелбата всичко това, за Мичкин стана ясно, че сражението щеше да бъде тежко и продължително. Същото почувствуваха и другарите му. Долу бушуваше малък ад, който сега ги оставяше настрана, но положението щеше да стане същото и върху могилата, ако пристигнеше помощ на немците. И затова сега те гледаха повече към невярната далечина, в която се губеше светлата лента на шосето, отколкото към гарата, при която се сражаваха другарите им. Но далечината оставаше безлюдна и спокойна. Мичкин направи опит да повдигне духа на хората си.

— Е, Ляте?... Как ти се струва? — попита той.

— Детинска работа — с лениво спокойствие отвърна македонецът.

Опитът на македонските междуособици го беше научил, че кръвопролитността на едно сражение не се измерваше винаги по шума на оръжията, които участвуват в него.

— Но ако беше там, нямаше да мислиш така — каза Мичкин.

— Море, доле са по-арно — рече Ляте.

Той легнеше върху тревата и се помъчи да скрие меж-

дукащия огън на цигарата, която държеше между пръстите си. Настъпи мълчание. Отговорът на Ляте подействуваше тягостно, защото изрази мисълта на цялата група. Всички виждаха, че ако настъпи усложнение, тях, които се сражаваха долу, оставаха с по-голяма свобода на действие. Зад тях се простираше широк тил и свободни флангове.

— Откъде намери цигари? — строго попита Мичкин.

— Шчо?... — Гласът на Ляте прозвуча гузно. — Ми ги даде чоекот!...

— Кой човек?

— Кой?... Ингилизинот...

Македонецът посочи неопределено към планината, в която бе застрелял капитан Джинс. От всичко, което намери и прибра от джобовите му, той не предаде само цигарите.

— Кога ти ги даде? — попита Мичкин. — След като го уби ли?

— Бога ми!... — рече македонецът.

Той се надигна и доста неохотно почна да черпи другарите си с цигари «Честерфилд», гледайки с явно съжаление намаляващия им брой в пакета.

А долу сражението продължаваше да бушува с неотслабваща сила и макар от размяната на първите изстрели да бе изминал вече цял час, нямаше още никакви признаци за разрешението му в полза на нападателите. Още в началото маневреният локомотив успя да прикрие влака с бензиновите цистерни между редиците от товарни вагони, а войниците, които излязоха от помещението на пионерния взвод, издигнаха между линиите барикади от обърнати вагонетки, траверси, бурета с доматено пюре и всичко друго, което им беше попаднало подръка в бързината. Провирането между полелата на вагоните бе невъзможно, тъй като немците стреляха в тях и куршумите отскачаха със смъртоносно свистене във всички посоки. Като единствен достъп до влака с цистерните оставаше перонът на гарата, ала последният още през първите минути на боя се беше превърнал в «ничия земя», тъй като се обстрелваше едновременно от хората на Шишко и от немците, които оставаха затворени в помещението на гарата и това на пионерния взвод. А от далечината, но честа стрелба в края на десния фланг можеше да се заключи, че миноподривната група, която

трябваше да разруши железопътния мост, се беше нагъкнала на силна съпротива от немците и че нейният «специалист» още не бе свършил работата си.

Мичкин погледна часовника си. Минаваше полунощ, а все още не бе постигнато нищо. Той се утеши с мисълта, че решението щеше да дойде изведнъж, ако някой от вагоните, които горяха бавно и които другарите му бяха успели да запалят, съдържаха взривни материали и избухването му засегнеше бензина. Тогава цялата редица от вагони-цистерни щеше да се подпали като барутен фитил, а това означаваше край на сражението и на цялата акция изобщо. Но запалените вагони горяха бавно, с досадно прашене, което показваше, че съдържаха бъчви с доматен пулп и мармалад или бали с тютюн — последните партии на Немския папиросен концерн, които фон Гайер бе изпратил с военни камиони от Кавала.

Полъхна вятър, който отнесе част от дима. В равнината, огрята с тъжна и зеленикава лунна светлина, тъмнееха малки неподвижни петна — трупове на паднали в боя. Малко по-назад, в един от овразите на терасовидното възвишение, лежеха ранени, които санитарят превързваше. Потиснат от мисълта за жертвите, Мичкин се отдалечи върху западния склон на могилата и почна да наблюдава сражението. В това време към него се приближи Варвара. Еврейката имаше разсеян и погълнат от мислите си вид.

— Какво има? — попита Мичкин, който изпита усещането, че тя представляваше безполезен товар в групата.

— Искam разрешение да ида при командира — каза тя. — Ще се върна веднага.

— За какво ти е командирът?

— За да му кажа, че тук бездействуваме.

— Командирът си знае работата, проклетата и опакожено! . . . — сърдито извика Мичкин. — Няма да мърдаш оттук без моя заповед.

Варвара се опита да възрази и между двамата щеше да избухне кавга, но в това време от южния склон на могилата се чу гласът на Данкин, който викаше:

— Внимание! . . . По шосето има моторна кола.

По извивките на шосето, което лъкатушеше върху склона на отсрещната планина, се хлъзгаше наистина

една моторна кола. Но това бе цивилна кола. Мичкин разпозна веднага нейната безобидност по лимоненожълтите фарове. Шофьорът не бе счел за уместно да ги угаси и вероятно още не подозираше, че в полето, през което трябваше да мине, имаше сражение. След като се увери напълно, че колата, която идеше, бе цивилна, а не военна, Мичкин реши да не безпокои командира и заповяда на фелдфебел-школника Данкин да образува с няколко души застава от двете страни на шосето и да я спре с предупредителен изстрел във въздуха, ако в нея нямаше германци с униформа.

Внезапно колата спря и фаровете ѝ угаснаха. Хората, които пътуваха с нея, бяха забелязали сражението и се колебаеха дали да продължат. Колата бе слязла вече в равнината, но до нея имаше повече от километър и половина, така че единственото, което оставаше, бе да се чака приближаването ѝ или да не се предприема нищо, ако се върнеше обратно. Но след малко колата отново тръгна напред, вече с угасени фарове, за да не привлича вниманието. Някаква важна причина караше хората в нея да продължат пътя си на всяка цена. Шофьорът усили скоростта. Колата се движеше бързо като удължена сянка по правото асфалтирано шосе, огрято от лунна светлина. Мичкин видя, че тя бе голяма и скъпа, с подвижен покрив, който в топлата нощ пътуващите бяха свалили.

Фелдфебел-школникът — Мичкин разпозна силуета му по късите панталонки — излезе от канавката и застана с автомат в ръка по средата на шосето. Въпреки безобидния вид на колата постъпката му бе крайно момчешка и лекомислена.

— Залягай, магаре! . . . — прегракнало изруга Мичкин.

Но колата бе вече спряла и Данкин тръгна към нея с готов за стрелба автомат. След малко от канавките изскочиха и другарите му. От пътниците в колата не последва никаква съпротива. От задното ѝ място слезе някакъв мъж, а от предното — още един. Всичко това ставаше на около петдесет метра от подножието на могилата. Данкин се обърна назад и викна високо:

— Цивилни! . . .

— Провери за оръжие и ги докарай тук! — заповяда Мичкин.

В колата седяха още двама пътници. След малко единият от тях слезе и всички видяха с учудване, че това бе жена, а другият продължаваше да седи неподвижно на мястото си. Гласът на Данкин доложи отново:

— Карат мъртвец! . . .

— Мъртвец ли? . . .

Това бе доста потискащо дори за партизанските нерви. Мичкин тръгна надолу, последван от Варвара и още няколко души. Когато стигнаха до колата, Данкин и другарите му вече тършуваха из джобовите на пътниците за оръжие. Само един от двамата мъже, — нисък, широкоплещест и куц — носеше пистолет, който предаде сам. От неподвижната фигура, загърната в одеяло, която седеше върху задното място, се разнасяше миризма на труп. Всичко това се стори на партизаните зловещо и странно. То бе напълно различно от ужасите, с които бяха свикнали досега.

Лицата на мъжете, които слязоха от колата, издаваха смущение и мрачна загриженост. Главата на жената бе омотана в черен креп. Мичкин си спомни веднага, че бе виждал тия мъже много пъти в Чамкория и че единият от тях представляваше рядка плячка в ръцете на партизаните. Той струваше колкото пет генерали в немската войска. А нещо особено във фигурата и стойката на жената, чието лице не можеше да види още, му напомни за лекарката, която в снежната виелица срещу Нова година се бе съгласила да отиде при болното дете на сина му. Все по-ясно си спомняше Мичкин за фигурата и лицето ѝ. И между хората, които я заобикаляха през новогодишната вечер, бяха именно тия мъже. Ниският имаше навик да се разтрива сутрин със сняг, а високият — със сребърнобялата коса — пръскаше луди пари за угощения. И двамата бяха от враждебния свят. Но присъствието на мъртвеца и на жената в траур налагаше известна почтителност. Мичкин попита:

— Вие какви сте?

А високият с бялата коса отговори:

— Чиновници от тютюнева фирма.

— А жената? — От учтивост Мичкин без малко щеше да каже «госпожата».

— Тя е вдовица на мъртвия.

Настъпи мълчание, в което всички разбраха, че имат пред себе си врагове. Това личеше по скъпата кола,

по елегантните дрехи и по отговора на задържаните. Но в този момент партизаните виждаха и жената в траур.

— Пусни ги да продължат! . . . — съчувствено забеляза някой.

А Мичкин отговори насмешливо:

— Хайде де! . . . Големи християни взехте да ставате.

Той знаеше, че нито можеше, нито трябваше да изпусне жив от ръцете си ниския мъж.

— Какво мислите да правите с нас? — попита високият мъж с бялата коса.

— Ще видим — отговори Мичкин, гледайки втренчено значката с пречупения кръст върху ревера на фон Гайер. — Този човек германец ли е?

— Да, германец е — отговори Костов. — Обикновен търговски служител.

— А тази значка?

— Задължават ги, нали знаете. . . — невинно произнесе експертът.

Някой се изсмя тихо и сдържано. В настъпилото мълчание Мичкин заповяда:

— Предайте личните си и служебни книжа!

Клепачите на експерта замигаха бързо и неспокойно, а лицето на фон Гайер остана неподвижно като маска. Дватамата извадиха и подадоха портфейлите си. Ирина направи същото с личната си карта.

— Прегледай документите и докладвай — каза Мичкин на фелдфебел-школника. А после се обърна към Варвара: — Ти претърси колата.

Варвара се качи в автомобила, правейки гримаси от противната миризма на трупа. В колата нямаше нищо друго освен мъртвеца, два малки кожени куфара, един голям пакет и шлиферите на хората, които пътуваха с нея. Куфарите не съдържаха нищо особено, а в пакета имаше една голяма кукла, рокличка и детски обувки. Варвара провери грижливо всички ниши и празнини в колата, където можеха да се скрият документи. Не намери нищо. От своя страна Данкин претърси основно джобовете на мъртвеца и задържаните, като взе всички книжа, които намери в тях. Цялата група остави колата на шосето и по заповед на Мичкин се отправи към западния склон на могилата, където нямаше опасност от заблудени куршу-

ми. В това време от далечината долетя силен тътнеж, който разтърси въздуха на околността. Миноподдривната група бе хвърлила най-сетне моста във въздуха. Докато отиваха към могилата, задържаните почнаха да говорят помежду си на немски. Жената каза:

— Все пак не са толкова страшни, колкото очаквах... Дори показват известна почит към траура и смъртта.

— Обикновени разбойници — презрително измърморих фон Гайер.

А Варвара чу думите му и отговори на немски:

— Разбойникът сте вие, господине!

Ирина и Костов замръзнаха от ужас, а фон Гайер попита спокойно:

— Вие еврейка ли сте?

— Да — мрачно отговори Варвара.

— Познах ви по акцента.

Настъпи късо мълчание, в което Ирина успя да прошепне:

— Вие сте полудял... Тия хора няма да ни сторят нищо, ако не ги обиждате и се държите човешки.

А фон Гайер отговори:

— Да!... На вас няма да сторят нищо.

После запали цигара и съзна, че минутите му бяха преброени. Но той не се развълнува от това, а почувствува само злоба и печал на разбойник, изправен пред бесилка. Просветлението му в Тасос отново бе потънало в мрак. Неизразимата и безчовечна заблуда за превъзходството на немския дух замъгляваше разума му дори в този момент. Нищо не го вълнуваше сега. Нищо освен това, да покаже студената си омраза към врага.

Данкин клекна върху тревата и почна да прелиства и да чете документите под светлината на електрическото фенерче, което бе окачил на ризата си. Когато ги прегледа и се изправи, Ирина потрепера.

— Какво намери? — попита Мичкин.

Лицето на Данкин бе станало враждебно и хладно.

— Германецът е директор на Немския папиросен концерн за Югоизточна Европа — каза той. — Мъртвецът е главен директор на «Никотиана», а другият мъж — главен експерт на фирмата...

— Значи, всички са главни!... — сурово подхвърли някой.

Последва смях, след който настъпи мълчание. Всички почувствуваха, че смехът можеше да оскърби жената в траур. Мичкин я гледеше разстроено, сякаш съжаляваше, че и тя бе попаднала в ръцете му. Угнетяваше го присъствието на тази жена, която в снежната нощ се бе съгласила да отиде при болното дете на сина му. Без нея въпросът с германеца щеше да се реши бързо и лесно. А Данкин сякаш разбра мисълта му и каза внезапно:

— Ние можем да задържим само германеца.

— Да, другите могат да продължат!... — Мичкин се улови веднага за това решение. — Вървете си!... — обърна се той с облекчение към Костов и жената.

Но Ирина произнесе твърдо:

— Ние няма да мръднем без него отук.

За миг вниманието на всички бе отвлечено от картечната стрелба на сражението, което се водеше зад могилата. Тракането на картечниците се бе засилило, стана яростно и се заглуши изведнъж от последователни тътнежи, които разтърсиха дори въздуха зад могилата. Мичкин и хората му разбраха, че другарите им се хвърлят в отчаян пристъп с бомби, а немците ги посрещат с ураган от картечена стрелба. После настъпи неочаквана тишина, в която се чуваха само отделни изстрели с автомати, сякаш внезапно усилие бе изтощило едновременно и двете страни.

Сърцето на Варвара се сви болезнено. Тя знаеше, че пристъпите с бомби се заповядваха и повеждаха винаги от Динко. В тези атаки имаше някаква свирепа безогледност, която довеждаше до разбиването на противника, но струваше скъпо. Мичкин също разбра, че това бе нападение, поведено от Динко, и се послуша да отчете дали бе успешно. От полесражението долитахше само рядка стрелба с автомати, която показваше, че или немските картечни гнезда бяха разбити, или партизаните бяха дали много жертви. Но избухванията от цистерните, които Мичкин очакваше, не се чуваха. Вместо тях последва особено прашене, сякаш пукаха детски бомбички. Хората на Динко бяха успели да запалят вагон с патрони.

Докато Мичкин се чудеше как да постъпи с пленниците, Варвара разглеждаше последните с мрачно злорадство и търсеше думи, с които можеше да ги уязви спо

ливо. Но атаката с бомбите отклони внезапно вниманието ѝ от тях. Миг след това тя свали автомата от рамото си и хукна към гарата.

— Стой тука, жено! . . . — извика Мичкин след нея. — Къде отиваш без заповед?

Тя се обърна и отговори пресипнало:

— Отивам да видя какво става долу.

И пак се затича с развята коса и с автомат, който държеше пред себе си.

«Побъркана жена» — помисли Мичкин, но не се разсърди, защото тя щеше да му донесе сведения за боя. Той погледна Ирина и си спомни за думите, които последната бе казала преди малко. Това бяха смели, изненадващи думи. Тя дръпна крепа от лицето си и Мичкин видя жената, чиято постъпка го бе възхитила: една не-обикновено красива жена с гладко матово лице, с овално чело, с тъмни очи и леки трапчинки на бузите, една жена без име, която човек не можеше да забрави никога, една жена без възраст и грижи, чиято красота можеше да паразитства и добие такава степен на свършенство само в безделието на враждебния свят, срещу който Мичкин се бореше. Той изпитваше леко физическо отвращение към жените на този свят. Мичкин не харесваше удължените линии на тънките им и сухи тела. Те му се струваха изродени и някак противни. Ала тази жена бе съвсем друго. В нея имаше нещо ярко и пълнокръвно, което сякаш идеше от жените на народа, от майка ѝ или бабите ѝ, работили на нивата, доили крави и тъкали домашно сукно от груба вълна. Тя приличаше на узряла праскова, на тежък клас, гален от вятъра преди жътва. Мичкин почувствува, че усещането за всичко това идеше от нейната физическа здравина, от заобленото лице, от силния таз и якостта на бедрата. Ала то идеше много повече от постъпката ѝ някога, когато тя отиде да спаси в снежната виелица болното от пневмония дете на сина му, а също и от това, че сега се застъпваше за германеца, който я придружаваше. Мичкин усети, че в тази жена имаше вътрешни качества, които не му позволяваха да постъпи грубо с нея. У него отново настъпи смущение, което сега граничеше с пълна безпомощност и го накара да се засрами. Партийният комитет на отряда го бе направил отговорник на петнадесет души. Тази длъжност предполагаше твърдост и бързи решения, а той

се мотаеше и чудеше как да постъпи не с някое трудно положение в боя, а просто с една жена. И срамът му веднага се превърна в твърдост.

— Докторке! . . . — каза той мрачно, понеже не знаеше името ѝ. — Отдалечи се веднага оттука!

— Значи, ти ме познаваш? — произнесе тя учудено.

— Да, познавам те! . . . — рече Мичкин. — Една вечер, срещу Нова година, ти се съгласи да газииш снега и да дойдеш при болното дете на сина ми. . . Аз не очаквах да направиш това заради нас. . . някакви колибари.

Ирина сви разсеяно веждите си, сякаш търсеше случката, изчезнала в мъглата на безброй разкъсани спомени от пиршества в Чамкория.

— Да, спомням си! . . . — каза тя със слаба усмивка. — И като благодарност за това искаш да задържиш спътника ми.

— Аз трябва. . . длъжен съм да го задържа, докторке. . . Този човек се търси от всички отряди.

— Какво ще правите с него?

— Той е осъден.

В очите на Ирина светна пламък.

— Кой ви даде право да го осъдите? — остро попита тя.

А Мичкин отговори:

— Народът.

— Кой народ? . . . Кога ви упълномощи?

— Когато натрапниците почнаха да се гаврят с него. . . Когато този човек им заповяда да режат глави и палят домове.

От гърдите на няколко души се изтръгна мрачно ръмжене, което накара Ирина да потрепере. Но тя пак не загуби присъствие на духа и с някаква отчаяна решителност продължи да брани живота на фон Гайер.

— Та няма този човек е заповядвал това? — глухо произнесе тя.

А Мичкин рече:

— Не се прави на глупава, докторке! . . . Този човек определяше цените на тютюна и позлатяваше ръцете на палачите. . . Ти знаеш много добре това.

Ирина съзна, че в тоя отговор имаше нещо неописуемо върно и страшно, но пак не загуби присъствие на духа.

— Тогава вие би трябвало да съдите и мъртвеца в колата, и експерта, и мене. . . — каза тя. — Ние приемахме пари от този германец, за да плащаме данъци на държавата и надници на работниците. . . Значи, вината е обща, а да накажеш всички със смърт дори когато са виновни, е жестоко и немислимо. . . Представете си, че този човек е бил принуден да постъпва така по необходимост като покойния ми съпруг, като експерта и мене. . .

— Мъртвецът ще отговаря пред бога — отвърна Мичкин. — Вие пред съвестта си, а този човек пред нас.

— Какъв бог, другарю командир? — насмешливо попита някой.

— Трай! . . . — сгълча го Мичкин. — Такава е думата.

— Той не е убил никого! . . . — извика Ирина.

— Но заповядва и плаща на убийците — отговори Мичкин. — Неговото престъпление е най-грозното. . . И ние осъдихме него, за да простим на по-малко виновните.

Ирина забеляза, че фон Гайер слушаше разговора. Той разбираше достатъчно български, за да вникне в съдържанието му. Но не измени с нищо дръзката поза на човек, който пушеше с удоволствие, след като бе държал три часа кормилото на колата в ръцете си. А на Ирина дойда на ум, че сега той не можеше да бъде друг и че мъжеството бе единственото, което му оставаше в тоя час на разруха и гибел. Тя искаше да извика отчаяно: «Този човек дойде в Солун заради мене! . . .» Но не направи това, защото почувствува, че аргументът ѝ щеше да бъде смешен и че имаше много виновни, ала най-виновен от всички си оставаше пак фон Гайер.

Търпението на Мичкин почна да се изчерпва.

— Отведете тази жена настрана! — заповяда Мичкин.

Но не беше лесно да изтласкаш една жена особено когато носеше черен креп и трупът на мъжа ѝ лежеше в колата до шосето, увит с одеяло като пакет. Думите на Мичкин като че попаднаха в безлюдно пространство и никой не се зае да изпълни заповедта му.

— Какво гледате? . . . — изруга той сърдито. — Басма ли ще им цепим?

Двама от мъжете, които стояха най-близо до Ири-

на, я уловиха за лактите и поведоха към шосето, а Костов тръгна след тях. Експертът се бе сгърчил от пристъпа на гръдна жаба, предизвикан от вълнението.

— Костов! . . . — извика тя. — Легнете на тревата и сложете в устата си хапче.

— Какво го караш? . . . Да се отрови ли? — попита един от мъжете.

— Не — отговори тя бързо. — Карам го да вземе лекарство.

После направи усилия да се освободи, като помисли, че това щеше да отложи смъртта на фон Гайер с още няколко минути. Но тогава я обзе чувство на виновност. Тя принадлежеше също към света на германеца. И също като Борис се интересуваше алчно от размера на контингентите, които Немският папиросен концерн възлагаше на «Никотиана». И също като фон Гайер следеше с тревога дали Червената армия нямаше да изпревари английската на Балканите. И също като двамата питаше министрите как отива борбата с партизаните, а когато ѝ казваха, че срещу нелегалните се вземаха драконовски мерки, изпитваше смътно и жестоко доволство. Като съзна всичко това, тя усети слабост и престана да се съпротивява. Мъжете я пуснаха веднага.

В това време от другата страна на могилата се чуха глухи, тичащи по тревата стъпки. Върху склона изникна Варвара. Косата ѝ беше разчорлена, а лицето разкривено от израз на мъка, който привлече вниманието на всички. Тя се наведе изведнъж, сякаш смазана под тежестта на новината, която носеше, и простена хрипливо:

— Командирът е тежко ранен. . . падна. . . убиха го. . .

Настъпи безмълвна тревога, в която партизаните сякаш забравиха заловените и се струпаха около Варвара.

Фон Гайер събрази равнодушно, че ако не беше куц, имаше възможност да изтича бързо в колата и да побегне с нея. Но желанието му да живее бе вече угаснало, а в душата му плуваше само мъгла от тъмни, варварски времена. Ирина използва залисията между партизаните и се приближи до него.

— Разбойници! . . . — произнесе той небрежно.

А тя каза:

— Не, това не са разбойници! . . . Това са хора, кои-

то ще разрушат до основи нашия свят... защото живяхме безумно.

После улови ръката му и добави тихо:

— Прости ми!... Това нямаше да се случи, ако не беше дошел в Солун с мен...

А той отговори с мрачната твърдост на човек, който бе приел вече смъртта си:

— Не съжалявам за нищо.

В това време Варвара седна на земята и почна да хълца тихо.

— Кажй?... — попита Мичкин, като я разтърси за рамото. — Убиха ли го, или е само ранен?

След още няколко въпроса, на които Варвара отговори несвързано, Мичкин разбра, че Динко е ранен в корема при нападението с бомбите. Няколко души бяха успели да го измъкнат назад. Тихото объркване, което настъпи от вестта на Варвара, премина бързо. Някои предположиха, че командирът е само леко ранен. Но Мичкин не даде ухо на този слух и потиснато наведе глава; той знаеше, че сега отрядът всъщност нямаше командир. Шишко бе храбър, но не познаваше тънкостта на военните работи. Само Динко можеше да се справи бързо с бойната обстановка и ако настъпеше обрат, да оттегли правилно хората. Четите бяха разположени така, че преждевременното оттегляне на някои от тях излагаше на опасност останалите. А от всички чети най-изложената беше тази на Мичкин.

Той се върна отново при пленниците, гледайки замислено към отсрещната планина, в която се губеха извивките на шосето. Далечината бе все още безмълвна и спокойна. Нямаше никакъв признак на враг. Ала глупаво бе да се мисли, че немците не са съобщили по безжичния си предавател за бедственото положение, в което се намираха. Мичкин се помъчи да остане спокоен. Най-важното в момента бе новината, която донесе Варвара. Трябваше да се направи нещо за Динко. Отрядът нямаше лекар. За единствения санитар, който обслужваше ранените, някой бе съобщил, че е убит още в началото на боя. И макар животът на Динко да не можеше да се повери на всеки, а още по-малко на хора от враждебния свят, Мичкин се обърна към Ирина и рече:

— Докторке, нашият командир е ранен... Иди да го видиш.

А Ирина видя в това слаба надежда за спасяването на фон Гайер и отговори:

— Ще го направя, ако пуснеш този човек.

Мичкин я погледна изненадан от условието ѝ. Очите му станаха изведнъж присвити и зли. Той помисли: «И тя е като всички, които живеят по вилите... Върши нещо, ако очаква полза от услугата си.»

— Ние няма да освободим този човек дори ако ти откажеш да помогнеш и нашият командир умре — каза той.

Ирина потрепера отново, защото ѝ се стори, че у тия хора имаше нещо, на което немската идея за свръхчовека бе само смешно подражание.

— Значи, отказваш да помогнеш на един ранен!... — изруга Мичкин. — Птю!...

Той се изплю възмутено настрана. Ирина се изчерви. Думите на Мичкин я удариха болезнено.

— Не отказвам, глупако!... — озъби се тя. — Но и аз искам да спася един човешки живот... Къде е вашият проклет командир?

Мичкин почувствува пак, че у тази жена имаше нещо безстрашно, което го караше да я уважава. А озъбването ѝ, с опасност да го разсърди, бе доказателство, че ако тя направеше нещо за командира, щеше да го направи, както трябва, без подлата мисъл да влоши състоянието му.

— Върви!... — рече той, като посочи Варвара. — Тази жена ще те заведе.

Варвара продължаваше да седи на тревата и да хлипа с пресекнат плач и неравно, отсечено дишане, при което раменете и краката ѝ потреперваха конвулсивно. Ирина разбра, че това бе признак на свършено разстроени нерви и че мястото на тази жена не бе тук, в партизанския отряд, където човек преживяваше всеки ден по някакъв ужас.

— Жената е ранена!... — произнесе Ирина, като забеляза внезапно по голия лакът на Варвара струя кръв.

— Да, ранена е!... — Мичкин също видя кръвта, която изглеждаше черна под лунната светлина. — Но това е дребна работа... Ще я превържеш после.

Ирина повдигна ръката на еврейката. Мишницата ѝ бе леко одраскана от куршум, разкъсал малките клонове

на една повърхностна вена. Но Варвара не усещаше раната и продължаваше да хлипа с предишния нервен плач.

Мичкин махна с ръка и заповяда на един от мъжете да отведе Ирина до превързочния пункт.

Мичкин погледна към планината, по която лъкатушеха извивките на шосето, разсеян внезапно от един особен шум. Този шум бе далечен, еднообразен и глух. Той се опита да си втълпи, че шумът беше въображаем, но след малко се увери в неговата действителност. Това бе шум от мотори. Може би ескадрила от самолети летеше нейде в нощта. Ала в бученето на самолетни мотори имаше нещо вълнообразно и пеещо, което липсваше тук. Това, що долиташе сега, бе по-скоро шум от машини, които пъплеха по земята. Мичкин се послуша пак. Бученето долетя отново — бездушно и механично. И тогава разбра, че чуваше задавен хор от бумтенето на много моторни коли, които изкачваха стръмнината. Те щяха да се покажат скоро по извивките на шосето върху отсрещния склон. После Мичкин съзна, че всичко това бе неизбежно и не можеше да не стане, щом като немците бяха складирали в тая гара няколко хиляди тона бензин и сражението продължаваше толкова дълго.

— Отведи докторката до превързочния пункт и се върни веднага! . . . — заповяда той на човека, който трябваше да придружи Ирина, а на Данкин рече: — Минирай шосето и прикрий зарядите много добре.

А на останалите каза:

— Момчета! . . . На немците идва помощ! . . . Ние не трябва да мръднем оттук, докато нашите другари не се оттеглят от моста и гарата.

Но по далечния шум на моторните коли партизаните бяха разбрали вече това и всеки знаеше, че предстоеше бой. Защото другарите им, които се сражаваха при гарата, нямаше да се оттеглят, преди да запалят бензина, а немците веднага щяха да се нахвърлят върху могилата, от която партизаните можеха да бъдат обстрелвани с картечен огън във фланг и в тил.

Докато Данкин с още няколко души поставяше мини върху шосето, Ирина крачеше бързо зад човека, който трябваше да я отведе до превързочния пункт. Тя ви-

дя запалените вагони и сенките на мъжете, които от време на време се мяркаха върху светлото зарево на пожара. Дори видя святкането на изстрелите и чу свистенето на заблудени куршуми, които стигаха до оврага, в който се намираше превързочният пункт. Навярно един от тези куршуми бе ранил Варвара. Съзнавайки опасността, Ирина почна да тича, но спря изведнъж. Дойде ѝ на ум, че човекът, който вървеше пред нея, щеше да се засмее, а това ѝ се стори обидно. Човекът забеляза паниката ѝ, но не се засмя. Той бе нисък, широкоплещест, с окъсани дрехи и в тоя момент мислеше за глухото бучене на моторните коли в планината. Дватамина минаха през стърнище от ожъната нива, до което достигаше разределеният дим на сражението, наситен с миризма на барут, на бавно горящите вагони с тютюн при гарата.

Над главите им изсвири вихър от картечни куршуми. Ирина се сниши несъзнателно. И тогава ѝ се стори, че тази нощ и всичко, което преживяваше в нея, бе изкупление за десет години, прекарани в леност, безделие и наслади. Изкупление бе смъртта на Борис, поразен в няколко дни от тропична малария в изоставения и мръсен военен хотел, по чиито стени пъплеха дървеници. Изкупление бе съдбата на фон Гайер, който чакаше наказанието си с безжизнено равнодушни очи. Изкупление бе болестта на Костов, който се търкаляше на тревата с хапче от нитроглицерин под езика си. Най-сетне изкупление бе и това, че сега Ирина отиваше да превърже по заповед ранения командир на хората, които разрушаваха света на «Никотиана».

Стърнището свърши и се превърна в слаб наклон, който се спускаше към брега на оврага. Самият овраг бе плитък, широк, изпълнен с пясък и камъни, влачени през поройни дъждове в равнината. По посока на планината той се стесняваше, а бреговете му ставаха високи и стръмни. Ирина и човекът, който я водеше, тръгнаха по него. Сега те се намираха в естествен окоп, който ги пазеше от куршумите и в който шумът на сражението долиташе притъпено и глухо, сякаш идеше отдалеч.

— Има ли още много? — попита тя.

Обувките ѝ се бяха напълнили с пясък и тръни.

— Ето ги пред нас! . . . — отговори човекът.

Зад оглеените от пороя корени на една изсъхнало

дърво, смоковница или маслина, където водната стихия през дъждовни дни бе струпала грамада от камъни, брегът на оврага правеше заоблена чупка. Когато отминаха чупката, Ирина видя изведнъж десетина мъже, натъркаляни върху пясъка. Луната ги огряваше тъжно.

Значи, това бе превързочният пункт на партизани-те! . . . Сърцето на Ирина се сви. Някои от ранените лежаха съвсем неподвижно като безжизнени трупове, други бяха облегли гърбовете си върху стръмния бряг на оврага, а трети се превързваха сами или помагаша в това на другарите си. Един млад човек с бинтована глава, който бе по-леко ранен и заместваше убития санитар, сновеше между ранените и поднасяше към устните им с тенекиено канче вода, която бе донесъл с кофа от близката полупресъхнала и нечиста река. Върху пясъка се търкаляха две санитарни чанти, от които бяха извадени и последните бинтове. Някои от ранените бяха съдрали ризите си, за да се превържат с парцалите им. Миришеше на йодоформ, старомодно лекарство, което влизаше още в инвентара на полковите амбулатории и което партизаните навярно бяха пленили от някоя разбита войскова или жандармерийска част. Убитият санитар имаше известни зачатъчни познания по хирургия, тъй като на една кърпа, която бе преценил за чиста, лежаха наредени инструментите му — сонда, ножици и хемостатични пинцети. До кърпата стоеше емайлирана паница с жълт разтвор от риванол, в който дезинфекцираше инструментите.

Сърцето на Ирина се сви още по-силно. Имаше нещо пронизващо в тази санитарна нищета, в олющената паница с риванол, в инструментите, поставени на нечистата кърпа, и в желанието на убития санитар да си послужи все пак с тях. Имаше нещо злоецо и тъжно в тия ранени мъже, които щяха да умрат сами под безнадеждната и печална лунна светлина, на това място, в тая чужда земя. Ирина почувствува тих ужас.

— Къде е командирът? — попита мъжът, който я доведе.

Човекът с бинтованата глава не отговори, а само посочи една тъмнееща маса, просната върху пясъка. Ирина се отправи към нея. Лунната светлина падаше в лицето на Динко. И тогава тя го позна.

В първия миг Ирина почувствува слабост, сякаш

краката ѝ се подкосиха и не можеха да се държат, а след това почна да трепере внезапно, но не от смущение, нито от страх, нито от радост, че го виждаше тук и че той можеше да спаси живота на фон Гайер и да им помогне да се измъкнат по-скоро от това място. Тя не затрепера нито от жалост към него, нито от това, че бе потресена, задето го виждаше смъртно ранен в този зловещ пущинак. Затрепера от някакво друго, неописуемо и дълбоко вълнение, което идеше от миналото, от топлите дни на есента, когато се връщаше от лозето с кошница грозде и вечер помагаше на баща си да откачат тютюневите низи, които през зимата щяха да продадат на «Никотиана». Това вълнение идеше от ведрите и спокойни дни, преди да срещне Борис, преди гладните стачници да убият с камъни баща ѝ, преди да стане метреса и законна съпруга на злодея, чийто труп сега пренасяха като досаден багаж от Солун в Кавала. Това вълнение бликаше от чистотата на дните в малката варосана стаичка с отворен прозорец, от който долиташе неспирното шумолене на реката и който засенчваха листата на стария орех, от дните, изчезнали като сън, от душевния мир, чийто спомен събуждаше винаги горест и сладостна мъка в душата ѝ. Защото той бе прекарал десет години у тях и бе свидетел на тия ведри, спокойни и чисти дни, познаваше като нея варосаната стаичка, сенчестия орех и шумоленето на реката.

Но колко несправедливо и студено се отнасяше тя към него! . . . Дразнеха я големите му задебелели от полската работа ръце, дебелите шаячни дрехи, цървулите, този постоянен израз на недоволен и разбунтуван ратай, който блясваше в очите му при всеки разговор с баща ѝ. Дразнеше я мрачният пламък на любовта му, дълбока като мъката и гореща като пръстта на червените песъчливи хълмове, по които растеше тютюн. И всичко това тя си спомни сега изведнъж, като гледаше лицето му, облято в студена пот и изкривено от ужасните болки в корема. Но в това лице нямаше вече израз на недоволен и потиснат ратай. Дори сгърчено от непоносимите болки, които му причиняваха раните, то бе властно, мъжествено и красиво.

Мисълта, че бе доведена да помогне, я накара да дойде на себе си, събуди хладнокръвие, с което се бе научила да приема всичко.

— Значи, това си ти! ... — произнесе тя, като коленичи и се наведе над него. — Някой ми казваше, че си хванал гората, но аз не се изненадах от постъпката ти. Чуваш ли ме? ... Отвори си очите! ...

Той повдигна бавно клепачите си, но не я позна, защото лицето ѝ се намираше в сянка. Гласът му произнесе хрипливо:

— Кой е? ... Какво искате? ... Никакво отстъпление без заповед от Шишко! ...

А мъжът, който беше довел Ирина, рече:

— Това е лекарка, другарю командир! ... Спряхме я в една кола на шосето.

Той поклати глава, сякаш вече съзнаваше, че помощта бе напълно излишна. Очите му пак се отвориха — студени, замрежени и безразлични към всичко, което не бе във връзка с боя.

— Наистина ли не ме познаваш!? ... — произнесе Ирина горчиво, като сложи ръката си върху студеното му и мокро чело. — Ще бъде страшно, ако си толкова зле! ...

После тя викна на човека, който я бе довел от могилата:

— Подай ми санитарните чанти! ... Подай ми и тази ужасна паница с риванол! ...

— Кое? — попита човекът.

— Паницата с жълтия разтвор... Трябва първо да си изплакна ръцете.

Тя прегледа бързо чантите и намери в едната спринцовка и ампули с камфорово масло.

— Това е добре — каза тя. — Но от марля и бинтове няма нито следа! ... Това ли е вашето санитарно снабдяване?

— Това е всичко — мрачно отговори човекът. А после той си спомни за заповедта на Мичкин да се върне веднага и добави тихо: — Докторке, аз си отивам... Ако има нещо, ще ти помогне този човек.

Той посочи мъжа с бинтованата глава, който чуваше всичко, но не можеше да говори и бе застанал като послушен помощник до Ирина.

Тя повдигна ризата на Динко и я спусна веднага, смразена от ужас.

— Така! ... — произнесе тя, сякаш говореше само на себе си. — Коремът ти е надупчен като решето... До-

ри най-добрият хирург не може да те спаси... Но отвори си очите най-сетне! ... Така! ... Още ли не ме познаваш? ...

Ирина говореше нервно, задъхано и в този безпомощен поток от думи намираще изход от страшната вътрешна слабост, която я караше да се разхълца и запищи истерично. Но тя устоя на тази слабост, присъща на женската природа, защото нервите ѝ бяха здрави.

Той отвори очите си, но те бяха пак замрежени, студени и равнодушни — очи на човек, който съзнаваше, че около тялото му се бяха увили ръцете на смъртта.

— Още не ме познаваш! ... — простена тя пак. А след това се обърна към човека с бинтованата глава: — Подай ми спринцовката и ампулите... Животът му може да се продължи с още няколко минути... Така! ... А после ще видя тебе и другите...

Докато пълнеше спринцовката с камфорово масло, тя чу слабо шумолене и когато повдигна очи, видя, че Динко с внезапно усилие се бе повдигнал на лакти и я гледеше втренчено. Това бе изумен поглед на човек, който виждаше далечно и сладостно видение. Но усилието го бе изтощило и той рухна с глух стон, без да каже нищо.

— Значи, най-после ме позна! ... — Тя се засмя нервно и механично, а от очите ѝ внезапно потекоха сълзи. — Не мърдай! ... Не се движи! ... Тази игла е запушена... Подай ми друга, човече... Бързо! ...

Човекът с бинтованата глава извади от металическата кутия нова игла, а Ирина я постави на спринцовката, като изсмука грижливо от ампулата последната капка масло.

— Страшно е всичко, което става тази нощ! ... Дај си ръката и не обръщай внимание на състоянието ми... — Тя избърса с горната част на дланта си сълзите, които продължаваха да бликат от очите ѝ. — Тази инжекция ще те подкрепи... Господи, какви мускули! ... Да, в гимназията на лоста и паралелката ти правеше чудеса... И по математика и физика беше пръв, но латинският не ти вървеше много... Спомняш ли си, а? ...

А като направи инжекцията и съвсем безполезно изтри с памук, натопен в спирт, мястото, където бе забила иглата, тя се разхлипа изведнъж, защото в спомена от миналото имаше нещо горестно и пронизващо. После чу гласа му — задушен и пресипнал, но все пак познат:

— Как попадна... тук?

А тя отговори:

— Мъжът ми се помина в Солун... Пренасяхме с кола тялото му в Кавада и твоите хора ни задържаха...

— Помина ли се?... — Той замълча и върху лицето му се появи слабо учудване, сякаш се питаше защо тази новина сега не му доставяше никаква радост. — От що? — произнесе той равнодушно.

— От малария, а може би от пиенето... Водеше нездрав и безсмислен живот.

— Да, напълно безсмислен... — немошно потвърди той. — Но ти трябва да продължиш... Белите аидарти могат да ни нападнат в тил... Ти трябва да се измъкнеш оттук, преди да е станало това.

— Не, аз няма да се отделя от тебе сега... Няма да оставя да помислиш, че съм, като по-рано... на дута глупачка, която се срамува от роднините си...

Сълзите продължаваха да бликат неудържимо от очите ѝ.

— Сама ли пътуваш? — попита той.

— Не. В колата са главният ни експерт и директорът на Немския папиросен концерн... Слушай... Ето че искам да те използвам пак... — Тя се разсмя изведнъж, през сълзите си, в някакъв пристъп на женска ирония към себе си. — Не, нищо.

— Какво искаш? — попита той.

— Вероятно твоите хора ще убият този човек... Но той тръгна с колата от Солун само заради мене.

— Кой е този човек?

— Фон Гайер, директорът на Немския папиросен концерн... — Сълзите ѝ пресекнаха изведнъж. Тя добави страхливо и гузно: — Не можеш ли да го спасиш?

Последва мълчание, в което той напрегна паметта си, а после се усмихна горчиво:

— О, фон Гайер!... Знам!... — Той щеше да каже «твоят любовник», но замълча. — Заради тебе той даваше големите контингенти на «Никотиана», нали?

— Не говори сега така!... — простена тя като животно, ударено с пръчка. — Заповядай на хората си да не го убиват!...

Той помисли малко и каза:

— Не!... Аз не мога... нямам право да им заповядам това.

— Направи го заради мене.

— Не!... Аз не мога да го направя дори заради тебе.

— Няма да ти струва нищо.

— О, не разбираш!... Това ще ми струва верността към партията, на която принадлежа... Това ще бъде подлост към тия, които остават да се борят след мене... Сега ме разбираш, нали?

Тя се разхлипа отново, но не за Динко, не за фон Гайер или за себе си, а само от ужаса, с който бе наситена тази нощ. А той съзна това и рече спокойно:

— Всичко тече... Хората загиват, а животът ще продължи... ще стане по-добър...

— Наистина ли? — с тъжно съмнение попита тя. Той се усмихна и отговори:

— Да.

Усилието да приказва бе изразходвало малкия запас от сили, който му оставаше, а действието на камфоровото масло, макар и да подкрепяше сърцето, не можеше да спре бавното изтичане на кръвта от страшните рани в корема. Той се отпусна, като простена глухо, и лицето му се обля отново в студена предсмъртна пот. Тя разбра, че му оставаха само няколко мига живот. И тогава престана да хлипа и постави едната си ръка върху сърцето му, а другата върху челото му. Някакво особено чувство пред смъртта, дълбока и могъща като самия живот, потисна изведнъж пристъпа на истерията ѝ. Само сълзите ѝ продължаваха да бликат неспирно, неудържимо и капеха върху шията и гърдите му, а после внезапно престанаха и те. Сега тя изпитваше безкрайна печал, но същевременно и някакво примирение, в което плуваха ослепително ярки спомени от детинството, от тихото и лъчисто многоцветие на есента през гроздобера в малкия град, от варосаната стаичка, от сенчестия орех, от шумоленето на пенливата река и прозрачната синкава мъгла, която сутрин забулваше двора. И сред всички тия лъчезарни спомени за душевния мир от миналото изпъкваше образът на детето, момчето, мъжа, който сега умираше в ръцете ѝ. Все по-бавни и по-слаби ставаха ударите на сърцето му. Два немошни удара настъпиха много бързо един след друг, но тя ги отчете поотделно. Последва пауза, а след нея като последен напън на живота още един удар, малко по-силен от тия, които замираха. После на-

стъпиха безредни, чести, едва доловими спазми на отделни фибри, които още живееха — сърцето мъждееше като угасваща свещ, — а най-сетне престанаха и те. Настъпи смъртта. Тя остана така още половина минута, като продължаваше да държи ръката си на сърцето му, гледайки празния стъклен блясък на сините очи, които бе оживявало. Наоколо бе съвсем тихо, а в далечината ехтеше сражението. Лунната светлина бе добила едва доловим пепелносив тон.

Ирина се изправи с изопнато, сухо и втвърдено лице. Гласът ѝ произнесе с хладна печал:

— Момчета, вашият командир умря.

Последва мълчание, в което се чуваше само екотът на сражението. Някой попита:

— Роднини ли сте?

А тя отговори:

— Да. Той ми е братовчед.

XIV

Докато Данкин разбиваше с кирка настилката на шосето и поставяше мини, които след това замаскирваше грижливо с блокове от разкъртения асфалт, глухото бучене на моторни коли се бе усилило до такава степен, щото Мичкин очакваше появата им всеки миг. Но те все още не се показваха върху извивките на шосето и Мичкин взе да става нервен.

— По-скоро, момче! . . . — викна той на Данкин, като отиде да види как вървеше минирането на шосето. — Работиш бавно.

Но Данкин изпълняваше задачата си, оставайки спокоен и внимателен — такъв, какво трябваше да бъде човек, когато работеше с мини. Опасността от предстоящия бой му се виждаше шегата пред опасностите, на които се бе излагал в казармата. Той повдигна глава, без да каже нещо, и продължи да заравя мините.

На връщане към могилата Мичкин мина покрай трупа на фон Гайер, който бе убит преди малко от Ляте или от някой друг. Германецът лежеше по очите си с разперени ръце, а върху тила му зееше огнестрелна рана. Мичкин не се разстрои от трупа му, тъй като германецът бе отдавна осъден на смърт, а екзекутирането му се

налагаше от всички гледища и при всички мислими обстоятелства. Той бе просто много виновен човек, който трябваше да се убие в борбата непременно като германците, които след малко щяха да се нахвърлят върху могилата и да паднат от първите изстрели.

В това време Костов седеше на тревата върху западния склон на могилата и стискаше глава между дланите си. Минавайки край него, Мичкин попита:

— Какво? . . . По-добре ли ви е сега?

— По-добре — глухо отговори експертът. — Мина ми.

— От какво страдате?

— От гръдна жаба.

— Лошо! . . . — Мичкин съчувствено поклати глава. — Баща ми страдаше от същото. . . Но не е умирачка, ако се пазите от тревоги.

Той съзна изведнъж безсмислицата на пожеланието си и добави глухо:

— Вие можете да си вървите. . . Свободен сте.

— Чакам докторката — отговори Костов.

— Ей сега ще изпратя да я повикат. . . Добре е да тръгнете по-скоро. След малко ще водим сражение.

Мичкин повика двама души. Заповяда им да се осведомят за състоянието на командира, да доведат Ирина и да вземат със себе си всички оръжия, с които ранените не можеха да си служат.

Сражението при гарата стихна, сякаш замръзна в някаква мъртва фаза, която не можеше да докара никакво разрешение. Немците преминаваха към пълна отбрана. Чуваха се само единични гърмежи с пушки и от време на време — урагани от стрелба с картечници и автомати, която немците развихряха при всеки опит на партизаните да се доближат до бензина. Кръвопролитният пристъп с бомбите, а може би и липсата на Динко понижаваша духа на отряда. Пожарът между вагоните се бе разраснал и заревото му хвърляше върху могилата кървавочервени блясъци, ала цистерните си оставаха незагаснати.

Мичкин прати човек да влезе във връзка с Шишко и да поиска по-нататъшни заповеди. След това се изкачи на могилата и погледна мрачно към планината. По извивките на шосето се спускаше дълга колона от моторни коли. Мичкин ги преброи. Бяха двадесет и една.

Те се движеха стремглаво, без оглед на опасността да се обърнат при завоите на шосето. Командирът на колоната бе забелязал тежкото положение при гарата, пожара и възможността да спаси цистерните, които още не бяха започнали да избухват. В-колите имаше най-малко двеста души с пехотни оръдия и минохвъргачки. Невъзможно бе да идват само с картечници и автомати. Мичкин знаеше, че след половин час върху могилата щеше да се изсипе адски огън от мини и че той, заедно със своите петнадесет души и една лека картечница, щеше да бъде пометен, унищожен и раздробен на късове от месо и разбит метал. Съпротивата беше безнадеждна, но те трябваше да останат върху могилата докрай. Защо? ... Защото, докато немците разберяха положението и се занимаваха с могилата, хората на Мичкин щяха да пазят левия фланг на Шишко, който се биеше при гарата. А през това време ядрото на отряда щеше да направи последен, отчаян опит да подпали цистерните или да се оттегли към планината. И в единия, и в другия случай групата на Мичкин играеше ролята на пожертвуван ариергард. Значи, оставането на могилата имаше смисъл, но хората върху нея щяха да бъдат избити до крак. И всичко това тъкмо сега, в последното сражение, когато Червената армия навлизаше в България и партизанските отряди щяха да слизат тържествено в градове и села!

Мичкин изпъшка глухо, но и през ум не му мина да отстъпи без заповед или да изklinчи по какъвто и да било начин. Не че Мичкин бе някакъв герой, че живееше с тайнственото чувство за дълг или че през Първата световна война не би се опитал да побегне, ако се намираще в сегашното положение. И не че в тоя миг мислеше какво ще стане с Шишко и с този или онзи от другарите му, ако се оттеглеше от позицията върху могилата и така спасеше кожата си, откривайки фланга им. И не че Мичкин бе някакъв особено храбър и добър човек, надъхан с омраза към света, който загиваше. Но Мичкин усети внезапно зад гърба си партията. Той я усети като нещо действително и живо, като някакъв разум, който не му заповядваше, а само показваше, че трябва да остане върху могилата. И това, което го караше да се съгласи с партията, съвсем не бе страхът от неумолимата ѝ строгост, а ясното и сигурно чувство, че тя бе разумът в борбата, която се водеше, че без нея та-

зи борба нямаше да има никакъв успех и никакъв смисъл и че само тя можеше да съгласува придобивките от отделните жертви на всички и да изкове от тях победата срещу стария свят, който бе убил сина му, който режеше главите и палеше домовете на селяните.

И така Мичкин съзна, че оставането върху могилата бе пълно със смисъл и че заслужаваше да умре на нея заради партията, която го бе приела в редовете си и му бе дала доверието си да командува петнадесет души. И всичко, което Мичкин усещаше в този момент, оправдаваше напълно това доверие, ала не можа да удържи внезапния поток от псувни, които отправи към Шишко, не зачитайки нито политкомисарското му достойнство, нито това, че старият тютюноработник командуваше вече цялата акция. Мичкин псуваше и ругаеше, а когато правеше това, всички знаеха, че положението е почти безизходно.

Сега Мичкин псуваше високо и гневно бавността на Шишко, наричаше го тулум, старо магаре и схванат дъртак. Той твърдеше, че няколкото подпалени вагона с мармалад и тютюн не могат да оправдаят смъртта на тридесет души, паднали досега, и че не могло да се очаква друго, когато щабът поставял за политкомисари некадърници като Шишко. А хората на Мичкин слушаха и мълчеха. Те знаеха, че Мичкин е разгневен и говори така с опасност да бъде изключен от партията тъкмо защото бе решил да умре върху позицията, и че щеше да застреля без колебание всеки, който се опиташе да отстъпи или мръдне от нея. И понеже бе решил да умре, не го беше грижа дали Шишко после щеше да го даде или не в партийен съд за тежките обиди, които му отправяше.

Но ругатните на Мичкин затихнаха изведнъж. Докато колоната от немските моторни коли се низеше все още по безкрайните завои на шосето, стрелбата при гарата се усили. Тя се усили бавно, постепенно, от всички страни, по целия огнен полукръг, който обхващаше бециновите цистерни, но не можеше да се приближи до тях. Все по-честа ставаше стрелбата на немските картечници и сега хората от могилата доловиха, че в нея имаше нещо забъркано, нервно, което след това премина в смущение, а после в истерия и паника. Всички картечници и разполагаеми оръжия на немците сега трещяха без паузи. И след тази непрекъсната безредна и паническа стрел-

ба долетяха отново глухи. тътнежи на бомби. Мичкин съзна, че Шишко провеждаше от всички страни нападение към цистерните. Ала това нападение се отличаваше твърде много от предишното. В него липсваше бесният нетърпелив устрем на Динко, който повеждаше хората без оглед на жертвите. Шишко го бе подготвил бавно, систематично. Той навярно бе заповядал на хората да пълзят по корем часове наред и напредвайки сантиметър по сантиметър, да стигнат до удобни изходни позиции, от които бомбите можеха да уязвят картечните гнезда на противника. Трясъкът на бомбите се засили на свой ред и отслаби внезапно картечната стрелба. Миг след това от зеленикавия облак и пушеците, които забулваха гарата, се издигна висок яркожълт огнен фонтан, последван от силен взрив и плътна въздушна вълна. След половин минута се издигна още един фонтан, после втори, трети. . . Вагоните-цистерни започнаха да избухнат един след друг, изригвайки гейзери от горящ бензин, който забули всичко с огромни черни кълба дим. А през този дим огнените езици изглеждаха тъмnochервени и багряха равнината с кърваво сияние.

— Свършено е, момчета! . . . — радостно извика Мичкин. — Нашите запалиха бензина. . . Тоя старец го бива понякога! . . .

Никой не отговори. Всички гледаха втренчено страховотната картина на взривовете. Вече не се чуваше никаква стрелба. Върху светлия фон на заревото, между кълбата от черен и непрозрачен дим, се мяркаха човешки фигури, които бягаха да се спасят от пламъците.

Мичкин погледна отново към посоката, от която идеше неприятелят. Моторизираната колона се бе спуснала вече съвсем ниско, почти в подножието на планината. Данкин бе заредил последната мина върху шосето и тичаше към могилата. Малко по-насам, в лимузината с лимоненожълтите фарове, се качиха бързо лекарката и високият мъж с бялата коса, който я придружаваше. Дватамата седнаха отпред, на шофьорското място, а зад тях, увит в одеяло, безмълвен и страшен, продължаваше да стърчи мъртвецът. Мъжът с бялата коса подкара колата бързо и нервно, сякаш искаше да избяга по-скоро от това ужасно място. Сега колата потегляше с един пътник по-малко и неговият труп, с рана в тила, се търкаляше до канавката на шосето. Всичко това Мичкин видя само в

няколко мига, под яркия блясък на едната от експлозиите. После блясъкът изчезна и остана само лунната светлина, която сега изглеждаше мрачна и недостатъчна като светлина от кандило след угасването на електрическа лампа.

Мичкин усети, че някой го дръпна за лакътя. Бе един от хората на Шишко, запотен и почернял от сажите на пожара.

— Другарю Мичкин! . . . Писмена заповед от политкомисаря. . . Разпиши се.

Мичкин взе хартията и се разписа с химически молив под светлината на електрическото си фенерче. Заповедта гласеше: «Задържай могилата до сигнал с червена ракета. Ние започваме оттеглянето. Шишко.» Тя бе написана с несигурния и разкритен почерк на човек, завършил само четвърто отделение, ала бе ясна и ведра като всичко у Шишко. Мичкин върна заповедта и попита мрачно:

— Как е командирът?

— За Шишко ли питаш? . . . Здрав и читав, нищо му няма! . . . — възбудено отговори човекът.

— За нашия командир питам, дяволе! . . . — избухна Мичкин.

— Не зная. . . — Човекът го погледна уплашено. — Видях само когато го изнасяха назад. . .

Появата на моторизираната колона и разпоредбите, свързани с това, бяха погълнали изцяло вниманието на Мичкин. Ирина се качи много бързо в колата и той нямаше време да я разпита за състоянието на Динко.

— Къде е ранен командирът? — попита Мичкин.

— В корема. . . Цялата му риза беше в кръв.

— Кажете на Шишко да пригответ носилка от клони за него. . . И да не бави много сигнала с ракетата.

— Ще кажа — отговори човекът и хукна в посоката, от която бе дошел.

Мичкин пак погледна към планината. Намалявайки бързината си, немските коли се нижеха бавно през последния завой, който трябва да бе особено остър и стръмен. Мичкин съзна една грешка. Имаше достатъчно време, ако се беше сетил по-рано, да минират някой от завоите. «Ех, че съм схванат! . . .» — изскимтя той, като удари гневно с умрук по бедрото си и си представи какво щеше да стане, ако една от тия бързо каращи коли хвъркнеше по наклона във въздуха. . . Поне пет от ония, кои-

то вървяха след нея, щяха да се наблъскат една върху друга. Мичкин отново почна да ругее, но сега вече своята недосетливост. Той се успокои, когато сети, че Данкин трябва да бе поставил мини в шахматен ред по шосето и странично от него. Всичко това щеше да обърка и забави немците и да отложи нападението им върху могилата поне с четвърт час.

Някой отново извика Мичкин по име. Бившият млекокар се обърна и видя Ляте, когото бе изпратил заедно с един друг мъж да донесат оръжията и патроните на ранените, негодни да вземат по-нататъшно участие в боя.

— Командирот е умрял от раните. . . — скръбно съобщихи македонецът. — Еве му книгите и шмайзерот.

Ляте подаде на Мичкин целулоидната чанта с карти, автомата и дългобойния пистолет на Динко. Мичкин претметна чантата с книжата и картите през рамо, като изпита суеверно предчувствие, че носенето на предмети от убит човек докарва нещастие. Последва мрачно и тъжно мълчание, което изрази по-силно от всичко почитта към убития командир. А в това време на гарата избухна последната цистерна и горящият фонтан от бензин освети с ярка жълточервена светлина намръщените и сурови лица на партизаните. През кълбата от черен дим се виждаха силуети на хора, превити под тежестта на картечници и сандъчета с патрони. По полето към склона на планината се движеха също малки групи от хора. Огрядът се оттегляше.

— Другари, кой ще вземе оръжието на командира? — попита Мичкин. Един от мъжете пое мълчаливо автомата, а друг пистолета. Останалите си разделиха патроните.

— А какво ще правим с Варвара? — рече някой.

— Къде е тя? — попита Мичкин.

— Седи до канавката на шосето. . . Мълчи и не отговаря никому. . . Изглежда като побъркана.

— Превързахте ли я?

— Да, докторката превърза и нея. . . Раната ѝ е лека.

— Отведете я до превързочния пункт. . . Другарите, които минават оттам, ще се погрижат за нея.

— Не иска да мръдне оттук.

— Оставете я тогава.

Мичкин погледна отново към шосето. Моторните коли се спущаха вече в равнината, изчезвайки в малката па-

дина, където шосето правеше вероятно нови завои. Но след тази падина то се насочваше към могилата право като стрела. Сега бученето на моторите се чуваше особено силно. То бе напрегнато, злобно, яростно. Бензинът беше изгорял, но командирът на колоната бързаше поне да отмъсти за него. А Мичкин повтаряше на ума си, мислейки за мините, които Данкин беше поставил на шосето. «Елате, кучи синове, елате! . . . Ще видите какво ви чака след малко. . . А докато пригответе минохвъргачките си, ние ще се оттеглим.»

Но вниманието му се погълна изведнъж от неочакванa стрелба, която се разрази по склона на планината. Стрелбата идеше точно от посоката, в която се оттегляха първите групи на отряда. Миг след това в светлото небе се издигна зелена ракета. Някой изруга тихо. Зелената ракета бе сигнал за неприятел в тила. Мичкин изруга на свой ред, но запази хладнокръвие и каза успокоително:

— Всички по местата си! . . . Това е засада от бели андарти. . . обикновени паликаре. . . Другарите ще ги прогонят лесно.

Но Мичкин знаеше, че тия паликаре бяха отлично въоръжени бандити, които получаваха от гръцките тютюнотърговци пари, от англичаните — оръжие, а от немците — дажби. Това бяха най-покварените и жестоки негодници, които човешката съвест познаваше, защото служеха с еднакво усърдие на трите страни. След комунистите те мразеха най-много българите, а хората, на които устройваха засада сега, бяха едновременно комунисти и българи.

Стрелбата се разгърна бързо на широк фронт. В безредните групи от хора, които се оттегляха от гарата, настъпи смущение. Някои се върнаха назад, други тръгнаха успоредно на планината, с намерение да обходят фланга на нападателите, а трети залегнаха и откриха огън срещу тях. Под лунната светлина, която бе започнала вече да избледнява, Мичкин и другарите му видяха как тъмните и наведени сенки на партизаните прибъгваха в овразите и се подслоняваха в тях. В настъпилата бъркотия се чуваше гласът на Шишко, който трябва да бе някъде наблизо, викаше гневно и се стараше да организира отстъпващите, изпращайки заповеди по куриерите си. Той трябва да бе успял в това, защото безредната маса, която се оттегляше от гарата, се раздели на три групи и

всяка от тях се разгъна в боен ред, с големи разстояния между хората, така че огънят на андартите ставаше вече почти напразен.

Мичкин не преставаше да гледа към шосето. Бученето на моторите бе станало още по-силно, но колите не се виждаха, скрити в падината. Когато се обърна назад, стрелбата на гърците намаляваше бързо. Те бяха забелязали обходното движение, насочено към фланговете им, и се стараеха да го избягнат, като се прегрупирваха и затягаха фронта си. Маневрата на Шишко бе сполучлива. Той превръщаше засадата в подвижен бой, в който белите андарти, като всички наемници, нямаше да проявят достатъчно смелост. Ала той изискваше ново, свръчовешко усилие от партизаните, съсипани физически от дългия преход до гарата и сражението през цялата нощ. Но все пак те щяха да се измъкнат как да е и в тоя миг Мичкин не мислеше за тях, а за своята позиция върху могилата. Тя се превръщаше в безнадеждно таралежово гнездо между белите андартите, които щяха да се спуснат от планината, немците при гарата и тия, които идеха с моторните коли по шосето.

И така Мичкин усети отново приближаването на смъртта и съзна, че оставането върху могилата е свързано с неминуема гибел, ала у него пак не се появи мисъл да изklinчи. Оставаше само една много малка надежда за спасяване: ако червената ракета се издигнеше към небето, преди немците да засият могилата с минохвъргачен огън, и ако групата успее да пробие обръча на андартите, който щеше да се стегне около нея след оттеглянето на Шишко. Ала за такъв изход нямаше почти никаква вероятност, тъй като маневрата на Шишко започваше едва сега и могилата трябваше да пази тила му. Мичкин усети, че тоя път беше обречен с хората си на гибел.

Докато бившият млекар разсъждаваше мрачно върху всичко това, Ляте и няколко души, които бяха залегнали в окопчетата, откриха стелба към гарата. Група немци, излезли от помещението на пионерния взвод след оттеглянето на Шишко, тичаха с картечница към могилата. Като мислеха, че партизаните се оттеглят без прикритие, те искаха да поставят картечницата върху могилата и да ги обстрелват в тил. Стрелбата на Ляте и на другарите му ги върна веднага зад гъстия и непроницаем дим, който

обвиваше гарата. Един от тях се захлупи по очи и остана да лежи неподвижно.

В това време Мичкин чу познато пъхтене на човек, страдащ от задух, и се обърна назад. По склона на могилата се катереше Шишко, а зад него вървеше Варвара, подкрепяйки един възрастен мъж, който влачеше ранения си крак и стенойки глухо, се опираше на пушката си. Шишко вървеше с труд, а лицето и голото му теме лъщяха от пот. Когато стигна до Мичкин, той се спря и дишайки тежко, остана така почти цяла минута. Задухът му пречееше да говори. Мичкин съобрази, че този дебел, мъчно подвижен човек щеше да се измъкне трудно от подвижния бой с андартите. Докато се мъчеше да уравни дишането си, Шишко правеше знаци с ръка, които нито Мичкин, нито другарите му можаха да разберат. Но човекът, който беше ранен в крака, ги забеляза и обясни:

— Той казва да вървите. . . Ние ще прикриваме оттеглянето ви.

— Що? — рече Мичкин.

— Заповядва да се оттеглите — повтори човекът.

— Как да се оттеглиме? . . . А вие?

— Нашата е свършена. . . Ние ще браним могилата. Той посочи крака си, а после каза на Данкин:

— Момче, имаш ли бинт? . . . Не? . . . Тогава завлечи ме до картечницата, защото тази жена е слаба като клечка и не може да направи това.

— Та само ти ли ще прикриваш оттеглянето? — попита Мичкин.

— Аз и политкомисарят — отговори човекът. — Той също не може да се измъкне през гърците с астмата и тоя дебел корем. . . Прощавай, другарю политкомисар. . . Коремът ти е дебел, но сърцето мъжко. . . Не се сърдиш, нали?

Мичкин не изпита радостта, която трябваше да го обземе от внезапния обрат на събитията. Той се обърна към Шишко и попита мрачно:

— Вярно ли е това?

— Вярно е, Мичкин! . . . — Астматичният пристъп и кашлицата на Шишко най-сетне бяха преминали. — Трябват ми само няколко доброволци да задържим могилата, докато другите се оттеглят.

Мичкин погледна слисано дебелия стар човек. В същия миг бученето на моторизираната колона се засили

изведнъж. Колите бяха излезли от падината и летяха към могилата. Но Мичкин не обърна внимание на това. Той гледаше само чудния блясък в единственото око на Шишко. Така светеха очите на Мичкидовия син при последното свиждане преди екзекуцията. Така светеха очите на Динко, когато влизаше в бой. Така светеха очите на всички комунисти, които в тежък и безнадежден случай трябваше да направят нещо за партията. В съзнанието на млекаря от Чамкория настъпи хаос, сред който мощният му нагон за живот се бореше с блясъка в окоето на Шишко, с бученето на моторизираната колона и със спомена за обесения син. Все по-силен, все по-ярък, горестен и вълнуващ ставаше този спомен. И тогава Мичкин извика, сякаш се подчиняваше на обесения си син:

— Момчета, аз оставам при политкомисаря!... Има ли доброволци с мене!

Последва мълчание. Моторите на немските коли виеха зловещо и пронизително. От време на време между черните кълба дим, които забулваха гарата, се промъкваха огромни огнени езици и огряваха лицата на партизаните с призрачна жълточервена светлина.

— Някой ли, няма, баби такива?... — гневно изруга Мичкин. — Значи, командувал към гащници и страхливци?

— Аз!... — обади се Данкин.

— Няма да останеш, хлапе!... — каза Шишко. — Ти имаш военно образование и можеш да служиш още четиридесет години на партията.

— Аз!... — пресипнало произнесе Варвара.

Шишко се поколеба.

— Ти си учена и умееш да агитираш... Партията ще те използва по-добре другаде.

Пак настъпи тежко, напрегнато мълчание, в което бученето на немските коли ставаше все по-близко.

— Няма ли други?... — Мичкин се приготви да избълга водопад от гневни псувни.

Той искаше да прибегне към заповед, но не направи още това, защото само хора, които доброволно приемаха смъртта, можеха да свършат работа в такъв момент.

Обадиха се още двама души — невзрачни, неуки и неизвестни хора, у които Мичкин никога не бе подозирал героичен устрем и готовност да се пожертвуват. Те бяха свити, не взимаха думата по събранията, не умееха да

предвиждат или командуват и затова оставаха винаги в сянка.

— Трябва още един!... — сурово произнесе Мичкин.

Пак настъпи мълчание, в което се чуваше само прашенето на пожара при гарата и воят на немските коли, които носеха със себе си минохвъргачките и смъртта. Погледът на Мичкин бе добил зловещ блясък и се движеше изпитателно от човек на човек. Вече имаше нужда от заповед. Очите на Мичкин се спряха на Ляте.

— Арно, и аз ке умрам!... — горчиво произнесе македонецът.

Немските коли бяха вече съвсем близо. Шумът на моторите им се бе превърнал в яростен вой — безсилен и злобен, тъй като пристигаха късно и бензинът вече гореше. Нямаше време за губене. Мичкин извика:

— Момчета, оттегляйте се!... Доброволците по местата си!...

Мичкин легна по корем зад картечницата, а до него се сви Ляте и му подаде пълнител с патрони. Шишко и раненият мъж се изтегнаха с автоматите си в окопчетата към пространството между гарата и могилата, а двамата доброволци от четата на Мичкин залегнаха с пушки към шосето. От превързочния пункт се довякоха още няколко ранени, които не можеха да водят подвижен бой и предпочитаха да умрат върху могилата. Докато те се наместаха в окопчетата и стенеха тихо, хората на Мичкин се изнизаха един по един. Те направиха това мълчаливо и бързо. Последен се оттегли Данкин. Преди да се спусне по склона на могилата, той отиде при Шишко и попита:

— Имате ли нареждания, другарю политкомисар?

А Шишко отговори:

— Никакви, момче!... Кажи на другарите, че изпълнихме задачата и умряхме за партията... Взе ли всички книжа?

— Взех — отвърна Данкин.

— Върви тогава?... Движете се по оврага и прикривайте фланговете си.

Няколко секунди Данкин остана с разтворени очи, сякаш едва в последния момент бе поразен от всичко, което ставаше през тази нощ. Той видя ранените, които се наместаха в окопчетата, видя изопнатото и гневно лице на Мичкин, видя плешивото, запотено и лъснато като блядна топка теме на Шишко, видя и лицето на Ляте,

обърнато към шосето и замръзнало в смешна маймунска гримаса. И тогава Данкин съзна, че ненапразно бе излагал живота си на смъртна опасност, когато изнасяше оръжие от складовете на казармата, и че навсякъде имаше комунисти, готови да умрат като него. А после той чу гласа на Шишко, който викаше пресипнало:

— Оттегляй се, момче!... Какво чакаш?

Повечето от мъжете, които останаха върху могилата, виждаха неминуемата си гибел и разбраха, че драмата щеше да свърши, когато немците обсипяха позицията им с огъня на минохвъргачките си. Но в душата на Мичкин все още продължаваше да блещука вълнуващ и страстен копнеж за живот, който се дължеше на надеждата, че сигналът на червената ракета щеше да им позволи да се оттеглят преди огъня на мините. Надеждата го правеше нервен. Докато гледаше приближаването на моторизираната колона, той ругаше злобно и тихо като всяка първобитна душа, изправена пред смъртта. Обръщаше се от време на време назад и напомняше за ракетата на един от ранените, който бе загубил много кръв, не можеше да си служи с оръжието и лежеше обърнат към планината.

Немските коли бяха вече на петстотин метра от могилата. Внезапно колоната спря. Мичкин съзна, че немците от гарата бяха предупредили по някакъв начин тия, които идеха по шосето, за неприятеля върху могилата. От колоната се отделиха две коли, които тръгнаха бавно напред, вероятно с разузнавателна цел.

— Никаква стрелба!... — заповяда Шишко.

Първата кола мина безнаказано през мястото, където Данкин бе поставил най-далечната мина, и спря неочаквано. Може би шофьорът бе забелязал съмнителните разкъртвания върху асфалта на шосето. Давайки обратен ход, той се опита да се дръпне назад и тогава попадна на мината, която беше отминал. Хората от могилата видяха жълтеникавия блясък на взрива и суматоката, която настъпи около нея. От колите на цялата колона наскачаха немци и шосето заприлича на мравуняк от фигурите им. По-голямата част от тях се запътиха по равнината към гарата, а други тръгнаха към тресавището, мислейки, че последното бе малко и можеше да се обходи бързо.

— Сега е време да ги насолим с картечницата — обади се някой.

— Не още!... — повторно заповяда Шишко. — Така ще ги накараме да мислят, че на могилата няма никой. . . Ако някой гръмне, ще ги предупредим да ни атакуват веднага с мини,

От окопчето вляво се разнесе хихикане. Човекът, който бе ранен в крака и дойде с Варвара, се смееше мрачно.

— Да не мислиш, че те ще приближат, преди да ни обсипят с мини? — рече той.

— Да — отвърна Шишко. — Но те не знаят точно къде сме. . . върху билото или склоновете на могилата. Това ще ги спре да изразходват много мини. . . И после трудно ще допуснат, че сме решили да оставим таралежова позиция.

Мъжете се умълчаха. От равнината долиташе съскането на пожара при гарата и немски команди.

— Разбрахте ли ме? — попита Шишко.

— Да — отговори Мичкин, когато отлагането на сражението, макар и с няколко минути, изпълваше с надежда.

Той се обърна назад и надеждата му стана по-голяма. Подвижният бой с андартите в полите на планината се отдалечаваше и заглъхваше. Само вдясно се чуваше близка и честа стрелба. Групата на Данкин водеше сражение с разпръснати остатъци от гръцкия отряд. Положението бе такова, че вече можеше да се мисли дори за оттеглянето на мъчноподвижния и болен от задух Шишко. Но защо се бавеше още тая проклета червена ракета? Месецът бе започнал да избледнява, а на изток, зад огромния и тъмен колос на планината, се разрастваше бавно сиянието на сребриста зора. Безоблачното небе приличаше на кристално чист свод от стъкло.

Мичкин бе селянин, израсъл сред природата, бе виждал хиляди пъти как нощта умира, звездите бледнеят и се ражда денят, но никога зората не му се бе виждала тъй свежа и хубава, както сега. Той се обърна към ранения, който лежеше зад него, изнемощял от кръвоизлива си, и го попита с несъзнателен егоизъм:

— Гледаш ли за ракетата?

Раненият също наблюдаваше зората и отговори печално:

— Гледам, братко. . . Когато я видя, ще ти кажа.

А Мичкин помисли сурово: «Ти може би ще умреш,

преди да я видиш, и аз няма да узная, че е даден знак за оттегляне. . . И тогава аз ще умра като тебе и няма да видя вече нито жена си, нито дома си, нито слънцето.»

Докато мислеше за жена си, дома си и слънцето, Мичкин усети, че към могилата приближаваше нещо, което летеше и ъпепеше въздуха с ниско басово виене. Бившият млекар се залепи мигновено в земята. Същото направиха и останалите. На двадесет метра зад могилата падна мина. Топлата вълна на експлозията обляхна всички и ги накара да се сгушат още по-плътнo в окопчетата.

— Почват! . . . — прегракнало каза някой.

— Минохвъргачката е до канавката на шосето — обади се друг. — Можем да я прогоним.

— Никой няма да стреля! — остро заповяда Шишко.

Стрелбата вдясно се засили. Групата на Данкин, която се оттегляше късно, без поддръжка във фланговете, правеше усилие да се измъкне от гърците. Мичкин съзна, че ако и тази група успееше да се измъкне от засадата, червената ракета щеше да се издигне в небето. Падна втора мина, сега вече пред могилата. Немците се прицелваха. Мичкин си спомни, че те изобщо не бяха бързи стрелци. Докато обсипеха билото на могилата с убийствен огън, щяха да минат още няколко минути. Мичкин пак се обърна назад. Стори му се, че стрелбата, която идеше от оврага, се приближаваше към могилата. Хората на Данкин не можеха да пробият засадата на андартите и се връщаха назад с намерение да се пръснат и подирят спасение в равнината. Ако се оттеглеше от могилата, Мичкин бе решил да направи същото, но в посока на разрушения мост, където му се струваше, че няма нито немци, нито андарт.

Паднаха още няколко мини, две от които избухнаха точно върху билото на могилата, но на голямо разстояние една от друга и не засегнаха никого. Мичкин бавно подаде глава от окопчето си. Немците бяха поставили минохвъргачките си без никакво прикритие и точно в средата на разстоянието между шосето и гарата. Пехотинците им все още не се решаваха да преминат масово това разстояние. Сега вече и на Мичкин се стори, че трябва да се стреля, но Шишко пак повтори заповедта си никой да не открива огън.

В това време Мичкин чу отново басово виене и пак се притисна в земята. Той затвори очи и в продължение

на няколко секунди престана да мисли за каквото и да било. Мините паднаха почти едновременно върху различни места на могилата. След оглушителния трясък, който последва, Мичкин усети върху гърба и главата си падащи буци от пръст, а върху врата му плесна нещо топло и лепкаво. После настъпи тишина, в която се чу гласът на Шишко:

— Има ли засегнати?

Отговориха всички с изключение на човека, който легеше вдясно, на три или четири метра от Мичкин. Това бе един от тихите е невзрачни мъже, които останаха доброволно на могилата. Мичкин се повдигна на лакът и погледна към окопчето му. На мястото на плиткото продълговато окопче сега зееше неправилна яма, а в нея стърчеха само останки от човек — някаква ужасна половина на гръден кош без глава и ръце, разкъсана до неузнаваемост и потънала в кръв. Мичкин видя това и веднага се залепи в земята, очаквайки втори залп.

— Не може така. . . Трябва да стреляме — обади се глас.

А Шишко отговори пак:

— Не още. . . Когато заповядам.

Мичкин разбра: Шишко искаше да създаде впечатление у немците, че върху могилата няма хора. Тогава щяха да тръгнат вкупом през откритата равнина, която отделяше гарата от шосето. Те съзнаваха нуждата да направят час по-скоро това, за да помогнат на другарите си от гарата, които се мъчеха да спасят от пожара, каквото можеха. Ала ако се приближеха по откритата равнина към гарата или могилата, те представляваха отлична цел за картечницата. Шишко дебнеше именно този момент и търпението му късаше нервите на немския командир.

Мичкин продължаваше да очаква втори залп, но такъв не последва. Може бе немците предположиха, че върху могилата нямаше неприятел или ако имаше — беше избит. Минохвъргачките им стояха открито в полето и никой не стреляше върху тях. Групата от немските пехотинци, която се бе отделила от шосето, запъпла отново към гарата, а част от тях, с картечници и сандъчета с патрони, се отпразвиха тичешком към могилата. Мичкин отдъхна пак: бяха спечелени отново няколко минути живот. Стрелбата в полите на планината заглъхна напълно,

а групата на Данкин бе изчезнала в равнината. Треса-
вицето я прикриваше от немците, които бяха дошли по
шосето.

Мичкин видя, че задържането на могилата вече ня-
маше никакъв смисъл. Сега, сега трябваше да се появи
червената ракета!... Сега или никога!... Защото още
в първата минута, след като откриеха огън по приближа-
ващите немци, върху могилата щеше да се изсипе отново
адски залп от мини. Нима трябваше да се чака изобщо
червената ракета? Мичкин се извърна наляво и видя ли-
цето на Шишко. Единственото око на водача от голяма-
та тютюнева стачка също го гледаше. И това око бе, както
винаги, живо, блестящо, ведро. В него нямаше ни мрач-
ния огън на Динко, ни ледената студенина на Лукан, от
която Мичкин бе потреперал веднъж в щаба. Това око
бе човечно, топло, съчувствено. То различаваше безсми-
сления героизъм от справедливото и разумното, долавя-
ше жаждата за живот върху лицето на Мичкин, виждаше
преброените мигове, в които последният все още можеше
да се спаси, преди немските мини да забушуват отново
върху могилата. И тогава Шишко рече:

— Върви, Мичкин!... И Ляте, и другият... Няма
нужда да чакате сигнала... Другарите се оттеглиха.

— А ти?... — трескаво попита Мичкин.

— Аз ще остана тук... Стар съм, не мога да тичам.

Разстоянието между тичащите немци и могилата на-
маляваше бързо. Миговете летяха.

— Прощавай тогава!... Ние те оставяме... Про-
щавайте всички...

Мичкин говореше бързо и гузно, сякаш бе виновен,
защото се възползуваше веднага от думите на Шишко.

— Прощавайте, другари!... — каза той още веднъж.
Сърцето му биеше лудо.

Той пропълзя по корем до задния склон на могилата,
влачейки оръжието си, спусна се бързо надолу и хукна
към разрушения мост. След него изтичаха Ляте и другият
човек.

На могилата останаха само Шишко, човекът, който
бе дошел с помощта на Варвара, и още двама души, които
след заповедта на политкомисаря се бяха довели по
някакъв начин от превързочния пункт. Но тия двама
души не бяха превързани и лежаха изтощени от загуба
на кръв, така че Шишко не можеше да разчита на тях.

Настъпваха последните мигове на живота. И тогава
на Шишко се стори, че партията му казва: «Браво, старче,
ти удържа!... Ти удържа като в тесняшките дни, когато
нещата не ти бяха ясни, но ходеше по митингите и загу-
би окото си... Ти удържа, както през дните на голямата
стачка, когато тютюневите господари разиграваха стач-
ния комитет и се опитаха да те подкупят, а след безус-
пешния опит да направят това полицията те смаза от
бой... Ти удържа, както в годините на своя нелегален
и партизански живот, когато в часовете на смъртна опас-
ност, на глад и ледени нощи пак не падаше духом... И
сега, в последното сражение, ти пак удържа, но вече ще
умреш, защото си стар и немощен, защото умът ти работи
малко бавно... Да, умът ти работи бавничко и не може
да схване като Динковия много неща наведнъж... Дин-
ко предвиждаше този край, ако сражението не свърши
до полунощ. И не се знае дали, ако ти бе извършил втора
стремителна атака с бомби и отрядът се оттеглил навреме,
нямаше да паднат по-малко хора, отколкото сега, откол-
кото при бавната атака и разтакаването, към което при-
бягна ти. Качествата у хората са различни. Това, което
притежава един, липсва у друг. Но ти даваше каквото
можеше и понеже го даваше от сърце, партията ти благо-
дари. А сега внимавай в последните мигове, старче!...
Немците приближават.»

Шишко почака, стискайки зъби зад картечницата,
оставена от Мичкин. Немците крачеха бегом към могила-
та с пълна увереност, че върху нея нямаше никого. Шиш-
ко различи ясно лицата им, охранени и гладки лица на
млади мъже, които след четвърт час щяха да доубият с
ритници и приклади ранените партизани, останали в
превързочния пункт. Шишко почувствува омраза към
тях — не защото бяха немци и щяха да го убият, а за това,
че се гавреха с ранените и разстрелваха цивилни залож-
ници. Той не почна да стреля дори когато стигнаха на
петдесет метра от могилата. Още малко, мръсни кучета,
още малко!... После Шишко се прицели добре и рамото
му почна да подскача от ударите на картечницата. Десе-
тина души от немците се повалиха наведнъж сред стонове
и ругатни. Останалите побягнаха и се хвърлиха в канав-
ките на шосето. Веднага след това Шишко пренесе кар-
течния огън във фланга на групата, която отиваше от шо-
сето към гарата. Той стреля непрекъснато почти поло-

вин минута, докато картечницата направи засечка. В настъпилата тишина се чуваше яростен немски глас, който викаше пресипнало:

— Feuer!... Feuer!...

Можеха да се използват още няколко минути. С бързо движение Шишко хвърли автомата си назад, а после, без да става, даде тласък на тялото си и едрото му туловище почна да се търкаля по стръмния заден склон на могилата. Когато се озова в подножието ѝ, той бе издраскан и задъхан, но се усмихваше самодоволно, както в дните на своята младост, преди четиридесет години, когато в тесняшкия клуб бе член на гимнастическа група и в неделни дни караше другарите си да разбиват с чук върху гърдите му каменни плочи. Този номер предизвикваше у образованите другари гримаса на недоволство, но докарваше възторг у неуките работници. Сега мускулите на Шишко не бяха отслабнали много. Само астматичните му дробове, отровени от тютюневия прах, не работеха, както трябва.

Като преодоля задуха си, Шишко почна да пълзи към канавката на шосето, влачейки автомата след себе си, а в това време върху могилата се изсипа адска градушка от мини. Той стигна до канавката и залегна в нея, а после видя как от билото на могилата изригваха гейзери от пръст и по равнината, между шосето и гарата, прибъгваха немски войници. От новата си позиция Шишко можеше да стреля върху тях, но се въздържа пак. Той изкопа с ножа си върху брега на канавката малка площадка, опря лактите си в нея и зачака отново. През паузите от минните взривове от планината не идеше никаква стрелба. Шишко разбра, че другарите му се бяха оттеглили и защитата на могилата ставаше безпредметна. Това го накара да открие стрелба върху немците, които под защитата на минния огън се мислеха прикрити от неприятеля върху могилата и отиваха към гарата. Но той успя да изстреля само един пълнител. Нещо твърдо и тежко падна като камък в краката му. Когато се обърна назад, той видя зад гърба си няколко немски войници, които веднага залегнаха. След две секунди хвърлената бомба избухна.

Шишко не усети нищо. Той загина леко, без мъка и горчивина.

Когато немците се изкачиха на могилата, намериха върху нея само късове от човешко месо. Дори трупът на фон Гайер до канавката на шосето бе станал неузнаваем от минния огън и немците го помислиха за убит партизанин. Две санитарни линейки се отделиха от колоната и запълзяха нагоре по завоите на шосето в посоката, от която бяха дошли. От запалените цистерни при гарата си издигаха все по-гъсти черни кълба дим, които се разстилаха над околността като грамаден траурен облак. Могилата приличаше на купчина от бързо нахвърляна, пръст. Но тук-там между ямите, изровени от мините, бяха оцелели стръкове мак и равнец. Върху могилата, се изкачи бавно немски офицер с голобrado лице и зачервени от безсъние очи. Той прекрачи равнодушно обезобразените остатъци от човешки тела, после запали цигара и се загледа в горящите цистерни при гарата. Погледът му бе студен, печален и зъл.

А на изток сред розово сияние и кристално чиста синевина изгриваше денят.

XV

Когато Ирина и Костов наближиха Кавала, видяха също тази синевина, но денят не можа да разсее ужаса от изтеклата нощ. По хълмистата равнина стърчеха тъжно маслинови дървета и остатъци от древни развалини, мяркаха се блата, обраснали с тръстика, гръцки селяни беряха тютюн.

Светът на «Никотиана» и Немския пафтиросен концерт се бе разпукал на отделни блокове и два от тях — завчера Борис, тази нощ фон Гайер — се бяха отърколили в пропастта, оставяйки зад себе си усещане на виновност и печал. «Никотиана» бе стигнала до своя неизбежен гибелен край. Нямаше да има вече надлъгване при покупки, неприятности с манипулацията, сплетни около продажбите. Името на «Никотиана» се превръщаше в празна дума, а главният ѝ експерт с всичката си елегантност и блясък — в безлично конте, в излишен, неправиц никому впечатление човек. Едва сега Костов разбра защо се бе грижил така несъзнателно и предано до последния миг за Борис, защо бе желал подписването на договора с Кондоянис, защо бе потресен от убийството на фон Гайер.

Без «Никотиана» той губеше почвата под краката си, нямаше кого да подкупва, увещава или заплашва с нейната мощ. Експертът се усещаше смазан и унижен, като заедно с това изпитваше злобата на всички, които трябваше да си отидат със стария свят. Нямаше никакви изгледи, никаква морална опора за нов живот. Ала дори сред тази пустота полъхна надежда.

Костов помисли за Аликс. Да, оставаше Аликс!... Детето с ръждивочервената коса продължаваше да упражнява чудотворно въздействие върху него. Експертът усети внезапно същата ведрина, която бе изпитал след завеждането на Аликс у Кристало и благополучния изход на преговорите за нея с Херакли. Оставаше Аликс, диво, изсъхнало цветче, откъснато от скалите на Тасос, което запълваше пустотата, зееща след разрухата. И снобът, фантастът на модата видя пак детето в рамките на загиващия свят, представи си отново Аликс в своя мухлясал «Юнион», облечена в бледожълта вечерна рокля. Той не съзна, че отглеждайки дивото цветче, искаше да създаде човек, подобен на себе си.

Остър звук на огъната ламарина прекъсна мислите му. Калникът на колата му бе закачил при един от завоите скала или дърво. Експертът усети, че нещо в дясната му ръка не беше в ред. Той я усещаше като протеза, окачена на рамото му, като чуждо тяло, което не се подчинява веднага и бързо на волята му. Той си спомни за своята напредваща артериосклероза. «Слаб удар — помисли той. — Тази нощ трябва да съм получил от тревогата слаб удар.» Някаква мъничка артерийка се бе пукнала в мозъка му и излятата кръв натискаше върху моторния център, който движи ръката. Костов съзна, че карането в това състояние бе опасно, и спря колата.

— Моля ви да ме заместите!... — обърна се той към Ирина. — С дясната ми ръка е станало нещо.

А тя отговори:

— Да, забелязах.

Те размениха местата си, без да поглеждат към пакета върху задното седалище и без да приказват, защото всичко, върху което можеха да мислят или приказват в този момент, бе еднакво потискащо за двамата.

Ирина седна зад кормилото и подкара колата предпазливо и бавно, защото моторът на последната бе много силен и тя се боеше, че нямаше да го овладее. А в това

време изгря слънцето и тя се сети с чувство на неприятност, че щяха да пристигнат в Кавала тъкмо през най-голямото оживление по крайбрежната улица, когато безделниците отиваха на плажа. Но това не бе толкова неприятно, колкото скръбният вид, под който трябваше да крие досадата си от тютюневите чакали, които щяха да се изредят пред трупа на умрелия лъв. Тя очакваше съболезнования, защото не знаеше, че от два дни в Кавала владееше паника и че тютюневите чакали бяха побягнали първи, а след тях бягаха и слугите им, отнасяйки с държавни камиони семействата си, покъщнината и всичко, което бяха успели за заграбят през дните на своето властване.

Сега тя искаше да бъде оставена на спокойствие, да не мисли и върши нищо, защото ужасът на нощта я беше превърнал във вкочанен труп, подобен на оня, който седеше зад тях. Искаше да се уедини в мълчанието и бороните на Чамкория, под небето с хладни звезди и да чака равнодушно всичко, което щеше да се случи по-нататък. Защото, каквото и да станеше, тя бе неуязвима. Физическата разруха на стария свят не я засягаше, а новият — не я плашеше. Ирина притежаваше влогове в чужбина, които никой не можеше да ѝ отнеме, а през тази нощ се увери, че комунистите не отмъщаваха на жени. Ала тя усещаше, че не можеше да се спаси от нещо друго, което бе по-страшно от отнемането на богатството и отмъщението на гладните. И това бе нейната собствена, вътрешна разруха. Това бе пепелта от всичко, което бе преживяла досега, и от ужаса на тази нощ, който се бе превърнал изведнъж в мрачно безразличие, така че тя не мислеше вече нито за сърцето, което престана да тупти в ръцете ѝ, нито за възмездието, което се изсипа върху фон Гайер, нито за олющената паница с риванол и ранените партизани, които превърза с дрипи и които щяха да бъдат доубити от немците. Сега тя бе напълно изчерпан, студен, безжизнен човек.

Затова караше колата съсем механично и постепенно засили скоростта, като престана да се бои, че можеше да направи грешка с кормилото. А пакетът, поставен на задното седалище, се люшкаше безпомощно и се наклоняваше бавно на едната си страна. Най-после той се катурна и удари с тъп звук във вратичката на колата, като остана в легнало положение. Сега той приличаше на обикновен багаж. Но Ирина и Костов не забелязаха това.

Пристигнаха в Кавала към десет часа и сега им се стори, че имаше нещо безмилостно в тоя град от бели къщи, нещо мъртвешко в липсата на зеленина, нещо пронизващо в синевината и слънцето му, под което хората изгаряха в гибелна страст за разбогатяване и в тихото отчаяние на глада.

Главната улица бе пълна с гърци, които въпреки жегата сновяха и разговаряха възбудено, сякаш обсъждаха събитие, което бе нарушило безнадоежното всекидневие на живота им.

Немският папирисен концерн, «Никотиана» и всички тютюневи фирми, които под една или друга форма работеха за концерна, бяха внезапно затворили складовете си, изхвърляха хиляди полугладни, изтощени от работа същества. Но макар и лишени от жалката надница, тия хора изглеждаха радостни и оживени. От уста на уста се носеше слух, който ги изпълваше със смътна надежда. И това, което изпитваха, не бе обикновеният шовинизъм на безделниците по кафенетата, на търговците от черната борса и чиновниците от гръцките тютюневи фирми, които чакаха десант или при всяка англо-американска победа се обличаха празнично, а нещо друго, което бе повълнуващо и засягаше само смазаните от нищета хора. Това бе надеждата, упованието и радостта, които събуждаше напредването на огромната и могъща армия от север.

И затова тия хора сега гледаха небрежно не само колата на главния експерт на «Никотиана», но и главния експерт на Кондоянис, който влезе в една бръснарница и с нечувана дързост нарече българите говеда. Той направи това при входа и в присъствието на двама български моряци, които седяха пред огледалата с пистолети на пояса и сапунисани лица. Но моряците не разбираха гръцки и го погледнаха презрително, раздразнени само от високия му глас.

Ирина даваше нервни сигнали с клаксона, ядосана от бавността, с която навалищата отваряше път на колата. Ала тълпата от тютюноработници вече намираще, че господарите трябваше да бъдат малко по-гърпеливи. Работниците се смееха високо и дръзко. Каква е тази противна воня!... Колата смърди ужасно!...

И тогава Костов чу един от тълпата, който казваше на другите:

— Трябва да карат умряло куче.

— Куче ли?... Та защо ще го карат в колата?

А другият отговори:

— Защото те гледат кучетата си като хора, а нас като кучета... Лихтенфелд вика за своето куче лекар и го храни с бял хляб и месо.

Докато експертът и Виктор Ефимич пренасяха трупа на Борис, Ирина каза с мрачна досада:

— Костов, ще се погрижите за погребението, нали?... Аз не мога да понасям никакви посещения и никакви хора.

А експертът се чувствуваше много зле от горещината и отговори троснато:

— Ще се погрижа за него, след като свърша по-важни неща... Трябва да видя първо Аликс... Трябва да съобща в немското комендантство за фон Гайер... Това е много неприятна история... Вероятно ще ни разпитват, а могат и да ни задържат.

— Мислите ли? — Тя се сети равнодушно, че трупът не можеше да стои повече незаровен. — Тогава уредете въпроса с Фришмут!... Поискайте от него да не ни безпокоят и се обърнете към някое погребално бюро.

Той се ядоса от нахалството ѝ — да разсъждава по стария начин и да мисли, че все още можеше да разполага с хората, включително и с Фришмут, както намери за добре. Но макар и раздразнен от егоизма ѝ, той не отговори, защото гореше от нетърпение да види Аликс.

На стълбите на втория етаж го посрещна Кристало, която бе видяла от прозореца пристигането им. Гъркинята се кръстеше и вайкаше, разстроена от трупа, който Виктор Ефимич нареждаше върху едно канапе в хола. Но едновременно с това тя оправяше с кокетството от минали времена лимбите на сложната си прическа.

— Как е детето? — попита Костов задъхано.

Кристало отговори:

— Зле!... Докторът казва, че си отива... Господи, как ми е мъчно за вас!... Вие имате толкова милостиво сърце...

Гъркинята се разхълца, но без сълзи, макар да му съчувствуваше искрено. Вертепите на Пирея, където бе преживяла всички степени на човешкото унижение, я

бяха отвикнали от плача. Тя плачеше със сълзи само в минути на истерия.

Костов отиде в стаята на Аликс, последван от Кристало. Детето лежеше върху широко дървено легло с красива резба. На нощното шкафче Кристало беше поставила букетче от карамфили. Под белите, ослепително чисти завивки Аликс приличаше на мъничък скелет, обвит в саван. За пет дни черноводната треска бе стопила телцето ѝ, бе оставила върху него само жълтеникава кожа, опъната върху костите. Ръцете ѝ приличаха на изсъхнали вейки, а сицевината на очите ѝ, хлътнали дълбоко в орбитите си, бе потъмняла. Костов допря ръката си до челото ѝ — горещо и сухо като напечен от слънцето камък. Аликс дишаше ускорено и тежко, гледайки втренчено пред себе си. В погледа ѝ нямаше вече мисъл. Сега той отразяваше само страдание — бездънния ужас от болките в главата и нажежените шипове, които треската забиваше в мозъка ѝ. Може би тя се измъчваше от кошмари. Може би морските звезди, с които бе играла на плажа, добиваха великански размери и я обхващаха с лъчите си, настръхнали от бодли. Може би виждаше октоподи и сепии, които я уплитаха с пипалата си. Ала тя не можеше да издаде дори вик на ужас, защото силите ѝ бяха изчерпани, а тялото ѝ едва задържаше живота.

И тогава Костов разбра, че Аликс щеше да умре. Стори му се, че напразно я бе довел от колибата на Херакли в тази къща, че напразно бе обикалял магазините на Солун да ѝ купи кукла, дрешки и обувки и че никога нямаше да я види пораснала, с вечерна рокля от бледожълта коприна и хубава прическа на ръждивочервената ѝ коса.

До леглото стоеше някакъв гръцки лекар в старомодно и овехтяло сако, с дълго лице, побеляла коса и пенсне, прикрепено върху ревера на сакото с черен кордон. Костов го погледна с несъзнат израз на досада и упрек, сякаш искаше да му каже: «Плащам богато. . . Защо не я спасиш?» А гръцкият лекар, който бе прекарал цялата нощ до леглото на Аликс, сякаш почувствува несправедливия упрек и отговори със скръбно достойнство:

— Направих всичко възможно, господине! . . . Преживях ѝ кръв. . . И немските колеги, които повиках, одобриха това. . .

Експертът не отговори. Настъпи мълчание, в което се чуваше само бумтенето на мотормицата, която извър-

шваше седмичния рейс между Тасос и Кавала. През отворения прозорец се виждаха улицата и градината, а до самия перваз — няколко олеандра с розови цветове. Виктор Ефимич бе закарал лимузината до входа на гаража и гледаше потресен смачкания ѝ калник. А над всичко сияеше лъчезарно и синьо небе.

Лекарят каза:

— Като нея има хиляди гръцки деца.

Той произнесе думите глухо и полугласно, сякаш това бе протест, който напираше в съвестта му и не можеше да задържи, но — от друга страна — беше от естество да му навреди. Клепките му замигаха бързо, тревожно. Ала за негова изненада Костов потвърди с дрезгав глас:

— Да, немската окупация причини големи поражения у вас.

Това бе достатъчно. Учивият грък не желаше повече и добави тихо:

— Нали, господине? . . . Войната е страшно бедствие.

Експертът попита:

— Кога ще умре?

— Довечера или през нощта. . . Когато температурата ѝ почне да спада, а пулсът се ускори.

— Тогава, докторе, останете при нея. . . Моля ви! — На Костов се стори, че собственият му глас идеше някъде отдалеч. — Жената ще ви помага. . . Можете да се храните с нас. . . Аз съм зает и трябва да се погрижа за много неща. Долу има мъртвец.

— Видях! . . . — отговори гръкът. — Бъдете напълно спокоен, господине.

— Благодаря ви.

Костов излезе, а лекарят долови, че мекостта на този българин не идеше от обрата на войната, нито от страх пред гръцкото отмъщение, а от нещо друго, дълбоко и безнадеждно, което го разкъсваше отвътре. И старомодно облеченият лекар, фин и чувствителен, се досети какво можеше да бъде това.

— Има ли семейство този човек? — попита той след излизането на Костов.

— Сам е като кукувица — отговори Кристало. — Искаше да осинови и отгледа детето.

Експертът имаше намерение да уреди първо неприятната работа с немското командантство, откъдето сигурно щяха да искат дълго и подробно осветление за обстоятелствата, при които бе убит фой Гайер. Той потърси по телефона Фришмут в щаба на дивизията, но оттам не му отговори никой. Тогава реши да отиде сам в комендантството, но веднага си спомни, че Ирина считаше уреждането на погребения за мъжка работа. Тя бе влязла в банята, от която се чуваше свистене на душ и плискане на вода, а после вероятно щеше да се наспи и почине хубаво по неизменния навик, с който се грижеше за красотата и здравето си. Експертът бе до такава степен възмутен от поведението ѝ, щото за първи път я нарече в ума си с едно име, което всъщност тя не заслужаваше. Защото с това поведение тя отмъщаваше несъзнателно само на света, който я бе покварил и унищожил.

Вонята от трупа изпълваше цялата къща, така че отлагането на погребението ставаше немислимо. Виктор Ефтимич се разхождаше из къщата с моравочервено лице, негоден за каквато и да било организаторска работа. В отсъствието на Костов той бе изпил невероятно количество алкохол и сега, напълно вцепенен, посрещаше безразлично както ругатните на господаря си, така и всички възможни опасности, които можеха да изникнат през следващите двадесет и четири часа от напредването на Червената армия, от гнева на гърците или от бунта на войниците в българската казарма. Той бе чул летящи слухове за всичко това, но намираше обсъждането им за излишно. Ако революцията избухнеше веднъж, тя се развиваше от само себе си и нищо не можеше да я спре. Никой не знаеше това по-добре от Виктор Ефтимич, хорунжий от Врангеловата армия. И затова той гледеше на събитията през опита си от Първата световна война и мъдрото равнодушие на пианството, макар да му бе съвсем неизвестно как щяха да постъпят болшевиките (или българските комунисти — все едно) с руснаците, които имаха Нансенови паспорти.

Костов ругаеше гневно:

— Превърнал си се в търтей!... Не си способен за нищо друго, освен да пиеш... Ало!... — Експертът правеше безуспешни опити да се свърже по телефона с общината. — Друг на твое място би свършил всички работи, по които трябва да тичам аз... Ало, ало!...

— Аз приготвих багажа — смотолеви Виктор Ефтимич през мъглата на алкохола.

— Какъв багаж?... Ало!...

— Бельото, костюмите, обувките ви...

— За къде, пиян дъртако?...

— За София... Всички бягат... В града не е останал нито един търговец.

— Какво?... Централа, що за безобразие!... Дайте ми общината!...

— В общината няма да намерите никого — лениво осведоми Виктор Ефтимич. — Кметът и чиновниците избягаха снощи.

Коленете на експерта се подкосиха леко.

— Невъзможно!... Кой ти каза това?

— Така разправят всички — отвърна руснакът. — И гърците се готвят за погром... А в казармата се очаква комунистически бунт.

Костов остави слушалката и погледна изпитателно слугата си. Вцепененото моравочервено лице на Виктор Ефтимич изразяваше тихо спокойствие и печал.

— Свършено е!... — каза руснакът с глупаво хладнокръвие. — Когато армията почне да се бунтува, свършено е... Ще бъдем изправени пред пушките на червените... Разстрелване в конвейер...

Костов видя, че Виктор Ефтимич бе невероятно пиян, и мигновеното смущение, което почувствува от думите му, се превърна в смях. Ала този смях бе остър и нервен. Експертът каза:

— Слушай, глупако!... Ти си последната отрепка, за която ще помислят червените... А сега върви да търсиш поп и ковчег!...

— Какво?...

На Виктор Ефтимич се стори, че гласът на експерта идеше от някакъв далечен, но неприятно действителен свят, за който все пак трябваше да държи сметка. Ушите му свиреха и бучеха, сякаш слушаше хор от параходни сирени, но този хор беше сподавен и му действуваше приспивателно. Той изпитваше тиха, сладостна печал, а по тялото му се разливаше неизразимо приятният гъдел на пианството.

— Поп и ковчег!... — натъртено повтори Костов. — Грехота е... Трябва да погребем по някакъв начин мъртвеца.

Виктор Ефимич разбра смътно, че става дума за излизане от къщи, а това му се стори отвратително в тая жега.

— Казват, че гърците хвърлят камъни по българите — опита се да изклинчи той.

— Няма нищо подобно. Преди малко минахме с колата по главната улица. . . Ти си ужасно страхлив.

Страхлив? . . . Не, Виктор Ефимич не бе страхлив. Той бе само скован от леност и движението в тропичната жега на улицата му се струваше убийствено и щеше да прекрати блажения гъдел от алкохола. Значи, поп и ковчег! . . . Защо му са? . . . На това старо конте е хрумнало да погребва някого. . . Вероятно детето, но то е още живо. Гледай какъв особняк? . . . Виктор Ефимич втренчи погледа си в стенния часовник на хола и от движенията на махалото му се зави свят. Какво се люлееше преди малко така? . . . А-ха, да. . . ръката на трупа, който пренесоха преди малко. Виктор Ефимич се сети, че генералният директор на фирмата беше умрял.

Той тръгна към вратата и в мъглата на алкохола си повтаряше: «Поп и ковчег! . . . Не трябва да забравям по никакъв начин това.» После внезапно в главата у нахлу мисълта, че бе забравил да постави в куфарите две вратовръзки и чифт обувки, които господарят му си бе купил преди войната в Стокхолм.

А Костов гледаше провлачените му старчески стъпки и помисли с угризение: «Прекалено го ругах. . . И той е нещастна и самотна развалина като мене.»

Докато Ирина се къпеше, а Виктор Ефимич излизаше да търси ковчег, Костов реши да отиде в немското комендантство. Историята с фон Гайер трябваше да се съобщи най-сетне на германците. На връщане експертът възнамеряваше да се отбие при командира на българската дружина в града и да поиска от него сведения за положението. Докато обмисляше какво да каже на немците, Костов се подкрепи с чашка коняк и не се ядоса никак от това, че Виктор Ефимич бе опустошил половината от бутилките «Метакса». Конякът, сарделите, черният хайвер и разни други изискани неща, с които експертът на «Никотиана» бе свикнал да смайва гостите си, не можеха да се пренесат вече в България. Същото можеше да се

каже и за многобройните му костюми, вратовръзки, обувки, пижами и долни дрехи, които Виктор Ефимич бе опаковал грижливо в куфарите. Те щяха да останат подарък на гърците, тъй като лимузината — единственото превозно средство, с което разполагаха сега — не можеше да ги побере. Ала експертът дори не мислеше вече за тях.

Костов седна в колата си и я подкара бавно към немското комендантство. Сега усещаше ръката си по-добре и държеше уверено кормилото. Наближаваше пладне и часовете на пълно безветрие, когато небето добиваше пепелносив оттенък, а от голите хълмове струеше убийствена жега. Лицето на експерта стана червено и се обля в пот. Площадът до пристанището гъмжеше от хора, но той не обърна внимание на това, а зави нагоре по крайбрежната улица, от двете страни на която се издигаха къщите на избягали гръцки милионери. В една от тях живееше Кондоянис. Когато мина край нея, Костов чу името си. Той спря колата и погледна към къщата. На верандата, по риза с къси ръкави, стоеше един от чиновниците на Кондоянис и възбудено махаше с ръка.

— Господине, какво правите? . . . — викаше чиновникът. — Вие постъпвате съвсем неразумно! . . .

Експертът повдигна рамене.

— Вкарайте колата в двора и елате веднага при нас — каза гъркът.

Костов остави колата на улицата и влезе в къщата. Лъхна го приятен хлад, дъх на чистота и благоухание на лаванда, идещо от жената, която стоеше в хола. Чиновникът — учтив и приличен млад човек — бе едно от доверените лица на Кондоянис и оженен за пламенницата му, живееше при него.

— Къде отивахте? — тревожно попита гъркът.

— В немското комендантство — отвърна експертът.

— Господи! . . . Как ви е хрумнало това? . . . Сега не трябва да мърдате от къщи.

— Защо?

— Защото могат да ви убият. . . Немското комендантство вече не съществува. . . Германците се изтеглиха завчера, а сега на площада се събират работници. . . Очакват слизането на партизански отряд.

— Какъв отряд?

— Не зная, но боя се да не е червен.

— Няма значение? . . . — Костов махна с ръка и глътна от сиропа, който му поднесе жената.

После той им разправи накратко за арестуването на Кондоянис, смъртта на Борис и убийството на фон Гайер. Гъркът и жена му слушаха потресени. Жената ахкаше от ужас, а мъжът се разхождаше, пъшкеше глухо и от време на време гладеше първо черната си коса.

— Значи, не подписахте договора? — попита той, когато Костов свърши.

— Не, не можахме. . . Арестуването попречи.

— Те ще го убият! . . . — изохка жената.

— Не, няма да му направят нищо — самоуверено произнесе гъркът. — Всичко произлиза от тия мръсници, барона и госпожица Дитрих. . . Шефът трябваше да им подхвърли нещо. Два дена Лихтенфелд ясно намекваше за това.

— Да, Лихтенфелд и Дитрих са мръсни кучета. И Малони, вашият човек, излезе подлец. . . Той ги е осведомявал за всичко.

Настъпи мълчание, в което домакините се послушаха неспокойно. По стълбите се качваше някой. Влезе плещив, чистичко облечен мъж с повехнало маларично лице. Костов позна един от истифчиите в склада на Кондоянис.

— Какво става, Патрос? . . . — уплашено попита жената

— Нищо! . . . — отговори истифчията. — Митингът се отлага за довечера. Изглежда, получено е съобщение, че отрядът ще закъснее.

— А какво приказват работниците? — Чиновникът на Кондоянис му наля мастика. — Имаше ли червени знамена?

— Не! . . . — отговори Патрос, като глътна мастиката и погледна Костов враждебно. — Нямаше червени знамена. . . Но имаше нещо по-лошо: български войници с червени ленти.

Той погледна експерта за втори път и добави сърдито:

— Вие българите идвате в Беломорието само за да ни създавате главоболия. . . Ако ЕАМ вземе властта в града, това ще се дължи само на вашата проклетата пехотна дружина! . . . Изглежда, че половината от войниците й са били комунисти.

— Твърде е възможно — равнодушно отвърна Костов.

Домакините погледнаха истифчията недоволно, сякаш се бояха да не обиди госта им. Патрос бе заклет венизелист и мразеше българите, но в космополитния кръг на едрите тютюневи господари расовата омраза беше изключена. Настъпи мълчание, в което гостът и домакините пушеха с досада и поглеждаха от време на време към Патрос. Истифчията изпи мастиката и стана да си върви. Той съзна малко горчиво, че след като донесе резултата от разузнаването си, стана излишен. Пропастта между господарите и работника не можеше да се запълни с нищо.

— Искате ли да обядвате с нас? — попита чиновникът на Кондоянис след излизането на Патрос.

— Не, благодаря! . . . — отказа експертът. — Не мога да оставя госпожа Морева сама.

— Бедната жена! . . . — съчувствено произнесе домакинята. — Тя е толкова красива и умна.

— А вие какво ще правите? — попита гъркът.

Костов небрежно повдигна рамене:

— Мисля да се върна в България.

— Това е безумие! . . . — Маслиновите очи на гърка го погледнаха съчувствено. — В България навлизат съветски войски.

Последва мълчание.

— Останете при нас! . . . — каза след малко гъркът. — Вие знаете езика ни и сте много способен човек. Ще ви намерим добро място в Атина. Кондоянис има отлично мнение за вас.

Костов отговори:

— Няма смисъл.

— Помислете сериозно върху това.

Експертът повтори пак:

— Не, няма никакъв смисъл. . . Благодаря ви много.

Той се изправи, целуна ръка на домакинята и се приготви да си върви. Младото семейство го изпрати до улицата. Когато Костов седна зад кормилото и запали мотора, жената попита:

— Вярно ли е, че ще осиновите едно сираче от Тасос?

— Да, мислех да направя това, но детето е болно и ще умре.

— Вие сте много милостив човек.

А Костов си спомни с болка малкото сухо телце, изпито от треската, и произнесе горчиво.

— Госпожо, аз съм само безполезен човек.

Виктор Ефимич прекосяваше нажежения гранитен паваж на площада до пристанището и си повтаряше настойчиво през мъглата на пиянството: «Трябва да намеря поп и ковчег... Той е полудял... Къде мога да му намеря в тая жегата поп и ковчег?» Но после той съобрази изведнъж, че ако откриеше някъде поп, веднага щеше да намери и ковчег, тъй като свещениците и погребалните магазини бяха свързани професионално. Тази мисъл накара Виктор Ефимич да съсредоточи усилията си само върху първата половина на задачата. Той започна да се взира в тълпата, но поради жегата, пиянството и кръвоносните смущения, които бяха настъпили в мозъка му, главите на хората му се виждаха двойни и даже четворни, така че той не можеше да различи с положителност дали носеха калимавки, или обикновени шапки. А тълпата от гръцки работници и български войници с червени ленти също почна да се взира в моравото лице и скъпите дрехи на Виктор Ефимич, който имаше навик да износва старите костюми на господаря си и сега бе облечен приблизително по екстравагантната мода от 1928 година — с гарсонетка, сако без талия и панталони с много широки крачоли. Но това облекло, макар и странно, нямаше да бъде предизвикателно, ако Виктор Ефимич се беше сетил да махне значката с пречупения кръст, която красеше петлицата на сакото му и която той носеше не толкова от снобизъм да подчертае своята принадлежност към антикомунистическия свят, колкото от факта, че тя предразполагаше немските гости на господаря му към бакшиши. И най-малко сега, след славното изпиване на половин дузина бутилки конiak «Метакса», Виктор Ефимич можеше да се сети, че бе забравил тази значка върху петлицата на сакото си. Ала да се разхождаш с нея между гладни гръци, които по разни причини не бяха получили от пет дни оскъдното си парче царевичен хляб, бе повече от предизвикателно. И само мисълта, че такъв дързък тип не можеше да не носи в джоба си пистолет, спираше гладните гръци да не се нахвърлят върху него.

Като поскита малко из площада и обиколи напразно римския акведук, без да срещне никакъв поп, Виктор Ефимич усети, че почна да му става лошо от жегата. Виеше му се свят, минувачите плуваха в неприятна червеникава мъгла, а тротоарът, по който вървеше, се наклоняваше ту на една, ту на друга страна. В такива случаи Виктор Ефимич знаеше, че бе препоръчително да се пие веднага студена бира. Той седна на една от масите върху тротоара пред първия ресторант, който се изпречи пред очите му, и тогава видя, че по улицата минава поп.

Това бе нечист, сиромашки и гладен гръцки поп, с избеляло расо и мазна калимавка, който съвсем не подобаваше за погребението на господин генералния директор на «Никотиана», ала все пак беше поп с външните белези на православието. За да не го изпусне, Виктор Ефимич изсвири и завика след него толкова силно, щото накара да се обърне не само свещеникът, но и всички минувачи по улицата. Попът озадачено тръгна към него.

— Седни да пиеш бира — свойски рече Виктор Ефимич. — Ужасна жегата, а? ... Свободен ли си за едно погребение?

Но попът не разбираше български и гледаше мрачно с гладните си очи пречупения кръст върху сакото на Виктор Ефимич.

— Какво ме зяпаш? ... Пийнал съм малко и това е! ... — После Виктор Ефимич се сети изведнъж: — Дяволе, ти не разбираш какво ти говоря! ...

И за да каже какво иска, той направи цяла редица от движения, придружени с подходяща мимика, които изразяваха последователно умиране на човек, надгробно пееие, придружено с размахване на кадилница и зариване на ковчег. Нарочни усилия употреби Виктор Ефимич да покаже нуждата от ковчег, а необходимостта от бързото погребение на разложения труп изрази с гримаси, пхтене и запушване на носа. И ако не бе тъй пиян, той щеше да разбере, че във всички тия смешни жестове и гримаси имаше нещо злоецо, с което животът си отмъщаваше дори върху трупа на генералния директор на «Никотиана». Но гръцкият поп не беше пиян и разбра, че бе умрял някой от хората на голямата тютюнева фирма, чиито чиновници нахълтаха в града веднага след идването на българските войски.

Защото този поп бе обикалял много пъти около пристанището да търси коричка хляб и неведнъж се бе промъквал в мрака да рови в сметта, в която Виктор Ефимич изхвърляше недоизядените остатъци от пиршествата на господарите си. И ровейки горчиво сметта, този служител на Христа постепенно бе престанал да вярва в господ, в православието и в небесната правда, така че на всичко отгоре генералният директор на «Никотиана» щеше да бъде погребан от един озлобен, отчаян, невярващ в нищо поп.

Ирина не бе толкова лишена от угризения, колкото си въобразяваше Костов в умората, жегата и внезапната злоба, която го бе обзела от влизането ѝ в банята. Тя направи това, подчинявайки се на навика си към чистоплътност, и дори не помисли да закуси и да легне да спи, тъй като противната миризма на смъртта бе изпълнила цялата къща, а горещината ѝ действуваше мъчително. Но тя знаеше, че трябва да остане в града още няколко часа, докато сухата земя погълнеше завинаги трупа на Борис и така заличеше всяка следа от него. С помощта на Кристало тя изрази нещо подобно на почитта, която живите от незапомнени времена оказваха на мъртвите. Измиха и преоблякоха трупа (за тази отвратителна операция настоя Кристало), а после го поставиха в хола на партера върху една дълга маса, покрита с чаршаф, която измъкнаха от кухнята. Гъркинята намери от съседите восьмична свещ, която запади и постави до мъртвеца, а върху гърдите му сложи букет от олеандри и прецъфтели японски рози, набрани в градината. Докато вършеше усърдно всичко това, Кристало изпадна в пристъп на плач и така човек добиваше чудноватото впечатление, че тя бе вдовицата на генералния директор на «Никотиана». А след като обстановката доби донякъде погребален вид, гъркинята седна до мъртвеца и почна да го оплаква.

Тя правеше това напевно и пронизително като всички прости гръцки жени, които от две хиляди години оплакваха по тия места мъртвците си. Ирина се ослупя в старинния напевен език, чиито неразбираеми срички се превръщаха от гласа на Кристало в истерично виене. Това бе вековната погребална истерия на сто поколения

жени, които бяха оплаквали мъртвите си все по същия начин. Ала в гласа на гъркинята дращеа и други, болезнено сладострастни нотки, които идеха от истерията, придобита във вертепите на Пирея. Все по-остър и по-неприятен ставаше този глас. И тогава Ирина усети, че започваше да се заразява от истерията на гъркинята и че в самата нея имаше нещо, което наподобяваше миналото и настоящето на Кристало и което се дължеше на това, че в този свят жените под една или друга форма трябваше да продават телата си за пари. Тя стана от мястото си, улови Кристало за раменете и я разтърси, като се смееше остро и нервно:

— Млъкни най-сетне, вещице! . . . Излез веднага оттук! . . . Махай се бързо! . . .

Кристало млъкна и побягна уплашено, защото ръцете на Ирина бяха силни като лапи на пантера. Тия ръце ѝ нанесоха в последния миг няколко плесници. И чак когато се качи горе, Кристало съзна, че желанието ѝ да плаче и вие идеше, както винаги, от далечния спомен за вертепите на Пирея, когато пияниците я биеха с юмруци, а тя продължаваше да пищи неистово дори след като преставаха да я бият. И оттам бе останал механизъмът на съзнанието, чрез който намираше облекчение в плача от разбития си живот, от скуката си и от злчтата на презирана сводница, на жена без семейство.

Когато Кристало се качи горе, Ирина помисли: «Всичко прилича на зловеща комедия. . . Тази истерична глупачка е просто за клиника.» После тя се загледа в подпухналото лице на трупа, около което се въртяха мухи. Сега то представляваше безформена маса, прошарена от синкави и жълти петна. Между устните се подаваше върхът на подутия език, а набъбналите клепачи превръщаха очите в тесни цепки. Самото лице до такава степен бе лишено от израз, щото не беше никакво съжаление. То бе просто лице на безличен, забравен човек, чиято смърт не вълнуваше никого и сега, в разрухата на света, щеше да мине незабелязано като смъртта на кое да е куче. Защото всички, които можеха да се развълнуват от нея с оглед на търговските и парични връзки, бяха напуснали града и мислеха за спасението си. От генералния директор на «Никотиана», от собственика на петстотин милиона, от човека, който разоряваше фирми, смазваше стачки, посочваше министри и подкупваше вестници, бе

останал само един вонещ, разлагащ се от бактериен труп.

Ирина продължаваше да гледа лицето му и мухите, които се въртяха около него. Дойде ѝ на ум, че след два дни и фон Гайер, ако не го заровеха или не изпратеха трупа му в Германия, щеше да има подобно безформено лице. Същата участ чакаше и лицето на Костов след година-две. А и лицето на самата Ирина нямаше да избегне тая съдба. Значи, животът беше нищожен миг, слаба искрица между мрака на раждането и смъртта. Но тогава защо го бяха осакатили нравствено? Коя тъмна сила, кой мрачен жребий беше направил Борис тъй безмерно алчен и жаден за власт, Костов — толкова смешен молец на модата и Ирина — толкова студена развратница? Това бе «Никотиана»!... Всичко започваше и свършваше с «Никотиана», която осакатяваше характери, смазваше достойнства, подкупваше съвести, убиваше хора и заличаваше всичко това с дивидентите на акциите си. А тия дивиденти после се превръщаха в нови акции, които подкупваха нови съвести и под различна форма убиваха нови хора. И така «Никотиана» приличаше на смъртоносна машина за печелене на пари, която унищожаваше хората. Тя убиваше не само работниците, но и господарите си. Съществуването ѝ бе станало неразумно, противочовешко. От нея оставаше грамадно богатство в недвижими имоти, тютюневи партии и банкови сметки, което трябваше да бъде поделено между единствените наследници, между вдовицата на стария Спиридонов и вдовицата на Борис Морев, между две безчувствени, сковани от егоизъм жени — едната вдетинена и оглупяла, другата — пуста и безразлична към всичко. Имаше ли смисъл животът на тия жени? ... Те щяха да пропилят това богатство с любовниците си в чужбина.

Но тогава защо татко Пиер преди тридесет години бе извършил търговския подвиг да изнесе българските тютюни в чужбина, защо Борис Морев беше изхабил живота си и умрял преждевременно, за да утрои богатството на «Никотиана», защо Костов бе ставал любовник на министерши, бе прахосвал безсънни нощи в игра на покер с продажни депутати и журналисти, защо едно човечно и топло момиче бе дало любовта си на фон Гайер срещу контингентите на Немския папирсен концерн? И защо един младеж бе оставен да умре от малария в

затвора, защо полицейските агенти бяха разстреляли без съд част от водачите на голямата тютюнева стачка, защо един провинциален стражар бе убит с камъни от стачниците? Не, във всичко това имаше нещо чудовищно и безсмислено, което не можеше да се поправи по друг начин освен по тоя, който Ирина видя през изтеклата нощ. А това означаваше рухване на «Никотиана» и край на света, който я беше създал.

И тогава Ирина съзна, че този край бе вече дошел. Но тя не изпита нито съжаление за света, който загиваше, нито смътна надежда от новия, който идеше. В душата ѝ зееше бездна от равнодушие и нравствена пустота.

А в това време в хола влезе Костов и като видя мъртвеца окичен с цветя, каза меко:

— Значи, вие сте наредили нещо... Това е добре.

— Нареди го Кристало — отговори Ирина. — Но аз я изгоних, защото виеше безобразно.

— Да, тя е плачлива.

— Направо истерична, ако позволите... Какво казаха немците?

— Тук няма вече немци... Те са заминали вчера. И стоенето в града е опасно. Ние трябва да тръгнем веднага след погребението.

— Да. — Ирина помисли за тишината и боровете в Чамкория.

— Върна ли се Виктор?

— Не.

— Тази пияна свиня е негодна за нищо... Едва ли ще намери ковчег.

Ирина не отговори. Спеше ѝ се. В съзнанието ѝ плуваха смътно пропити с печал образи от Чамкория. «Сега там е прохладно — мислеше тя. — И в ясни нощи над горите трептят ледени звезди, а сутрин въздухът мирише на смола.»

Костов разтвори шумно стъклените врати на верандата. Блесна синевината на залива и отвън като от парен котел нахлу гореща влага, която разреди малко противната миризма на трупа. Костов попита:

— Видяхте ли детето?

— Детето? ... — Ирина го погледна разсеяно. — Какво дете?

— Аликс! ...

— О, простете ми... Отивам да я видя сега.

Тя запали цигара и с лениви стъпки почна да се качва по стълбите към втория етаж. Костов остана при мъртвеца. В стаята на Аликс седяха гръцкият лекар и Кристало. Детето бе изпаднало в безсъзнание. Сега то лежеше съвсем неподвижно, не дишаше тежко и не въртеше безумно потъмнелите си сапфирени очи. Пулсът му бе почти неосезаем. Ирина пусна горещата суха ръчица. Лекарят знаеше малко немски и обясни, че положението е безнадеждно.

— Да. — В гласа на Ирина липсваше всякакво вълнение. — Черноводната треска свършва винаги така.

Тя си спомни, че преди десет години бе работила с професора по вътрешна медицина именно върху такива усложнения на тропичната малария и че бе проучила основно цялата литература по въпроса на френски, немски и английски език. А после ѝ дойде на ум, че ако бе помислила достатъчно за Аликс, можеха да се опитат и други методи за спасяването ѝ, което дори немските военни лекари не знаеха. Но тя не изпита угризение от това, скована от леността и равнодушието към всичко, което я заобикаляше. Аликс щеше да умре. Сега бе късно и безполезно да се предприема каквото и да било.

Когато се върна долу, тя завари в хола Виктор Ефимич, който бе довел сиромашкия гръцки поп с кирливото расо и гладни очи. На улицата чакаше разнебитена катафалка с дръгливи коне, а до нея стояха мършав, подобен на попа клисар и две момчета, от които едното държеше кръст, а другото — избеляла хоругва. След малко пристигна файтон с небоядисан и набързо скован ковчег. Попът и Виктор Ефимич не можаха да намерят по-добър дори след като обиколиха няколко магазина и уверяваха настойчиво, че се касаеше за погребението на богат и знатен човек. Ковчегът бе скован от стари, полуизгнили, но наново рендосани дъски.

Когато пренасяха мъртвеца в катафалката, Ирина изпита облекчение, задето най-сетне щеше да се отърве от зловонния труп. А същото облекчение изпитаха Костов, Кристало и гръцкият лекар в стаята на Аликс, а може би и съседите, тъй като непоносимата миризма на трупа стигаше и до техните прозорци. Дори след своята

смърт генералният директор на «Никотиана» продължаваше да трови въздуха на живите.

Погребалното шествие се отправи бавно към гробището. Най-напред тръгнаха двете деца, носещи кръста и хоругвата, зад тях свещеникът, размахвайки кадилницата и пеейки мрачно за мъртвеца, а после катафалката, теглена от дръгливите коне. След нея закрачиха Ирина и Костов. Експертът водеше вдовицата подръка и бе поставил на ревера си само ивица креп, защото нямаше време да се преоблече в черен костюм. Най-отзад креташе вехтият файтон, който докара ковчег и в който сега седяха Виктор Ефимич и клисарят — единствената публика, която придружаваше останките на генералния директор на «Никотиана». И в цялата процесия имаше нещо грозно и тъжно, което се засилваше от гънливото пеење на попа, от жегата, от праха и от лазурното небе, на което сияеше убийствено слънце. Погребалното шествие мина през площада — пуст и нажежен в тоя час на пълно безветрие, когато нито от морето, нито от сушата полъхваше вятър. Магазините бяха затворени, а в сенките се изтягаха и прозяваха кучета. От време на време някой минувач прекосяваше улицата и се изгубваше бързо, сякаш се боеше от жегата, от пустотата или от нещо друго. Градът бе тих и в същото време тревожен. Само носовото пеење на попа и сребърният звън на кадилницата отекваха мрачно в тишината. Шествието отмина площада и зави по главната улица. И тук магазините бяха затворени, а от паважа и безлюдните тротоари се издигаха струи нажежен въздух. След малко от горния край на улицата се зададе български патрул от шестима войници с каски, с къси панталонки и червени ленти на ризите. В казармата беше извършен безкръвен бунт. Войниците просто бяха сменили началниците, но запазили дисциплината, а това показваше силата на партийните ядра, които действаха в казармата. Те държеха властта, за да я предадат на червените гръцки отряди от ЕАМ, а не на фашистките банди, които се готвеха да избиват българи. И в това намираха помощ от грамадната маса гръцки тютюнорботници. Войниците бяха придружени от цивилен с каскет и червена лента — очевидно местен човек. Когато патрулът се изравни с катафалката, Костов попита: — Какво става, момчета?

А един от войниците вдигна юмрука си и отговори:
— Смърт на фашизма! . . . Да живее народът! . . .
Вие сте българи, нали?

— Да.

— А кой е умрелият?

— Един търговец.

— А вие какви сте?

— Негови близки.

— Добре! . . . — Гласът на войника не бе враждебен, но звучеше строго. — Погребете го по-скоро и тръгвайте за България.

— Има ли опасност от изстъпления? — попита експертът

— Не. Но по пътя може да срещнете бели андарти. . . С какво ще пътувате?

— С лека кола.

— Привечер заминават два наши камiona от интенданството. Тръгнете с тях.

— Благодаря ти, юначе.

— Нищо, другарю.

Ирина и Костов се погледнаха мълчаливо. Отговорът прозвуча съвсем човечно, но чуждо и в него имаше нещо, което показваше разрухата на стария свят. Когато патрулът отмина, експертът рече:

— Ако не бяха те, гърците щяха да ни избият с камъни.

Никой не бе съчувствувал приживе на генералния директор на «Никотиана» и никой не се развълнува от нищетата на погребението му. Една безразлична съпруга стоеше до гроба му, една истерична сводница се бе погаврила с плача си над трупа му, един пиян слуга му беше намерил ковчег и един озлобен от глад и невярващ в Христа гръцки поп щеше да го опее.

Сиромашкият поп съкрати церемонията, като извърши опелото до гроба, а не в черквата, която миришеше на мухъл и тамян. Той боледуваше от малария и докато пееше през нос на старинен гръцки език и размахваше кадилницата, усети приближаването на треската в изтощеното си от глад тяло и в същото време съзна, че близките на покойника се отегчаваха от жегата, от вонещия труп и от всички подробности, с които бе свързано опело-

то. Той съзна също така, че тази жена не скърбеше никак за смъртта на съпруга си, че мъжът с бялата коса мислеше неспокойно за хиляди други неща, но не и за мъртвеца, че пияният слуга с моравочервено лице се наклоняваше ту на една, ту на друга страна и всеки момент можеше да падне на земята. Всичко това заедно с тръпките на маларичната треска размъти съзнанието на сиромашкия поп и го накара да изпита безумно злорадство към българите, които му се сториха единствена причина, задето гладуваше и нямаше пари да си купи хинин. Този поп нямаше достъп ни до черковните каси, ни до богати енориаши и през дните на глада бе намразил архиерейския наместник, който се хранеше с угоени пилета, а също и владиката, патриарха, Христос, небето, земята и целия свят. И затова, когато разбра, че никой не жалеше за мъртвеца, мършавото му и гладно лице се изопна ехидно, а в очите му блесна злорадство на антихрист.

Гробарите спуснаха ковчега и почнаха да го заравят. Все по-слаби ставаха ударите на падащата пръст. Найсетне ямата се изравни. Южната крайбрежна земя бе погълнала равнодушно вонещия труп на генералния директор на «Никотиана» заедно с греховете му, заедно с ужасната му самотност и безмерна алчност към пари и могъщество. Над него остана само купчина пръст, върху която гробарите забиха кръста. А на кръста експертът надраска с тебешир:

БОРИС МОРЕВ

1908—1944

После отегчената съпруга, отчаяният експерт, злорадият свещеник и пияният слуга седнаха във файтона, който ги чакаше пред входа на гробището. А в мъртвешката тишина над кипарисите и гробовете продължаваше да блести лазурно небе и да грее безмилостно слънце.

Когато файтонът почна да се клатушка по прашното шосе, което водеше към града, Костов се обърна към свещеника и му рече на гръцки:

— Аз написах върху кръста името с тебешир, но дъждът ще го измие.

— Бъдете спокойни! . . . — отговори попът. — Ще кажа да го напишат с блажна боя.

После изведнъж тялото му почна да зъзне от маларична треска, продълговатото му лице отново прие безумно ехиден израз, а в очите му се запали пак мрачният пламък на антихрист. Попът помисли: «Няма да погледна този гроб. . . нито ще прочета заупокойна молитва върху него. . . И дъждът ще измие името му и от него няма да остане никаква следа. . . Анатема на всички кучета, които докараха тук глад, разврат и болести! . . .»

— Студено ли ви е, отче? — попита Костов.

— Болен съм от малария — отговори свещеникът.

— Ние мислехме да ви поканим на закуска.

— Ще дойда — каза свещеникът. — От три дни не съм ял.

И в същия миг той помисли за семейството си, което също не бе яло, и за голямата си дъщеря, която спеше с немски войници, за да донесе в къщи кораво парче хляб. После си спомни, че ръцете, шията и лицето ѝ се бяха изринали с червени пъпки и че това бе признак на ужасната срамна болест. «Анатема, анатема на всички кучета, които докараха глада, разврата и болестите тук! . . . Нека червените сринат държавата, нека вземат угоените пилета на архиерейския наместник, нека бесят владици и патриарси по черквите! . . . И нека настъпи царството на дявола по земята! . . .» А след това изведнъж попът дойде на себе си и каза ужасено: «Господи, прости ми. . . Проклех името ти. . .»

Той се загърна в кирливото си, вехто, избеляло от слънцето расо и почна да зъзне.

— В този поп има нещо страшно, не намирате ли? — произнесе Ирина.

А експертът отговори разсеяно:

— Измъчен и гладен човек.

— Вие бихте могли да оставите провизиите си на него и на лекаря.

— Мисля да направя тъкмо това.

Когато стигнаха до площада, те видяха, че там отново се събираха хора. От всички страни прииждаха безредни групи от гръцки работници, между които се мяркаха български пехотинци. Костов си спомни за отложения митинг. На пръв поглед от тълпата лъхаше възбуда и заплашителен хаос, но всъщност тя се подчиняваше на

невидима дисциплина. Бе изникнала народна милиция: въоръжени гръци, подпомогнати от български патрул, сновяха между тълпата и даваха някакви обяснения, а тълпата ги поздравяваше бурно. Файтонът кретаеше в навалищата. Няколко души от множеството изразиха гнева си, задето файтонът минаваше през площада.

— Ще ви вземат дяволите! . . . Връщайте се назад! . . .

— Не виждате ли, че тук има митинг!

— Мързи ги да вървят пеш.

— Смъкнете ги! . . . Този българин е главният експерт на «Никотиана».

Двама души се приближиха заплашително към файтона, но бяха спрени от един въоръжен грък.

— Без изстъпления, другари! . . . Пуснете хората да вървят.

— Ние се връщаме от погребение — обясни Костов на гръцки.

Той си спомни, че преди няколко месеца въоръженият грък работеше като денкчия в склада на «Никотиана». Гръкът работеше много добре и Костов го бе отървал от някаква разпрания с българските власти. И вероятно денкчията си спомняше с известна признателност за това.

— Още ли сте тука? — попита той бързо и тихо.

— Да — отговори експертът. — Погребахме шефа.

— Имате ли открити листове?

— Не.

— Вземете веднага и тръгвайте за България.

— Откъде да ги вземем? — попита експертът.

— От комендантството на ЕАМ.

— А дали ЕАМ ще ни ги даде?

Гръкът помисли малко и каза:

— Елате с мене! . . . Нашето комендантство е на две крачки оттука.

Костов слезе от файтона, като заръча на спътниците си да го чакат в къщи. После той си спомни името на гръка. Денкчията се казваше Леонидес. Двамата тръгнаха между навалищата към комендантството на ЕАМ, което се намираше в зданието на бившата българска община. Вървейки, експертът си мислеше: «Нашият свят рухва под ударите на хиляди хора. . . Напразно полицията убиваше, палеше, интернираше. . . Всичко е било против нас.» После той чу гласа на Леонидес:

— Господине, вие ме отървахте от вашите джелати. . . И може би съзнавате, че сега ви се отплащам.

— Благодаря, Леонидес. . . Направих каквото можах.

— Не, не правехте винаги каквото можехте. . . Вие ме спасихте просто защото бях добър техник и фирмата се ползуваше от работата ми. Но веднъж ви чух, когато се възмущавахте публично, задето фурните не даваха на гърците хляб. . . Това ми хареса. . .

Гласът на Леонидес се удави в шума на навалищата, после Костов го чу пак:

— Аз бях научил малко български и разбрах разговора. . . Вие не плюхте на съвестта си, не поддържахте като някои от вашите българи, че гърците са кучета, които трябвало да се изморят от глад. . . затова ви помагам сега.

Костов не отговори. Гъркът разбута енергично с лакти тълпата, която се бе събрала пред комендантството на ЕАМ. Минаха през поста, на който Леонидес показва някакъв документ, и влязоха в коридора. Вътре бе прохладно и тихо. По-голямата част от милиционерите бяха отишли на митинг. Гъркът се спря замалко и довърши мисълта си, като говореше ниско и жестикулираше оживено:

— Между вас имаше една пасмина от противни типове. . . Вие самите ги наричахте ядно «парашутисти», защото дойдоха първи, ожесточаваха населението с постъпките си и пречеха на вашата търговска машина да изсмуква спокойно печалбите си. . . Това бяха разни търговчета, кметове, адвокати, полицейски агенти, които с едната ръка държаха револвера и заплашваха, а другата протягаха за рушвет. . . Те избягаха първи. . . Ние ги мразим, но не толкова, колкото вас. . . Същинското зло идеше от вас. . . Простете, господине! . . За колко души искате открити листове?

— За трима души. . . Вдовицата на шефа, слугата ми и аз.

Костов извади бележника си и написа на гръцки трите имена.

— Почакайте малко.

Леонидес влезе в една стая, пред която стоеше на пост човек, въоръжен с автомат. Експертът помисли: «Този грък всъщност ме мрази. . . Тук могат да ме за-

държат и убият спокойно. Трябваше да отида в българското комендантство.» А после си каза: «Все едно.» След малко Леонидес излезе от стаята с трите открити листа.

— Заповядайте, господине.

Костов взе листовете.

— Можете да ги прочетете.

Документите бяха написани с пишеща машина на гръцки. Под текста на всеки от тях стоеше ясен печат на ЕАМ и груб, неуверен подпис на ръка, която още не бе свикнала да си служи свободно с перото. Навярно тази ръка до вчера бе държала чук, стягала денкове или стреляла с автомат. Два от документите — тия за Ирина и Виктор Ефимич — бяха обикновени пропуски, а третият удостоверяваше, че лицето Стефан Костов, главен експерт на фирмата «Никотиана», се е застъпвало пред българските власти за отговорен деятел на ЕАМ и няма никакви провинения спрямо гръцките власти. Във всичко това имаше известна невярност и поза на южняшко великодушие. Костов се развълнува.

— Този документ може да ви послужи и в България — каза гъркът.

— Да, може. Впрочем. . . едва ли. Моят живот свършва тук.

— Как така?

— Аз няма какво да правя в България.

— Значи, оставате тук?

— Не. Заминавам за България.

Гъркът го гледаше, без да разбере нещо. Костов се усмихна тъжно и му подаде ръка.

— Благодаря ти, Леонидес!

— Няма защо, господине. Ще ви придружа до входа, но няма да изляза с вас. . . Другарят Макронис иска да поговори с мене.

Когато слязоха долу, от улицата, по която се излизаше на шосето за Драма, се надигна врява и оживление. Чуха се виковете, които се умножиха бързо и пренесоха в съседните улици и целия площад. След няколко минути десетки хиляди човешки гърла сляха гласовете си в мोगъш, радостен и продължителен вик. Човекът, който стоеше на пост пред комендантството на ЕАМ, сякаш забрави длъжността си и почна да вика също с бесен възторг:

— Идат!... Нашите партизани идат!...

Над хилядите работници, които изпълваха площада, се развиха червени знамена. Експертът тръгна към къщи. Горещината започваше да отслабва, а слънцето клонеше към запад. Кобалтовият цвят на небето стана по-ярък. От морето лъхаше лека прохлада.

Зад гръцкия партизански отряд, който влезе в града, се движеха бавно няколко български военни коли, с червени знаменца. В една от тях седеше пълен човек с посивели мустаци, облечен в униформа, която не му стоеше много добре. Новият мундир образуваше гънки върху раменете и гърдите му. Този човек бе генерал от българските въстанически войски и в момента мислеше за трудната реч, която трябваше да произнесе на площада след малко. Тълпата от гръцки работници поздрави и него. Няколко цветчета от олеандри и стръкове розмарин паднаха в ръцете му.

Аликс умря след залез слънце, в часовете на прохладата, когато морето започваше да прилича на сплав от злато и сребро и от него полъхваше тих освежителен ветрец, към който от крайбрежието се присъединяваше дъх на водорасли и розмарин. Няколко минути след смъртта ѝ гръцкият лекар направи знак на Кристало да излязат от стаята. Костов остана сам с трупа на детето. И тогава му се стори, че вижда Аликс за първи път, че нямаше никакво отношение към съдбата ѝ и че всичко, което се опита да направи за нея, без излишно и безполучно.

Той изпита потискащо усещане на нравствена пустота, сред която изпъкваше грозната истина, че състраданието към това дете нямаше никакъв смисъл, ако не се проявеше и към съдбата на хиляди други болни и гладни деца. И докато гледаше в тъмнеещия здрач малкото лице, заобиколено с ръждивочервена коса, той помисли: «Може би тя нямаше да умре, ако ти не я бе завел у Кристало и ако тази жена не я бе натъпкала с хинин, от който се появи хемолитичната жълтеница... Може би щеше да бъде по-добре, ако ти не я бе откупил от дивия и самотен старец Херакли срещу половин дузина бутилки

ракия и няколко хиляди лева... Това бе срамна сделка, в която ти използваваш своята опитност на търгащ. Кое човешко право ти позволи да купуваш деца от роднините им?... Ах, да... ти намери правствено оправдание в довода да я изтръгнеш от глада и нищетата. Ала това не бе същинската подбуда на постъпката ти. Ти искаше да вземеш и възпитаеш детето от егоизъм. Ти искаше да го направиш играчка и украшение на старостта си, на мухлясалия си и безполезен живот. Тридесет години ти пръскаше милионите, които ти даваше «Никотиана», блестеше с елегантност, с американски коли и разсипничество... Спомняш ли си нощите в «Юнион», когато губеше равнодушно на покер по тридесет хиляди лева? С тая сума можеше да купиш дрешки на цяло сиропиталище... Спомняш ли си кабаретата, когато ставаше вулгарен и лепеше като пиян предприемач банкноти по хиляда лева върху челата на оркестрантите? За една вечер ти прахосваше годишния бюджет на цяло семейство... Спомняш ли си разходите за твоите банкети, за твоето облекло, за твоите прищевки... и как, преди да отидеш на бал, се въртеше с часове в новия си фрак пред огледалото... и как вдигаше скандал за една лошо изглеждана риза... и как задиряше млади момичета... и как правеше любовни свиждания в апартамента си с министерши, а на другия ден отиваше с мъжете им на лов за пъстърви... О, твоето разсипничество, твоята суетност и твоите глупости нямаха край!... Но през това време не ти дойде на ум нито веднъж да изтръгнеш някого от окаяната му бедност или да го спасиш от падение... Ти вършеше само показни постъпки, откупваше предмети от благотворителния базар под височайшото покровителство на царицата, подаряваше купи за конните състезания, поемаше пътните разноски на някакви тъпи скиори за състезанията в Гармиш. И всичко вършеше, защото се съобщаваше във вестниците, а това ласкаеше твоята суетност на светски франт. Само търговският ум и безскрупулната последователност, с която вършеше работата в «Никотиана», те спасяваха от това да бъдеш пълно нищожество. Вярно, богатството ти позволи да останеш честен в търговския смисъл на думата. Ти не постъпи като повечето експерти, които окрадоха фирмите си, вземаха двойни комисиони и натрупаха капитал, с който почнаха самостоятелна работа. Ала как-

ва полза от тази честност към татко Пиер или Борис Морев, когато ти бе главният посредник при подкупването на министри и държавни чиновници, при свиването на толкова човешки достойнства? . . . Вярно, ти избяга с любовницата си в Рилския манастир през дните на голямата стачка, за да не вземеш участие в жестокостите на смазването ѝ, но това не ти попречи да заблудиш стачния комитет, че господарите са наклонни към отстъпки. Ти излъга работниците да гладуват напразно петнадесет дни и да изхарчат последния си лев, за да влязат после като покорно стадо в складовете дори без ония малки придобивки, които им се обещаваха в началото. . . А това бе подлост към хиляди човешки същества, които по осем часа на ден дишаха отровния прах на тютюна. . . Вярно, ти спаси няколко души от лапите на полицията, но правеше това повече от лична симпатия. На едного харесваше лицето, на друг обноските, на трети усмивката. Ти не бе достатъчно принципен, гражданската ти смелост се изчерпваше само пред министри, подкупени от «Никотиана», само пред полицейски инспектори, които трепереваха от връзките ти с големци. Когато решаваше да бъдеш честен, ти се самоизлъгваше, защото ти липсваше смелост да се бориш срещу злото, което се коренеше в основите на твоя свят, почиващ върху бездушния и свиреп закон за печалбата. И затова всичките ти постъпки, които можеш да наречеш добри, са повърхностни, безполезни. Ти искаше само да приспиш съвестта си, само да покриеш злото, да скриеш в себе си, че също си виновен за престъпленията в този свят. . . А най-безполезна от всичките ти постъпки е историята с Аликс. . . Погледни трупчето на това дете, образ на хиляди гръцки деца, които измряха от хроничен глад и болести по същия начин! . . . Ти искаше с неговото осиновяване да наситиш суетното си тщеславие, да приспиш угризенията си, да се отървеш от кошмарния призрак на съзнанието, че сам представляваш колелце от машината, която докарва войните, глада и смъртта на децата. Да, ти си виновен почти наравно с другите, защото ти липсваше нравствена воля да се откажеш от лесния и приятен живот, да се опълчиш срещу злото. Никаква Аликс не може да изтрие тази виновеност. Какво? . . . Плачеш ли? . . . Но това не са сълзи за Аликс! . . . Не залъгвай съвестта си с разкаяние, което не може да премахне вината на праз-

ния ти безполезен живот. Ти си просто стар, изхабен, никому ненужен човек, молец на модата, парцал на суетността. А такъв собствено си бил винаги. Сега ти плачеш от слабост за нравствената безпътница на своя живот, за разрухата на своя свят. И това са жалки сълзи на безпомощност, които не могат да променят нищо. Излез веднага от стаята! . . . Не оскърбявай трупчето на детето с болнавата си чувствителност! . . . По-достойно щеше да бъде, ако в дните на своята сила и разцвет бе помислил за децата на стачкуващите тютюноработници или ако през пищните угощения, които даваше на администратори и полковници, бе посъветвал последните да не прекъсват хлебните дажби на гръцкото население или ако просто бе имал смелост да казваш истината навсякъде. Но ти не правеше това, защото се боеше да не увредиш интересите на «Никотиана», която ти плащаше огромна заплата, дивиденди и годишно възнаграждение, и защото Борис Морев, фон Гайер, министрите, генералите и цялата продажна и жестока управляваща клика щеше да те гледа накриво, а това бе катастрофа за твоя живот, твоя снобизъм и твоята суетност. Нравствената стойност на една постъпка се определя не от подбудите ѝ, а от съзнанието за последиците ѝ. Всичко останало е самоизмама и лицемерие. Ето това е равносметката на живота ти! . . . Единственото, което ти остава, е да признаеш истината. Хората умират, но животът продължава, върви напред, става по-добър. Не гледай разрухата и хаоса, които идват сега. Те засягат само твоя тъп и ограничен свят! . . . Така! . . . Ти се успокои малко, нали? . . . А сега погали това клето и мършащо лице, тази мъничка мумия, тази ръждивочервена коса, на която наистина щеше да отива рокля от бледожълта коприна, ако твоят свят не уморяваше децата така жестоко от глад. Погали го и нищо повече! . . . Смъртта на Аликс е протест на хиляди гладни деца, за живота и храната на които се бият хората, които видя тази нощ.»

Здрачът в стаята се сгъстяваше и малката мумия придобиваше недействителни призрачни очертания. Някой почука на вратата. Костов каза «влез». Бе гръцкият лекар.

— Господине — малко тревожно произнесе той. — Викат ви по телефона от казармата.

— Идвам — рече експертът.

Дойде му на ум, че това трябва да бе един от офицерите в българската казарма, при когото Костов се отби след излизането си от комендантството на ЕАМ. Водени от разума на партията, войниците бяха върнали отново няколко офицери на командните им места. Един от тях съобщаваше на експерта, че два военни камиона заминават след половин час. Друг ешелон от моторни коли тръгваше в шест часа сутринта. Офицерът беше на мнение, че е добре да пътуват сутринта. Костов се съгласи.

— Някаква неприятност ли? — загрижено попита гръцкият лекар, когато Костов остави слушалката.

— Не, никаква.

— Ако ви заплашва нещо, мисля, че бих могъл да ви помогна. . . Познавам няколко души от ЕАМ.

— Не, не ме заплашва нищо. Благодаря.

Костов слезе в хола на първия етаж. До масата, от която бяха вдигнали мъртвеца, седеше гръцкият поп. След като треската му премина, той започна да яде лакомо сардели, печено и бял хляб. А после го заболя стомах и той се сви мълчаливо, мислейки за голямата си дъщеря, чието лице се бе изринало от пъпките на срамната болест. Дойде му на ум, че тя нямаше да се зарази от нея, ако гладът не я бе принудил да спи с немски войници и ако богатите не преяждаха тъй изобилно. А като съзна това, в очите му се появи отново пламък на антихрист.

Но дори след като сиромашкият гръцки поп бе преял, пак останаха много консерви, много бутилки и много килограми масло, захар и бяло брашно, които Костов разпредели между свещеника, Кристало и гръцкия лекар. Оставаха също и много куфари с елегантни дрехи, които не можеха да се отнесат с колата. Експертът помоли гръцкия лекар да бъдат предадени на някой приют за изоставени старци. После той заповяда на Виктор Ефимич да повика пълномощника на избягалия гръцки собственик, в чиято къща живееше. А когато пълномощникът дойде — той живееше наблизко, — Костов му рече:

— Господине, проверете по списъка всичко. Предавам ви къщата и мебелите в пълна исправност.

— Зная много добре това и няма да проверявам — отговори пълномощникът. — Вие сте честен човек. . . Но същото не мога да кажа и за полковника, който живееше отсреща и който откара мебелите на гръцкия собственик в България.

Експертът попита дрезгаво лекаря:

— Ще се погрижите ли за трупа на детето?

— Разбира се — отговори лекарят. — Говорих вече с отца.

Експертът извади от джоба си изтъняла пачка банкноти и я подели между Кристало, лекаря и свещеника.

— Предполагам, че българските пари няма да се обезценят много — рече той. — Банката има покритие от злато.

— Много е, господине! . . . — почна да протестира лекарят. — Вие сте прекалено щедър.

Той се опита да върне част от парите, но Костов му рече:

— Печалбите на фирмата от ксантийския тютюн също не бяха малки. . . Ние заминаваме рано сутринта. . . Сбогом и лека нощ на всички.

Експертът се ръкува поотделно с всички и тръгна с провлачени стъпки към втория етаж. На площадката, където нямаше лампа, той усети болката в сърцето и лявата си ръка, изпъшка глухо, прегърби се и постави в тъмнината под езика си хапче нитроглицерин. След него, когато останаха сами, Кристало произнесе:

— Този човек няма да свърши добре.

— Защо? — попита лекарят, като слагаше без радост грамадното възнаграждение в джоба си.

А Кристало отговори като древна пророчица:

— Не му се живее.

Те тръгнаха сутринта зад въоръжения български ешелон, който поддържаше снабдяването на гарнизона в Кавала и продължаваше да снове дори през тия дни между Българска Македония и Беломорието. Ешелонът се състоеше от десетина моторни коли с флагчета и набързо нарисувани пролетарски знаци. До шофьорите седяха войници, въоръжени с автомати и бомби, а върху платформата на първия камион имаше дори картечница. Войниците очакваха нападение от бели андарты, но по пътя срещаха само приятелски отряди от ЕАМ, които се прибираха в селищата и разменяха поздрави с българите. Зад военните камиони се хлъзгаше бавно лимузината с Костов, Ирина и Виктор Ефимич. Гръцките полове не искаха никакви обяснения от хората, които

пътуваха в нея. Радостта от победата правеше пролетарините великодушни и не особено бдителни. Какви обяснения можеха да се искат от един грохнал мъж с парализирана ръка и някаква вдовица в траур? По дяволите! . . . Нека вървят. Червените гръцки постове махваха небрежно с ръка и жената с пусти очи и ледено лице подкарваше отново колата напред.

Но при старата българска граница те бяха подложени на основен разпит и тук експертът показва документа от Макронис.

— Къде отивате? — попита партизанинът, който проверяваше книгата им.

— Прибираме се в София.

— А не се ли боите? — Партизанинът се усмихна.

— Няма от що, другарю. . . Ние сме патриотични търговци.

— Разбира се. . . Продължавайте.

Човекът бе доволен от отговора и документите. Той спазваше точно директивата за Отечествения фронт. Искаше да внуши спокойствие дори на тия хора.

Колата продължи. Тя се бе отделила от военния ешелон и пътуваше сама, понеже се намираще вече в българска територия и нямаше опасност от нападение на бели андарты. Те бяха дошли в Беломорието през Рупел и Кресна, а се връщаха по долината на Места. След всеки отминат връх цветовете на юг бледнееха, въздухът ставаше по-хладен. За първи път от двадесет дни Ирина видя облаци. В съзнанието ѝ изпъкнаха тишината, боровите и ледените звезди на Чамкория, а после разрушените къщи и посърналата зеленина на София. Обзе я тъга към отлитания блясък на юг. Между смокините и наровите на Тасос искаше да се върне в Чамкория, а тук почваше да копнее за острова. Но тя не съзна, че в тъгата, с която мислеше за цветовете на юг, а не за смъртта на Борис, на фон Гайер или на Динко, имаше нещо страшно, което показваше, че бе вече нравствен труп. А после мисълта ѝ, все тъй безстрастно и хладно, продължи: «Трябва да прибера някои бижута и ценни книжа от огнеупорната каса в Чамкория. . . Трябва да се погрижа и за паспорт. . . Това е вече доста трудно, но Павел ще го уреди.» Веднага след това мисълта ѝ добави с циничен вътрешен смях: «Станахме патриотични търговци. . . Колко забавен е тоя Отечествен фронт! . . .»

Шосето почна да се катери по стръмнина. Тя смени скоростта и произнесе разсеяно:

— Не намирате ли, че Отечественият фронт е нагласен от англичаните?

— Не — сухо отвърна експертът, разсърден от политическото ѝ невежество. — Англичаните и американците са против него.

— А какво представлява тогава?

— Тактика на комунистите.

— Нима англичаните и американците са толкова глупави да не я видят? — попита тя.

— Не зависи от тях.

— Кой го създаде тогава?

А експертът отговори:

— Комунистите и народът.

Той се опита да раздвижи болната си ръка, но не можа. Тя бе почти напълно парализирана. И съзнавайки разрухата на тялото си, той помисли пак: «Все едно.»

Колата минаваше през миньорски селища и тюнелеви центрове, в които партизаните още не бяха влезли. Тук животът си течеше, както преди. Нямаше още никакви лозунги и никакви знаци на новата власт. Но гузни кметове и смутени полицаи питаха тревожно за новини. Какво казват немците в Беломорието? Вярно ли е, че новото фау прави страхотни поражения по съветските войски? Наистина ли се водят преговори за мир между англичани и немци? Има ли десант на съюзниците в Беломорието?

Но всичко това бе страшно потискащо, защото тия хора бяха продали съвестта и достойнството си срещу нищожна заплата. Безумният свят, който ги управляваше, им заповядваше да убиват срещу парче хляб. Настроението на Костов стана още по-мрачно отпреди.

Те продължаваха с колата по планинското шосе, което се извиваше змиевидно над пропасти, катереше си по върхове, обрасли с вековни гори, или се спущаше в долове, чиято усойна влага ги облъхваше със студ и печал. От време на време слънцето изчезваше зад кълбести облаци, пейзажът ставаше мрачен, горите потъмняваха, а скалите и сипеите загубваха своята яркост. После то се показваше пак и цветовете добиваха отново прозрачния акварелен оттенък на есента. Минаха Предел, топъл, прия-

тен и малко сладникав с боровите си гори и полянки, обрасли с късни цветя. Минаха малки селища, заети от новата власт и окичени с арки от зеленина, под които бяха минали победно партизански отряди.

Минаха и през родното градче на Борис, на Ирина, на Мария, на татко Пиер и на толкова още хора, които бяха умрели или бяха живи, но щяха да бъдат погълнати от разрухата. Тук татко Пиер бе положил основите на «Никотиана», оттук излетяха за чужбина първите балн манипулиран тютюн, оттук започваше възходът на много честолюбия и гибелта на много достойнства.

Шосето минаваше покрай гробищата — тиха и печална гора от кръстове, сред които стърчаха самотно паметници от мрамор. Белотата им изпъкваше върху фона на ясното есенно небе. Най-внушителен бе паметникът на старшията, убит през голямата тютюнева стачка. Ирина почувствува тъга и стеснение. Вдовицата на Чакъра бе построила този паметник от парите, които ѝ пращаше Ирина. Той бе твърде разкошен за личността на Чакъра, не отговаряше никак на общественото му положение. В него имаше нещо безвкусно и парвенюшко, което караше хората да се усмихват и да си припомнят семейните истории на собствениците на «Никотиана».

Но сега никой не мислеше вече за «Никотиана». Няколко дни след влизането на въстаниците в града животът се беше нормализирал. От балкона на околийското управление се вееха партийните знамена на Отечественния фронт. Във всички посоки сновяха военни коли с бивши партизани, които още не сваляха от гърдите си чантите, автоматите и ремъците с патрони. Познатите улици будеха спомени. Минаха покрай сладкарницката, в която Ирина някога се бе срещала с Борис. Сега витрината ѝ бе празна и посивяла. Вместо пасти в нея стояха изложени тиквени семки. Пред съседната фурна чакаше опашка за хляб. Колко часове на радост, отчаяние, тъга и надежди, колко дни на блаженство и тревожни мечти, на самодоволство и угризения беше преживяла Ирина в това градче! . . . А сега всичко в душата ѝ бе потънало в бездна на мъртвешко равнодушие, на тиха, равна, убийствена печал.

До ушите на Ирина стигна гласът на Костов, дрезгав и немощен. Тя го понесе с известно усилие — като всичко наоколо. Експертът пита:

— Няма ли да се отбием у родителите на Борис?

— Не.

— Поне у майка ви?

— Не, не мога сега.

Тя караше колата по главната улица и мислеше само за едно — да стигне по-скоро в Чамкория. Цялото ѝ същество бе потиснато от тъпота, от убийствена умора на духа, от върховно безразличие към всичко. Когато стигна до езерцето, където шосето се раздвояваше надве, тя зави към Чамкория, Костов не възрази. След като останах в Чамкория, Виктор Ефимич щеше да го откара с колата до София. Експертът искаше да подреди книгата си, да унищожи някои документи.

Зад тях остана градчето, от което бе изникнала «Никотиана».

Те не узнаха, че в градчето преди три дни бе влязъл партизански отряд, посрещнат с ликуване от хилядите работници, които манипулираха тютюна на «Никотиана» и на паразитните немско-български фирми, работещи за Немския папирсен концерн.

Те не узнаха, че комитетът на Отечественния фронт бе поел властта спокойно и твърдо, опрян на работниците и този отряд.

Те не узнаха, че по главните улици бяха пристъпвали почернели, брадясали и окъсани мъже от бригадата на Павел Морев, а пред тях се бе изсипал килим от цветя, че бяха настъпили покъртващи сцени, че една възрастна майка се бе хвърлила в ръцете на синовете си — партизани — и умряла от сърдечен удар, че жени и мъже, братя и сестри, разделени от години, се бяха прегръщали и целували на улицата.

Те не узнаха, че заедно с отряда в града бе влязъл и щабот на партизанската бригада, че в къщата на бившия учител по латински се бе разиграла невиджана сцена, че комунистът Морев след двадесетгодишно отсъствие се бе изправил пред баща си и му бе казал: «Добър ден, татко», а Редингота бе отговорил на това като простак и се бе изхранил в лицето му с думите: «Вън от къщата ми, нехранимайко! . . . Ти си човек без отечество. . . Аз имах само един син и това беше Борис», че комунистът Морев се бе усмихнал на непоправимия си баща, бе поговорил нежно с майка си и бе излязъл от къщата, мър-

морейки съжалително: «Смахнат старец! . . . Мухлясала дрипа от миналото.»

Те не узнаха, че беднякът Стоичко Данкин от Средо-рек бе заплакал и почнал да заеква от вълнение, когато му съобщиха, че синът му е произведен в чин подполковник от Народната армия, че след това беднякът Стоичко Данкин бе дошел в града да иска милост за Джонни, обвинен и арестуван от съселяните си като народен враг, и че в градския комитет на Отечествения фронт му бяха дали веднага бележка за освобождението на Джонни, тъй като последният се бе изхитрил да влезе преди три дни в групата «Звено».

Те не узнаха, че няколко офицери и полицейски чиновници се бяха самоубили, защото върху съвестта им тежеха престъпления и трябваше да отговарят пред Народния съд, че агентът с подпухналото лице, който изтезаваше политическите арестанти, чупеше ръцете им и ги мъчеше с електрически ток, не бе имал сила да свърши със себе си и бе молил като влечуго за милост.

Те не узнаха, че десетина видни шмекери от града бяха станали за една нощ комунисти и земеделци, че Баташки бе сменил меката си шапка с каскет, обръщаше се към всички с «другарю» и като признаваше разкаяно заблужденията си по отношение на германците, разправяше наляво и надясно кой какви партии е продавал на Немския папиросен концерн.

Те не узнаха всичко това, както и много други поголеми и по-малки драми, които се бяха случили в града. Но и да бяха узнали, нямаше да се развълнуват, защото в изчерпаните им от живота сърца царуваше само печал и студенина.

XVI

Когато пристигнаха в Чамкория, Ирина остана във вилата, а Костов и Виктор Ефимич продължиха за София. Разделиха се с досада, като се преструваха, че показват приятелски грижи един за друг. Ирина даде на Костов медицински съвети, които в сегашната бъркотия бяха неизпълними, а експертът се безпокоеше фалшиво за нейната безопасност в Чамкория. И всичко това бяха празни, механично изречени думи, които не значеха нищо. «Никотиана» бе удавила отдавна в цинизъм и гор-

чива ирония взаимното уважение през първите години на запознаването им. Сега тя бе за него само преуспяла светска улиčníца, а тя откриваше във всичките му постъпки признаци на старческо слабоумие. Пирът на живота ги бе отегчил. От дванадесет години удоволствия бяха останали само ледена скука и чувство за празнота, която не можеше да се запълни с никаква цел, с никаква привързаност и никакво човешко вълнение. В разрухата на своя свят те оставаха като Борис — страхотно самотни. Когато автомобилът потегли, тя помисли съвсем равнодушно: «Не мога да разбера какво би могъл да прави в София сега.» А после ѝ дойде на ум, че неговото положение би било още по-неестествено тук. Освен това той сигурно искаше да унищожи редица документи от тъмната история на «Никотиана»!

Ирина прекара във вилата осем дни заедно с вярната прислужница, която някога се бе грижила за Мария, а сега пазеше бижутата и ценните книжа на Ирина в здрав кожен куфар, готова да отпътува всеки момент с нея. Тази прислужница бе вече повехнала стара мома с плоски гърди, жълтеникаво лице и редки черни косми над горната устна. Осемгодишното гледане на Мария я бе направило саможива и сега насочваше болезнено всичката си привързаност към Ирина. Тя си бе купила апартамент, но се отказа от мисълта да заживее с някой дребен чиновник. С напредъка на възрастта мъжете бяха почнали да ѝ се струват противни.

Настъпиха дъждовните дни на есента, които в Чамкория бяха студени и тъжни. От ниското небе ръмеше равен и ситен дъжд, върху планинските склонове пълзяха мъгли, а под прозорците плачеха водосточни тръби. Ирина изпадна в състояние на пълна бездейност. Вземаше сънотворни хапчета, спеше до късно през деня, а след това четеше детективски романи, които обсебваша съзнанието и притъпяваха мисълта. Така тя се спасяваше от пронизващия спомен за миналото и призрака на Мария, който витаеше още из стаите. Обед и вечер тя слизаше в трапезарията, за да хапне нещо с прислужницата, която вярваше в духове и разправяше спиритическите си наблюдения. Пианото на Мария започнало да свири една вечер само. Големият ѝ портрет се откачил и паднал с трясък, без да го липа никой. Към полунощ можело да се чуе как стълбите скърцали. След това прислужни-

цата разправяше за наредбите на Отечественния фронт и събитията в селището. Млекарят Мичкин, който преди три години избягал при шумкарите, сега се върнал от планината и станал големец. Отивал до града с джип и всички милиционери му били подчинени. Тази сутрин арестували един полковник и един капитан и ги извратили оковани с вериги в София. Полковникът и капитанът били обвинени в разстрелването на единадесет комунисти без съд. Пазачът на лесничейството се обесил, защото партизаните открили документи, че посочвал ятаците им на полицията. Изглеждало, че не всички комунисти са безбожници. Една бабичка видяла жената на Мичкин да влиза и да се кръсти в черквата.

Всичко това Ирина изслушваше отпуснато и лениво, а после се качваше горе и отново потъваше във вцепененото си бездействие. Сред тази пълна отчужденост от света до нея долиташе само ехото от големите събития, които разтърсваха страната. Веднъж, когато закусваха, прислужницата ѝ каза тревожно:

— Описват вилите за настаняване на съветски войски. . . Нашата е определена за щаб.

— Ще идем в София — равнодушно отговори Ирина.

— А с какво ще идем?

Ирина се замисли. От колата и шофьора на Борис, които бяха останали в София, нямаше никаква следа. Предишния ден Костов, питайки по телефона за някакви книжа, бе съобщил, че и неговата кола е мобилизирана. Видните политически лица от миналия режим бяха арестувани и радиото изброяваше престъпленията им, а богатите собственици, обитаващи съседните вили, се спотайваха в миши дупки. Ирина нямаше към кого да се обърне. За първи път след загиването на стария свят тя се препъна в развалините му.

— Кажй на Мичкин да дойде при мене — рече тя след малко.

— Мичкин! . . . — Прислужницата я погледна уплашено. — Но съседите казват, че е станал много лош човек. . . Той е комунист.

— Кажй му да дойде — повтори Ирина.

Тя се прибра в стаята си и отново потъна тъпо в четенето на оставения детективски роман. Мръкваше се. Студен есенен вятър гонеше по склоновете на планината късове от млечнобяла мъгла и свиреше през клоните на

боровете в градината. От време на време преваливаше дъжд.

Ирина затвори книгата. Здрачът в стаята се бе сгъстил и поради повреда на електричеството не можеше вече да се чете. Но в полумрака от тъмните кътове, от мебелите, ламперията и тапетите изникваха спомени от миналото, призраците на баща ѝ, на Мария, на Борис, на фон Гайер и на някакъв безцветен младеж, застрелян от пазачите на «Никотиана» . . . Стана ѝ страшно непоносимо. Тя скочи бързо и излезе от стаята. Прислужницата я чакаше за вечеря в трапезарията и под светлината на малка газена лампа четеше спиритическа книга.

Мичкин дойде на другия ден вечерта, измокрен от непрестанния дъжд и малко навъсен от подозрението, че Ирина го викаше за някакво ходатайство, което щеше да сблъска отново партийния дълг с почитта му към тази жена. Той бе напълнял, избръснат, с кожена полушубка и нов каскет. Отговорната длъжност и властта, получена от партията, му бяха причинили леко главозамаяване, което се изразяваше в прекалена самоувереност по събранията и надута вежливост към враждебната класа. Той бе уверен, че Ирина го викаше, за да спаси вилата си от реквизиране, и каза направо:

— Докторке, вилите трябва за войската. . . Не мога да направя нищо.

А тя се усмихна и рече:

— Седни да пиеш един коняк.

Мичкин отказа и се намръщи, при все че след дългото събрание, от което бе излязъл, му се пиеше много коняк. Съзнанието за притежавана власт и мисълта, че сега можеше да разговаря с тази жена като с равен, го накараха да изпита странно самодоволство. Пак му се стори, че у нея имаше някаква далечна и неумолима прилика с хубава жена от народа, с узрял житен клас, който се люлее от вятъра. Обзе го тревожно и парливо желание да ѝ помогне, като спаси от реквизиция вилата ѝ. Ала това желание се сблъска веднага с партийния дълг. Другарите му щяха да кажат: влизат му под кожата буржоазни жени. И това нямаше да бъде лъжа.

— Няма време за коняк, докторке. . . — каза той

изведнѣж по-грубо и по-враждебно, отколкото искаше. — Това е! . . . Ще вземем вилата.

А тя произнесе:

— Аз съвсем не те повиках заради вилата.

— А за какво?

— За една друга услуга.

Мичкин пак се начумери.

— Ние се борихме, за да унищожиме фашизма, а не да вършим услуги на буржоазията.

Тя се изсмия студено и сухо.

— Какво искаш? — попита Мичкин.

А тя отговори:

— Нищо. Върви си. Извинявай, че ти загубих времето.

Вместо да си трѣгне, Мичкин седна на креслото, като се почувствува унижен и смачкан. И това, което го смачка, бе споменът, че някога тази жена съблече вечерната си рокля и напусна веселието, за да отиде в снежната виелица при болното дете на сина му; и че той, Мичкин, поставен сега в положението да ѝ помогне, не постъпваше по същия начин. Но Мичкин веднага намери мъжествения изход от положението.

— Слушай, докторке! . . . — каза той, като сви грубите си юмруци и се наежи като бик. . . — Има неща, които не мога да извърша. . . Партията, съвестта, загиналите другари ми забраняват да ги извърша. . . Аз не мога да освободя вилата ти от реквизиране. . . Но има други неща, които мога да направя дори ако хората започнат да приказват срещу мене. . . Ясно ли ти е? Кажй сега, за какво ме повика?

Тя го погледна с изненада и помисли равнодушно: «У този човек има характер.»

— Искам да вляза във връзка по телефона с девера си — каза тя след малко.

— Девер ти? . . . — Мичкин направи гримаса на досада, задето го главоболеше с такава дреболия. — Кой е девер ти?

— Нима не знаеш? — В гласа на Ирина прозвуча известна надменност. — Вашият човек Павел Морев.

Мичкин я погледна втренчен.

— Значи, Борис Морев. . .

— Да, Борис Морев и Павел Морев са братя — каза тя бързо.

След продължително цѣкане и припомняне на нощта, в която бе дошъл да отведе Павел от вилата, Мичкин попита:

— А защо не му се обадиш ти?

— Защото не знам къде да го търся?

— Във Военното министерство. . . Там, разбира се, къде на друго място? . . . Дай сега един коняк.

Мичкин шурмува настойчиво няколко телефонни централи и като изреждаше не без известна важност всичките си партийни звания, успя да проникне по жиците до кабинета на другаря Морев. Той подаде веднага слушалката на Ирина. От другия край на жицата се чу зает и хладен глас.

— Тук е снаха ви! . . . — каза Ирина.

— Да?

— Вероятно си спомняте. . . Ние се видяхме веднѣж. . .

— Да! . . . — Гласът я пресече неучтиво. — Какво искате?

Ирина почна да обяснява, че нямала никаква вест от шофьора си и колко трудно било да си купи билет за автомобилния рейс.

— Откъде се обаждате?

— От Чамкория, боже мой. . .

— Утре ще ви изпратя колата си.

Тя чу неприятно тракане от затварянето на телефона и остана поразена със слушалка в ръка. Устните ѝ потрепераха от гняв.

— Какво? — попита Мичкин. — Прекъснаха ли?

— Не — отговори тя. — Изглежда много зает.

Мичкин изпи коняка и каза загрижено:

— Сега кипи борбата срещу четвъртото постановление на Министерския съвет.

— Какво е това постановление? — попита тя разсеяно.

А Мичкин отговори:

— Да не търсим отговорности за избитите си другари.

На другия ден пред вилата спря мощна военна кола с червено флагче до единия фар. От нея слезоха шофьор в униформа и едър подофицер с партизанска значка.

Мъжете огледаха вилата навъсено и позвъниха на главния вход. Ирина ги покани да закусят, но те отказаха. Нямащо време. Другарят Морев заповядал да тръгнат веднага, тъй като колата му трябвала. «Ще приличам на арестувана — помисли Ирина. — Но това е по-добре, отколкото да се блъскам с автобуса.» Гневът ѝ срещу Павел се засили.

Двете жени седнаха в колата. Прислужницата стисна куфарчето с бижутата между коленете си, а Ирина подаде ръка на Мичкин, който в това време минаваше по работа край вилата. Той ѝ каза, че последната ще бъде реквизирана утре. Ирина не съжаляваше — тя изобщо не бе изпитвала никога чувство на собственост върху тази вила, обитавана винаги от тъжния призрак на Мария. Веднага след заминаването ѝ Мичкин постави пред вилата пост.

Душаше пронизващ есенен вятър. Върху склоновете на планината пълпеха мъгли. Бе студено и мрачно. От време на време, когато вятърът затихваше, преваливаше дъжд. Свита в астраганеното си манто, Ирина се опита да завърже разговор с партизанския подофицер, който изглеждаше по всичко да е телохранител на Павел, и му предложи благоуханни експортни цигари. Човекът ги погледна равнодушно и вадейки карюка, отказа сухо: — Пуша серт.

Той бе суров, навъсен мъж с татуирани ръце — вероятно работник, обикалял света. Върху ръцете му освен татуирани фигури имаше и надписи. Ирина успя да прочете един от тях: «Bahia 1934». Тя помисли: «Романтика на скитащи бунтовници. . . Вероятно Павел е приобщицл този тип към комунистическата идея някъде из Южна Америка.» Тя се опита да откъпче от него нещо за Павел, но не можа. Човекът отговаряше едносрично. Най-сетне тя загуби търпение и каза:

— Аз съм снаха на другаря Морев. . . Крила съм го във вилата си.

А човекът отговори с непроницаемо равнодушие: — Знам.

Тя млъкна унижено и повече не проговори. Бяха слезли в полето. Край тях по калното шосе прелитаха военни коли с американски, английски и съветски флагчета. Из пожълтелите стърнища грачеха печално ята от врани. Ирина палеше цигарите си една от друга, а прислуж-

ницата ѝ, стискайки конвулсивно куфарчето с бижутата, се бе унесла в дрямка.

Пристигнаха в София и спряха при Орловия мост. Руско момиче в ботушки, униформа и келе направляваше движението при кръстопътя. По булевард «Евлоги Георгиев» минаваше с трясък колона от съветски танкове. Паважът се люлееше. Никога Ирина не бе виждала по-грамадни и тежки танкове. Бронята им бе камуфлирана с тигрови петна, а от стоманените кули стърчеха цевите на оръдия и главите и раменете на мъже, чиито униформи бяха изцапани с кал и масло. През пролетта на 1941 година минаваха немски танкове, а глупците и уличниците им хвърляха цветя. Сега бе есен, валеше дъжд и минаваха съветски танкове, а работниците ги поздравяваха с вдигнат юмрук. Колелото на историята се бе завъртяло неумолимо на сто и осемдесет градуса, смазвайки света на «Никотиана» и Немския папиросен концерн. Ирина помисли неволно за танковия поручик Ценкер. Споменът я накара да се изчерви унижено от срам.

Танковата колона отмина и съветското момиче даде знак на колите, които чакаха при моста. Когато автомобилът мина покрай момичето, Ирина го погледна отблизо. То бе стройно, русо, загоряло от слънцето, с чип нос и дяволити, смеещи се очи. Момичето на свой ред хвърли поглед към красивата жена, която седеше в колата. Лицето му изрази любопитство, сякаш виждаше интересен звяр. Това момиче знаеше по слух, че някъде на Запад има жени, които не вършат никаква работа и се грижат само за красотата си.

Ирина наведе глава, за да не гледа паважа, изровен от бомби, пречупените дървета, изгорелите и опушени къщи, чиито прозорци зееха като очниците на черепи. Мръкваше се. По тротоарите бързаха хора с раници. Тук-таме на големи разстояния светеха оскъдно електрически крушки. София бе смазана, разрушена, изгорена от бомбите. Никога тя не бе изглеждала по-грозна и по-печална отсега. Ирина съзна, че автомобилът вървеше по улица, която ѝ се струваше едновременно позната и непозната. На мястото, където очакваше да види някоя къща, се намираше просто купчина от извити желяза и разпукан бетон.

Автомобилът спря. Какво е това? . . . Ах, да, тяхна-

та къща! . . . Ля ото крило, с тераса и зимна градина бе разрушено от бомба — Ирина знаеше вече това, — но останалата ѝ част бе обитаема. През осветените прозорци на партера се виждаха пердетата от брюкселска дантела и мебели от акажу. Пред входа стояха на пост милиционер и възрастен войник, който изглеждаше малко особено — брадясал, с наметнат шинел и червена петолъчна звезда на шапката. Това бе войник от въстаническата армия. Ирина го попита:

— Тук ли е другарят Морев?

Войникът се намръщи и отговори:

— Не зная.

Върху вратата на главния вход, през който някога минаваха дами с вечерни рокли и господа в смокинги, бе закована дъска с пролетарски знак и груб надпис: «Щаб на VIII гвардейска група». Обширният хол с ламперия от акажу блестеше с мека светлина като на приемите, които генералният директор на «Никотиана» даваше някога на министри, депутати и чужденци. Но сега килимите и паркетът бяха зацапани с кал. Миришеше на тютюн, ботуши и нафталин. Върху вратата на кабинета на Борис се мъдреше внушителен надпис «Началник-щаб», а на малкото салонче до него стоеше — «Адютант». Вратата на това именно салонче бе отворена. Пред нея върху едно кресло дремеше човек с автомат, а отвътре се чуваше тракане на пишеща машина. Като видя Ирина и прислужницата ѝ, човекът с шмайзера се изправи бързо и почука с думите:

— Другарю подполковник! . . . Дойдоха.

От стаята излезе млад русичък офицер с нова и умело подобрена за тялото му униформа, която сякаш го препоръчваше с думите: «Аз съм бивш школьник и знам как да се облека.» Офицерът имаше умно, но съвсем хлапашко лице. Ирина очакваше да удари петите си, ала офицерът не направи това и се представи сухо:

— Подполковник Данкин.

— Виждах я съм ви някъде! . . . — Ирина направи усилие да задържи усмивката си, която причини явно неудоволствие на подполковника. После лицето ѝ стана мрачно и тя си спомни изведнъж: — В отряда, който ни задържа при гарата.

— Да. — Подполковник Данкин не изрази никаква благосклонност и добави с хладен, служебен тон: —

Другарят Морев телефонира да се настаните във втория етаж, от който задържа само една стая за себе си.

— Благодаря, господин подполковник.

— Моля ви да излизате през черния вход... Минаването през щаба е забранено.

— Както заповядате, господин подполковник.

Гласът на Ирина звучеше с дръзка, присмехулна условност.

Някой досетлив човек бе поставил пред стълбите за втория етаж изтривалка за крака, така че последните бяха почти съвсем чисти. Качвайки се по тях, Ирина се смееше вътрешно и мислеше: «Революционна армия! . . . Този подполковник няма повече от двадесет и пет години.» А в това време подполковник Данкин, почервенял от гняв, сядаше отново пред пишещата машина, за да довърши една заповед по разпределението на минохвъргачки и противотанкови оръдия. Насмешливият глас на Ирина го засегна дълбоко. Мисълта му се мъчеше да я уязви на свой ред, но понеже бе твърде заета с минохвъргачките и оръдията, не можа да налучка сполучлив и същевременно оскърбителен прякор. Той я нарече само буржоазна усойница.

Докато Данкин уталожваше гнева си, Ирина се изкачи на втория етаж и почна да обикаля стаите, палейки лампите една след друга. Тук нищо не се бе променило от времето преди бомбардировките. Тя разгледа последователно целия етаж, изпитвайки странното усещане, че се връщаше в чужда къща. Бъркотията на разместените мебели в първия етаж, калта по килимите и паркета, миризмата на ботуши и лош тютюн не я бяха разгневили никак. Още по-малко я вълнуваха разрушенията от бомбата, която бе сринала терасата и зимната градина. Стори ѝ се, че никога не бе живяла и заповядвала в тази къща.

И тогава тя съзна, че това бе наистина чужда къща. Тя не принадлежеше нито на нея, нито на Борис, нито на Мария или татко Пиер, а на селяните, които под жаркото слънце беряха тютюна, и на работниците, които го обработваха в складовете. Ирина, Борис и татко Пиер бяха само грабител и авантюристи, които я бяха отнели от работниците и селяните. «Никотиана» бе само сбирщина, шайка от такива авантюристи. Цялата ѝ мрачна история, гибелта на много хора, безброй измами, под-

купи и насилия доказваха това. Сега шайката се бе разтурила, авантюристите загиваха или се лутаха безпомощно в хаоса на разрухата си. А измамените и ограбените си бяха върнали собствеността върху къщата, която бе строена с техния труд, с техните пари. И по своя угода те си бяха направили в нея щаб и бяха напоили първия ѝ етаж с миризма на ботуши и лош тютюн. Това бе простата истина! . . . Здравият, спокойният, силният ум на Ирина не се боеше да я признае и се примири веднага с нея без гняв и смущение. Стотици разглезени жени в тоя миг се вдетиняваха, плачеха и припадаха, задето кални милиционерски ботуши газеха по килимите им и настаняваха в обширните им жилища бездомни. Те не можеха да разберат, че това бе неумолимото развитие на живота, че последният се състоеше от взаимно обусловени събития и че паразитното съществуване на едни не можеше да не предизвика гневния бунт на други.

Ирина съзна, че всичко бе стигнало до своя естествен край и че трябваше да се махне оттук. Тя приличаше на авантюрист, изправен пред необходимостта да търси успеха си другаде. Ала някаква странна умора, някакво усещане за празнота, което омотаваше душата ѝ като паяжина, нещо равно, тихо и убийствено безнадеждно я потискаше и смразяваше. Разбира се, драмата на калните ботуши по персийския килим, експроприацията и разрухата на «Никотиана» бяха все пак неприятни. Те я лишаваха от богатството, от властта и от угодниците, които ѝ се подчиняваха сякаш. И като всеки умен авантюрист тя бе предвидила този край и с парите, които имаше в чужбина, можеше да продължи същия живот. Но тя бе вече уморена, преситена до смърт от живота си! . . . Ако изпушиш три цигари наред, четвъртата ще ти се стори безвкусна. Ако прекараш две нощи в любов, третата ще те отегчи. А нейните цигари и нейната любов от десет години насам бяха едни и същи. Обредът на удоволствията ѝ не се променяше, сменяваха се само участниците в тях. Оттам идеше лошото настроение. Затова оставаше така безучастна към всичко. Затова бе така изчерпана, тъжна, студена, неспособна да се развълнува от нищо.

И тогава Ирина съзна, че в борбата си с живота бе излязла също като Борис само привидно и външно победителка, че този живот всъщност я бе проял и разрушил отвътре и че в душата ѝ не бе останало нито капчица ра-

дост, а само досада, печал и пепел от наслади. Това бе равносметката на живота ѝ, на победата ѝ в света на «Никотиана».

Тя се загледа пред себе си неподвижно и втрещено, а после видя изведнъж, че палейки лампите и обикаляйки безцелно етажа, бе стигнала до банята. До един от крановете стоеше обикновен сапун за пране, а върху столчето, в малкото преддверие за събличане, бе забравен изхабен евтин пешкир. Ирина се сети, че това трябва да бяха вещи на «другаря Морев», който навярно използваше с удоволствие банята след продължителния живот из скривалищата на партизанския щаб в планината. Стана ѝ смешно, че той не се бе сетил да отвори шкафовете и да извади оттам тоалетен сапун, чиста хавлия или изгладена хубава кърпа. Може би той смяташе, че експроприацията не трябваше да се простира до личните вещи на брата и снаха му, та си бе послужил със сапуна и кърпата, които употребяваше в планината. А може би чисто и просто, улисан в работата си, той не се бе сетил да отвори шкафа.

Всичко това бяха смешни и произволни мисли за Павел, които в момента запълниха празнотата на вътрешната ѝ разруха. Обзе я любопитството да узнае в коя от стаята спеше той. Докато обикаляше етажа, някакво мрачно, почти физическо отвращение я бе задържало да не надникне само в стаята на Борис. Ала сега ѝ дойде на ум, че Павел трябва да бе избрал именно тази стая, тъй като последната се намирал най-близо до стълбите. Тя се отправи нетърпеливо към нея и се увери веднага в това. Стаята бе доста разхвърляна. На нощната масичка имаше автомат и чанта с патрони. Върху бюрото бяха разхвърляни разни съветски списания и няколко книги от Ленин. Леглото се намирал в безпорядък, а на кушетката, захвърлени небрежно, лежаха панталони с червени лампаси и куртка с генералски пагони. Оръжието върху нощната масичка показваше, че другарят Морев все още не изключвал възможността да си послужи с него, ако на някой от подозрителните съюзници на Отечествения фронт му хрумнеше идеята за нощен преврат. От униформата можеше да се види, че притежателят ѝ имал чин генерал-майор. Това се стори на Ирина твърде логично, като се вземаше пред вид, че Данкин беще станал подполковник. А кой ли се радвал на ранг маршал? Не, не бяха създали още такава титла. Тя се

разсмя изведнъж, но добродушно и весело, а не така, както можеше да се очаква от съпругата на генералния директор на «Никотиана». Драмата на калните ботуши по персийския килим се бе превърнала за миг в нещо парадоксално, но жизнерадостно, вълнуващо и човешко, което пропъди скуката ѝ. И това «нещо» — то бе само зародиш на чувство — приличаше на лъч, който прониква внезапно в мрака на тъгата ѝ. Стори ѝ се, че същата жизнерадост лъхаше от тромавия, небръснат партизански войник, който седеше на пост пред входа на къщата, от хлапашкото лице на подполковник Данкин и от генералската униформа на Павел, захвърлена небрежно върху кушетката. Тя съзна, че този зародиш на леко вълнение, който усещаше сега, идеше от онай нощ в Чамкория и не можеше да бъде изпитано от друга жена на стария свят. И тогава ѝ дойде на ум, че тя бе само случаен пришелец в света на «Никотиана» и че разрухата на последната не я засягаше духовно или физически.

Някакъв вроден инстинкт на жена, отдавна потиснат от безделието и лукса, я накара да приведе стаята в ред. Тя оправи леглото, разтреби бюрото и съгна грижливо куртката и панталоните с генералски лампаси. А докато правеше това, изпита усещане на отмора, сякаш грижата за стаята на Павел ѝ беше приятна. Но в този момент я стресна някакъв глас, който попита сурово:

— Кой ви разреши да влизате в стаята на генерала?

Тя повдигна глава и видя русото като царевичен кошан лице на Данкин. Подполковникът държеше в ръцете си кесия грозде, войнишки хляб и парче сирене. Малките му сини очи приличаха на мъниста и гледаха гневно.

— Та нима има нужда от разрешение? — попита Ирина. — Влязох, за да премахна безредието.

— Това не е ваша работа — остро каза подполковникът. — Никой освен мене не може да влиза в стаята на генерала.

Той остави върху бюрото хляба, сиренето и гроздето, а после сърдито почна да търси нещо в джобовете си.

— На бюрото ли ще останат тия неща? — попита Ирина.

Гневът и детинестото лице на подполковника я забавляваха.

Данкин погледна строго усойницата и за да ѝ внуши почит към Народната армия, заяви натъртено:

— Това е закуската на генерала.

— Да не се боите, че мога да я изям?

— Не, не се боя!... — Данкин на свой ред се опита да стане язвителен. — Вие никога не сте оставали гладна.

Той довърши обидата си, като отиде при бюрото и бутна средното му чекмедже отдолу, за да провери дали не е отключено. След това продължи да рови в джобовете си, но спря изведнъж, защото търсеше ключа от стаята и го забеляза на вратата. С бързо движение, което трябваше да подчертае недоверието му, той го премести от вътрешната върху външната страна на ключалката и заповяда враждебно:

— Напуснете веднага стаята!...

— Да не подозирате, че ровя в чекмеджетата?

— Не е ваша работа какво подозирам.

Ирина се усмихна горчиво, но добродушно.

— Аз съм еднакво безразлична към новото и към старото — каза тя.

— Ние считаме условно такива хора за врагове.

— А не се ли опитвате да ги приобщите?

— Сега не разполагаме с време за това.

«Добре отговаряш — помисли Ирина. — От тебе ще стане генерал.» И пак я обляхна нещо свежо, което идеше от мисълта за Павел и от лицето на Данкин. Тя излезе от стаята и дори не помисли да се разсърди.

Данкин заключи вратата, като постави ключа в джоба си и почна да слиза по стълбите, правейки това важно и бавно, както подобаваше на подполковник. Но след като отмина завоя на стълбата, така че Ирина не можеше да го види, движенията му добиха гъвкавата и котешка еластичност на двадесетгодишно момче. Той се огледа гузно, сякаш се боеше, че някой можеше да бъде свидетел на удоволствието му, а после улови лакираните перила на стълбата и се плъзна по корем чак до долния им край. После скочи върху паркета леко и пъргаво. Никой не го видя. Но и да го беше видял, щеше да се усмихне весело. Борбата и суровият живот бяха отказвали досега на ремсиста Данкин всякакво забавление и всякаква игра.

След като Данкин слезе долу, Ирина каза на прислужницата да приготви вечерята с продуктите, които бяха донесли от Чамкория. Тя очакваше, че през това

време Павел щеше да дойде, и се надяваше да вечерят заедно. Но Павел не дойде и тя се нахрани сама в малката трапезария, където толкова пъти бе прекарвала с Борис потискащи часове на мълчание. Отново я обзеха досада и равнодушие. Какво можеше да очаква от Павел всъщност? Нищо освен хладина и враждебност, подобни на тези, които прояви Данкин.

Човекът с шмайзер, който стоеше на пост в хола на първия етаж, беше изтървал пред прислужницата, че генералът е останал на партийно събрание. На Ирина й дойде на ум, че Павел, улисан в работата си, едва ли щеше да почувствува отново горчиво-сладостния вкус на онази нощ, когато мина нелегално през вилата в Чамкория. Вълнението, което изпитваше преди малко, угасна. Лошото й настроение почна да се съгъства отново — тежко и безнадеждно като есента. В душата й бавно проникваше тъпа, равномерна, потискаща болка, която сякаш изпълваше гърдите й с олово. И това беше болката за пропуснатия живот, за изхабените чувства, за всичко, което бе отминало и вече не можеше да се върне.

След вечерята тя изпуши няколко цигари сама, а после накара прислужницата да занесе на Данкин и човека с шмайзера вечерята, която беше приготвена за Павел — омлет с пържени картофи и бутилка експортно вино. Данкин върна яденето с лъжата, че беше вечерял. Той не искаше да има никакво вземане-даване с буржоазията. Човекът с шмайзера се формализира по-малко и изяде омлета с удоволствие. Той бе гладувал повече от Данкин.

Ирина отиде в спалнята си, но не се съблече, а реши да почака още малко Павел. Тя го чакаше горчиво и безнадеждно, сякаш виждането с него беше последното, съмнително действащо лекарство, което можеше да я извади от състоянието й. Опитва се да чете, но не може, а после, за да убие времето, почна да рови книгата си. Дойде й на ум, че трябваше да унищожи по-голямата част от тях. Бе запазила глупаво купища от сладникави писма на хора, с които прекарваше във Варна и Чамкория през дългите отсъствия на Борис в чужбина, портрети с тържествени заклинания за дружба, снимки от компании на мъже в смокинги и жени във вечерни рокли. Пис-

мата и портретите приличаха на филм, който документираше блестящата й кариера на уличница в света на «Никотиана». Защото, макар и да бе обичала Борис и после фон Гайер, от деня, в който «Никотиана» бе получила по-голямата част от контингентите на Немския папирсен концерн, под една или друга форма тя продаваше приятелствата си и правеше това пресметливо, така че сега бе собственица на милиони в чужда валута. Много от авторите на писмата и лицата в снимките бяха провинени и сега щяха да бъдат съдени от Народния съд. Тя хвърляше равнодушно в камината документите от дружбата си с тях. В камината се образува куп от смачкани писма, снимки и портрети, които запали безжалостно. Лумнаха пламъци, хартията почна да се гърчи и гори, а заедно с нея се превръщаха в пепел и спомените. Но от писмата, снимките и портретите пак остана нещо и това бе пепелта, която задръстваше скарата, както пепелта от миналото и от всичко, което бе вършила досега, задръстваше душата й.

Тя продължи да рови в ново чекмедже. Ето най-последно нещо здраво!... Дипломата от Медицинския факултет и удостоверение за завършена специализация по вътрешни болести. Документите бяха поставени в цилиндрична мукавена кутия, облепена с тъмнозелено платно. Тази диплома й осигуряваше пълнокръвен и достоен живот, от който тя се отказва първо за Борис, а после за «Никотиана». Ето писма от отхвърлени и забравени обожатели през студентските времена!... В тези писма имаше горещина, нежност и печал. Те бяха писани от умни и непоқварени момчета, които създаваха бъдещето си с честен труд и не вървяха по лесните пътища на шмекерите. Ето портрета на професора по вътрешна медицина, подарен на Ирина с автограф!... Колко суров и жесток към студентите беше този човек!... Но под ледената си външност той таеше дълбоко и страстно чувство към Ирина, което тя долавяше в блясъка на очите и тембъра на гласа му, когато отиваше в дома му на чай. Той беше много богат стар ерген, мразеше комунистите и ревнуваше Ирина от всички млади мъже. Ирина почна да прекарва през паметта си спомените за тия дни, горестни и вълнуващи в пепелта на разрухата. Ала и в тях липсваше нещо. И те бяха опорочени от модните й увлечения през тия години. Тя винаги пропускаше или опорочаваше нещо от

живота си, а това ѝ бе попречило да изпита простата и естествена радост на младостта.

Ирина затвори мукавената кутия с дипломата и се изправи възбудено. Пред входа на улицата спря моторна кола. Погледна часовника си — минаваше полунощ. Най-сетне Павел се връщаше. След малко тя чу гласа му, който сега ѝ се стори съвсем непознат, и шум от отключването на врата. С него на втория етаж се беше качил Данкин. Дватамата разговаряха тихо. Вероятно подполковникът обясняваше защо бе заключил стаята и от гърдите на Павел се изтръгна разсеян смях. Тя почака малко, докато Данкин се върна долу, а после излезе от стаята си и почука на вратата на Павел. Гласът му отговори с известна досада:

— Влез!...

Той седеше зад бюрото, облечен в униформата на генерал-майор, с лентички на съветски ордени върху гърдите. Униформата бе сполучливо избрана и още съвсем нова, така че придаваше на фигурата му, както у Данкин, по-скоро параден, отколкото бунтовнически вид. Но тя правеше да изпъква доброто му телосложение, здравето и физическата сила, които бе придобил през скитането си в Южна Америка, в испанската война и военната школа на Съветския съюз. Косата му беше още съвсем черна, гладка и вчесана назад. Високото чело и тъмните, широко поставени очи издаваха, както през оная нощ, съчетание между ум и воля, и в извивката на тънките устни имаше нещо чувствено, което намаляваше студенината им.

В първия миг тя изпита лекото и противно възбуждане, което я обземаше винаги при виждането на красив мъж. Ала почти веднага това възбуждане се превърна или по-скоро съедини с горестния копнеж към недостижното, към онова, което бе търсила винаги, но никога не бе могла да намери и което бе почувствувала през нощта на нелегалната му поява в Чамкория. През късата секунда, в която гледаше втренчено лицето му, тя усети изведнъж, че в душата ѝ бликна нещо необикновено, което не бе изпитвала ни към Борис, ни към фон Гайер, ни към който и да е от мъжете, които бе познавала досега. Под влиянието на това лице и на цялата личност, от която лъхаше одухотвореност и красота, тя усети, че се раждаше и почваше да живее отново. От тъгата и равнодушието ѝ,

от пепелта и утайките на душата ѝ изникваше ново чувство, не плахо и юношеско като онова, което изпита за първи път към Борис, а могъщо и зряло като пълния разцвет на тялото ѝ, като зноя на лятото, през което животът достига върха на развитието си. Това бе чудно усещане на радост, което зовеше духа и тялото ѝ отново към живот и което я правеше вярна и чиста, както преди. И тогава ѝ се стори, че миналото ѝ добиваше смисъл, че нравствената ѝ разруха в света на «Никотиана», паденията и разтлението на духа ѝ бяха подготвили възбуждането, което изпитваше сега. И тогава Ирина разбра, че мощното чувство, което се раждаше към този мъж, нямаше да се разгори така ослепително и нямаше да обхване душата ѝ толкова пълно, ако не бе изпила до дъно горчивата чаша на падението си и ако не бе стигнала до смъртната, убийствена скука, в която я задушаваше пепелта на досегашния ѝ живот.

Всичко това ѝ дойде на ум през късия миг, в който го гледаше, и всичко това намери израз в тъмната руменина, която се разля изведнъж по красивото ѝ, гладко като слонова кост лице. Очите ѝ добиха възбуждащо и топъл блясък, дишането ѝ стана по-бързо, устните ѝ замръзнаха в усмивка на копнеж, сякаш искаха да му кажат: «Аз те търсих цял живот!... Но не можах да съзная това напълно в Чамкория, защото се задушавах от миналото си, защото виждах в тебе само утопичен бунтовник, който си въобразяваше, че може да разбие нашата власт и могъщество... Тогава аз изпитах само порочното възбуждане от досега с тебе... А сега виждам, че ти си като скала, огрята от слънцето, в която мога да се спася.» Тя продължаваше да го гледа втренчено, а очите ѝ, наситени с копнеж и надежда, сякаш добавяха: «Помогни ми, помогни ми да се спася!»...

Но от него — и това ѝ се стори страшно — сега се излъчваха затвореност и студенина. Тъмните му очи гледаха хладно и неподвижно. Това бе същият пронизващ, неумолим и аналитичен поглед, който имаше Борис в разцвета на силите си. Приликата между двамата братя се засили от неуловимия оттенък на враждебна насмешливост, който трептеше в погледа му и който ѝ се стори, че бе предизвикан от нейното възбуждане. Но докато в очите на Борис оставаше винаги нещо мътно и вероломно, някаква утайка от безпричинна жестокост към хората, в

погледа на Павел мътилката, жестокостта и вероломството липсваха. Той бе пронизващ, хладен, неотстъпчив и враждебен, ала не безчовечен, както погледът на брата-грабител, който смазваше хората безмилостно.

Павел остави пашещата машинка, на която работеше, и стана бавно от мястото си. Поздравът му бе вежлив, но издаде пълно равнодушие към появата ѝ, а това ѝ се стори обидно след начина, по който бяха разговаряли през оная нощ в Чамкория.

Той каза:

— Навярно, искате да ми говорите нещо?

А тя отговори глухо:

— Да.

И веднага почувствува, че искаше да прояви същото безразличие, но не можа. Студенината му я бе поразила. Навикът ѝ към светско самообладание бе изчезнал внезапно. Тя добави унижено, безпомощно:

— Бях приготвила вечеря за вас.

— Благодаря!... — В очите му трепна пак оттенък на враждебна подигравка, която сега прозвуча и в гласа му. — Аз се храня в стола на министерството.

— Зае сте, нали? — попита тя, като успя да постави най-сетне върху лицето си маска на безразличие.

— Много — отговори той. — Идвам от събрание и трябва да приготвя веднага един доклад за утре сутринта.

Той не попита нито за това, как бе умрял брат му, нито дали е виждала майка му, а само каза:

— Мисля, че можем да поговорим утре следобед.

Тъмните му очи я погледнаха пак — аналитични, хладни, враждебни. В тях нямаше нито следа от златистите отражения, с които горяха в Чамкория. Дойде ѝ на ум, че той се държеше почти като Данкин, сякаш една и съща причина определяше поведението на двамата. И тогава ѝ стана ясно, че пред нея стоеше не братът на мъжа ѝ, не човекът, в когото бе видяла недостижимия, неуловимия призрак от младостта си, а комунистически генерал.

Тя произнесе «лека нощ» и тръгна безшумно към вратата. А той не чу думите, които се отрониха от нея, и помисли, че тя си отиваше без поздрав, но остана съвсем равнодушен към това. Когато затваряше вратата, Ирина го зърна пак. Той се бе навел над бюрото и пръстите му удържа бързо клавишите на машината.

Тя се прибра в стаята си и взе приспивателно, а на другия ден се събуди с натежала глава и мрачно усещане за безизходност. От облачното небе ръмеше ситен есенен дъжд, който забулваше с прозрачна пелена желязносивия паваж и печалните хризантеми в градината. От първия етаж идеше смесена глъчка от тропот на ботуши, възбудени гласове и постоянно звънене на телефон. Пред пътната врата спираха и заминаваха непрестанно малки военни коли или мотоциклетисти с къси кожухчета без ръкави, облечени върху шинелите. По желязната ограда на градината бяха навързани оседлани коне, чиито копита тъпчеха безжалостно лехите с цветя. От време на време зачервен от студената влага войник отвързваше някой кон и политаше с него неизвестно къде. В щаба на партизанската част кипеше трескава работа. И във всичко това имаше нещо, което показваше пълната, безвъзвратна разруха на стария свят.

Ирина спусна завесата на прозореца, отиде в трапезарията и закуси с няколко бисквити и чаша силно кафе. Постепенно главата ѝ се разведри. Обещанието на Павел да поговорят следобед ѝ вдъхна нова надежда. Може би всичко трябваше да се обясни с неговата заетост. Може би нямаше време да си припомни оная нощ.

Докато сърбаше кафето и слушаше разсеяно донесенията на прислужницата за разни дребни неща, дойде ѝ на ум, че трябва да унищожи и книгата, за която Костов я бе попитал миналата седмица по телефона в Чамкория. Тия книжа се намираха тук, в желязната каса, зазидана в стената под огледалото на тоалетната маса в нейната стая. Те съдържаха договорите и поверителната кореспонденция между «Никотиана» и Немския папиросен концерн, изобличаващи разписки за подкупи на министри и служебни лица, цяла архива от документи, с които Борис превръщаше хората в послушни оръдия. Ала тия документи изобличаваха еднакво както продажните души на подкупените, така и она, който ги подкупваше, за да уголемява печалбите си, за да разширява властта си, за да плаща капризите на красивата и развратна жена, която осигуряваше чрез фон Гайер контингентите на Немския папиросен концерн. И мислейки за това, тя потрепера. Тия документи слагаха позорен печат и върху нея. Тя бе вещ от инвентара на «Никотиана», част от собствеността на Борис Морев. Но никой не бе виждал и нямаше да види

тия документи. Тя си спомни, че само Борис имаше достъп до касата и че той носеше ключа ѝ винаги у себе си. А сега този ключ бе у нея. Тя го извади от дрехите на трупа му, преди да тръгнат за Кавала.

Ирина се върна в стаята си и с помощта на прислужницата отмести тоалетната маса. Капакът на скривалището беше покрит с тапети и не се различаваше от стената. Но когато го дръпна, вратичката на касата се отвори сама. В продължение на няколко секунди тя гледаше втренчено, поразена от учудване и внезапна тревога. Касата бе почти празна. В нея имаше само вързопче с книга, а добре познатите папки с договорите и поверителната кореспонденция липсваха. Някой бе отворил и взел книгата от касата, без да може да я затвори. Ирина се успокои — може би Костов, който я питаше тъкмо за тези книги. Ала после ѝ дойде на ум, че експертът нямаше достъп тук. Машинално тя протегна ръка и взе вързопчето с книгата. Върху него имаше прикрепена хартийка с надпис «анонимни писма». Бележката беше написана с почерка на Борис. Той имаше навика на дребнавите хора да класифицира и поддържа книгата си като архивар. Но защо отдаваше такова голямо значение на писмата? Тя заповяда на прислужницата да излезе и бързо отвори първия плик. Той съдържаше само една къса бележка без подпис. Ирина я прочете. Бележката беше написана на пишеща машина и гласеше: «Господине, за всички почтени хора е ясно, че вие уреждате търговските работи на «Никотиана» с помощта на жена си, която понастоящем разделяте с фон Гайер. Тъй като мъжкото ви достойнство, изглежда, не съществува, аз апелирам към вашето благоразумие: мръсният начин, по който си осигурихте контингентите на Немския папирсен концерн, ще ви докара само омраза и презрение от страна на всички честни тютюнотърговци. Вие скоро ще се сблъскате с тях.» Писмото носеше дата от 1942 година. Следващото писмо бе по-дълго, но наивно и доброжелателно. Авторът му трябва да бе някой оглупял възрастен съсед на вилата, която фон Гайер нае през лятото на 1941 година в околностите на Варна. Драскачът считаше Борис за почтен човек и с искрено възмущение го съветваше да обуздае съпругата си, която излагала морала на българската жена пред чужденците. Писмото издаваше старомодния стил и патриотизма на някой запасен генерал, който може би

имаше дъщери за омъжване. Третото писмо бе съвсем вулгарно. Но не съдържаше доброжелателство, упреци или възмущения, а само циничната наслада на простак, който се бе добрал до чужди тайни и подкрепяше това с очевидни факти. Бе написано съвсем неграмотно и Ирина го захвърли. Авторите на останалите писма бяха вероятно озлобени жени, които осведомяваха Борис за случайните приключения на Ирина. Те съдържаха мръсни и преувеличени сведения за поведението ѝ в Чамкория.

Ирина постави бавно книгата в касата и затвори вратичката ѝ, питайки се напрегнато от кого са взети договорите и поверителната кореспонденция с Немския папирсен концерн. И тогава през главата ѝ мина страшната мисъл, че това трябва да бе направено от Павел.

Тази мисъл блесна у нея като светкавица и я остави смазана, поразена, унищожена пред празната каса. Да, Павел, никой друг!... Той имаше достатъчно лично и обществено право да прегледа книгата в касата и да вземе каквото му трябваше. Личното право произлизаше от това, че Борис му беше брат, а общественото — от властта, с която го беше облякъл народът. Навярно беше преровил и книгата ѝ в скрина — цялата унищителна серия от писма и снимки на приятели, сега призовани в Народния съд, които я излагаха така глупаво. Но търсейки документи за мрачното минало на брат си, той бе оставил книгата на Ирина като безполезна и маловажна подробност. Той нямаше време да се занимава с похожденията на някаква уличница. За него бяха много по-важни престъпленията на «Никотиана» срещу народа, документираните в договорите с Немския папирсен концерн. Но едновременно с тях той се бе осведомил неволно и за миналото на Ирина, за продажността ѝ, за подлостите ѝ, за любовниците, оргиите и безчинствата ѝ, за пороците и прахосничеството ѝ. И след всичко, което бе научил, от възмущението през нощта в Чамкория в душата му навярно не бе останало нищо.

Но тя пак се помъчи да отхвърли тази мисъл с предположението, че писмата бяха прибрани от Костов. Вероятността за това бе съвсем малка, ала тя се залови за нея отчаяно и веднага взе телефона. Обади се Виктор Ефимич, който съобщи лениво и несвързано, че господарят му не се чувства добре и работи в спалнята си. Ирина предупреди, че ще отиде веднага при него.

Тя излезе от къщи и по булеварда, осеян с бомбени ями, тръгна към жилището на Костов. По тротоара лежеха все още изпокъсани жици, тухли и късове от разбит бетон. Дъждът и оловното небе, от което се процеждаше мрачна белезникава светлина, правеха гледката на разрушените къщи още по-безутешна. Тук-таме пред някоя врата стояха милиционери или съветски войници с шмайзери. По булеварда прелитаха бързо мотоциклетисти и военни коли с червени флагчета. От време на време минаваха групи от бедно облечени хора, които разговаряха оживено. Есента навяваше печал и студеният вятър ги караше да се загръщат в изтънелите дрехи, но лицата им бяха бодри и жизнерадостни. Тия хора се чувстваха вече господари на себе си и понасяха търпеливо продоволствените лишения.

Ирина стигна до кооперативния дом, в който живееше експертът. Някаква отчаяна надежда я караше да предполага, че ще се спечели отново Павел. По-скоро, по-скоро да се увери, че книгата бяха взети от Костов.

Асансьорът работеше и тя се изкачи с него на втория етаж. Виктор Ефимич отвори вратата на апартамента чак след третото позвъняване. Сега той бе пиан, както никога, едва се държеше на краката си и лицето му имаше особен, тънморав оттенък, след който човек можеше да си представи само мъртвешката синевина на трупа. Ирина започна да му се кара:

— Това е безобразие и надминава всяка човешка граница!... Не ви ли е срам?... Бихте могли да пиете по-малко поне когато господарят ви е болен...

Но Виктор Ефимич не разбираше какво му говореха и гледаше вцепенено с мътните си очи. После той полуотвори бавно устата си, насочи към нея показалеца си и го сви изведнъж.

— Да, да... — възмути се Ирина. — Не можете да говорите!... Виждам!... А това показва отвратителната ви подлост към господаря...

Виктор Ефимич продължаваше да я гледа с мътните си очи и повтори някак зловещо странния жест с показалеца на ръката си.

— Какво?... Гърлото ли го боли? — попита Ирина.

Вместо отговор от гърдите на Виктор Ефимич се изтръгна задавен, хрипящ звук, в който имаше тъга, безнадеждност и ридание.

— Къде е господарят ви?... — извика тя.

Виктор Ефимич повтори за трети път зловещия жест и посочи към спалнята. Ирина се втурна към полуотворената врата. В стаята царуваше полумрак, а на бюрото, пренесено от кабинета, светеше електрическа лампа с кремав абажур. Експертът седеше до бюрото с гръб към вратата, облечен в дълъг копринен халат. Въздухът в стаята бе наситен с тютюнев дим и благоухание на тежък парфюм, към което се примесваше лек противен дъх на старост, на възрастен човек. Стаята не бе проветрявана от вечерта. Лампата хвърляше върху мебелите слаба жълтеникава светлина. И под тая светлина на Ирина се стори, че с Костов не се бе случило нищо особено. Но после изведнъж забеляза, че тялото му бе неестествено наклонено напред.

— Костов!... — извика тя пресипнало.

Тялото на експерта остана неподвижно и не последва отговор. В глухата тишина на апартамента се чуваха само хрипящите подобни на ридание звуци, които излизаха от гърдите на Виктор Ефимич. Ирина съзна изведнъж, че руснакът плачеше. Тя се затича към Костов, наведе се и погледна лицето му. От устата на експерта се бе проточила струя съсирена кръв, а върху килима, до полите на копринения му халат, лежеше пистолет. На бюрото имаше няколко писма.

Навярно всичко бе станало преди половин час и може би няколко минути след като Ирина се обади по телефона. Когато се върна в хола, тя видя, че Виктор Ефимич се бе тръшнал на едно кресло и пиеше коняк: «Животно!... — помисли тя. — Ако не пиеше толкова, можеше да забележиш нещо и да го предотвратиш.» Ала в същия миг й дойде на ум, че Костов не искаше, нямаше за какво да живее повече. И тогава, като помисли неволно за себе си, почувствува студ. Може би и тя също нямаше вече за какво да живее.

Ирина се прибра в къщи привечер, след продължителен разпит в милицията, където самоубийството на Костов и фирмата «Никотиана» събудиха големи подозрения. За да не прекара нощта в участъка, тя прибягна до роднинството си с Павел и помоли началника да се обади по телефона в щаба на гвардейската част. Освободиха я под

гаранцията на Данкин, който удостовери сухо, че Ирина бе наистина снаха на другаря Морев и че не се е занимавала с открита фашистка дейност.

Отново заваля ситен дъжд, който забули редките улични лампи с пелена от мъгла. За първи път от десет години насам тя се прибираше в дъждовно време без кола и влагата щеше да развали прическата ѝ. «Ще трябва да ходя у фризьора пеш — помисли Ирина с досада, когато си спомни, че колата им бе вече реквизирана. — Както през студентски времена — продължи да мисли тя, — когато пестях от друго, за да си купя хубави обувки и чорапи.» И в същия миг я осени свежестта на годините, когато дъждът и влагата на есента събуждаха вълнението от започването на учебната година в Медицинския факултет. А стори ѝ се, че подобно вълнение изпитваше и сега, когато видя осветените прозорци в стаята на Павел.

Тя се изкачи на втория етаж, преоблече се, поправи развалената си от влагата прическа и почука нерешително на вратата на Павел. Стори ѝ се, че равният му баритон отговори малко по-приветливо от снощи.

Но веднага, щом я видя, лицето му се втвърди и тя разбра, че той очакваше да види Данкин или някой друг от своите помощници, а не нея. Той бе пак добре избръснат, с гладко вчесана назад коса, която разкриваше високото му чело и даваше особена твърдост на очите и енергично стиснатите му устни. Носеше куртка със златни дъбови клончета на яката и дълги панталони с червени лампаси, под чиито маншети се подаваха черни, грижливо лъснати обувки — униформа за вечерен прием. Може би се готвеше да отиде в някоя от легациите. Външността му изглеждаше безупречна и тя прецени това пак със светския навик да отличава стегнатите и енергични мъже от ленивите и отпуснатите. Но заедно с това тя изпита и някаква изненада, че в новия свят също можеше да става дума за елегантност и красота. Скривайки удивлението си, Ирина попита:

— Може би отивате на прием?

Той се намръщи и отговори сухо:

— Зает съм в девет часа. — После погледна ръчния си часовник и добави равнодушно: — Имам време.

Тя приседна на едно кресло, огорчена и раздражена от безразличието му. После извади от малката си сребърна

табакера цигара и зачака да ѝ поднесе огън, но понеже той не гледаше към нея, запали я нервно и бързо сама.

— Каква беше тази история с милицията? — попита той, като постави разсеяно в чекмеджето на бюрото си някакви книжа.

А тя отговори:

— Експертът на фирмата ни се самоуби.

— Вероятно се е почувствувал провинен.

— Не. Той просто нямаше за какво да живее.

Ирина му разправи с няколко думи за характера на експерта и случката с Аликс. Той изслуша историята безстрастно и каза:

— Нямаше да му сторим нищо.

Настъпи мълчание. Есенният дъжд се беше засилил и ръмеше тъжно. От изопнатото лице на Павел лъхаше безнадеждна, обезсърчаваща хладина. И тогава, губейки самообладание, тя попита бързо:

— Вие ли отворихте касата на моята спалня?

Той се усмихна внезапно и някак горчиво. После запали цигара и каза:

— Да.

— С какво право? — простена тя.

— С правото, което ми даде народът.

Тя намери сили да каже:

— Изтъркано оправдание, което чувам навсякъде!... —

А после добави: — Какво ви интересуваше?

— Миналото на брат ми.

Лицето му стана мрачно. Очите му гледаха остро, хладно, неумолимо. Сега в тях имаше пак нещо от погледа на Борис.

Тя попита:

— Унищожихте ли договорите и поверителната кореспонденция с Немския папиросен концерн?

А той отговори:

— Не. Предадох ги в Централния комитет на партията.

Сега той ѝ се стори демоничен като самия Борис. Но в очите му нямаше тъжния и зъл блясък, който пламтеше в погледа на брат му.

— Тогава добре стана, че вашият брат умря... — каза тя.

— Не!... — Гласът му издаде мрачно вълнение. — Не е добре!... Той трябваше да отговаря пред Народния съд.

— Нямахте ли да го спасите?

— Бих го обвинил най-страшно от всички. — Лицето му трепна от омраза, която не можеше да прикрие. — Заради Стефан и избитите работници през голямата тютюнева стачка. Досега не подозирах, че брат ми е бил способен на такива подлост.

— Но той ви помагаше. . . криеше, когато бяхте не-легален.

— Пресметливост на хитрец. . . Вие сама ме предупредихте, че ако немците почнат да печелят, ще ме издаде без колебание.

Отново настъпи мълчание, в което дъждовните капки барабаняха по стъклата на прозорците като пръсти на мъртъвци. Есенната нощ бе черна и безнадеждна. Ирина потрепера.

— Всичко това е страшно. . . страшно. . . — прошепна тя.

А гласът му отговори твърдо:

— Да, страшно е, но животът върви напред.

Тя си спомни, че същото нещо бе казал и Динко, когато умираше. А същото казваха някога и бедните студенти в Медицинския факултет, когато отиваха на митинг, за да бъдат разгонени от стражарите с коне и гумени бичове. И същото, някак смътно и неуверено, се промъкваше в нейното съзнание сега, но без да я засяга и без да я ободрява. Тя се стресна внезапно от твърдия металически звук на запалката му и попита глухо:

— Прочетохте ли другите книжа?

Очите му издадоха мигновено колебание. Той отговори бързо и сухо:

— Частните писма на брат ми не ме интересуват.

— Тия книжа. . . засягат мене — каза тя.

— Не ги прочетох — отговори той.

Тя съзна, че той лъжеше от великодушие, от човечност, от желание да не я унижи, може би заради оная нощ, когато бяха разговаряли заедно и когато ѝ се стори, че нещо неуловимо и сладостно бе докоснало и двамата.

— Това е невъзможно! . . . — В гласа ѝ прозвуча горчива насмешливост към лъжата му. — Невъзможно, разбира се. . . Вие просто лъжете, за да спасите достойнството ми. . . Вие знаете, че аз съм развратница. . . пропаднал човек. . . Фон Гайер даваше големите континген-

ти на «Никотиана» заради мене. . . Живях и се прахосах безумно, а после почнах да върша глупости. . .

— Не знаех това — произнесе той хладно.

— Сега го узнахте.

— Не виждам защо.

Гласът му си оставаше равнодушен и сух, а това я пронизваше по-силно от всякакъв упрек. И тогава тя се разхлипа болезнено, както през крехките години на своето юношество, както през дните, когато «Никотиана» ѝ бе отнела Борис. А сега нещо друго ѝ отнемаше Павел и това друго бе пак «Никотиана», чийто мрачен призрак, символ на загиващ свят, беше помел и унищожил толкова хора. Ирина усети, че мъката ѝ се избистри, стана непоносима. После нададе слаб вик и за да притисне припадъка, захвана ръката си. След това го погледна унижено и засрамено. Той мълчеше и пушеше бавно. Нищо не бе разклатило равнодушието му.

Дойде ѝ на ум, че той сигурно бе виждал десетки честни мъже и жени, които се бореа и загиваха от студ, глад и рани в партизанските отряди, и че патосът на техния живот бе далеч по-вълнуващ от драмата на някаква похабена светска развратница, която се разкайваше за миналото си. А към това равнодушие може би се прибавяше и лекото отвращение, което уравновесените и силни мъже изпитват към всяка развратница. И тогава тя разбра, че никога нямаше да го спечели и че през оная нощ любовта бе само минала покрай нея, без да я докосне. Нямахте какво повече да чака от този мъж, от живота, от бъдещето си. . . Надеждата, която блещукаше като спасителна светлина в съзнанието ѝ, угасна отново в мрачната сянка, която хвърляше миналото. Дори след като бе престанала да съществува, «Никотиана» продължаваше да разделя хората.

Ирина съзна смазана всичко това и стана да си върви, но той я спря неочаквано.

— Какво възнамерявате да правите? — попита той.

А тя отговори глухо:

— Не зная.

— Имате ли пари?

— Пари? . . .

Тя не разбираше нищо, гледаше като лунатичка.

— Пари, естествено. . . На вас ви са нужни пари.

— Имам — отговори тя механично.

Тя имаше в чужбина големи суми от мръсни, изтискани от Борис и фон Гайер пари. Но защо ѝ бяха сега тия пари? За да продължи паразитния си живот в някой швейцарски град, за да затъпее напълно, за да поддържа любовници като майката на Мария, когато застарее, когато тялото ѝ увехне, а порокът на сладострастието ѝ се превърне в болезнена извратеност. Сега тя бе готова да даде всички тия пари само за една топла дума от този мъж, само за това да не бе прочел анонимните писма. Той почна да ѝ говори нещо. Топли думи ли бяха това? . . . Не, те се отронваха хладно, с металната острота на враждебност и скрито презрение. Той ѝ четеше сухо напътствие за обществения дълг, за труда, за възможността да стане фабрична лекарка.

Тя го прекъсна с думите:

— Можете ли да ми издействувате паспорт?

Той я погледна малко учудено, а после отговори:

— Не, не може да става и дума за това.

— Аз имам много пари в чужбина — похвали се тя. — И мога да ви се отплатя добре.

Павел я погледна пак, но сега вече поразен и възмутен от думите ѝ. А тя, в пристъпа на безумието, което я беше обзело, следеше израза на лицето му. Така! . . . Нека се отвори от сребролюбие до погнуса, нека се увери, че всичко е истина, нека да види, че тя бе мръсен и жалък червей, който се гърчеше противно в развалините на стария загиващ свят! . . . Така, така! . . . Ирина започна да ругае партията и комунистите като простачка, като жена на полуграмотен и забогатял от войната бакал, комуто отнемат укритите стоки. А после продължи да го увещава пак за паспорт, питайки го как можеше да изнесе скъпоценностите си, предлагайки обидни и прости хитрости, които засягаха личното му достойнство и партийната чест. Ако той или някой негов другар отиват в чужбина. . . Как, не би ли могло? . . . При дипломатическите или служебни паспорти не проверяват багажа.

Отначало той я гледаше изумен, след това се разсмя, а после в очите му светна гняв.

— Спрете! — каза той. — Вие не сте на себе си.

— Не. Всичко у мене е в ред.

— Говорите глупости! . . .

— Не, аз ви предлагам разумна сделка.

Възмущението го завладя изведнъж.

— Излезте веднага от стаята ми! — заповяда той.

— Я гледай! . . . Та откога стаята стана ваша?

Той я погледна критично, сякаш се усъмни за миг в здравината на разума ѝ. А тя го дебнеше крадешком с трескавите си, разширени от нервния припадък очи. . . Така, така! . . . Още малко, и отвращанието му към нея щеше да стане пълно, още малко, и той щеше да я презира като последната и безсрамна уличница в рухващия свят. Това значеше облекчаваща безнадеждност, затваряне на пътя към този човек, край на всяка надежда, на всеки копнеж за живот! . . . А после забрава, небитие, безконечност, после време, материя и пространство, спокойствието на смъртта, в чийто мрак замираще трепетът на всеки живот. . . Към това спокойствие се стремеше тя сега, съзнателно, активно, към този мрак, в който днес с един револверен изстрел беше потънал Костов, изхабена и безполезна дрипа от миналото.

Ала в този миг тя видя, че гневът от лицето му изчезваше, за да стори място на съсредоточена загриженост. Стори ѝ се невероятно — той бе уловил ръката ѝ, а в острите му пронизващи очи, които познаваха хората и умееха да използват всяко положение, светеше любопитство, някакъв план, чрез който искаше да узнае нещо. Какво, пак ли студено внимание към вдовицата на мъртвия омразен брат, пак ли ново, мъчително люшкане назад? Не, не ще го допусне! . . . И в мъглата на мъката и разстроените си нерви тя чу гласа му, който питаше:

— Познавате ли госпожица Дитрих?

— Да! . . . — излъга тя безумно. — Канех я редовно на чай.

В очите му светна хитър, доволен блясък.

— Осведомявахте ли я за нещо? — продължи той.

— Да! . . . — извика тя яростно. — Осведомявах я за всичко! . . . За слухове в двореца, за събранията на англофилите, за шиканиите на Борис с Отечествения фронт. . . За всичко, за всичко! . . .

— Знаете ли каква беше госпожица Дитрих?

— Знаех. . . Агентка на гестапото.

— А знаехте ли какво ще последва, ако вземем властта и разкрием това?

— Знаех. . . Арестувайте ме, предайте ме на Народния съд.

Той се разсмя изведнъж, но не жестоко, а някак топло.

— Цялата архива на госпожица Дитрих е в наши ръце — каза той.

— Ето, видите ли? . . . — Обзе я дива, болезнена наслада от това, че най-сетне беше успяла да го заблуди докрай. — Значи, имате доказателства. . . Арестувайте ме, какво чакате?

И в същия миг загуби съзнание и политна в ръцете му.

Павел извика веднага Ли́ла по телефона. Тя пристигна след десетина минути с една служебна кола и охрана от двама души, които останаха в първия етаж. Ли́ла носеше рокля от чер вълнен плат. Русата ѝ коса бе опъната зад ушите в красива, но малко небрежна прическа. По лицето ѝ нямаше никакъв грим. Кожата му беше запазила бакърения оттенък, добит от слънцето на южните планини. Светлите ѝ очи гледаха спокойно и проникателно. Тя можеше да се определи като много красива, но малко студена жена. И това впечатление у мъжете се дължеше на партизанското ѝ минало и високия пост, който заемаше сега. Никой не смееше да я погледне така, както се гледа коя да е друга красива жена.

Павел я посрещна в коридора.

— Какво стана със заловената архива на гестапото? Прочетоха ли я в милицията? — бързо попита тя.

— Прочетоха я. В един от докладите си госпожица Дитрих отбелязва, че Ирина ѝ пречела много. . . прогонвала я като чума от къщата си. . . Дитрих е подозирала хитростите на «Никотиана» с Отечественния фронт и дори обвинява Ирина в посредничество. . .

— Видя ли? . . . — довольно рече Ли́ла.

— Какво да видя? — попита Павел.

— Значи, Ирина не е вършила никакво предателство към народа си.

— Тогава да ѝ признаем права на ятак!

Ли́ла се разсмя. Но това бе смях, в който трептеше съчувствие към Ирина. Шегите на Павел я отморяваха от тежката работа, от безкрайните заседания с бърбиви и подозрителни съюзници на Отечественния фронт.

Двамата влязоха в стаята на Ирина.

Когато Ирина отвори очи, видя, че се намираше в леглото си, а до нея стояха Павел, прислужницата ѝ, Ли́ла и подполковник Данкин с русото си, подобно на царевичен кочан лице. След малко отнякъде изникна друг човек, с униформа и кепе, върху което лъщеше червена звезда. Той държеше спринцовка, която заби в ръката ѝ. После човекът остави спринцовката на масата и направи знак на всички да се отдалечат. Дойде ѝ на ум, че този човек трябва да бе лекарят на партизанската група, чийто щаб се намирал долу. Тя се досети за това по червената звезда и пагоните му на санитарен полковник. Той имаше загоряло, почти шоколадено тъмно лице с изпъкнали скули и полегати, беденовидни очи. Лицето му бе много типично и някак познато. Къде бе виждала този човек с монголски черти. Ирина напрегна паметта си, но не можа да си спомни нищо и тогава реши, че това бе просто непознат лекар.

Тя прошепна:

— Какво става с мене? . . .

А партизанският лекар отговори:

— Припадък от силно вълнение с нервна треска. . . Не се безпокойте! . . . Ще мине.

— Сега съм по-добре — каза тя.

— Направих ви инжекция за сърцето, а след малко ще ви дам и успокоително. . . Опитайте се за заспите.

— Да, това е добре. . . Дайте ми саридон.

Но той ѝ даде друго лекарство под форма на прах, който разбърка в чаша вода. В казармените аптеки липсваше саридон. След това той се обърна към останалите и каза:

— Тази жена има нужда от пълно спокойствие.

Прислужницата и Данкин излязоха. Лекарят погледна Ирина, след това Павел и Ли́ла, а после, съобразявайки нещо, произнесе шепнешком:

— Никакъв разговор!

— Ясно, докторе. . . Тя е разстроена от събитията. Има защо. Най-добре е, щом се поправи, да я изпратите при майка ѝ.

— Ще го направим веднага.

Лекарят тръгна към вратата. Павел се приближи до Ли́ла и рече тихо:

— Ще те чакам в стаята си.

Той излезе заедно с лекаря.

Ли́ла остана сама до Ирининото легло.

Ирина дишаше равномерно, с полузатворени, унесени в пространството очи. Ли́ла гледаше замислено профила ѝ. Линията на носа образуваше лека орлова чупка, устните бяха свити в спазма на горчивина. Синкавочерната коса бе гъста и мека като коприна. От гърдите и раменете на Ирина се излъчваше някаква магнетична сила. И навярно тази сила бе накарала Павел да трепне през онази нощ в Чамкория. Но сега Ли́ла съзна, че това трепване трябва да бе само механичен рефлекс. Ирина не можеше да се хареса на мъж като Павел. Тя го бе развълнувала слабо само в оня миг, преди една година, когато нервите му бяха изострени от нелегалния живот, от безсънните нощи, от всекидневната опасност да попадне в ръцете на гестапо или българската полиция. Тя бе просто изчерпан отломък от старото, болна душа с унищожена воля и покварен ум. Осъдена на гибел, проядена безнадеждно от пороците и паразитния си живот. И всичко това прозираше в израза на лицето ѝ, слагаше върху призрачната ѝ красота белег на изроденост, която събуждаше леко отвращение.

След няколко минути Ирина заспа. Преди да напусне стаята, Ли́ла я погледна още веднъж. Под кремавата светлина на нощната лампа лицето на Ирина продължаваше да изглежда все тъй безжизнено и някак противно красиво. Сега Ли́ла изпитваше към нея само съжаление, смесено с вълнението от спомена за човешката ѝ постъпка преди десет години.

Ирина остана сама. Навън бе есен и върху черните стъкла на прозорците дъждовните капки барабаняха като пръсти на мъртъвци.

— Видях я!... — замислено произнесе Ли́ла, когато влезе в стаята на Павел.

— Увери ли се в думите ми?... Изпитвам съчувствие, но заедно с това и досада... Присъствието ѝ в къщата е съвсем неподходящо... Тук е щаб... Другарите с право могат да ми направят бележка.

— Глупости.

Ли́ла мислеше за нещо, гледайки втренчено пред себе си.

— Аз съм длъжна да ѝ помогна!... — рече тя след

малко. — Никога няма да забравя постъпката ѝ... Ако не беше тя, сега щях да бъде инвалид с крива ръка.

— И аз нямаше да те харесвам, така ли? — попита Павел.

— Не!... — Ли́ла се усмихна. — Сигурна съм, че щеше да ме харесваш пак.

Двамата се погледнаха жадно.

Павел я прегърна. Тя отговори на целувката му, но после го отблъсна леко и посегна към палтото си, което бе метнала върху едно кресло.

— Няма ли да останеш? — попита той горчиво.

А тя отговори:

— Имаме нощно заседание.

Ирина се събуди на другия ден към обед, затъпяла и безчувствена от силното приспивателно, което ѝ даде партизанският лекар и което бе предназначено не за жени, а за тежко ранени мъже, които умират в агония. Отдолу идеше познатият шум от щаба — звън на телефон, стъпки от подковани ботуши и бумтенето на автомобили и мотоциклети. От дантелената завеса на прозореца се процеждаше тъжната и белезникава светлина на дъждовния ден. Прислужницата донесе закуската в леглото ѝ, но тя не хапна нищо, защото ѝ се повдигаше от лекарството, което вероятно съдържаеше опиум. След малко дойде лекарят със загорялото монголско лице и кепе с червена звезда. И когато го видя, пак ѝ се стори, че познава отнякъде този човек.

— Повръща ми се — каза тя.

— Това е от лекарството... Вие сте лекарка, нали?

А тя отвърна:

— Бях.

Той не отговори веднага. Може би не разбираше какво искаше да му каже, защото не познаваше миналото ѝ и не допускаше, че жена, завършила медицина, може да почне да търгува с тялото си, като стане любовница на фон Гайер срещу контингентите на Немския папиросен концерн. И може би не знаеше, че дванадесет години духовна леност бяха затрили от паметта ѝ почти всички знания, необходими за практиката.

— Навярно женитбата ви е накарала да скъсате с медицината — произнесе той след малко.

Тя каза:

— Да.

— А сега ще трябва да възстановите знанията си. . .
Трябват кадри.

— Това е невъзможно.

— Кое?

— Да възстановя знанията си.

— Защо? — Той се въодушеви неочаквано. — Една година усилено четене и работа в клиниките е достатъчна.

— За мене е трудно.

— Аз самият постъпих така. . . В продължение на пет години не се занимавах с никаква медицина.

— Защо? — попита тя.

— Бях политически затворник.

«Така ли?» — помисли тя. А после се усмихна и му прости, задето ѝ бе дал приспивателно, от което ѝ се повръщаше.

— Къде е вашият генерал?

— Излезе преди малко и заповяда да му кажа по телефона как сте.

— Кажете му, че съм много добре.

— Не, няма да му кажа това.

— Защо?

— Защото не сте никак добре. . . Вие сте просто кълбо от възбудени нерви. И никакви драми днес.

— Драми ли? . . . Какви?

Тя почервеня от срам при мисълта, че този човек знаеше или подозираше нещо от историята ѝ. А той забеляза това и рече:

— Просто ще вземате нещата от смешната им страна.

— Може би нямам чувство за хумор като вас.

— Това не пречи да излезете за малко от себе си. . .

Инак припадъкът ви ще се повтори.

— Не мога — мрачно каза тя.

И като се учуди на признанието си, усети, че ръцете ѝ почнаха да треперят.

— Как да не можете? . . . Това е глезене.

— Глезене ли?

— Да, някога лекувах такива пациенти с плесници.

— Може би имате намерение да приложите тази терапия и върху мене? . . . Ще бъде като приспивателното, от което ми се повръща.

Тя се разсмя и в същия миг почувствува, че ръцете ѝ

престанаха да треперят. А след това помисли: «Този тип има право. Трябва да се смея.»

— Какъв беше вашият цял? — попита тя.

— Опиум. . . В чантата си няхах друго. Задигнах го от една селска аптека, докато отрядът водеше сражение с фашистите. . . Но утре всеки дружинен лекар от групата ни ще разполага с най-модерни лекарства. . . И ако бяхте почакали с припадъка си, можех да ви предложа специалитети.

Тя се разсмя и помисли: «Значи, не си толкова бос. . . Аз помислих, че ми даде опиум от невежество.» А после съзна, че в удължените му бадемовидни очи, които трябва да бе виждала някъде много пъти (защото събуждаха в паметта ѝ откъси от студентски спомени), имаше ведрина, която идеше от спокойствието и здравето на духа му. И тогава пак ѝ се стори, че този човек с груба външност бе всъщност мил и сърдечен и че го бе срещала някъде, но не бе имала време и възможност да го оцени. Това я накара да каже:

— Боря се с едно глупаво усещане. . . Не се ли познаваме отнякъде?

А той отговори шеговито, с известно колебание в гласа:

— Да, познаваме се. . . Ние сме от един курс.

— Така ли? . . . — Тя се смути, но без да знае защо.

Разединените от времето отломки от спомени се обединиха в цялостен образ.

— Спомням си, разбира се. . . — Тя му заговори веднага на «ти». — Наричаха те Чингис. . . Ти бе забележителен оратор и когато почваше да говориш, сбиването ставаше неизбежно. . . А чудното беше, че понякога оставах да те слушам въпреки убежденията си. Аз не обичах политиката.

— Да, ти беше политически неутрална.

— Но сега не ти се подмазвам.

— Не, ти не се подмазваше никому.

— Това не е съвсем вярно. . . — Тя помълча и сключи веждите си горчиво. А после попита: — Защо не ми се обади веднага?

— Защото не трябваше да се вълнуваш и разговаряш.

— Вероятно знаеш историята ми?

— Не, не зная нищо.

Тя почувствува, че у него имаше вродена сдържаност,

някакво равновесие на духа, което не му позволяваше да човърка нравствените рани у хората. Присъствието му върна Ирина към свежите и напоени с ведрина спомени от университета. И тогава тя се видя отново в чистотата на своята младост, измъчена от постъпките на Борис, ала горда в съзнанието си за ненакърнено достойнство, за превъзходство и нравствена победа в живота. Спомни си, че имаше един момент, в който се бе отърсила от Борис, бе намерила пътя си и тръгнала по него с малката, ала свежа радост на доволен човек. А това бе пътят на труда и науката към безкрайния предел на човешкото знание, което я правеше спокойна и мъдра, така че вълнението от живота протичаше като бавна, пълноводна река и дребните удоволствия след работа събуждаха жизнерадост, а не убийствена скука и тъга. Стори ѝ се, че тия години бяха горестни и незабравими като варосаната стаичка, като сянката на ореха и шумоленето на реката в бащиния ѝ дом. В паметта ѝ изпъкна сладостното чувство, което я обземаше при настъпването на пролетта — когато из въздуха се носеха неznайни благоухания, — при идването на лятото — когато паважът излъчваше мризма на зифт и бензин, — при започването на есента — когато в хладното слънчево утро, забулено с прозрачна и синкава мъгла, бързаше да не пропусне трамвая за болницата. Тогава всяка форма, всеки звук и всеки цвят събуждаха някакво особено, утвърждаващо живота вълнение. А това вълнение идеше от целомъдрието и труда, от душевното равновесие и чувството за достойнство, които после светът на «Никотиана» унищожи. Но те можеха да се запазят през целия ѝ живот, ако не бе срещнала Борис. И сега, на тия години, след борбата с живота, тя щеше да бъде самодоволна или разочарована, цъфтяща или преждевременно състарена, но запазена вътрешно, а не лакирана светска кукла, която буди отвращение. За какво ѝ послужиха тия пари и този лукс, срещу които продаде достойнството си? За нищо. Новият свят ги презираше. За какво ѝ беше това красиво и запазено тяло, което всеки развратник пожелаваше, това гладко като слонова кост лице без никаква бръчица и петно от годините? За нищо. Мъжът, когото тъй жадно и несъзнателно бе търсила и най-после срещна, не можеше да я обича. Цялата ѝ ценност на човешко същество бе прахосана. Всичката ѝ жизнена сила бе изчерпана. Оставаше само крайт,

към който прибягна Костов — единственият почтен край. И тогава ръцете ѝ затрепераха отново. Чингис забеляза това и рече:

— Не трябваше да ти се обаждам. . . Разговорът те измори.

А тя отговори:

— Не, напротив. . . Ти ми показва нещо, което трябва да направя.

Тъмните му продълговати очи се втренчиха в лицето ѝ. Макар и прекрасно, то бе отпуснато и разстроено — лице на човек без цел, без надежда, без воля и жизненост, лице на жена с прокълнатата красота, върху което животът бе поставил вече печата на нервно разстройство, на тиха лудост, на неизбежна гибел.

— Какво трябва да направиш? — попита той неспокойно.

А тя го заблуди умело с думите:

— Да се върна към медицината.

— Това е чудесно решение — каза той. — Но сега не мисли много за него.

Той се приготи да си върви и ненапълно успокоен, постави върху яйцевидната си глава кепето с червена звезда.

— Къде отиваш? — попита тя изнурено.

Той се помъчи да я разсее, като каза в стила на години-те от Медицинския факултет:

— Отивам при санитарния Далай-лама на армията. . . Искам да имам в частта си моторна кола с рентгенов апарат.

И макар да говореше шеговито, в гласа му прозвуча вълнение.

— Да, добре е да имаш това — каза тя, малко учудена, че човек можеше да се вълнува от моторна кола с рентгенов апарат.

Той я погледна отново, обезпокоен и замислен. В гласа ѝ долови равнодушие и отпадналост, трепет на мъчителна неврастения, някакво отчаяние и някаква отчужденост, в които прозираше пак печатът на близка и неизбежна гибел. Тя бе осъдена душа, изхабено същество от стария свят, който загиваше.

Чингис почувствува странна мъка от всичко това, защото си представи момичето преди дванадесет години. И когато излизаше, той каза:

— Ти трябва да направиш усилие и да се върнеш към труда и професията си... Това е единственият път да се излекуваш.

Тя отговори с изкуствен глас:

— Ще го направя, разбира се.

А после съзна, че това бе невъзможно, и ръцете ѝ отново затрепераха.

Следобед при нея дойде Лила. Ирина я позна веднага по русата коса, по сините очи, по чистите и малко студени черти на лицето, което се бе запечатало в паметта ѝ от училищната скамейка. В гимназията това лице я бе поразявало винаги с израза си на правдивост и воля. То бе запазило същия израз и сега, но изглеждаше малко смекчено — може би от опита на живота или радостта на победата. В металния цвят на очите имаше гълъбов оттенък. Тънките юношески устни бяха станали по-ярки, в рисунъка им прозираше сочната мекота на тридесетгодишна жена. Ирина отбеляза всичко това с напрегнатото и малко горчиво любопитство на красива жена, която съзнава предимствата на друга красива жена.

Пълната липса на грим придаваше на Лила чара на свежестта. Въпнатата ѝ зад ушите коса имаше известна небрежност, която изглеждаше сякаш съзнателно допусната, за да направи прическата ѝ по-естествена. Тъкмо тази прическа отговаряше най-добре на правилното ѝ лице. Черната, добре скроена рокля се съчетаваше контрастно с русата коса, с лекия бакърен оттенък на кожата ѝ. От цялата личност на Лила лъхаше здраве, спокойна жизненост и красота.

Ирина почувствува внезапен гняв. Защо идваше тази жена при нея? Може би искаше да ѝ покаже властта и успеха си, да ѝ прочете няколко напътствени слова за бъдещето? И навярно нямаше да направи това с пламенното и доверчиво добродушие на Чингис, а с ехидната любезност на умна, но озлобена жена, която в миналото е била унижавана и преследвана. Е добре, нека се опита!... Ирина я погледна хладно и се приготви да посрещне нападението.

Но вместо да заговори от висотата на положението си, Лила почна по момчешкия начин, който ѝ бе присъщ в гимназията.

— Виж!... — рече тя, като завъртя ръката си. — Нищо ѝ няма!... Ти се оказа чудесен хирург!...

Ирина я погледна студено и малко учудено.

— Как?... Не ме ли познаваш? — разочаровано попита Лила.

— Познавам те, разбира се — отговори Ирина.

— А не си ли спомняш историята с ръката ми?

— Каква ръка? — попита Ирина.

— Е, това е безобразие!... — Върху лицето на Лила се появи гримаса на недоволство, която стори място на малко иронична, но добродушна усмивка. — Не си ли спомняш, че ръката ми беше счупена и ти я гипсира?

— Не — равнодушно отговори Ирина. — Не си спомням нищо... Къде е било това!

— В селото на Динко.

— Когато отивах там, пред мен се влачеха всякакви болни... Лекувала съм много счупени ръце и крака.

— Глупости!... — Лила приседна върху леглото на Ирина. — Ти захвърли медицината отдавна и не вярвам да си имала повече от десет пациенти в живота си... Не си ли спомняш наистина? Динко извика именно тебе, защото бях нелегална и нямаше доверие в участъковия лекар.

— Не си спомням — безстрастно повтори Ирина. — И сигурно не съм подозирала, че си била нелегална.

— Стига си дрънкала дивотии!... — Лила се наведе над Ирина и сложи ръката си върху челото ѝ. — Ти ми изпрати по Динко дори куфарче с дрехи, за да се укрия по-лесно... Всичко, което приказваш, е лъжа, но нищо... Кажи ми: защо се държиш така с мене?... Толкова ли мразиш комунистите?... Толкова ли е унизително да поговориш приятелски с мен?

Ирина я погледна, но не отговори нищо. Тя се сблъска отново с дарбата на Лила да се улавя веднага за истината.

— Не се бой, няма да те издам в милицията!... — разсмя се Лила. — И не мисли, че съм дошла при тебе, за да се покажа какво съм или да те питам имаш ли нужда от нещо.

— Имам нужда!... — внезапно заяви Ирина.

— От какво?

— От паспорт за чужбина!

Ирина погледна Лила студено и злобно.

— Защо ти е паспорт за чужбина? — Гласът на Лила стана малко сух, но запази търпението и кротостта си.

— За да се махна от вас!... — остро произнесе Ирина.

— Толкова ли сме лоши?

Настъпи мълчание, в което Ирина си спомни с досада живота си от десет години насам. Но тя не съзна отделните епизоди в него, а само пустотата и безкрайната печал, с която я изпълваха през самотните часове.

— Ти обичаше ли своя свят, Ирина? — внезапно попита Лила.

— Да!... — рече Ирина. — Обичах го.

— А какво обичаше в него? Германските си приятели или тъжната гордост, че успя да станеш от метреса съпруга на Борис Морев?

— Какво знаеш ти за германските ми приятели и Борис Морев? — остро я пресече Ирина.

— Каквото и всички! — спокойно отговори Лила. — Че ти бяха дошли до гуша. През всичкото време ти копнееше за нещо друго, но не можеше да го намериш в тоя свят!... Спомняш ли си нашия разговор преди десет години в селото на Динко?

— Нищо не желая да си спомням!... — грубо отвърна Ирина.

— В гордостта ти има нещо, което ме кара да те уважавам... Сега ние не можем да се отървем от хора, които изтъкват заслугите си... Еди-кой си знаел, че някой е комунист, но благоволил да не го издаде на полицията... Или пък води свидетел, че се просълзил, когато застреляли някого... А ти вършиш тъкмо обратното.

— Защото не съм от гузните, които лижат краката ви.

— Не е само от това!... Ти просто не желаеш да приемеш приятелството от мене... А от Чингис го приемаш.

— Чингис ми е приятен от студентски години.

— А аз съм ти неприятна!... Така ли?...

— Мразя комунистите!... Ясно ли ти е най-сетне?

— Почваш да ставаш груба, а това показва, че си стигнала до отчаяние... — Лила се усмихна търпеливо. — Но ако ни мразиш толкова, защо ти харесва Павел?

Лицето на Ирина се изопна болезнено. Ръцете ѝ затрепераха.

— Кой ти внуши това?... — изсмя се тя презрително.

но. — Твоята подозрителност ли?... Не се бой!... Нямам никакво желание да се занимавам с Павел.

— Не се боя!... Аз и Павел сме свързани отдавна... Чакаме само декрета на правителството за гражданския брак.

— А тогава защо си въобразяваш, че Павел ми харесва? Той ли ти се похвали с това?... Кажй му, че не ме възхищава повече от брат си, който пукна в Солун.

Ирина се изсмя още веднъж, цинично и гневно.

— Не си въобразявам, Ирина!... Разбирам го от много неща... И преди всичко от отношението, което имаш сега към мене.

— А нима се учудваш на това отношение?... Какво очакваше впрочем?... Да те разцелувам ли?

— Дойдох да ти помогна — тихо произнесе Лила.

— Тогава извади ми паспорт!... — бързо извика Ирина. — Ако направиш това, няма да съжалявам, че някога гипсирах глупавата ти ръка... Искам да замина в чужбина, да се махна час по-скоро от тебе, от вас, от всичко!...

— Какво ще правиш в чужбина?

— Може би ще живея десет пъти по-безобразно, отколкото съм живяла досега... Това не е твоя работа.

— Не. Това е тъкмо моя работа!... Защо ти е чужбина?... Защо искаш да унищожиш последното хубаво нещо в душата си?... За да ругаеш родината си и клеветиш комунистите ли?

— А да не очакваш от мен пропаганда за режима ви?

— Няма да получиш никакъв паспорт!... — решително произнесе Лила, като постави отново ръката си върху челото на Ирина. — Ще взема всички възможни мерки да не се добереш до него!... Успокой се!... Не ме гледай така!... Не блъскай ръката ми!... Ти се разстрои, защото стигнахме до истината... Но аз трябваше да се държа тъкмо така, за да намериш изхода... Сега всичко пред тебе е мрачно и черно, нали?

Ирина гледеше неподвижно, с лишен от жизненост поглед. Ръцете ѝ бяха престанали да треперят, лежеха отпуснато върху завивката. Гневът, който изпитваше към Лила, стори място на внезапно равнодушие. И сред това равнодушие тя мислеше тъпо: «Сега е невъзможно да се измъкна от България... Да става каквото ще.»

Лила наблюдаваше съчувствено и тревожно лицето ѝ.

— Слушаш ли ме? — попита Лила.

Ирина пак не отговори.

Тя мислеше: «Тази жена не ме мрази. Но аз я мразя, без да ми е направила нещо. И омразата ми произлиза от това, че Павел я обича... Аз съм просто завистлива и зла.» Но и този извод не я развълнува, не събуди у нея нравствения рефлекс на угризението. Тя чу само гласа на Лила:

— Помъчи се да ме разбереш!... Отиването ти в чужбина не трябва да съществува като възможност за бъдещето. Да видим сега какво се очертава пред тебе, ако останеш тук...

— Млъкни най-сетне!... — внезапно избухна Ирина. — Единственото, което те моля, е да ме оставиш на мира... Върви си!...

— Няма да го направя дори с риск да се почувствувам унижена от грубостта ти!... — търпеливо отвърна Лила. — Ще ме изслушаш докрай!... Някога и аз се намирах в същото състояние... Бях извършила много грешки в партийната работа, както ти в живота си... Усещах се разнебитена, смазана от вината си... Не намирах никакъв смисъл в по-нататъшната си дейност... Мислех, че другарите са се отрекли от мене. Всичко ми се струваше мрачно и безнадеждно. Но в мене съществуваше любовта към работниците, към хората. Върни се при тая солидарност към хората, Ирина!... Сега тя блещука като малко и слабо пламъче и в твоята душа, но може да се разгори... Опитай се да го разгориш, да почнеш живота отново!...

— Да не искаш да вляза в Отечествения фронт? — изсмя се Ирина.

— Ух, потрябвала си ни!... — Лила също се разсмя.

— Сериозно ли помисли, че искам да вляза?

— Не. Шегувах се като тебе.

Ирина помисли: «Тя е добра и великодушна, но защо продължава да ми е неприятна?... Може би защото завиждам на пълнотата, с която живее... Може би защото съзнавам, че тя цъфти, а аз съм развалина, че животът ми никога няма да почне отново... Колко съм зла!... Трябва да се държа прилично поне с нея.»

Лила продължаваше да говори за красиви неща.

— Обещаваш ли да помислиш върху всичко това? — попита тя най-сетне.

— Върху кое? — разсеяно и безжизнено попита Ирина.

— Върху всичко, което ти казах.

— Ще се помъча!...

Лила я погледна тъжно. А след нейното излизане Ирина усети пак, че животът не можеше да почне отново.

Ирина съзна още по-ясно това след няколко дни върху грижите, с които я заобиколи Чингис. Той усвои навика да идва често у нея. Мъчеше се да я разсее, като ѝ разправяше анекдоти за коварните съюзници в Отечественния фронт и промените в Медицинския факултет. Той правеше това през вечерните часове, в които почиваше от трескавата работа около санитарната подготовка на частта си за фронта. Понякога при тях идваше да побъбре и Павел. Отношението на двамата мъже към нея бе твърде различно. Чингис не познаваше жената, която бе вилняла десет години между Немския папиросен концерн и «Никотиана», а Павел я познаваше. Чингис виждаше у Ирина спомен от младините си, който го вълнуваше, а Павел — вдовицата на брат си, с която трябваше да се постъпва едновременно човешки и строго, за да не разпалва мрачното чувство в душата ѝ. Ирина усещаше горчиво тази разлика. Но за нея — потъващо в лудост и неврастения същество — държането им нямаше вече значение.

Чингис бе женен и една вечер Ирина настоя пред него да доведе съпругата си. И Чингис я доведе. Тя бе милосърдна сестра, партийка и ятачка на партизани — ни грозна, ни красива, природно интелигентна и здрава като скала жена, която с опасност за живота си бе крила и превързвала нелегални. Контрастът между Ирина и нея бе поразителен, а пропастта, която ги разделяше — бездънна. Те се държаха много любезно една към друга, но нямаше какво да си кажат.

На връщане към къщи жената на Чингис каза:

— Видях твоето чудо... Болна и негодна за нищо жена.

— Сърдиш ли се, че ходя у нея? — виновно попита Чингис.

— Не. Ти можеш да ходиш у нея, колкото искаш... Това ѝ помага.

Чингис улови нежно жена си подръка. Той я обичаше сдържано, без външни прояви, по особен начин — така, както комунистите обичат жените си, с които са делили трудностите на борбата и опасностите пред смъртта. А тя имаше пълно доверие в него и чувство на такт, с което му прощаваше вълнението пред красиви жени. Като повървяха малко, тя произнесе:

— Мисля, че тази жена не е равнодушна към Павел.

— От какво заключаваш? — попита Чингис.

— От начина, по който го гледаше. . . Но и това няма да я спаси. Павел не иска да ѝ даде нищо и тя го съзнава много добре.

Чингис остана изненадан от острата наблюдателност на жена си. Той бе забелязал същото.

— Да, така е! . . — произнесе той след малко. — Но кой знае! . . Всичко е възможно. . . Животът и хората са безкрайно сложни.

— Човешки работи — произнесе жената.

И тя почна да мисли за програмата на утрешния ден: за опашките, готвенето, трите си деца и партийното събрание вечерта. А това я накара да почувствува равния и велик патос на всекидневното и любовта, която изпитваше към мъжа си. Тя се притисна на свой ред към ръката му.

Животът се успокои и новият свят с бързи крачки тръгна напред. Циментът на комунистическата партия спояваше и превръщаше Отечествения фронт в неразбиваем монолитен блок. Почнаха реорганизация и строителство наред с тежкото напрежение, което изискваше фронтът. Бомбените ями изчезваха, улиците се почистваха от повалените стълбове, сринати тухли и разкъсани жици. По булевардите весело зазвъняха трамваи, а на площадите гърмяха високоговорители, които съобщаваха за победи на фронта. Продоволствието в ограбената от немците страна бе лошо, липсваха обувки и дрехи, но народът не чувствуваше трагично това, защото бе опиянен от свободата си. По улиците продължаваха да минават съветски колони от моторизирана артилерия, танкове и катюши, поздравявани с нестихваща радост от бедно облечени хора.

До тръгването на новосформираната дивизия за фрон-

та оставаше само една седмица и другарят генерал-майор Морев, който щеше да я командува, взе с големи угризения една нощ и половин ден отпуска. След като бе отказал да издействува на болната си снаха паспорт за чужбина, той искаше да я отведе при майка ѝ, както и да уреди някои неприятности в родния си град, причина на които бе дръзкото и реакционно поведение на баща му.

Ирина седна в колата, облечена в просто манто от черен плат и забрадка от сива коприна. Нещо бе подкопало неуязвимата ѝ досега красота. Лицето ѝ бе въсърхоблено, очите — хлътнали, погледът — угаснал. Тя не бе дори елегантна. Мантото и забрадката принадлежаха на прислужницата ѝ. Павел седна от лявата ѝ страна. Той бе в граждански костюм, светло пардесю и каскет. Сега враговете се бяха свили в черупката си и генералът от съпротивата пътуваше без верния си телохранител. Той също бе малко отслабнал от денонощната работа във Военното министерство.

Колата потегли, излезе на площада и зави по широкия булевард, огрян от мекоесенно слънце. По небето се рееха бели разкъсани облачета, а къщите, паважът и пожълтелите кестени бяха забулени с лека, прозрачносинкава мъгла, която стоеше още от сутринта.

В това време от долния край на булеварда с главоломна бързина и виещ мотор се зададе нисък джип. В няколко секунди джипът стигна до площада пред Народно-то събрание и без да намалява скоростта си, направи невероятен завой от сто и осемдесет градуса. После той тръгна бавно и спря пред една къща с желязна ограда. Неколцина пешеходци, които пресичаха булеварда, избягаха ужасени на тротоара. Цирковият номер доказва голямата стабилност на машината и пияното състояние на човека, който я управляваше. От джипа слезоха един кандилкаш се американски офицер и красива, но повехнала вече жена с мургаво лице. Жената се смееше високо, неприятно и малко изкуствено. Тя също беше пияна. Кандилкашият се офицер я улови подръка — не от учтивост, а просто за да не падне сам.

Колата на генерала от съпротивата се изравни с тях и лицето на Зара замръзна от цинична изненада. После тя се разсмия пак и викна вулгарно:

— Значи, ти пак успя да се наредиш! . . .

Ирина равнодушно извърна глава. Тъжната компания остана назад. Павел попита:

— Откъде те познава тази жена?

— Това е Зара, за която си чувал от майка си. . . Служеше в търговското разузнаване на Борис. Беше приятелка на първата му жена.

— И сега разузнава за американците?

— Не зная.

— Прилича на уличница.

— Аз не бях по-добра от нея — каза Ирина, а после добави замислено. — Ти трябваше да ми издействуваш паспорт. . . Така нямаше да се червиш от мене. . . Може би и самата аз щях да се чувствам по-добре.

А той отговори:

— Аз не се червя от тебе. Но има много причини за моето поведение. Изслушай ме и се опитай да ги разбереш! . . . Когато излизам от къщи и минавам покрай мъжете, които стоят на пост, усещам зад себе си мрачния им поглед. Те мислят: «Нашият генерал вечеря и развежда с колата си тази жена. . . Затова ли се бихме?» Те са прости, сурови, честни хора, които не познават сложността на нашите чувства. Тя няма да забравят никога избитите си другари, глада и лишенията в планината. Имам ли право да не държа сметка какво ще помислят за моите отношения с теб?

Тя отговори:

— Не.

Колата бе излязла от града и приближаваше дефилето. По склоновете на Витоша, обаяни с петна от кармин, изпъкваха урви и сипеи, потънали във виолетови сенки или огрети от мекото есенно слънце.

Той продължи:

— Когато във връзка с паспорт отидеш при другаря Лукан Никодимов, комуто ще телефонирам да те приеме, той ще те покани учтиво да седнеш, но ще те измери с пронизващия си леден поглед от глава до пети. . . Този човек знае всичко за тебе. През ръцете му са минали документите за престъпленията на «Никотиана» и Немския папирсен концерн. А през дълги години на нелегална дейност животът му е висял на косъм пред агентите на света, към който принадлежеше ти. . . Може би в тоя момент ще си спомни мъченията, на които е бил подложен в полицията, и зверски избитите си

другари. . . Той ще изпълни хладно молбата ми да ти даде разрешение за паспорт. . . Но бих ли могъл да приема равнодушно онова, което ще помисли за мене?

А тя отговори пак:

— Не.

Колата навлезе в дефилето. От Витоша появиха хладина. Той подзе отново с твърд и спокоен глас:

— Представи си партийно събрание от мои другари. . . Някой става и пита какво означава покровителството на една жена, замесена в аферите на «Никотиана» и Немския папирсен концерн. Аз давам някакви обяснения, след които настъпва мълчание. . . Да, тежко, оловно мълчание, което в събранията на нашата партия значи много. Никой не се опитва да ме опровергае или подкрепи, но мълчанието остава. . . Бих ли могъл да го понеса?

Тя попита внезапно с хрипков глас:

— Защо ми говориш всичко това?

— За да ме намразиш — отговори той. — За да видиш, че нищо не мога или не искам да направя за тебе. . . Така ще ти стане по-леко.

— А спомняш ли си онази нощ?

— Коя нощ?

— В Чамкория. — Тя се разсмее сдържано и тихо. — Когато беше нелегален и отиваше в планината. . . Когато скъса телефонния шнур, за да не бъдеш издаден, и си позволи безпътството да побърбеш няколко часа с една жена от враждебния свят. Тогава нещо плуваше между нас.

— Да, плуваше наистина! . . . — произнесе той. — Но може би това е било само илюзия на нощта.

— Няма нужда да бъдеш груб! . . . — глухо рече тя. — Това, което изпитвах към тебе, бе нещо неповторимо.

А той отговори:

— Така ти се струва. Било е същото, което си изпитвала към всички останали мъже.

— Не си прав — каза тя.

— В кое?

— В това, което мислиш за мене. . . Лиля го разбира по-добре.

— Тя е много чиста и съди по себе си за другите.

— Ти продължаваш да мислиш, че аз се опитвам да изтръгна нещо от тебе.

— Най-добре е да не говорим за това — каза той, като я погледна косо.

Тя избухна горчиво и гневно:

— Не се бой! . . . Няма да увисна на шията ти.

— Не се боя. . . Но това е единственият начин, по който мога да отговоря на думите ти. . . Всичко друго би било измяна. . . Измяна към моя свят, към моите другари, към всичко, за което се боря от двадесет години насам. И ако аз извърша тази измяна, преставам да бъда морално комунист, губя личността си, преставам да бъда това, което те е развълнувало през онази нощ.

Настъпи мълчание. Тя произнесе тихо и отчаяно:

— Да.

Павел съзна, че бе трепнал отново пред Ирина — както в Чамкория.

Колата се хлъзгаше с тихо бумтене по лек наклон. Бяха преминали вододелната линия и пред тях се разстиляше просторът на юг, слънчев и син, сред който на хоризонта тъмнееше силуетът на гигантска верига от планини — бездна от стихии, в която доскоро действаха отрядите на партизанската бригада. И някъде сред тази верига се намираха усойни и непристъпни скали, в които бе свил гнездо щабът и четворката от трима безстрашни, силни мъже и една жена, свързани с вярно другарство и гранитната спойка на партията. Майорът бе умрял от пневмония в скривалището, а някъде още по-далеч, зад южните склонове на веригата и отвъд хоризонта, започваше блатистата равнина, в която при подпалването на немските бензинови складове загинаха Динко и Шишко — най-добрите хора, ноктите и зъбите на бригадата, които щабът изпращаше по всички места, където трябваше да се ухапе болезнено врагът, да се отблъсне или нанесе удар. И гледката на далечната и синя верига, от която идеше горестният спомен за усойното скривалище, за Майора, Динко и Шишко, за сраженията и за всичко, преживяно там, накараха Павел да съзнае отново, че жената, която седеше до него, се опитваше повторно да го откъсне от един необятен живот, в който се сливаха болките, надеждите и радостите на милиони хора, на цялото човечество. И сега тоя живот се стори на Павел като прекрасна поема.

Той погледна Ирина, видя сълзи в очите ѝ, но пак

не се развълнува много, защото разбра, че тя плаче — всъщност за себе си.

Колата приближаваше родния им град. Шосето криволичеше между ниски хълмове с червеникава песъчлива почва, покрити с лозя и стърнища от вече обран тютюн. Мекото слънце и многоцветието на есента навяха печал. В продължение на повече от половин час двамата не размениха нито дума. Той се облегна върху гърба на седалището и неусетно задряма, с полузатворени клепки, чиито дълги мигли замреждаха златистия блясък на зениците му. Денонощната работа го бе изтощила и организъмът му жадуваше за сън. Ирина го погледнатижно, но без обида и гняв. В дрямката му имаше нещо свежо и юношеско, което идеше от чистата съвест, от мира в душата му. И тогава тя съзна, че този мъж, с осем години по-възрастен от нея, бе всъщност духовно и физически много по-млад от нея. Едно по-силно раздрусване на колата го стресна и клепките му замигаха безпомощно.

— Прости ми. . . — каза той. — Умирах за сън.

А тя се усмихна нежно и рече:

— Нищо. Опитай се да подремнеш пак.

Ирина се попита тъжно защо не бе срещнала през оня далечен ден на гроздобера него, а не Борис. Защо животът бе толкова чуден, объркан и жесток? Или може би такъв бе само светът на «Никотиана», а в бъдеще, когато изчезнат враждебните класи и светове, хората щяха да обладаят н е д о с т и ж и м о т о, което сега ги мамеше, мъчеше и убиваше като гибелен мираж! . . . И ако беше така, новият свят т р я б в а ш е да съществува. Но колко трудно бе да пожелаеш щастие другиму, когато никой не те обича, когато сам свършваш, потъваш, загиваш. . .

Колата приближи малка горичка от чинари, които есента беше обагрила със злато и пурпур. Зад горичката почваше градът. Тя произнесе тихо:

— Когато стигнем до езерото, кажи на шофьора да спре.

— Защо?

— Трябва да сляза. . . Ще си отида в къщи сама.

— Глупости! . . . Какво значи това?

— Не искам да мина през работническия квартал стебе. . . Виждали са ме много пъти с колата на Борис.

— Та какво от това? . . . Всичко е напълно естествено сега.

— Не, неудобно е дори за мене.

— Както обичаш.

Колата наближи горичката от чинари. Между стволите им блесна металната повърхност на застояла вода, върху която плуваха водни лилии и пожълтели окапали листа. Върху брега на езерцето лежеше разбита поси-
вяла от слънцето лодка, а до нея стърчеха развалините на срутен и обрасъл с бурен павилион. Мястото навяваше тъга. Павел бутна по рамото шофьора и му каза да спре. Ирина слезе от колата с малко куфарче в ръка.

— Значи, няма да се видим повече? . . . — произнесе тя.

Той почувствува внезапна печал, но отговори твърдо: — Да.

Пръстите ѝ стиснаха конвулсивно ръката му и сякаш се опитаха отчаяно да я задържат. Той изтръгна ръката си с усещането, че я тика към нещо, от което тя нямаше да се върне никога. Ирина се отдалечи с бързи крачки. А над горичката от чинари с пожълтели листа, над многоцветието и умиращата растителност грееше меко есенно слънце.

XVII

През една майска нощ в Словения Павел се събуди призори и съзна, че войната свършваше. Събуди го нещо неизвестно — може би приятен сън, чиито образи изчезнаха мигновено, може би далечната артилерийска стрелба или грохотът на колоната от съветски танкове, която мина през главната улица на селото. В артилерийската стрелба липсваше непрекъснатият тътнеж на ураганен огън, който подготвя масова атака. Това бяха отделни прицелвания с оръдия, насочени срещу немски гнезда, които се съпротивяваха безнадеждно. А съветските танкове преминаха с равномерно и тихо бучене като успокоени мамути, които отиват на водопой.

Павел се опита да заспи отново, но не можа. Усещането за края на войната стана пълно. През отворения прозорец идеше миризма на влажна пръст, благоухание на треви и песен на славен. Някъде бръмчеше глухо самолет. От селището долиташе сподавена глъчка от човеш-

ки гласове, скърцане на коли, мучене на крави и цвилене на коне. Населението, прогонено от войната, се връщаше по домовете си. Животът надвиваше на смъртта и тръгваше отново напред. Слухът за капитулацията на немците бе обиколил вечерта дивизионните щабове, стигна до полковите, премина в дружинните и се пръсна между войниците.

Павел се разсъни напълно. През отворения прозорец на селската къща се виждаше сребърнобелезникавият небосклон на изток. По него все още трептяха звезди. После на хоризонта се появи розова ивица, която се разрасна постепенно, доби оранжев оттенък и удави блясъка на звездите. Павел обичаше тия часове. Те бяха лишени от наситените с отговорност чувства и мисли, които изпълваха съзнанието му през останалата част на деня. В тия мигове времето сякаш протичаше с обратен ход, така че в съзнанието му оживяваше миналото, а личността му го съзерцаваше удивено и добиваше сила за нов устрем напред. И сега времето пак потече с обратен ход. Той се видя отново в скривалището на партизанския щаб, където играеше на шах с врага и смъртта, после във военната школа на Съветския съюз, където бе изучил тънкостите на тази игра, после в долината на Ебро, където повеждаше рота от испански работници в атака, после в галериите на Минас Хераес, където организира стачка между безропотния човешки добитък от индианци, метиси и негри, после в тъжните степи на Патагония, където студен антарктичен вятър свиреше покрай кулите на петролните кладенци, после в товарния параход, който го пренесе от Марсилия в Буенос Айрес, после в групата от трима нелегални, изтощени от глад младежи, които бягаха към границата.

Сиянието на зората се превърна в майско утро. Стаята се изпълни с ярка светлина и лъчите на слънцето огряха куртката му, окачена на стола. Върху нея лъщяха пагони на генерал-лейтенант и лентичките на нови съветски ордени. Той се усмихна доволно. Пагоните и ордените го радваха, макар да се преструваше на равнодушен към тях. Те бяха подарък от народа и от щастливата му звезда, която го бе провела невредим през изпитания и опасности, в които три четвърти от другарите му загинаха. Те бяха част от поемата на пълнокръвния му напрегат и действен живот, който не бе оставил зад себе си

сенки на неудовлетвореност или печал. Понеже обичаше живста, и животът го беше възнаградил.

Някой почука тихо. Вратата се откряна и зад нея се показа мургаво войнишко лице.

— Другарю генерал, часът е шест! . . .

— Ставам. . . — извика Павел.

След половин час, обръснат и свеж, той закушваше с офицерите от щаба си в малката селска гостилничка, приспособена за стол. Новината за капитулацията на немците бе потвърдена по телефона от щаба на армията.

Около тясната маса седяха десетина мъже в кафени походни униформи и една дребна, слаба жена с пагони на майор. Тя имаше умно лице, което, макар и повехнало, човек без колебание би нарекъл приятно. Тя изпълняваше неопределената функция на офицер за поръчки при политическото командване на армията, движеше се по целия фронт и произнасяше пред войниците хубави и вълнуващи речи.

Повечето мъже в стола бяха офицери от бившата армия и показваха съответната изисканост в държането си. Те имаха загладени лица, безупречно стегнати униформи и някакво особено чувство за генералшабно достойнство, което изразяваха в снизходителна сдържаност и желание да не смесват преценките си с грубото въодушевление на партизаните, които нахълтаха с големи чинове в армията.

Павел изпи чая си и произнесе внезапно:

— Капитан Денев! . . .

— Заповядайте, господин генерал. . .

— Ще ме придружите в обиколка по сектора.

— Тъй вярно, господин генерал! . . .

Павел стана и тръгна към вратата, последван от Варвара и капитан Денев. Останалите офицери се изправиха едновременно, удариха токовете си и застанаха мирно. Капитан Денев тръгна след Варвара под косите подигравателни погледи на другарите си. Те не го обичаха, защото бе спечелил доверието на генерала.

Навън пред щабния стол чакаше мощна военна кола, зад която дойде охрана от мотоциклетисти в каски. Павел ги погледна с досада. Нямаше вече нужда от тях. Под майското слънце, в синия простор, в благоуханието на цветя и треви се носеше мирът. Стръмните покриви на селските къщички, потънали в букети от зеленина,

се очертаваха ярко върху фона на чистото небе. Фасадите и покривите им бяха обрасли със зелен мъх. Ливадите и хълмовете бяха също зелени. Всичко тук бе зелено и свежо. На отсрещния тротоар, задържана от войници, се вълнуваше навалица от словенски селяни, която посрещна българския генерал с бурно ура. От тълпата се отделиха две момиченца, синеоки и руси като куклички. Те поднесоха букети от рози. Варвара и Павел поеха усмихнати цветята, а след това целунаха двете деца и седнаха в колата. До шофьора се настани капитан Денев. Селяните продължаваха да викат ура.

Когато колата потегли, лицето на Павел стана отново хладно и сериозно, както преди. Той се преструваше пак на равнодушен, макар че всичко, което видя, го ласкаеше приятно. Той не можеше да победи лекото опиянение от това, че бе произведен завчера генерал-лейтенант, че небето синееше, тревите благоухаеха и красиви словашки момичета хвърляха цветя в колата му. Той се радваше на победата, на девойките, на цветята, на пролетта. А Варвара, която седеше до него, сякаш съзна това и помисли тъжно: «Този човек е неспособен да изпита печал. . . Може би е ужасно повърхностен.» А след това се поправи: «Не, не е! . . . Той се вълнува от всичко, но трябва да изглежда студен.»

Колата излезе от тесните улички на селото и Варвара погледна с пусти очи зелената равнина. Измъченото й същество напразно търсеше радост в цъфналия пейзаж. Преди няколко седмици тук бе преминал огненият валеж на войната. От двете страни на шосето, до самите канавки или навътре в нивите, стърчаха зловещо опожарени танкове, влекачи с изкривени колела, разбити оръдия, пехотни бункери с телени мрежи около тях. Но всички тия останки на смъртта сега бяха покрити с килим от избуяла трева и полски макове, над който сияеше пролетта. Варвара пак се опита да намери в себе си някаква радост, но не можа. Всичко й напомняше непрестанно последното сражение на отряда при гарата, всичко, по силата на контраста или приликата, я караше да мисли за пущинака, в който бе загинал един мъж. Тя виждаше още този мъж. Защо, защо не загина с него? . . . Тя си зададе тъжно за хиляден път този въпрос, а после, както винаги, съзна безсмислицата му и стана отново уравновесена и твърда, но неспособна да изпита никаква

радост. «Зле съм — спокойно помисли тя. — Нервите ми са много зле. . . Аз приличам на ранен, който ще умре след победата.» И тогава си спомни примирено, че нервите ѝ бяха разбити от тригодишния живот в отряда, от гоненицата със смъртта, от глада и студа на партизанските нощи и от самотността на жена, която не можеше да забрави един мъртъв и обичан човек. Но над всичко, което изпитваше сега, владееше спокойствието и волята ѝ, която бе излязла от отряда закалена и твърда и която побеждаваше пристъпите на неврастения тай. Тази воля извираше от вярата в бъдещето, от дълга към партията и към хиляди загинали комунисти. Тя не бе мръднала от своя пост.

Колата наближи първите линии и останките на смъртта ставаха все по-пресни. Табелки с надпис посочваха неизчистени минни полета. В една нива, забит почти отвесно в земята, стърчеше опожареният корпус на самолет. Някъде гниеше конски труп. А над всичко грееше майско слънце, пееха чучулиги и никнеха треви и цветя. Павел говореше нещо за края на войната, но Варвара не го слушаше и мислеше за друго. Тя го прекъсна внезапно:

— Доволен ли си от мене?

— Да, разбира се! . . . — Той я погледна учудено. — Защо питаш? Ти се държа тук в тежките моменти много добре?

— Както в отряда ли?

— Много по-добре.

— Значи, не съм вече баласт. . . с револвера-играчка, окачен на шията ми.

— Никой никъде не те е считал за баласт.

— Може би само Динко.

Той я погледна внимателно и по треперенето на мускулите върху лявата половина на лицето ѝ разбра колко зле бяха нервите ѝ. Пак Динко! . . . Тази умна жена бе непоправимо чувствителна и само работата можеше да я изтръгне от тъжния и болезнен спомен за него. Може би тя щеше да бъде съвсем друга, ако този стихнен човек ѝ бе дал поне приятелството си. . . Ала тя и така беше добра. Пред офицерите в щаба тя показваше само непоклатимата си увереност на комунист, а това я караше да прилича на Лила. Имаше ли значение какво преживяваше вътрешно?

Павел съзна, че имаше. Варвара се намираше пред прага на неврастенията и с последни сили стоеше на поста си. А после щеше да рухне изведнъж тихо, безславно, незабелязано, като неизвестен партизанин, умрял в планината от студ или глад. И тогава дори другарите от отряда щяха да я забравят. Поематата на нейния живот бе героична, но тиха и скръбна.

Той я погледна внимателно пак и рече:

— Знаеш ли какво е решила да прави партията с тебе?

— Какво?

— Да те използва в чужбина.

— Все ми е едно. — Тя не изпита никакво вълнение, но след това помисли малко и добави: — Бих предпочела да работя по линията на профсъюзите.

— Не! . . . — каза той. — Ти си умна и твърда, а партията има нужда от такива хора в чужбина. . . Моята препоръка ще бъде също такава. . . Но преди това ти трябва да починаш. . . Лявата половина на лицето ти не е в ред.

— Да, мускулите играят. . . дребна работа.

— Не е дребна работа. . . Ужасът беше твърде голям, а умът и тялото ти го усещаха двойно. Имаше много причини за това.

— Да — рече тя, като почувствува досада от разговора.

По шосето се зададе дълга колона от немски пленници.

— Виж! . . . — каза тя. — Пленени немци.

Той се усмихна и я погледна изпитателно.

— Не те ли обзема желание да изпразниш един пълнител в тях? Те избиваха еврейски жени и деца.

— Не! . . . — каза тя. — Странното е, че не. Ще бъде глупаво, ако някой луд евреин, следвайки думите на Мойсея, започне да разстрелва пленени хора. . . Половината от тях са работници и утре могат да се превъзпитат в комунисти.

— Да! . . . — Павел се усмихна. — Ти искаш да убедиш в това дори своя командир.

— А ти винаги си правиш опити с мене.

— Искам да видя състоянието на нервите ти.

— Бъди спокоен. . . Нервите ми са в ред. А ако се почувствувам негодна за работа, ще си тегля куршума.

Той видя, че мускулите върху лявата половина на лицето ѝ трепереха пак. И тогава почувствува мъка, задето тя бе едновременно толкова героична и слаба. Слаба — поради своята чувствителност и героична — със своето себеотрицание.

Автомобилът се изравни с колоната на немските пленници. Те вървяха бавно с наведени лица, смазани под тежестта на умората и непрекъснатите сражения, обезоръжени, мрачни, окъсани, с избелели от дъжда и слънцето униформи. Някои бяха ранени и превързани набързо с кървави бинтове. Имаше нещо потрисащо в израза на лицата им и то бе покорността, отчаянието, пълната безнадеждност на хора, които нямаше към какво да отидат и при какво да се върнат, защото бяха унищожили всичко пред себе си и зад себе си. Някои гледаха все още ожесточено и тъпо като зверове, попаднали в клопка, но имаше и тихи, скръбни, укротени човешки лица, които съзнаваха вече безумието на престъпленията си, отговорността за които почваше някъде отгоре, но стигаше и до тях. И някои от тези тихи и скръбни лица гледаха с копнеж лазурния хоризонт, зеленината и цъфналите цветя, сякаш търсеха някакво усещане или някаква надежда, че животът можеше да почне отново, да победи отчаянието, разрухата и смъртта. Пленниците отминаха. Те бяха цяла рота или може би остатък от дружина, която се бе предала сутринта.

Шосето се издигаше нагоре с лек наклон и след малко колата стигна до билото на заоблено възвишение, от което се виждаха пехотни позиции. Павел извади бинокъла си и се загледа в тях. Тук-там в немските линии се веяха бели знамена, а българите, излезли от окопите си и събрани на групи, обсъждаха радостно мира. Зад една малка могила се виждаше група танкове, които сякаш все още не вярваха на примирието и се спотайваха зад прикритието си. Наляво равнината преминаваше в хълмист терен, в чиито гънки се бе сгушил щабът на един артилерийски полк. Колата се отби от асфалтираното шосе и по черен, изровен от танкове и влекачи път тръгна към щаба, последвана от охраната на мотоциклетистите. Павел искаше да поговори с полковия командир, а след това да обиколи с него позициите на батареите. Интересуваше го настроението на войниците. И пак някакво чувство на безоблачно щастие, на доволство от

себе си, което идеше от победата, слънцето и цветята, го накара да си представи грейналите им от радост лица и поздравите, с които щяха да го посрещнат. Но капитан Денев внезапно го разочарова.

— Господин генерал. . . — каза той смутено. — Мостчето още не е в изправност.

Капитанът си спомни, че го бяха предупредили сутринта по телефона, но той беше забравил това.

— Пионерите спят ли? — попита генералът.

— Поправят го от снощи. . . Виновен съм, че пропуснах да ви кажа това.

— Тогава спрете колата! . . . Ние ще почакаме тук, а вие идете в щаба и докарайте полковника с мотоциклет. Вероятно мостчето ще издържи тежестта му. . . А на пионерния подпоручик кажете, че ако баба му можеше да носи лагони, бих предпочел да приема в дивизията си нея.

— Тъй вярно, господин генерал! . . . — облекчено отвърна капитан Денев, доволен, че гневът на генерала се изрази в безобидна шега.

Колата спря и капитанът слезе от нея, за да седне в коша на един мотоциклет от охраната. Стори му се, че у генерала имаше нещо приятно, ведро и слънчево, което приобщаваше хората към новия свят. Тревогата и чувството на несигурност, което капитанът изпитваше отначало към комунистите, се превръщаха неусетно в спокойна солидарност към тях. И докато мотоциклетът го возеше по неравния път, той почна да мисли за неверниците от щаба: «Те са мухлясали глупци! . . . Те не виждат колко силно и пълно с човешка правда е новото, а забелязват само, че някой помощник-командир не носи униформата си добре.»

Павел и Варвара слязоха от колата и нагазиха в избуялата трева зад канавките на шосето. Полъхна вятър и донесе необятна вълна от цъфнали гори и поля. Над млечките и равнеца летяха пеперуди, а в синевината пееше чучулига. Мястото представляваше изоставена немска позиция. Пред билото на възвишението имаше окопи с разхвърляни каски и празни сандъчета от патрони, а от двете страни на шосето се виждаха заоблените и ниски куполи на бункери с телени мрежи пред тях. Само преди една седмица по тия места се бяха развили яро-

стни боеве, но и тук останките на смъртта бяха покрити с треви и цветя.

Павел седна върху разбитата стена на един от бункерите, а Варвара продължи да върви сама. Тя крачеше бавно, замислено, облечена в униформата си на жена-майор — кепе с червена звезда, пола-панталон и малки ботуши. На Павел се стори, че в дребната ѝ фигура сега имаше нещо женствено и това бе неочакваното движение, с което се наведе и почна да бере цветя. А после изведнъж тя се отказа от това и сякаш поразена от безсмислицата на заниманието си, хвърли откъснатите стръкове макове и равнец. Варвара бе отвикнала да бере цветя или може би не изпитваше вече никакво удоволствие от тях. Павел попита:

— Варваро, защо се отказа да набереш цветя?

А тя отговори горчиво и присмехулно:

— Защото няма кому да ги дам. . . Аз съм възрастна жена. . . Остарях в планината.

— Глупости! . . . — извика той. — Животът е пред тебе.

А Варвара отговори бодро и твърдо:

— Само радостта от победата. . . Но това е достатъчно.

Тя продължи да крачи бавно напред, сред избуялата и висока трева, а после се спря и като извади бинокъла си, почна да гледа към пехотните позиции. Няколко секунди Павел мислеше за нейното печално и крехко същество, у което силният ум се съчетаваше с толкова чувствителност. Малката ѝ глава с високо чело и семитски черти сега му се стори почти красива. Тази повехнала жена нямаше да забрави никога Динко. Но безнадеждната любов, която бе изпитала към него, щеше да я привърже още по-здраво към борбата.

Павел извади от джоба на куртката си частни писма, които сутринта куриерът му бе подал. Имаше време да ги прочете, докато чакаше полковника. Едно от писмата бе написано с красив почерк, който издаваше служебна точност и трудолюбие. Павел го отдели от другите и разтвори веднага. То бе от адютанта му, подполковник Данкин, заминал в тила по работа. Писмото започваше така:

«Уважаеми другарю генерал,

Първите пратки от лятно облекло за войниците тръгват тази вечер и ние ще ги получим по установения ред

от интендантския склад на армията. По въпроса за противотанковите снаряди генерал К. обеща пълна подкрепа, докато един тип, който случайно присъствуваше на разговора, забеляза, че сме ги изразходвали в много голямо количество. Изглежда, че в министерството все още има офицери с дървени глави, които нямат представа за съвременната война. Настоях и върху нуждата от влекачи. За всичко това говорих, както ме посъветвахте, с оглед на всички дивизии, за да не ни упрекнат в използване на лични връзки.

На минаване през X . . . се представих на командира на армията и съгласно Вашето нареждане го осведомих по въпросите от политически характер, които интересуват нашата дивизия и за които продължаваме да държим. Той разбра нуждата от бързото им решаване и Ви изпрати сърдечни поздрави.

Бързам да ви съобщя и една скръбна новина. Вашата снаха се е самоубила преди няколко дни в дома на майка си. Оставила е две писма — едното до следователя, в което съобщава, че слага сама край на живота си с някакво силно лекарство, и друго — до майка си. Изглежда, че на душата ѝ е тежало нещо, което не знаем.

Тъй като покойната е все пак Ваша роднина и Вие държехте много на нея, приемоте, другарю генерал, моите съболезнования.

С другарски поздрав Ваш
подполковник *Данкин*»

Павел сгъна писмото и се загледа неподвижно пред себе си. Стори му се, че светлината на майския ден бе потъмняла. Тишината наоколо бе пронизваща и безмълвна като мълчанието на гробище с отдавна забравени мъртъвци, в което имената на умрелите събуждат все още образи. Той си спомни докосването на пръстите, които правеха последен, отчаян опит на умиращ човек да задържат живота. Ала после той съзна, че Ирина трябваше да умре, да бъде забравена заедно с «Никотиана». Последната фибра на тялото ѝ, последното кътче на душата ѝ бяха просмукани от отровата на «Никотиана». Тя бе само труп, остатък, сянка от жена, която можеше да отрови и него. Той я съжаляваше, но не скърбеше за нея. Тя бе жена, купена и стъпкана от търгащите, нищо повече. . . В тиранията на олигархите и борбата срещу техния свят

имаше много по-драматични неща. Всичко, което ставаше, не можеше да бъде друго. Хората се бореха, страдаха и умираха, а животът неспирно вървеше напред.

Той запали цигара и се загледа в далечината. Майският ден продължаваше да сияе над цъфнали гори и поля. В съзнанието на Павел изпъкна акварелният, жизнерадостен образ на Лила, в който се съединяваха любовта и партизанската епоха на сините планини. И тогава му се стори, че блясъкът на майския ден се преливаше в гълъбовото сияние на очите на Лила.

БЕЛЕЖКИ

В архива на Димитър Димов е намерен ръкопис на незавършен роман без заглавие. Отпечатва се за пръв път след смъртта на автора в сп. «Пламък», кн. 11 и 12, 1967 г., а след това в т. 6 на «Събрани съчинения» под редакцията на Емилиян Станев, Богомил Нонев и Яко Молхов. Този фрагмент няма високи художествени качества: твърде претрупани психологически мотивировки, мудност на действието, разтеглени диалози, прекалено остроумие и салонни обрати на речта, една непрекъсната опасност да се стигне до мелодраматизъм, до салонно-сентиментална драма на дама от «висшето» общество. Всичко онова, което спасява «Осъдени души» и дори «Поручик Бенц» от сентиментализъм и мелодраматизъм (постоянно виснещи като лепкава мъгла над Дим. Димовите сюжети), тук липсва. Макар че е твърде рисковано да се съди по един фрагмент, смятам, че това е един несполучлив опит и не случайно е изоставен от автора. Но както сюжетът и характерите, така и някои основни мотиви тук имат пряко отношение към «Тютюн».

През 1943 г., по време на пребиваването си в Мадрид, Димитър Димов в един разговор с Тодор Нейков споделил, че е замислил нов роман — история на три поколения тютюнотърговци, като се започне от турско време. Неговите наблюдения върху обществения живот у нас, както и впечатленията му от частния живот на някои социални кръгове са го довели до убеждението, че по-старото поколение тютюнотърговци се е придържало към традициите на българския живот, държало е на морала и достойното поведение, в него имало нещо от благородството и достолепието на еснафската старина от Възраждането. В по-ново време, особено през 30-те години, в тютюневия свят нахлуват нови хора, парвенюта, лишени от морал и всякакви задръжки, алчни и ненаситни, поставили над всичко закона на печалбата и жаждата за забогатяване. Самите потомци на някогашната тежка, солидна буржоазно-еснафска класа се превръщат в дегенерати, в хора, лишени от енергия и морални устои. По тоя начин Д. Димов се е надявал да направи един социално-психологически разрез на цялото общество. Той си е давал сметка,

че това ще бъде сложно, трудно за изпълнение произведение. Но се е надявал на познанията върху тютюневия свят, които е получил от баща си, и на своите лични проучвания. (Известно е, че вторият баща на Дим. Димов — Руси Генев, майор в оставка, завършил икономически и правни науки в София, — около двадесет години е работил в тютюневия бранш. Макар и да не имал достъп до най-висшите среди на тютюнотърговците, тъй като е бил от треторазредните експерти, той е познавал доста добре тоя свят.)

Няколко години по-късно Тодор Нейков се разколеба в точната дата на тоя разговор с Дим. Димов. Боейки се да не ме подведе, той ми съобщи, че е възможно паметта да му е изневерила и всъщност Д. Димов да му е говорил за своя замисъл в края на 1945 г. или в началото на 1946 г. Така го и предава в спомена си «Срещи с Димитър Димов в Испания», в. «Народна култура», бр. 28, 1972 г.

Възможно е да е така. Но със сигурност знаем, че към средата на 1946 г. работата върху романа е доста напреднала. Съдя по откъса «Тютюнев склад», отпечатан в бр. 2 от 28. IX. 1946 г. на в. «Литературен фронт». Откъсът е без подзаглавие и каквото и да било указание, че е част от голямо произведение. В първото издание на «Тютюн» той се намира между 30-а и 36-а страница. Значителните разлики както в стилно-езиково, така и в смислово отношение не могат да ни заблудят и по всичко личи, че образът на Борис Морев е вече оформен в съзнанието на автора. Личи, че той е замислен като безогледен карьерист, човек с огромна енергия и жизнена воля, неподбиращ средства да се издигне до висините на тютюневия свят. Като съдим по откъса, образът на неговия брат Стефан отначало е бил замислен малко по-другояче и вероятно в сюжета е поемал ролята на Павел.

Но да се върнем към незавършения роман без заглавие. За мен е ясно, че в периода 1942—1952 г. Д. Димов не е можел да се връща към него, това е твърде наситен творчески период. А да предполагаме, че след 1952 г. ще се земе отново с него, ми се струва невероятно. Имам предвид, че след като в «Тютюн» е намерил истинския сюжет, най-подходящия жизнен материал за осъществяване на своята идея, едва ли ще се захваща отново със своята ранна «мелодрама», както по-късно косвено ще назове своя неуспех. Според мен ръкописът на незавършения роман е изоставен окончателно в момента, когато се ражда замисълът на «Тютюн».

Защо да занимавам читателя толкова време с един несполучлив и незавършен опит на Дим. Димов. Защото смятам, че това е първият вариант на «Тютюн», ако може така да се каже.

Ако искаме да вникнем по-дълбоко в духовното и идейно

развитие на Д. Димов, в неговото съзряване като художник, в тайната на успеха му с «Тютюн», трябва да се занимаем по-подробно с тоя фрагмент. Първо, става ясно, че «Тютюн» не е първият опит на Д. Димов с типично български сюжет и герои, както мислехме досега. Върху нашата история и проблеми на живота той е мислил много по-отдавна (това може да хвърли допълнителна светлина и върху «Осъдени души»). И, второ, тук има мотиви, които по-късно се развиват напълно и с цялата си дълбочина в «Тютюн».

Дъщеря на богат фабрикант на текстил (този факт не е без значение, макар че на пръв поглед е все едно дали е фабрикант или рентнер), млада, красива и умна жена, опустошена от празен, безсмислен живот на паразит, разсипана психически от удоволствия и злоупотреба с алкохол (още не морфин), търсеща все по-остри, болезнени наслади, неочаквано се влюбва в млад, жизнен, интелигентен човек «от народа», който си има годеница и се отнася с прония към прищявката на милионерката. Това е засега всичко и вероятно романът ще завърши с трагедията на преситената и опустошена Адриана, както е при Фани Хорн. Адриана е един от вариантите на Фани Хорн (образът на фаталната англичанка е бил готов, преди да започне работата върху «Осъдени души», и на Мария от «Тютюн».

Дотук нищо особено. Но още тук личи интересът на Д. Димов към историята, към социалните проблеми, към устройството на обществото и неговите закони. Образът на стария фабрикант много напомня хищниците на капитала, които по-късно Д. Димов ще опише в «Тютюн». «С посивелите си мустаци, с острите си очи, със сухото си енергично лице той приличаше на стар кръвожаден вълк, от който всички трепереха.» Твърде банална характеристика. Според мен тя се дължи както на все още по-слабото му умение да индивидуализира образа, така и на бедни житейски впечатления от предмета, който описва. Както и в «Поручик Бенц», тук характеристиките и взаимоотношенията са построени повече върху книжна, абстрактна основа, отколкото върху лични познания на живота и хората.

Тоя фабрикант е потомствен буржоа, неговите деди са били търговци и лихвари, по-късно модерни капиталисти. Но в него се е запазила тяхната енергия и сила. Като наблюдава преживяванията на дъщеря си, той си мисли, че «на младини той също бе преживял такива кризи. Обземаха го странни желания да прави социални опити, да въвежда участие на работниците в печалбите, но всичко това се разбиваше в някакъв мощен инстинкт да удуш-

ва и изяжда конкурентите си, да усъвършенствува фабриката, да група печалби, които разрастваха неимоверно.»

Книжният отгънък на това построение личи отдалеко. Разбира се, в България е имало потомствена буржоазия, семейства с традиции, банкерски кланове, затворени общества с кастови предразсъдъци. Но в «Тютюн» няма нито един образ, произлязъл от такава среда. При всяко родословие тук само едно поколение назад достигахме до еснафи, селяни, бедни чиновници. Всяко родословие, едно-две поколения назад се губи в мрак. В «Тютюн» най-характерният тип е Борис Морев — парвенюто, случайният, новодошлият, безродният. Изборът на такъв герой не е случаен. Житейски убедителен, исторически достоверен може да бъде само такъв тип. Само такъв тип може да характеризира българската буржоазия с нейната неустойчивост, липса на традиции, стародавност. Обратното би довело Д. Димов до неразрешими противоречия при изобразяване на общественото ѝ поведение през 30-те години.

В тоя фрагмент, характеризирайки Адриана и баща ѝ, Д. Димов говори за «прадеди», «поколения», «минало» и т. н., но всъщност това се оказва общо място, нещо, почерпано от книгите, чуждо на историческата действителност. Изучаването на историята при работата над «Тютюн» го довежда до други решения.

Интересен е и един друг мотив в незавършения ръкопис. Адриана разсъждава за собствената си поквара и душевна опустошеност: «Дали покварата ѝ не се коренеше в кръвта на прадедите, които отначало бяха търгували с гайтани, след това лихварствували, а после основали предачни и тъкачни фабрики? Не се ли проявяваше в нея егоизмът на безбожния лихвар, алчността на грабителите, които трупаха богатства, плащайки нищожни надници? И тоя егоизъм, тази алчност, това грабителство не се ли проявяваха сега под маската на фини и жестоки наслаждения, на желанието да изтръгва и умъртвява сърцата на хората, както бе умъртвила и своето? Но между прадедите ѝ имаше такива, които не бяха грабителите. Много от тях бяха дали живота си за църковната свобода, бяха пожертвували състоянието си за училища и просвета, за събуждане на народа от летаргията на робството. И после, всички до един, дори най-лошите, дори лихварите и грабителите, тия, които се гърчеха, бяха живели в сред патриархална семейна атмосфера, бяха пазили строгия пуритански морал на българи от старо време. . . Не, в нея имаше нещо ново, придобито, поквара, която липсваше на прадедите ѝ.»

Старият фабрикант, който е насочил цялата си енергия към трупане на богатства, не може да разбере извратеността на дъщеря си. Той все пак носи трезвостта и пуританизма на своите

предшественици. Бързото разложение, което настъпва само след едно-две поколения на енергични, силни, градивни по дух хора, му е непонятно. «Той си представя с ужас някои възможности, за които досега мислеше, че могат да се случат само на Запад. . . Откъде бе дошло това? В рода си нямаше наследствено обременяване, никакви болести. Всички прадеди бяха хора с желязно здраве, оптимисти, израсли сред зелените хълмове в подножието на Стара планина. През паметта му мина образът на покойния му баща, който никога не оставаше бездеен. . . Да, откъде беше дошло това разкапване у Адриана?»

Вероятно проблемът за нравствената деградация, за бързото психическо и биологично изчерпване и изхабяване, за малкия духовен потенциал на българската буржоазия отдавна е занимавал съзнанието на Д. Димов. Сам по себе си това е въпрос обществен и социален, но ако съдим по незавършения роман, Д. Димов го разглежда в неговия психологически и биологичен аспект. Оттук, от неговите разсъждения на тоя етап на художественото му и идейно развитие, до идеята да се опишат три поколения тютюно-търговци, които ще разкрият упадъка и залеза на българската буржоазия, има само една крачка. В момента, когато Д. Димов разбира, че неговият роман е заплашен да се превърне в сантиментална мелодрама, работата е изоставена окончателно. Тая тема може да се спаси само от идеята за «Тютюн». По-нататък ще видим защо Д. Димов се обръща именно към тютюните и тютюневия свят, но засега можем да установим, че много от проблемите, които той разработва в големия си роман, са го вълнували далеч преди това.

Следите от първоначалния замисъл на «Тютюн» ще открием и в крайния етап на художествената концепция на Д. Димов, но тук тоя елемент играе по-второстепенна роля, като един мотив от цялостна идея.

И така, в годините след излизането на «Поручик Бенц» Д. Димов замисля роман със съвременен сюжет. Работата върху романа се прекъсва поради неговото заминаване в Мадрид в началото на 1943 г. Причината за прекъсването не е само външна. Историческите събития: класовите сблъсъци, войната, деветосептемврийската революция — го карат да преосмисля своята работа, довеждат го до мисълта, че истински роман може да се създаде само върху основата на дълбоко разбиране на обществените процеси на времето, иначе това би било мелодрама. По това време той е обогатил своя личен опит от наблюденията си върху испанския живот и последиците на Испанската революция. Работата върху «Осъдени души» го е накарала да погледне с друг поглед и върху нашия живот. Независимо от това, че е имал доста впечатления и е раз-

мишлявал върху личния и обществен живот на българската буржоазия, върху нашия обществен живот, той чувства нуждата от по-дълбоки и по-системни познания на общественото и историческото битие на българската буржоазия. По това време му идва идеята да опише три поколения тютюноотърговци. Тук той би стъпил на здрава почва. Не само защото тук неговите познания са по-сигурни. Изключителният му художествен усет му подсказва, че именно чрез изобразяването на тютюневите капиталисти ще може да разкрие до дъно строежа на нашето общество, политиката на управляващата класа, класовите конфликти, движещите сили на общественото развитие, характера на нашата история между двете войни, психологията на класите и т. н.

Като стопанска стойност тютюнът започва да играе роля у нас още в началото на века.

След Балканската война във връзка с това, че към България се присъединяват нови земи, годни за отглеждане на тютюни, производството се засилва. По време на Първата световна война нашите тютюни се налагат на пазарите на централните сили — Германия и Австро-Унгария. От 1917 г. до 1919 г. тютюнът представлява 70% от всички износни артикули.

След войната ориенталските тютюни все повече се търсят на европейските пазари. В тая търговия се влагат много наши и чужди капитали. След рекордната 1923 г. настъпва криза в пласирането на българските тютюни, която трае няколко години, и производството спада, но до Втората световна война тютюнът продължава да бъде основното перо на нашия износ и да заема централно място в нашата икономика. В тютюневата промишленост са вложени повече от $\frac{1}{4}$ от всички капитали, вложени в българската индустрия.¹ През целия период между войните тютюнът представлява средно 40% от целия износ. А стойността на изнесените тютюни за някои години представлява $\frac{3}{4}$ от стойността на целия износ.

В производството на тютюн през 1923 г. са били заети около 200 хиляди стопанства. През другите години между двете войни

тая цифра е по-малка — около 100—120 хиляди стопанства. За по-голямата част от тях това е основно препитание и единствен източник на доходи. Значи около половин милион от цялото българско население влага един черен, египетски труд в отглеждането на отровното растение.

В манипулацията на тютюните участвуват около 35—40 хиляди работници. За някои години тая цифра се надхвърля. В тютюневите фабрики работят около 2—3 хиляди работници. Като прибавим към тия цифри работническите семейства, обслужващото население от занаятчи и дребни търговци, чиновници, служители, експерти, тютюноотърговци, фабриканти и т. н., ще видим, че близо един милион от 5—6-милионното население на България е пряко свързано с производството и търговията на тютюни.

И така, тютюнът е не само средство за препитание на грамадна част от българското население, но и главен, основен източник за печалби на българската буржоазия. Това до голяма степен определя характера на българския капитализъм, облика на българската буржоазия.

Монокултурното стопанство е характерно за колониалните и полуколониалните страни. България, без да бъде колониална страна, до 9. IX. 1944 г. не можеше да развива хармонично своята икономика. Уродливото разрастване на само един клон от стопанството, какъвто е производството на тютюн, наистина дава възможност за бързи и лесни печалби на шепка капиталисти. Но в същото време обрича страната на икономическа изостаналост, прави я зависима от пазарите, от чуждите монополи и т. н. В периода между двете войни, особено през 30-те години, около 50—60% от всички ни износ на тютюни отива в Германия. Още в началото на 30-те години Жак Асеов, главният агент на немската фирма «Реесмста», се обявява за привличане на немски капитали в нашата тютюнева индустрия, за увеличаване на вноса от Германия, за да се пласират там нашите тютюни. «Трябва един път завинаги да се турне край на престъпната и само от демагогски съображения водена кампания против чуждия капитал.» («Тютюнът в българското стопанство», С., 1933 г.) Друг агент на немското проникване у нас, Найден Стоянов, подпредседател на Съюза на тютюноотърговците в България, казва: «От 20 години насам тази държава (Германия) е най-главният консуматор на нашите стопански продукти. Към нейните нужди и възможности ние пригледихме дори цялото наше земеделско производство.» («Българският тютюн», С., 1940 г.)

Най-сигурен купувач на нашите тютюни през 30-те години е Германия. Това именно до голяма степен определя нашата вън-

¹ «Стачните борби на работническата класа в България» — под редакцията на Драгой Коджейков и проф. Веселин Хаджиколов, С., 1960.

шинополитическа ориентация. Българската едра буржоазия не беше в състояние да рискува своите печалби и да скъса връзките си с хитлеристите, дори и да се досещаше, че тия връзки ще ѝ струват скъпо.

В самото заглавие на романа «Тютюн» се съдържат много асоциативни и смислови пластове. Един от тях е природата, демоничният характер на това растение. В някои планински и полупланински райони на България почвата, непригодна за друга, по-конструктивна и хуманна земеделска култура, се оказва благодатна за тютюна. Туй, което за милиони хора по света носи една опасна наслада, болести и смърт, за голяма част от българското население е препитание, а за българската едра буржоазия — главна сфера на дейност, основен източник на печалби. Според мен това до голяма степен определя нейния психологически и нравствен облик. Това е буржоазия нестабилна, несигурна в себе си, в своите икономически устои, в много отношения — случайна, ориенталска, неквалифицирана като такава. Какво имам пред вид или, по-точно, какво е имал пред вид Д. Димов, когато се е насочил към тая тема.

Българските тютюни принадлежат към тъй наречените ориенталски тютюни. Три са главните производителки на тоя артикул: Гърция, България и Турция. Качествата на това растение зависят изцяло от почвата, климата, географската ширина, мястото където е отглеждано. Неговият аромат, цвят, горене, издръжливост, и т. н. са индивидуални, не могат да се заменят, да се добият при други условия, при друга почва, при друг начин на отглеждане. Никакви рационализации, никакви научни технологии не могат да изменят качествата на тютюна, да го принудят да расте при други условия и друг климат.

Нещо повече, при манипулацията тютюнът продължава да оказва отчаяна съпротива срещу капиталистическата стандартизация. Той не иска да се превърне в стока, не се поддава на нивелация, бясно защитава своя индивидуализъм. По своята природа той е антибуржоазен, антикапиталистически. Трудността да се машинизират и автоматизират процесите при обработката на тютюна издава неговия аристократизъм. Затова и до днешен ден производството и обработката на тютюна не могат да се технизират изцяло, да се автоматизират. Степента на техническата стандартизация се постига чрез човешката дарба да различава неговата качественост. Той се опитомява от артистичната способност на човешката ръка и око, поддава се на качествеността на човешкия талант и отхвърля бездушната количественост на машината и тех-

никата, неотменното условие на капиталистическото производство и забогатяване.

Ето мнението на един специалист: «Едно от редките технически действия, които не се поддават на машинизиране, това е манипулацията на тютюна. Тя се състои в сортирането на всеки лист поотделно, според качествата, които притежава. А те са за всеки отделен лист различни и обхващат неговата големина, дебелина, форма на листа, влажност, окъсаност, болезност и пр., което иде да ни подсказва, че всеки лист е напълно индивидуален, сам за себе си и само една прецизна сортировка може да постави сродните по външни белези и вътрешни качества листа в припадащото им се търговско качество, и тогава можем да разчитаме, че се приближаваме към едно стандартизиране, към едно типизиране на стоката. А това може да върши само човекът със своя мозък, от което пък произлиза последствието, че тютюневата манипулация не може да се машинизира.»¹

По-нататък. В сферата на търговията тютюнът продължава да се съпротивява на капиталистическата нивелация. Обявявайки се срещу създаването на държавен тютюнев монопол, Жак Асеов в книгата си: «Тютюнът и българското стопанство», С., 1931, между другите съображения изтъква и следните доводи: «Тютюневите експерти не са и не могат да се третират като обикновени чиновници. . . . Познаването на тютюна не е наука, която може да се научи от всекиго, а дар или по-скоро изкуство, което малцина могат да го притежават, а още по-малцина до свършенство. В свободната търговия това дарование се заплаща скъпо. . . . Касае се в случая не за обикновени чиновнически заплати, а за такива, далеч по-високи от тия, които не получават дори най-висшите държавни служители.»

И така, основният продукт, на който разчита българската буржоазия в своята икономическа дейност, съдържа в себе си нещо двусмислено, неопределено като стока, и в същото време — безперспективно с оглед капиталистическото, индустриално развитие на страната. Самият труд по отглеждането на тютюна е отчайващо примитивен, тежък, безпросветен, робски. Той изцежда физическите сили на грамадна част от българското население, отнема му всяка възможност за творчество и развитие. Тоя труд няма очарованието на земеделския труд и в същото време не дава перспективите на буржоазно-деловото преуспяване и размах.

¹ Събчо Ненов. «Промени в търговията с тютюни в България — чуждите фирми и тонгата», Сп. «Стопанска мисъл», г. II, 1930 г., кн. 2.

Бедна, лишена от въображение и размах, българската буржоазия експлоатира не енергията, волята, ума на способни, делови и просперирани индивиди, а физическите усилия на една тъмна, без перспективи за развитие маса.

Сега можем да разберем защо Д. Димов се обръща именно към тютюна. Неговият герой от незавършения ръкопис, фабрикантът на текстил, традиционният тип на български капиталист, всъщност се оказва не типичен представител на българската буржоазия. Героят на този исторически момент може да бъде само Борис Морев, т. е. парвенюто. Тютюнът, както видяхме, не капиталистически, или двусмислено капиталистически продукт, както и не устойчивият, традиционният, типът с оформени исторически черти, а случайният, нехарактерният, безформеният, новодошлият могат да говорят истински, красноречиво за психологията, манталитета, облика на управляващата класа през един от най-драматичните периоди на новата ни история.

Мисля, че за внимателния и заинтересован читател на «Тютюн» е необходимо да познава още някои важни подробности относно механиката на някои обществени, социални и чисто технологически процеси, отразени в романа.

Вторият основен мотив на романа «Тютюн» е тютюноработничеството и неговата борба срещу капитала. Но за да ни бъде всичко ясно тук, би трябвало да познаваме структурата на търговията с тютюни.

Самите тютюнопроизводители са били дребни стопани, всеки от които отглежда малки количества тютюн на малко парче земя. Изкупуването на всяка реколта започва през м. декември и завършва към февруари. Фирмите имат по селата свои агенти, които са в пряка връзка с производителите. Понякога изкупуването става чрез посредници и комисионери, които са в същото време агитатори и разузнавачи на фирмите.

Така закупената реколта отива в складовете на фирмите за манипулация. Манипулацията на тютюна се състои в подреждането на тютюневите листа по сортове, качества, големина и т. н. Тя се извършва от наемни работници. Манипулираният в бали тютюн ферментира в складовете, след което се изпраща на европейските тютюневи борси в Дрезден, Хамбург, Амстердам, Анверс и др., или ако са продадени направо на някоя чужда фирма, за производство във фабриките (каквото е случаят с «Балкан-табак», креация на «Реестма») Манипулацията започва през пролетта и завършва през есента. Зимата е безработен сезон за тютюноработниците.

Още една много важна подробност. До към 1930 г. нашите

тютюни се манипулират главно по два начина: басма и банибалъ. В басма се манипулират по-дребнолистните и фини тютюни, носещи същото название. Манипулацията банибалъ бива широк пастал и тесен пастал. Всеки манипулиран килограм тютюн получава определена цена в зависимост от начина на манипулиране. Най-висока цена има тютюнът, манипулиран в басма. Най-ниски производствени разходи има тютюнът, манипулиран в тонга. Това понятие трябва да се запомни, то много често се среща в романа. Тонгата е по-непрецизна и затова по-евтина манипулация. Тя се практикува, когато тютюнът се доставя директно във фабриката, тъй като не може да гарантира дълготойното му запазване. Тонгата се въвежда в България, когато чуждестранни фирми и монополи основават у нас свои режими и могат да закупуват наведнаж големи количества тютюн. Например от реколтата 1929 г. Жак Асенов подготвя партия за «Реестма» от около 10 милиона кг. Той пръв се опитва да наложи тонга в такива мащаби. При този случай българското народно стопанство губи около 500 милиона лева, които ще бъдат присвоени от «Реестма». В какво се състои работата? При друга манипулация тия 500 милиона трябва да се изплатят във вид на надници и на българските търговци. Но при тонга манипулационният период се съкращава от 8—10 на 3—4—5 месеца в годината, тъй като в тонга се манипулират ферментирани тютюни, а нашите тютюни ферментират чак към юли.¹ Безработният период на тютюноработниците, който дотогава трае 2—3 месеца през годината, сега се удължава на 6—7—8 месеца. При тонга броят на работниците не се намалява, дори се увеличава, но в същото време се увеличава безработицата.²

Когато Борис Морев се явява пред Спиридонов с предложение да въведе тонга, той е предвидил, че това ще засегне най-чувствително работниците, затова в неговия план фигурират мероприятия за смазване на тяхната съпротива.

Борбите на тютюноработниците срещу въвеждането на тонгата е един интересен епизод от стачните борби в България.

И тук тютюнът разкрива своята неопределеност като стока и дава възможност за различни, понякога противоположни тълкувания. Затова се смята, че, от една страна, работничеството е в правото си да се бори за своите преки икономически интереси, а, от друга, някои считат, че това прилича на някогашния бунт срещу

¹ Събчо Ненов. «Промени в търговията с тютюни в България», сп. «Стопанска мисъл», 1930 г., кн. 2.

² Сотир Яков Филипович. «Българският тютюн». Пловдив, 1942 г.

въвеждането на механичния стан.¹ Теоретически спорът продължава през цялото десетилетие — рационализация ли е тонгата, технически прогрес или заплаха както за работничеството, така и за качеството на българските тютюни, за техния престиж на международния пазар. Срещу нея се обявяват не само специалисти, общественици, икономисти, но и повечето фирми и кооперации. В по-голямата си част търговците на тютюн не смеят и нямат възможност да въведат една модернизация, да рискуват, да намалят производствените разходи, за да излязат с по-конкурентоспособна стока. Единственото, което имат кураж да направят, това е да стягат бавно, въжето около шията на работника и производителя, да изцеждат физическите сили на утрудените маси. Това произлиза както от самата природа на тютюна като стока, така и от ориенталската недоразвитост на българския капитализъм.

В книгата «Стачните борби на работническата класа в България» например тонгата е квалифицирана като «технически прогрес». Изтъква се грешката на партията, която подкрепя искането на работниците за нейното отменяване.

Тютюневият пролетариат е най-многобройният в България — около 40 000 души в края на 30-те години. Това е една внушителна пролетарска армия, съсредоточена в Пловдив, София, Хасково, Дупница, Кюстендил, Кърджали и някои други градове. Във фабриките за цигари, около 50 на брой през 1920 г., има малко повече от 2000 работници. Концентрацията на работници тук е много по-малка, затова те не могат да бъдат такива огнища за пролетарските борби, както складовете за манипулацията.

Тютюноработниците са не само най-многобройният, но и най-организираният пролетариат в България, стоящ в първите редици на работническото движение. Като главно средство за защита на своите права и правата на целия български пролетариат тютюноработниците често организират внушителни стачки. В Пловдив, главния тютюнев център, са ставали 56 стачки, в София — 51, Хасково — 24, в Дупница — 6 и т. н. Тия стачки, почти винаги организирани и ръководени от партията и прогресивните профсъюзи, не рядко от икономически преминават в политически. Особено силно разтърсват целия стопански и обществен живот общите стачки на тютюноработниците, в които вземат участие всички тютюневи центрове. Например през 1922 г. общата тютюнева стачка обхваща 25 000 работници, през 1929 г. — 22 000, през 1936 г. —

25 000, през 1940 г. — 30 000. Тия мощни манифестации на работническата солидарност показват силата и идейната зрелост на българския пролетариат.

По борбите на тютюноработниците можем да съдим за сериозността, ясната определеност и категоричност на социалните конфликти в България в периода между двете войни. Класовата структура на обществото се оглежда в тоя сблъсък, на чиито полюси стоят икономическите, политическите, идеологическите, правствените и духовните интереси на две враждуващи класи. Именно тук най-ясно проличава основният конфликт в общественото развитие на страната, конфликт, от чието разрешение зависеше съдбата на българския народ.

•

«Тютюн» е завършен през първата половина на 1951 г. През юни—юли ръкописът е вече в редакцията на издателство «Народна култура».

На 17 август 1951 г. книгата е дадена за печат. След няколко месеца романът «Тютюн» е вече по книжарниците. Успехът е наистина потресаващ. Надминава всички очаквания на Д. Димов. Треската, с която се посреща романът от всички читатели, освен другите причини има и един тънък психологически мотив. Всеки си задаваше въпроса — как ще го посрещне критиката? За неговото легализиране беше необходима санкцията на тая висока инстанция. Тя трябваше да го узакони, да му намери място в системата на своите ценности. С нетърпение се очакваше нейната оценка, нейната аргументация. Положението ѝ беше сложно и деликатно. Всички очакваха един двубой. Това още повече нажежаваше атмосферата около «Тютюн».

В бр. 8 на в. «Литературен фронт» от 21. II. 1952 г. в дописка под заглавие «Оживена дейност» Ана Каменова разказва за дейността на секцията на белетристите при СБП. Съобщава се за обсъжданията на «Мелницата Липовански» от Ст. Ц. Даскалов, разказите на Виктор Барух и на романа «Тютюн» от Д. Димов. «Обсъждането на «Тютюн» продължи три вечери. И двата салона бяха препълнени със съюзни членове и гости.»

Незапознатият със състоянието на нещата едва ли може да се досети, че зад безстрастните редове на това съобщение се крие една буря. В продължение на три вечери — 8, 11 и 13 февруари — се провежда драматично обсъждане на «Тютюн», в което взимат участие 23 души: Пантелей Зарев и Емил Петров (докладници), Павел

¹ Райко Ошанов. «Манипулацията «тонга» и безработицата сред тютюневите работници.» Сп. «Български тютюни», 1939 г., кн. 7—8

Спасов, Божидар Божилов, Максим Нанмович, Димитър Ангелов, Яко Молхов, Челкаш, Виринея Вихра, д-р Кольо Иванов, Димитров (читател, стенограф на събранието), Павел Вежинов, Георги Йовков, Стоян Каролев, Иван Бурин, Христо Радевски, Ст. Ц. Даскалов, Карл Майски, Никола Фурнаджиев, Димитър Хаджилиев, Иван Руж, Арманд Барух, Камен Калчев, Пенчо Данчев. Както виждате, цветът на нашата нова социалистическа интелигенция. Мненията се движат от пълното отрицание до приемане на романа като «най-крупно произведение на нашата литература».

На края Д. Димов отговаря на всички критики, отправени срещу романа му. Отговорът му се състои от 37 машинописни страници¹. Той толерантен и вежлив човек тук е необикновено рязък, някъде даже саркастичен: «Дълги часове наред аз слушах търпеливо как моята книга не се критикуваше, а просто хулеше и как бях изкаран реакционер, космополит, еротик, фройдист и т.н. Имам право, следователно, да се дразня и реагирам.» Служейки си с терминологията, жаргона и красноречието на времето, той отбива всички атаки на своите критици по основните пунктове на обвиненията. Той е сигурен, убеден в себе си, в значимостта на своя роман. Приема някои от критиките по някои от второстепенните проблеми, но смята, че в основни линии правилно е решил художествената си задача. «Другари, моля ви повторно и настойчиво да отбележите, че аз не се хваля, а само се отбранявам срещу тежки обвинения. И понеже тези обвинения ми се струват необосновани, аз съм доста рязък и злъчен.»

Големият брой на участниците в обсъждането, страстната заангажираност на почти всички изказали се с проблемите и развитието на нашата литература, участието на най-активни критици и писатели, вълнението, което е обхванало умовете и сърцата, превръща обсъждането в едно литературно събитие. За всички е ясно, че става дума за пътищата и бъдещето на нашата литература. Романът «Тютюн» поставя този въпрос. От една страна, той поставя на изпитание много заострените представи за социалистическия реализъм, за възпитателната роля на комунистическата литература, за новия човек, за типичното в живота и т.н. а, от друга страна, мощният изобразителен талант на Д. Димов е покорил всички. Няма почти нито един изказал се, който да не признава, че се намира под обаянието на прочетеното, който да не е дълбоко развълнуван от съдбата на героите, от необикновения сюжет, от ярката пластичност на Д. Димовия талант.

¹ Отпечатан е в т. 6 на неговите «Събрани съчинения», С., 1967 г.

След тридневните обсъждания разговорът се пренесе в печата. Във в. «Литературен фронт», бр. 10 от 6. III се отпечатва статията на Пантелей Зарев «За пълна победа над антиреалистичните влияния». В основни линии това е неговият доклад на тридневните обсъждания. В следващия брой на в. «Литературен фронт», бр. 11 от 13. III, излиза статията на Никола Фурнаджиев «Една вредна критика за романа «Тютюн». Паниката, която е настъпила в редакцията, личи от бележката към статията на Никола Фурнаджиев:

«Редакцията не споделя мнението на П. Зарев за романа «Тютюн», изразено в статията му «За пълна победа над антиреалистичните влияния» (бр. 10). Груба грешка е поместването на статията без изрична бележка в този смисъл.

Днес печатим статията на Н. Фурнаджиев.

С редакционното становище «Литературен фронт» ще излезе в един от близките броеве.»

Желанието на редакцията да излезе със свое становище така и не се осъществява, защото го е изработила твърде късно...

Самата статия на Фурнаджиев не внася някои нови моменти в оценката на «Тютюн». Авторът разкрива положителното си отношение към романа почти със същата аргументация, която излага и в изказването си на обсъждането. Главното в статията му са нападите срещу критиката, която според него, изхождайки от «глупави» теории, отхвърлила голямото произведение на Д. Димов. Той дори отива по-нататък — обвинява критиците на «Тютюн» в недоброжелателно отношение към автора и романа, в неуважение, завист и т.н. От обвинител критиката е поставена в положение на обвиняем. Тя вече трябва да плаща за своето усърдие и ревност, за своя патос и вдъхновение.

Но, изглежда, вече е твърде късно да се задържи обсъждането в рамките на литературните средства. Само три дни след статията на Н. Фурнаджиев, на 16 март, във в. «Работническо дело» излиза редакционната статия «За романа «Тютюн» и неговите злополучни критици».

Тук оценката е изцяло положителна. Романът е наречен «гордост за нашата литература». На критиката е дадена унижователна характеристика. «Тя трябваше да поздрави новото произведение на писателя Димитър Димов като решителна стъпка напред за високоталантливия писател в сравнение с неговите «Осдени души», като радостна победа на автора и на българската литература.» Между другото тук се въвежда критерият «читатели», който в случая се оказва на «три глави по-високо» от критиката «На тридневните обсъждания в Съюза на писателите редица наши

«меродавни» критици с лекомислението на чужденци в нашата литература и с чудовищна свирепост отрекоха Димитър Димов, «съсякоха» го с брадви и го «изхвърлиха» в задния двор на литературата пред смаяното недоумение на цялата читателска българска публика, която с един замах беше обявена ни повече, ни по-малко за публика с развалени, едва ли не порнографски вкусове.»

И още един цитат, за да бъдем съвсем наясно относно тона и характера на тази статия: «Но какво представлява романът «Тютюн»? Какво в него толкова смути, обърка и възмути самодоволните «корифеи» на нашата литературна критика? Защо те с такова настървение се нахвърлиха върху него? Наистина ли той е порочен и оскърбява високото идейно и художествено равнище на нашата литература, не отговаря на «строгите» и «чисти» канони на не по разума си усърдни и претенциозни критици?»

Както всички изказвания за «Тютюн», така и в тая статия се препоръчва на автора да преработи романа. По тоя въпрос съществува пълно единодушие. Пълно единодушие съществува и по въпроса, къде трябва да се търсят слабостите на романа.

Според статията «За романа «Тютюн» и неговите злополучни критици» «романът има недостатъци». Те се състоят в следното: 1. С голяма разточителност е описан вражият лагер, особено Ирина и Костов. 2. Не е убедителен образът на Павел. 3. От допълнително изясняване се нуждаят Варвара и Спасуна. 4. В описанията личи обективизъм. 5. Съществува една «досадна небрежност към езика». 6. На борбата на работническата класа трябва да се отдели по-голямо място.

Основните недостатъци на книгата се наблюдават от една и съща страна, от един и същи зрителен ъгъл. Ако «Тютюн» веднъж е отречен от догматични позиции, той е утвърден пак от догматични позиции, но вече с безапелационната категоричност на административното решение. Известна е оценката, която Априлският пленум даде на тоя неленински подход към културните явления.

Пред Лили Димова Димитър Димов казвал, че решил да преработи романа си и да въведе нови герои от работническия свят след едно обсъждане на «Тютюн» при пловдивските тютюноработници. Той бил трогнат от срещата, която му устроили, от възторженото отношение на работниците към неговото произведение и от тяхното желание в новото издание на «Тютюн» да има една

нова героиня — тютюноработничка, която да бъде толкова красива и духовно привлекателна, колкото Ирина.

Едва ли една среща с тютюноработниците може да изиграе такава голяма роля, че той тогава да се реши да преработи романа си. Но се вижда, че натискът върху писателя е огромен, той е обсаден от всички страни, всички в хор настояват да задоволи вкусовете на времето — от най-последния и непретенциозен читател до най-висши интелектуални и административни инстанции.

Изглежда, през лятото на 1952 г. работата по преработката на романа е вече организирана. Издателство «Народна култура» ангажира литературния критик Яко Молхов за редактор и помощник на Д. Димов. В писмо от Ленинград от 25 октомври 1952 г. Яко Молхов му пише:

«Драги Димов,

Днес привърших бележките си по твоя роман. В течение на тези три месеца най-внимателно четях романа, мислех върху него, героите му. Върху самия текст на книгата съм направил някои подчертавания върху езикови грешки, неточни сравнения и пр.

С това, разбира се, не смятам работата си за приключена. Когато се върна, надявам се, че ще мога да се запозная с промените, които ти си направил, и в жива беседа с теб да уточним окончателната редакция на романа.

Вместо увод към бележките смятам рецензията ми в сп. «Септември».

Очаквам от теб писмо.

Твой Яко.

Бележките на Яко Молхов са около десетина машинописни страници и разкриват не само неговите лични вкусове и разбирания, но и общите изисквания на критиката към Д. Димов.

По устно сведение на Яко Молхов, съвместната им работа с Д. Димов започнала към месец февруари 1953 г. и продължила до есента на същата година. Авторът е четял на своя редактор новите глави на романа и след това заедно са ги обсъждали. Основните опасения на Д. Димов са били, че не познава добре историята на партията и работническото движение, че няма достатъчно лични впечатления от работници и комунисти. Изглежда, критиките срещу «Тютюн» са му направили силно впечатление, защото той влагал голямо старание в непосилната си задача.

Но въпреки всички опасения и на автора, и на редактора идеята за Лила е изглеждала като великолепна находка. Умна, красива, обаятелна работничка става жертва на сектантството в партията

през оня период. Това носи драматизъм на образа, поддържа напрежение в действието, засилва конфликтността. В същото време тя ще бъде морален контрапункт на Ирина. В интервю пред в. «Вечерни новини», бр. 274 от 21. X. 1953 г. Д. Димов ще каже: «Новата положителна героиня, която въвеждам, надвишава Ирина със своята човечност, топлота, морална сила и жизненост.» А в самия роман се казва, че Лиля носи «всичко здраво, жизнено и прекрасно, което работническата класа може да даде».

В какво се състоят промените. «Когато почнах да преработвам романа, казва Д. Димов във вече цитираното интервю, пред мен се разкриха две възможни линии: 1. Да преработя коренно «Тютюн», което бе равносилно да пиша ново произведение на същата тема, без да бъда сигурен, че няма да изпадна в друга грешка. 2. «Тютюн» да си остане пак «Тютюн», но в него да направя онова, което е по силите на сегашните ми идеологични, повествователни и езикови възможности.»

Д. Димов е избрал втората линия. Без да прекомпозира изцяло произведението, той въвежда някои нови герои, разширява описанието на работническия свят, като вкарва някои от предишните герои по-рано в действието. От новите герои най-широко място е дадено на Лиля като «морален контрапункт на Ирина». Романът е увеличил обема си с около 250 нови страници. Тук отново проличава грамадното белетристично майсторство на Д. Димов: новите епизоди и герои се вмъкват в композиционната цялост на романа така органично, че с нищо не нарушават архитектурното му единство и цялост. Павел, който в първото издание се явява в края на романа, тук влиза в действие още в началото. Между него и Лиля съществуват любовни отношения, огорчени и помрачени от нейното сектантство и фанатизъм. Образите на Шишко, Варвара и Лукан са дадени по-разширено, без изменения в техните вътрешни черти. Те просто влизат по-рано в действието. Въведени са и някои нови по-второстепенни образи, които играят служебна роля — за изясняване и уплътняване образите на Лиля и Павел. Това са полицейският инспектор, директорът на склада, в който работи Лиля, конспираторът Йосиф, дъщерята на адвоката, у когото живее Павел в София, и някои епизодични лица от провинциалния хайлайф.¹

Интересна е и работата върху езика на произведението. Мно-

¹ Не влиза в предмета на нашето изследване да разглеждаме критически втората редакция на романа, художествените постижения и провали на Д. Димов. Това съм направил в статията си «Талантливият неуспех на Д. Димов», поместена в книгата ми «Критически делници», С., 1972 г.

го често критиките срещу «Тютюн» съдържат упреци към езика и стила на Д. Димов — «маниерен», «книжен», «пълен с чуждици». В интервюто «Как преработих романа «Тютюн» между другото Д. Димов казва: «Но имаше и някои страни на задачата, с които въпреки желанието и усилията си не можах да се справя. Касае се за езика и претрупаността на повествованието. Не беше трудно да се премахнат някои чуждици. Но когато се опитах да променя строежа на фразата, да предам епизодите, образите на героите и анализите на вътрешното им състояние по-сбито, появиха се празнини, сухота и механичност, които обезцветяваха първоначалния текст и водеха към схеми. Новият текст не отразяваше адекватно това, което исках да кажа в стария. Изводът е ясен. Аз трябва да работя продължително върху езика си. Повествованието и езикът са качества, които не могат да се променят изведнъж. Ако след четири или пет години се появи нужда от ново (трето) издание, аз бих могъл да пристъпя към поправките с езиковия опит, който ще натрупам през това време.»

Трето издание се налага още на следващата година и в него Д. Димов извършва допълнителни поправки върху текста. Нека се занимаем по-подробно с тия поправки и да видим в каква насока е вървял писателят в усилията си да подобри своя език и стил.

В статията «Промените в чуждата лексика при второто издание на «Тютюн» от Д. Димов» от Димо Ив. Димов¹ се отбелязват три типа поправки върху текста на романа: 1) случаи на изпускане на отделни думи или изрази, «разтоварване» на фразата; 2) случаи на буквален превод (най-чести) и 3) случаи на свободен превод, при който се внасят нови смислови и художествени нюанси.

1. При първия случай на поправки пораженията върху стила на Д. Димов не са така очевидни, дори на пръв поглед като че ли фразата се облекчава от излишен баласт, стяга се и се изчиства. Но при по-внимателно вглеждане се забелязва, че всъщност той често е пристъпвал механично към тази работа, вършил я е набързо, воден от желание да угоди на своите критици.

Например. Ирина и Борис пътуват за Кавала. Борис през цялото време пие, за да успокои разстроените си нерви. Те разговарят за пари и сделки и Ирина разбира, че нищо не я интересува освен парите. Тя изпитва отвращение към своя съпруг, затворена в своя егизъм, в желанието си да се съхрани, пък ако ще всичко да загине. Борис отново надига бутилката. «Противното клокочене на бутилката я раздразни, но защитният рефлекс на съзнанието ѝ веднага влезе в действие. «Нека пие — помисли си тя, —

¹ Сп. «Български език», 1958 г., кн. 3. Цитатите по-нататък са оттам.

колкото повече пие сега, толкова по-малко ще бъде обезпокоявана в Кавала». И пак се загледа в пейзажа. . .» (стр. 439). Във второто издание е отпаднала следната част от фразата — «но защитният рефлекс на съзнанието ѝ влезе в действие». Според мен, без тая част от изречението следващата мисъл на Ирина идва неподготвена, необяснена, дори нелогична. Ако «противното» клокаче не на бутилката» я раздразва, то тук е необходима пауза, преход, за да може в следващия момент да помисли, че е по-добре за нея, когато Борис е пиян. И тая «пауза», тоя преход се извършва от думите «но защитният рефлекс на съзнанието ѝ веднага влезе в действие», т.е. нейният егоизъм, нейното чувство за самосъхранение я връщат отново към мисълта за собствената ѝ изгода.

«А нейното сърце беше опустошено от алчност, наслади, компромиси и неискреност» (416 стр.) Във втората редакция думата «компромиси» е отпаднала вероятно за да се чистят чуждиците.

Изглежда, пак по тая причина е изменено следното изречение: «У него (Барутчиев-младия) бе много развито чувството за парадност и външен блясък» (122 стр.) — «У него бе много развито чувството да блести» (153 стр.). Явно обедняване и обезцветяване на първоначалното определение.

2. При втория случай промени чуждиците буквално се заменят с български думи. Като че ли това не е трудна работа и на всяка чужда дума е намерена адекватно българска. Но да се спрем на няколко примера, за да се убедим, че това не е истина.

«Той си спомняше, че имаше някакво безкрайно следствие, някаква жалка пародия (подобие) на съд при закрити врата.» (319, 481)¹.

«Дойде ѝ на ум, че дори безскрупулният (безогледният) простак Баташки навярно би отхвърлил възмутено мисълта да употреби жена си за подобна цел.» (341, 509).

«След стопанската криза и двата преврата — от които единият имаше за цел да ограничи, а другият, напротив, да засили прерогативите (властта) на монарха — страната заприлича на древната Аркадия. . .» (334, 501).

«На хоризонта плуваше верига от миноносци — миниатюрната (мъничката) българска флота.» (352, 521).

«И това беше враждебната инертност (съпротивление) на материята, която отказваше да следва полета на духа.» (357, 527).

«Десетки, стотици сирени предупреждаваха града за смъртна опасност. Свиренето им се сливаше в разстройващ дисонантен

¹ Думите в скоби са от второто издание, а цифрите в скоби показват страниците на първото и второто издание.

акорд, който през първите секунди деморализираше (потискаше) напълно съзнанието (мисълта) и всяваше ужас. Той наподобяваше рев на допотопни чудовища, в него имаше нещо варварско, което сякаш искаше да погълне цивилизацията, нещо първобитно и жестоко, което свеждаше живота към недиференцираната му същност, което превръщаше разума и волята в прост рефлекс за самозащитване.» (376, 548)

Лихтенфелд изпитва страх от госпожица Дитрих, той намира, че нейните очи не са нито страшни, нито зли, но в тях има нещо лошо — те са напълно безчувствени. «И затова, подобно на всички хора, които разговарят с нея, той изпитва усещането, че го гледа саламандра или тритон (жаба или дъждовник)» (455, 661).

Фон Гайер казва на госпожица Дитрих, която се меси в работата му като специалист: «Вие не сте компетентна да прецените това» («Вие не се достатъчно осведомена да прецените това»). (467, 676).

Мисля, че примерите са достатъчни. Ще се спра на най-очевидните несъстоятелности. Фон Гайер казва на госпожица Дитрих, че тя е некомпетентна да прецени защо той оставя Кондоянис да заграби тютюните и не попречва на сделката му с Борис. Той я смята именно некомпетентна, а не неосведомена. Тя е обикновен полицейски агент и не разбира нито от тютюни, нито от политика, нито от икономика. Тя е осведомена, защото ползува тайните сведения на гестапо, но няма познанията, ума и подготовката на Фон Гайер и той ще я нарече именно некомпетентна, когато му се бърка в работата. Замяната на «чуждицата» с българско съчетание тук е съвсем механична и не предава точния смисъл на Фон Гайерова-та реплика.

«Властта на монарха» не може да замени «прерогативите на монарха», едно, защото не означава същото, и, друго, защото думата «прерогативи» притежава един осветен от историята нюанс, който неутралната дума «власт» не притежава. Но и тук Д. Димов е принуден да се съобразява с културното равнище на средния читател.

Поради същата причина митологичните същества саламандра и тритон, които естествено идват в речника на един образован немски барон, във второто издание са заменени с жаба и дъждовник. За голяма част от читателите саламандра и тритон не събуждат никакви асоциации.

Фон Гайер крачи в летния ден край морето и се отдава на мечти за величието на немския дух. Хор от философи и Вагнерова музика разнасят сякаш в безкрая на времето и пространството духа на «велика Германия». Но изведнъж той усеща, че в цяла-

та природа около него има нещо страшно. Това е «враждебната инертност на материята», която не може да следва полета на човешкия дух. Тая инертност той усеща дори в собственото си тяло. Материята не оказва «съпротивление», тя е просто неподвижна, тежка, «мъртва» и в това има нещо дълбоко «враждебно» на духа, в това се състои нейната «съпротива». А когато във второто издание Д. Димов казва «враждебното съпротивление на материята», той я надарява с някакъв живот, движение, активност — точно обратното на това, което чувства фон Гайер. И тук механично заменя «чуждата» дума с една неизразителна нашеска.

«Миниатюрната българска флота» има по-друг нюанс, по-ярка емоционално-асоциативна оцветовка в сравнение с неутралната — «мъничка» българска флота.

Също така необяснима е замената на «безскрупулния простак Баташки» с «безогледния простак Баташки».

Воят на сирените се слива в един ужасяващ дисонантен акорд, който «деморализира съзнанието». В следващото изречение Д. Димов доуточнява мисълта си и става съвсем ясно, че тоя вой не просто «потиска» мисълта, а деморализира човешкото съзнание. В такъв момент човек изпитва само страх и нищо друго, а човешката воля и разум забравят за високото си предназначение, за своето величие и се насочват единствено към самозапазването — а това означава именно доморализация на човешкото съзнание. Какво е накарало Д. Димов да замени ефектното и тънко определение с безличното «потискаше мисълта»? Единствено желанието да замени чуждицата «деморализирам» с българска дума.

3. При третия вид поправки върху текста се получават вече съвсем очевидни нови смислови и художествени нюанси.

«Слаби другари, с помрачен от изтезаването разсъдък, даваха фантастични (измислени) показания.» (319, 484).

«Но експертът изпревари гнева му и се представи с рутината (дързостта) на чиновник от «Никотиана», който умееше да респектира (да вдъхва почит) у държавните чиновници.» (332, 499).

«Но в същия миг електричеството угасна и те се изправиха пред неприятната перспектива (действителност) да седят и пушат на тъмно.» (377, 549).

«... Ирина седеше върху верандата на къщата, която Костов бе наел преди една година за себе си, изгонвайки чрез ловки маневри (постъпки) някакво военно учреждение.» (444, 649).

«— Какво приказва? — попита Динко.

— Софизми (глупости) — отговори Варвара.» (572, 794).

«Тя съзна, че всичко това не изразява нищо, бе просто музи-

кална шизофрения (безсмислица), ала действуваше поразително върху ниските и тъмни етажи на мозъка.» (109, 138).

Мисля, че тук няма какво да се коментира. Ясно е, «безсмислица» не значи «шизофрения», «измислени» — «фантастични», «глупости» — «софизми», «действителност» — «перспектива», «вдъхва почит» — «респектира», «дързост» — «рутина», «постъпки» — «маневри» и т. н.

Третата редакция не се отличава съществено от втората. Тук промените са незначителни, не засягат сюжета и образите, а само езика и имат повече граматичен характер. Ще цитирам пак статията на Димо Ив. Димов «За стилно-езиковите поправки в третото издание на романа «Тютюн», сп. Български език, 1957 г., кн. 1.

Най-често се среща замената на едно име с местоиме и обратно.

Друг случай на поправяне е замената на една дума с друга.

«Все пак той съзна, че Мария не желаше да я смятат за идиот (наивна).» (61, 59).¹

«Старшият изигра (проигра) картата си и всички разбраха, че беше новак.» (432, 425).

«Той е идиотски (безобразно) красив — гневно помисли тя.» (626, 616).

«Лила стоеше изправена като чевръста (гъвкава) фиданка, която бурята не можеше (не може) да превие.» (37, 36).

«Мария се усмихна (се засмя) пак спокойно, тихо, без гняв.» (149, 146).

Друг вид поправки са случаите на «стягане» на изречението, изчистването от излишни думи и «суров» езиков материал.

«След това низите се поставяха последователно ту на слънце, ту на сянка, докато зеленината на листата им се превърнеше в (докато зелените листа добиеха) златистожълт цвят.» (14, 14).

«Рулото на косата ѝ се беше развило и падаше в безпорядък върху шията» — «Рулото ѝ се беше развило и косата ѝ падаше в безпорядък върху шията.» (27, 26).

«Сианието на зората се сипваше бързо...» — «Зората се сипваше бързо...» (776, 764).

Другите промени се състоят в съкращаването на излишни думи:

«Борис трепна (вътрешно)» (48, 47).²

«Току-що изкъпан (в квартирата си), той лъхаше на одеколон и бе в добро настроение.» (197, 193).

¹ Думите в скоби са от трето издание, а цифрите в скоба означават страницата от второто и третото издание.

² Думите в скоби са съкратени в третото издание.

«Той беше висок, мършав, с черна коса и правилно лице» (костюмът имаше) матов оттенък.» (57, 55).

«Той се уплаши от сцени (на плач) и каза по-мекко...» (31, 31).

При други случаи са изпуснати думи с цел да се смекчи първоначалното впечатление на суровост и хладина у някои образи на комунисти. Например при Лила:

«Чертите на бледото ѝ лице замръзнаха в постоянна (ледена) изопнатост.» (210, 205).

«Синкавите ѝ очи изразиха (с леден блясък) сурово и мълчаливо съгласие.» (211, 207).

При Лукан. В първото издание:

«Това бяха интелигентни, сурови, неумолими очи, в които светеше хладен пламък, които виждаха само върховната, крайната цел на борбата. У тях, както през мъченията в полицията, имаше пак нещо свръхчовешко. Това бяха очите на партията.» (433).

Във второто издание:

«Това бяха интелигентни, сурови, неумолими очи, в които светеше хладен пламък, които виждаха само върховната, крайната цел на борбата.» (637).

В третото издание:

«Това бяха интелигентни, сурови, неумолими очи, които виждаха само върховната, крайната цел на борбата.» (627).

При Динко:

«Тя знаеше също, че преди сражението нямаше нищо постушено и по-затворено от този мъж и че на опита ѝ да заприказва той щеше да отговори с обидна гримаса на досада (защото сърцето му бе останало при жената от другия свят).» (800, 788).

Другите промени в текста на третото издание са по-незначителни — съкращения на глаголи: «Не знай (отговори той)», замяна на едно глаголно време с друго или на глагол с име и т. н.

Втората редакция на романа е дадена за печат на 4. XII.1953 г. и излиза в началото, или пролетта на 1954 г.

Но сега се получава нещо, колкото неочаквано, толкова и закономерно. Около втората редакция на «Тютюн» настъпва пълна тишина. Интересът на читателите не е спаднал, 20-хилядният тираж се разпродава много бързо и още на следващата година се налага трето издание, което излиза в 30-хиляден тираж. Но критиката запазва мълчание. Излизат само две рецензии в продължение на две години — едната е на Ал. Пешев в сп. «Септември», кн. 6, 1955 г., другата е от Емил Манов — «За някои недостатъци на «Тютюн», в. «Литературен фронт», бр. 47, 25. XI. 1954 г.

Статията на Емил Манов «За някои недостатъци на «Тютюн» е не само отзив на един непрофесионален критик за свой колега. Почти демонстративното мълчание на критиката прави тази статия многозначителна. В нея още веднъж, две години след първото издание на «Тютюн», се разкриват възраженията и резервите, които нашата критическа мисъл имаше срещу писател като Д. Димов и произведение като «Тютюн». По нея личи, че всъщност нашата критика не се е примирила с «Тютюн», че случаят «Тютюн» продължава да бъде един болезнен комплекс, който само времето може да излекува. Не ни е работа да търсим вътрешните подбуди у Емил Манов да напише тази статия. Но тя представлява едно почти неприкривано възражение срещу ненормалното утвърждаване на «Тютюн». И тук най-много си изпада Д. Димов и неговото произведение. Бележките на Емил Манов са резки, едва сдържани, някъде язвителни, често пъти пресиления и необективни. Проявявайки гражданско мъжество, защитавайки правото си да критикува едно официално наложено произведение, авторът стига едва ли не до желание да дискредитира творчеството на Д. Димов, да развенчае един мит, да покаже колко чужд на нашите национални традиции е романът «Тютюн».

Мълчанието около статията на Емил Манов, липсата на други отзиви показва, че нашата критика още не беше готова да приеме и оцени романа «Тютюн». За нея това произведение продължаваше да бъде тъмно, неясно, съмнително. Статията на Емил Манов беше последното и открито възражение срещу «Тютюн». До първата половина на 60-те години нито веднъж романът «Тютюн» и въобще творчеството на Д. Димов не се подлагат на широки, цялостни и всестрани анализи. Използват се отделни образи от романа за различни примери при теоретични изследвания, в преглед на литературата, споменават се името на Д. Димов, но «Тютюн», особено след трилогията на Талев, «Обикновени хора» на Караславов, «Иван Кондарев» на Емилиан Станев, продължава да стои като чуждо тяло в организма на нашата литература. Трябваше да изгече много вода, да се преодолеят много догматични предразсъдъци, да се избистрят гледищата след обновителните процеси, започнали през април 1956 г., за да стане творчеството на Д. Димов и неговото голямо произведение обект на критически и историко-литературни изследвания.

Кръстьо Куюмджиев

Редактор Светла Гюрова
Художник Елена Маринчева
Муд. редактор Евгений Клиничаров
Техн. редактор Любен Петров
Коректор Паунка Камбурова
Формат 84/108/32; тираж 70 100 экз.; печатни
коли 27; издателски коли 20,65; л. г. VI/32;
поръчка 110/1974 г.; изд. № 3600; дадена за на-
бор на 27. IV. 1974 г.; излиза от печат на
25. VIII. 1974 г.; цена 2,04 лв.

ДПК «Дим. Благосев» — София